

795

27

Հրէ Գրք

Ինքնագիր

Հրէ Գրք

9(566)

4-95

1910

Գ Ր Ի Գ Ո Ր

ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ

Թ Ղ Թ Ե Ր Ը

ԲՆԱԴԻՐՆ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՎ ԵՒ
ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ ԱՌԱՋԻՆ
ԱՆԴԱՄ Ի ԼՈՅՍ ԸՆԴԱՅԵՑ

Կ. ԿՈՍՏԱՆԵՍՆՑ.

ԱՂԵՔԱՆԻՐԱԳՈՒ

Տպարան Պետրոս Բանդեղյանցի

1910

ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ԾՆՅՂԻՍ

Տ Է Ր Յ Ո Վ Ս Է Փ

ԱՐԵՎ ԳԵՆԵՐԵՍԻ

Կ Ո Ս Տ Ա Ն Ե Ա Ն Ց

ՅԱԻԼԻԺՅԱՆ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ

1971

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

0042

«Արդ զիւր ծառայի եղիցի կարգեալ
ի զիւր մասնինն, որ ի կատարածի յիշատակ
բարեայ»:

ԳՐ. ՄԱԳ. Ա.

ՊԱՀԱՆՈՒՆԻՔ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ.

Ա.

Պահաւունի անուն կրօղ հայ իշխանական տունը պատմական ասպարէզի վերայ երեցաւ ժ. դարում: Այդ ժամանակից սկսած մօտ երեք հարիւր տարի շարունակ այդ տունը տուեց հայրենիքին հոյակապ շատաւիղներ, յաւերժացած բազմազմի օգտակար գործերով և հոշակուած նաեւ Հայոց դպրութեան մէջ: Նոցանից մէկն է գրական հոշակ ստացած Պահաւունիների նախահայրը, Գրիգոր Մագիստրոս:

Պահաւունիների ծագման մասին տեղեկութիւններ ունինք մենք գրեթէ միմիայն այդ տոհմին պատկանող հեղինակներից: Նոքա մեզ հաղորդում են, որ Պահաւունիք Ա. Գրիգոր Լուսաւորչի տոհմից են և ցեղակից են հին Արշակունեաց: Թէ ի՞նչպէս, ի՞նչ յաջորդութեամբ և յատկապէս մը հին ընտանիքից սերտելով, նոքա Ս. Լուսաւորչին և Արշակունեաց ցեղակից են, այդ մնում է մտի: Պահաւունի հեղինակներն, անշուշտ, չգիտէին իրենց նախնի ազգաբանութիւնն, այլապէս նոքա պէտք է աւանդած լինէին որքան և իցէ հաւաստի մի ցանկ այն սերունդների, որոնք գոյութիւն ունէին մինչև ժ. դարը:

Նայն իսկ Պահաւունի կոչումը ժ. դարից յառաջ գոյութիւն չունէր: Հին նախաքարական ցանկերի մէջ այդ անունը

չկայ, նոյնը չեն յիշում և հին պատմիչները: Տոհմերի շարքում այդ անունը պահուել է միայն ներսիսեան գահնամակի մէջ, որ խմբագրուած է Ժ. դարում և յաակապէս 967 թուին. սակայն այդ աղբիւրն էլ հաւաստի չէ, քանիոր միայն մի զրչեայ օրինակումն է պահուած Պահլաւունիք կոչումն, այն ինչ բոլոր միւս օրինակները նորա փոխարէն ունին Պալունիք:¹

Տարակոյս չկայ, որ Պահլաւունիք մի նորակազմ յորջորջումն է Պահլաւ անունից առնուած: Սակայն Պահլաւ (սորանից և Պահլաւիկ) Խորենացու տաւրով պարթեական քաղաքի և գաւառի անուն է, որից իւր կոչումն առել է Պարթենների թագաւորական տանից սերուած առաջնակարգ նախարարական տոհմը՝ Պահլաւք կամ Պահլաւիկք.² երեք ճիւղի էին բաժանուած նոքա՝ Սուրէնեան, Կարէնեան և Առպահապետի. առաջին ճիւղին էր պատկանում Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի հայրն, Անակ, իսկ երկրորդին՝ Կամսարական տոհմի նախահայրը, Կամսար. Ս. Լուսաւորչին Խորենացին³ անուանում է «մանուկ Պահլաւիկ», նորա տաւրով՝ Ս. Սահակ Պարթև մի կողմից Պարսից հաղարապետ Սուրէն Պահլաւին «համազգի» էր և միւս կողմից նորան օղղական էր «համազրն նորա Կամսարական»:⁴

Այսպէս Ժ. դարից յառաջ Ս. Լուսաւորչի տոհմի և Կամսարականների ցեղակցութիւնը Պահլաւիկների հետ անհերքելի էր: Սակայն Ս. Լուսաւորչի տունն յատուկ Պահլաւ կամ Պահլաւունի կոչումով ծանօթ չէ եղել այն ժամանակ, իսկ Կամսարի տունը միշտ յայտնի է եղել նորա իսկ անունով: Գիտենք, որ Ս. Լուսաւորչի արական սերունդը Ս. Սահակ

1) Պատմ. Ս. Ներսիսի հայրապետի, Վենեա., 1853, եր. 32—38, 127 և 138:

2) «նու զեղբարսն անուանեալ Պահլաւս յանուն քաղաքին իւրեանց և աշխարհին մեծի և քաջարեւոյ, որպէսզի լինել նոցա պատուականագոյն և առաջին քան զամենայն նախարարութիւնս Պարսից» տ. Բ. 28 և Սեր. 11:

3) տ. Բ. 80, նաև 87 և 73:

4) տ. Գ. 63 և 51:

Պարթևով սպառուեցաւ. նորա միակ դուստրը, Սահականոյշ, ամուսնացաւ Մամիկոնեան Համազասպի հետ, այգայիսով Ս. Լուսաւորչի սերունդն իգական գծով անցաւ նախ Մամիկոնեան տոհմին: Ս. Սահակի թոռներն էին Կարմիրն Վարդան և նորա եղբայրներն Հմայեակ և Համազասպեան: Ս. Վարդան և Հմայեակ պաամուսթեանը ծանօթ ժառանգներ ունեցան: Ս. Վարդան ունեցաւ մի որդի, Մանգնոս անունով, և երկու դուստր, որոնցից մէկը, Ս. Շուշանիկ, ամուսնացած էր Վրաց թղեջիւի, Աշուշայի որդու, Վաղգէնի հետ, իսկ միւսն Արշաւիր Կամսարական նախարարի հետ: Հմայեակ ունեցաւ չորս որդի՝ Վահան, Վասակ, Վարդ և Արտաշէս: Այսպիսով Ս. Լուսաւորչի տոհմը և. դարում իգական գծով լուծուեցաւ երկու նախարարութիւնների, Մամիկոնեանց և Կամսարականների մէջ, ապագայում երկուսն էլ իրաւունք ունէին իրենց ծագումը բացատրել այն աւանդութիւններով, որոնք յատուկ էին Ս. Լուսաւորչի սերունդին և հետաւոր կերպով նաև Արշակունիներին:

Թէ Մամիկոնեան և թէ Կամսարական պայազաաներ, մերթ երեկի և մերթ աննշան, յաջորդաբար պահպանեցին իրենց տոհմական անունը նաև և. դարից յետոյ: Մի առ մի թուել նոցա անուաններն և գործերը շատ հետա կըտանէր մեզ. բաւական է միայն յիշել, որ, այն ինչ Մամիկոնեանները պատմական ասպարէզի վերայ մնացին և կային դեռ ԺԱ. դարում՝ և աւելի ուշ, Կամսարականներն հետզհետէ քաշուեցան ասպարէզից դեռ նախքան Ժ. դարը: Այդ երկում է մասամբ այն հանգամանքից, որ նոցա բնիկ կալուածն, Արշարունեաց կամ Երատիաձորի դուստր, Բաղրատունեաց սեփականութիւն դառաւ Ը. դարում, երբ Աշոտ Ա. թագաւորի պապն, Աշոտ Մսակեր, Կամսարականներից գնեց այդ գաւառը՝ Այն ինչ Բաղրատունիներն հետզհետէ քաղաքական մեծ նշանակութիւն ստացան արեւելեան Հայաստանում, Կամ-

1) տ. Ղեւնդ 138 և 135. Յովհ. կաթ. 52. Թովմ. Արծր. 190—194. Ասող. 101 և 104. Մատթ. Ուռն. 130, 206, 209:

2) Ասող. 106. Սամ. Ան. 91. Վարդան 82:

սարականներն աննշմարելի կերպով երկրորդական կամ աննշան տեղ բռնելով, մոռացութեան մասնակցան. նոցա տոմական կալուածների մէջ նրոսխաձորից դուրս մտնում էր և Շիրակն Ախուրեան գետի հովտում: Այստեղ Բագրատում, Անիում և այլ տեղերում պահուած կան նոցա տոմական հնութիւնները: Անուշ միջնաբերդն, ինչպէս երևում է պրօֆ. Մատի պեղումներից, Կամսարականների դաստակերտ և ամրոց էր, որտեղ և գտնւում է Անուշ եկեղեցիների մէջ հնագոյնը, 622 թուին շինուած. այդ Ս. Գեորգի անուանը նրութիւրում քանդակակերտ եկեղեցին է արքունի ապարանքի մօտ: Ինչպէս Արշարունիք, այնպէս էլ Շիրակի մեծ մասն իւր նշանաւոր քաղաքներով և բերդերով, որոնց մէջ էր և Անին, անցաւ Բագրատունիների ձեռքը: Կամսարականներին վիճակուեցաւ մի ժամանակ մնալ անշայտութեան մէջ.¹ գոնէ այսպէս է ներկայացնում նոցա գրութիւնը Պահլաւունի հեղինակներից մէկը, Ս. Ներսէս Շնորհալի, երբ գրում է.²

«Սակայն բնութիւն աղղին պահեալ,

Որ Պահլաւիկն կոչեցեալ,

Թէև թաղուն իմն ամփոփեալ,

Յաւմիկ ազանց միջի ծածկեալ,

Միայն ինքեանց ներհուն եղեալ,

Որ յայնմ ազգէ դուրս սերեալ,

Որդի գնայր փոխանակեալ,

Մինչև առ մեզս հասուցեալ:

Կայ տակայն հին յիշատակութիւն, որ Կամսարականներն իրենց Պահլաւունի էլ են անուանել. այսպէս օրինակ դեռ է. կամ Ը. դարում Անաստաս³ անունով մի վարդապետ

1) Նորերո Բագմալէպի մէջ լոյս տեսաւ մի յիշատակարան, որից երևում է թէ Կամսարականներից են սերտած Կ. Պօլսում ապրող յայտնի Ալլահգերգեանները. տ. Բաղմ. 1908 թ. 242:

2) տ. Վիպասանութիւն, Վենեա. 540:

3) տ. Վասն վանօրէից, որ ի տ. քաղաքն նրուաղէմ, Վենեաիկ, 1896, եր. 11. «Նրանելոյ Անաստասայ Հայոց վարդապետի գրեալ գանձանս վանօրէիցն նրաւաղէմի ի խնդրոյ իշխանին Համադասայ Կամսարականի Պահլաւունոյ, որ կամէր գնալ յերուսաղէմ և գնաց խնդրոյնը ան ձայն. Թարգմ. Նախն., 296:

կազմում է երեսազէմի Հայոց վանքերի ցուցակն օր խնդ-
րոյ ի շխանին Համազասպայ Կամսարականի
Պահլաւունեոյն:

Անյայտութեան մատնուած Կամսարական շաաւիղնե-
րից մէկն, Արտակ Կամսարեան, Թ. դարում հին տոհմի վե-
րանորոգութեան սկիզբն եղաւ: Նորանից սերունցան Նոր
Կամսարականները, որոնք այնուհետեւ յայտնի եղան Հայոց
տոհմարանութեան մէջ Պահլաւունիք անունով: Նոցա այդ
վերականգնումը տեղի ունեցաւ Շիրակի կեդրոնում, Անի
քաղաքում, որ նոցա նախնի տոհմական կալուածն էր և որ-
տեղ նոքա Թ. դարում ունէին անշուշտ և սեփականութեան
որոշ իրաւունքներ, ինչպէս կրտսանինք քիշ յետոյ: Այնպէս,
ինչպէս Կամսարականներն հնումն Արշակունեաց և Ս. Լու-
սաւորչին տոհմակից, համազգի և համազն էին, այնպէս էլ
Պահլաւունիք իրենց գիտեն իբրեւ նոյն ազնուական սերուն-
դի շառաւիղ: Հազարաոգեան ստանաւորի մէջ Գրիգոր Մա-
գիստրոս, խօսելով Ս. Լուսաւորչի վերայ, գրում է.¹

Արդ զիս յայս տունէ գիտեմ

Ազգաւ Պարթև իմ հայրենին:

Սիւնեաց Յովհաննէս արքեպիսկոպոսին գրած թղթի
մէջ, ոգրալով իւր հօրեղբօր, Վահրամի, մահուան վերայ, նա
ասում է,² որ իրենց տունն է

«Ազգ սեփական և որդիք Աբրահամու յազգէն Քնատրական ի գա-
ւառէն Պարթևաց ի քաղաքէն Պահլաւ ի ցեղէ Արշակունի շառաւիղ մե-
րոյն Լուսաւորչի»:

Այլ և այլ առիթներով նոյն միտքը կրկնում է նա և
իւր միւս թղթերում, և այդ առիտ. ժամանակ ակն յայտնի
օգտուում է Մովսէս Սարկնացու պատմութիւնից, որի երկ-
րորդ գրքի վերայ և մատնանիշ է լինում:³

Ս. Ներսէս Շնորհալին էլ Պահլաւունեաց մասին իւր
ծանօթ վիպասանութեան մէջ նոյնն է ասում.

1) Մագ. ԺԱ.

2) Տաղասացութիւնք Գ. Մագիստ., Վննեւ., 1868, էր. 73.

3) Թուղթ ԺԱ.

4) Թուղթ Հ.

«Ի նախնական հօրէ սկսեալ,
 Ի Պարբեւեց լաւաւորեալ,
 Մինչ ի Վատակն քաջն հասեալ,
 Այն որ արեամբ նախատակեալ,
 Յորմէ Գրիգոր որդին եղեալ,
 Ար Մազխատրոս վերածայնեալ»:

Ըստ այսմ՝ Պահլաւունիք նոյն հին Կամսարականներն
 Եւ Կողմնակի արեւնակից թէ Արշակունեաց և թէ Ա. Լաւա-
 տորչի տան»:

Բ.

Կամսարեան Արտակից սերունդով, Գրիգոր Մազխա-
 տրոս Պահլաւունեաց հինգերորդ սերունդն է այսպէս.

1. Արտակ, 2. Ապուղամբ, 3. Գրիգոր Համգէ, 4. Վա-
 տակ և 5. Գրիգոր Մազխատրոս:

Տեսնինք թէ ինչ տեղեկութիւններ կան այդ առաջին
 Պահլաւունիների վերայ:

Գրիգոր Մազխատրոս ժԱ. թղթում, խօսքն ուղղելով
 իւր հանգուցեալ հօրեղբորը, Վահրամին, ասում է. «և յու-
 բունն բազմեացիս զոգս ի մեծին Գրիգորի և ի հաւուն քո
 Ապուղամբի և Կամսարեանն Արտակայ»:

Ըստ այսմ՝ Մազխատրոս գիտէ, որ իւր պապն է մեծն
 Գրիգոր (նայն և Գրիգոր Համգէ), իւր պապահայրն է Ա-
 պուղամբ և իւր պապի պապն է Արտակ Կամսարեան: Վեր-
 ջին երկուսի մասին ոչ Մազխատրոս և ոչ ուրիշներն աւելի
 քան չգիտեն:

Թուի թէ Պահլաւունիք նախնարար ծանօթ էին Ապու-
 ղամբինք կոչումով և այդ այն պատճառով, որ Ապուղամբի
 որդին, Գրիգոր Համգէ, մեծ ու անուանի ընտանիքի գլուխ
 էր և նշանաւոր յիշատակներ է թողած. նա ամուսնացած էր
 Շուշան կամ Շուշիկ անունով բարեպաշտ կնոջ հետ:

Պահլաւունեաց հնագոյն յիշատակն Անուոյ մէջ պահել է
 Ապուղամբինց Ա. Գրիգոր եկեղեցին, որը կանգնել է Մա-
 զխատրոսի պապը, մեծն Գրիգոր Համգէ, թէ մ. թ. թուին
 յայտնի չէ, Յայտնի է այն, որ Գրիգոր Համգէ վախճանել է

982 թ. քառասուն տարեկան հասակում.¹ ուրեմն այդ եկեղեցին շինուել է 982 թուից յառաջ. եկեղեցու հարաւային կողմը կայ մի յիշատակարան առանց թուականի, ուր ասում է. «Քրիստոս Աստուած, յորժամ դաս փառաք Հաւր նորոգել զերկիր, ողորմեա Գրիգորո ծառայի քո»:

Նոյն եկեղեցու դրան ձակատին Գրիգորի ամուսինը, Շուշան, որ այրիացաւ երեսուն տարեկան հասակում, 994 թ. դրոշմել է մի յիշատակարան, որի մէջ ասում է, որ նա նուիրել է Ս. Գրիգորին մի կուղպակ (կրպակ). այնանոց նա իրեն անուանում է՝ «Շուշան տիկնաց տիկին զուգակից Գրիգորո իշխանի»:

Այդքանով սահմանափակուած չեն Գրիգորի և Շուշանի յիշատակները: Նոցա թողը, Գրիգոր Մաղխաբոս, գրուած է նոցա ատարինի կենցաղն և աշխարհաշինութիւնը: Նորա տեղով, նոքա «մարտիրոսաց օրդիր» են, «քաջութեամբ սքանչելի, հեղութեամբ զարմանալի և գեղեցիկ շքնագ».² Նոցա վարքը բոլոր Հայերին օրինակ էր. «որոց վարք օրէնք ամենայն Հայաստանեայց ասաւ, մօրն քո կանանց և հօրն քո՝ արանց»—գրում է Մաղխաբոս, խօսքն իւր հօրեղբորը, Վահրամին, ուղղելով: Եւ պատմում է, որ մինչև նոցա օրերը վանական հաստատութիւններ չկային. նոքա վերանորոգեցին Ս. Սահակ Պարթևի սահմանած կարգն ու կազմակերպութիւնը. նոքա նոր վանքեր հաստատեցին և հները նորոգեցին. միևնոյն ժամանակ նոցա սիրելի պարծն էր գերիներին թափել, բանաւորեալներին ազատել, մանուկներին ուսում տալ, անաէր երեխաներին խնամել, այրիներին օթևան լինել, աղքատներին ու կրօնաւորներին իրենց ձեռքով կերակրել, որբերին ամուսնացնել և այլն. եթէ մէկը մեռնէր, նոքա պէտք է գնային յուղարկաւոր լինելու և

1) Չամչեան, Պատմ. Հայոց, Բ. 892. — Ալիշան, Շնորհալի և պարագայ իւր. 12. — Dulaurier E. Chronique de Matth. d'Edesse, 547. — Ըստ Գրիգորիէի, Գրիգոր Համգէ վախճանել է 985 թ. — Գ. Մաղ. թԱ.

2) Ալիշան, Շիրակ, 52—53. — Գր. Մաղ. թԱ. 43.

սպառնալից միջոցներով. եթէ մէկը պարտքի տակ չուած լինէր, նոքա պէտք է գնային նորա պարտքը թողնելու. նոքա միշտ պատրաստ էին հիւանդներին տեսնելու, անանկներին միջոցներով և օտարականներին ապահովելու. և այս ամէնի հետ միասին նոքա իրենց բարեպաշտական սովորութիւնները չէին պակասեցնում՝ պահքը, սպիտակեղէնութիւնը և աղօթքը. նոցա մաքուր վարքը, ողջախոհութիւնը, հիւրընկալութիւնը ամէնին յայտնի է եղել, երբ Գրիգոր վախճանեցաւ, Շուշան սրբութեամբ պահեց իւր անձն ու «խառաղնազգեստ և անսուղ ճշմութեամբ» ապրեցու մինչև իւր մահը՝

Այս իսկ առաքինի ծնողների զաւակներն էին Գրիգոր Մաղխարոսի հայրը, Վասակ Հոլում, և հօրեղբայրները Վահրամ, Տիգրան Ապղարիպ, Գրիգոր Համգէ մանուկն, և նոցա քոյրը, Սեդա՝ Գրէթէ երիտասարդական հասակում այրիացած՝ նոցա մայրը անշափահաս զաւակների միակ խը-

1) Թուղթ ԺԱ., եր. 42-43.

2) Մաղխարոս յիշում է, որ իւր հօրեղբայրը, Վահրամ, ունեցել է և երկու հարազատներ, որոնք իրենից յառաջ թողել են աշխարհը, Տիգրան և Գրիգոր, Աչքի առաջ անհնաւոյժ, որ Մաղխարոս աչ մի տեղ իւր հօրեղբոր, Ապղարիպի, անունը չի յիշում, պէտք է կարծել, որ Տիգրան նոյն Ապղարիպն է, իսկ Գրիգոր նոյն մանուկն Համգէ, Պահլաւունեաց անսովոր չէ կրկնակի անուն. ինչպէս որ կան Գրիգոր Համգէ, Վասակ Հոլում, այնպէս էլ կարող է լինել Տիգրան Ապղարիպ. գուցէ վերջինիս Անձնացեաց իշխան և Վասպուրականի մարզպան Տիգրանից զանազանելու համար սովորական էր դառնել կոչել Ապղարիպ, Անձնացեաց Տիգրանի անունն յիշուած է 1015 թ արձանագրութեան մէջ, որտեղից մենք իմանում ենք, որ նա է Վահրամ Պահլաւունու աները (Ալիշան Շիր. 149. — Dulaurier, M. Ed. 547). Միջին դարերում սովորական էր հայաց մէջ կրել արարական անուն, որի հետ անշուշտ եղել է և հայկական անունը, ինչպէս են Հոսամ, Համգէ, Մրտան և այլն. սակայն աւելի յաճախ հանդիպում ենք կրկին անունների, որոնցից մէկն էր արաբական, ինչպէս են Սմբատ Արլաբաս, Գրիգոր Համգէ, կային և զատ հայկական երկանուններ, ինչպէս են Վասակ Գարուտ, Գրիգոր Դերենիկ, Սուհաննէս Սմբատ, Ապուսան, Ապլմանապ, Արդմանէ և այլ արաբական անուններն հաւանաբէն իրենց կից ունեցել են և հայկական մի անուն, որի մնացել է սակայն անձանոթի:

սակալն ու պաշտօնանն էր. 982 թուին ամենամեծը, Վահ-
 ր՝ հազիւ 15 տարեկան հասակ ունենալով, նորան համեմատ
 անկաւթնութեամբ և սրբութեամբ տիկնաց տիկինն Շուշան
 պահեց հին տունն իւր նահապետական սահմանների մէջ.
 Անի քաղաքում եղած կայքերն ու կալուածները բաժին մը-
 նացին նորա կրտսեր զաւակներին, որոնք մօր ինամքի տակ
 մնացին Պահլաւունեաց ապարանների մէջ Անիում, իսկ մեծ
 որդիք, չափահաս դառնալով, փութացին շէնցնել իրենց այն
 կալուածները, որոնք Անի քաղաքից դուրս էին:

Տիկնաց տիկին Շուշանի զաւակներից մէկը, մանու-
 կրն Համգէ, վաղամեակի եղաւ. մի արձանադրից երևում է,
 որ նոյն դժբաղդութեանը վիճակում պիտի լինի նորա
 դուստրը, Սեղան¹: Միւս երեք զաւակներն յառաջադիմեցին
 և անուանի եղան իրենց աշխարհաշէն գործերով և գինու-
 րական հմտութեամբ:

Նոցանից ամենակրտսերն, Ապղարիպ, որ մօր հետ
 էրապրում Անիում, Հայոց մարդպան եղաւ Յովհաննէս Սմբատ
 արքայի ժամանակ: Բագրատունեաց օրերում մարդպանի
 պաշտօնը մօտաւարապէս հարկերի վերատեսչութեան գործ
 էր և տրւում էր երեկի իշխաններին²: սակայն Ապղարիպ
 Պահլաւունի, որ նոյնպէս երկար կեանք ունեցած չպիտի լի-
 նի, յաւերժացած է իւր այլ մեծագործութիւններով: Նա
 1036 թուին կանգնել է Անի քաղաքում Ս. Փրկիչ անուանով
 հոյակապ եկեղեցին, ինչպէս արձանադրին է ասում, «շատ
 ջանիւ և մեծածախ գանձիւ». այդտեղ նա իրեն անուանում
 է «Ապղարիպ մարդպան որդի Գրիգորս իշխանի և թոռն
 Ապուղամբի և կորայր Վահրամա և Վասակայ», առատաձեռն
 իշխանն այդ եկեղեցուն յատկացուցել է արդիւնք բերող
 կրպակներ, ձիթահանք, այգի և հողեր, նմանապէս դարդա-

1) Ելիշան, Ծիրակ, 33.— Մեծ կամ փոքր Համգէի անունը պահել
 է Ծիրակայ գիւղերից մէկն Համգադարակ, որ Անուց հետո չէ:

2) Թովմա Արք. Պատմ. Ա. Պետերբ. 1887, էր. 257.—Յսողիկ,
 Պատմ. Ս. Պետերբ. 1885, էր. 180.

րել է եկեղեցին «սակում և արծաթում և ակամբք պատուականաւք» և նուիրել է նորան Աւետարան, Յայսմաւուրք »Տօնական», այս ամենից զատ կանգնել է եկեղեցու մօտ միլ (աղբիւր) և ապարաններ: Եկեղեցու շինութիւնից մի տարի յառաջ նա Յովհաննէս Սմբատ արքայի միջնորդական հրովարտակով Կ. Պօլիս գնաց. «շատ քանիս և մեծածախ գանձիւ» կայսրից Ս. Սաշի մասն ստացաւ, և երբ վերադարձաւ ու տաճարի շինութիւնն աւարտեց, այնտեղ հաստատեց նոյն Ս. Նշանը. «եկեալ կատարեցի զտաճարս զայս, ասում է Ապղղարիպ, և զնշանն յուսոյ կանգնեցի ի պսակ հարսինս եկեղեցւոյ»:

Տ. Պետրոս Ա. Գետադարձ, ժամանակի հռչակաւոր կոթողիկոսն օրհնում է Պահլաւունեաց իշխանի այդ չքնաղ ձեռնարկութիւնն և 1036 թ. իւր կողմից մի այլ արձանագիր է գրուցում եկեղեցու պատին. նա ճանաչում է Ապղղարիպի ծառայութիւնները Ս. Լուսաւորչի աթոռին և «վասն առաւել սիրոյն և երախտեացն» Աշնակի այգին նորա տրամադրութեան տակ է դնում, որպէսզի Ս. Փրկիչ եկեղեցու բաժկին անպակաս լինի. միևնոյն ժամանակ ուսման է դնում թէ ինչպէս պէտք է օգտուել Ապղղարիպի նուիրած ապարաններից¹:

Ս. Փրկչի հոյակապ եկեղեցու շինութիւնից զատ Ապղղարիպ Պահլաւունին 1040 թ. իւր ծնօղների յիշատակի համար նորոգում է իրենց առհմական եկեղեցին², Ապուղամբենց Ս. Գրիգոր, և կանգնում է այնտեղ նաև երկու մատուռ՝ մէկը Ս. Ստեփանոսի և միւսը Ս. Քրիստափորի անունով. այդտեղ նա իրեն անուանում է «Հայոց մարզպան» օրդի Գրիգորի և թոռն Ապուղամբի Հայոց իշխանաց» և յիշում է, որ մանուկ հասակում որբացած լինելով, իւր հօրը չէ տեսել. «անտես էի ի հօրէ իմմէ յաղագս կրտսերութեան». միևնոյն ժամանակ չափաւէրներ է աւանդում քահանաներին՝ յայտնի օրեր յի-

1) Ալիշան, Շիրակ, 82-84:

2) Սարգսեան Հ. Ն. Տեղագրութիւնը, Ղենեա, 1864, եր 134-136; Ջիրակ, 52, Ալիշան:

շատակելու իւր ծնողներին, իւր եղբօրն Համգէին, որ վաղա-
մեռիկ էր, և իւր քրոջ Սեղային:¹ Այդ արձանագրից որոշ
իմացում է, որ 1040 թուին կենդանի չէր տիկնաց տիկինն
Շուշան, իսկ թէ Երր է տեղի ունեցել նորա մահն, յայտնի
չէ, հաւանական է դնել այդ 1036—1040 թուերին. եթէ
այդպէս լինի, Շուշան ապրել է մօտ 85 տարի:

Ապրդարիպ Պահլաւունու բարի յիշատակները պահուած
են և Անույ սահմաններից դուրս. այսպէս յայտնի է, որ
նա դեռ 1021 թուին իւր մի կալուածքը, որ կոչւում էր
Արծուէրոյն (ըստ Զալալ. Մղէրոյն), նուիրել է Հաղբատու
վանքին և սահմանել է², որ Ս. Գէորգի աօնին «ի հոտ անու-
շութեան կզբաւրս Գրիգորոս տարին հինգ պատարազ
մատուցանեն այնտեղ: Այդ կզբայրն, անշուշտ, նոյն մանուկն
Համգէն է:

Գ.

Փառաւոր յիշատակներով յաւերժացած է Ապրդարիպի
աւագ եղբայրը, Վահրամ Պահլաւունի, ինչպէս իւր ժամանա-
կի պատմիչն է ասում.³ «այր հօր և անուանի, և բարեպաշ-
տութեամբ յոյժ վեհ, որպէս թէ ոչ ոք հաւատար նմա
Պահլաւ»: Ամուսնացած էր նա Վասպուրականի Հայոց
մարդպանի, Տիգրան Անձեաղեացի իշխանի դստեր Սոփիայի
հետ և ունեցաւ երեք որդի՝ Գրիգոր, Սմբատ և Ապուղամբ⁴:

1) Շիրակ 53:

2) Երզնկեանց Ռ. Հնարաս, Տեղադիր Հաղբատոյ, Վաղարշապատ,
1886, եր. 18.—Չալալ. Ս. վ. Ճանապարհորդութիւն, մասն Ա., Տփլիս
1842, եր. 75:

3) Շիրակ 83. — Թուի թէ Ապրդարիպի հետ արեւակցական կապ
ունէր և այն Քրիստափորը, որ 1041 թ. նուիրում է Ս. Փրկչին իւր հայ-
րենական կալուածքը: Բանն այդպէս է երևում, աչքի տեսչ ունենալով
այն, որ Ապրդարիպ, նորոգելով Ապուղամբեանց Ս. Գրիգորը, կոչքին ա-
ւելացուց Ս. Քրիստափորի մատուան և կարդալից ամէն Արքայի ժամ
ասել այն տեղ իւր քրոջ Սեղայի յիշատակին. գուցէ Քրիստափորը վա-
ղամեռիկ Սեղայի ամուսինը կամ փեսայուն էր:

4) Արխատ. Լատարփերացի, Պատմ. Վենեակ, 1844, եր 37:

Նորա մեծ յիշատակն է Մարմաշինու վանքը, որի շինութիւնն սկսեց 986 թ. և աւարտեց 1029 թ. այդ վանքը զանաւն է Ախուրեան գետի վերին հովտի ձախ ափին Աղէք-սանդրապօլ քաղաքից ոչ հեռու գէղի հիւսիս արեւմուտք և ներկայիս կիսաւեր ու խիստ անշուք վիճակի մէջ է։ Վահրամ իւր այդ հոյակապ զատակերտն անուանում է «սուրբ և տիեզերական ուխտ» և իրեն տոհմի հանգստութեան տեղ «և զտեղի հանգստեանս մերոյ»։ Արձանագրքի մէջ Վահրամ իրեն անուանում է՝ «Իշխանաց իշխան անթիպատ պատ-րիկ որդի Գրիգոր իշխանի Հայոց մեծաց ի ցեղէն Պահլաւունի և ի զարմից սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի»։ Վանքի հիմնարկութեան գործին մասնակից են եղել և մայրն Շուշան տիկնաց տիկին, եղբայրները՝ Վասակ, Ապղղարիպ և մանուկն Համգէ։²

Վահրամ յիշատակ ունի և Մաստարայի եկեղեցում, որ Արգածի արմատեան ստորաոսմն է։³

Մարմաշէնի արձանագրերից երևում է և այն, որ Պահլաւունիներն ամէն կերպ նուիրուած են եղել հայրենիքի քարգուսանմանը, «էւք, ասում է, ամենայն տամբ և տոհմիւք հաւատարիմք տէրանց մերոց և նահատակեալ ի վերայ տանս Հայոց աշխատութեամբ և արեամբ մերով և որդւոց մերոց, և զանձուց առատութեամբ և ամենայն հնարիւք խնդրէւք զխաղաղութիւն աշխարհիս և զհաստատութիւն եկեղեցեաց, ժամանակակից պատմիչն Ասողիկ այս խօսքերին աւելի ոյժ է տալիս, երբ պատմում է Ապահունիքի կոխը։ 998 թուին Ատրպատականի ամիրան, Մամլան, իւր հրատականե-րով արշաւեց մեր երկիրը։ Գաղիկ Ա. արքան իւր զօրքերին

1) Ալիշան, Յիւրակ, 148, արձանագիր.

2) Ալիշան է, որ 1029թուին, երբ, ինչպէս ասում է արձանագիրը, Վասակ կենդանի չէր, տակաւին ապրում էին Շուշան և Համգէ։

3) Մաստարայի եկեղեցու արձանագիրն ասում է. Ս. Նիկէ Լ. Վահրամ իշխանաց իշխան, որդի Համգէի, թողի զՄաստարայի շա-րխան... Ալիշան, Այբարատ, 136.

զրուի կարգեց իշխանաց իշխան Պահլաւունի Վահրամին. սա իւր սրգի Սմբատ Մազիստրոսի և մարզպան Աշոտ Պահլաւունու հետ միասին առաջնորդեց Հայոց բանակին, ու միացած Վրաց զօրքերի հետ արշաւեց թշնամու դէմ, երկու բանակները ճակատեցան Ապահունեաց դաւառի Մմրոյ գիւղի սահմաններում: Թէպէտ, պատմչի ասելով, Հայոց և Վրաց թիւն անհամեմատ սղակաւ էր թշնամու բազմութիւնից, և նոքա չէին համարձակում մանել ճակատամարտ, բայց երբ Մամլանի զօրքերն յարձակում գործեցին և սկսեցին երկիրն ասպատակել, քրիստոնեաների բանակը գունդ գունդ բաժանուեցաւ իւրաքանչիւրն իւր տոհմի և աւագութեան համեմատ, և խիզախ ու աներկիւղ զրոհ տուին թշնամու վերայ, որն անարեկուած Հայոց և Վրաց կատաղի յարձակումից ցիրուցան ընկան դաշտի երեսը. յաղթութիւնը մնաց քրիստոնեաներին. նոքա հալածեցին վանեցին թշնամուն մինչև Արճէշ քաղաքի դուռը, և առանց ծանր զոհեր տալու վերադարձան յաղթանակով ու ճոխ աւարով¹. «Լցեալ թաղմութեամբ գանձուց և երիւարաց և պատուական հանդերձից»: Պահլաւունի սպարապետի հմտութեան և իւրաքինների քաջատրտութեան պատուին էր մասամբ այս յաղթութիւնը, որ ուրախութիւն պատճառեց Գաղիկ Ա. Շահնշահին և բոլոր հայրենակիցներին: Գրիգոր Մազիստրոս իւր հոյակապ հօրեղբոր աջախիտ գործքերն ունի աչքի առաջ, երբ գրում է ժեկ. թղթում, «Եւ ի Վերիացւոցն հզօրաց և արիական զօրաց նոցա բազում անգամ մարտակցութեամբ, և արեամբ, և վաճառմամբ, որդեացդ և քոյդ ազդի պնեալ զաշխարհդ»: Ակներեւ է որ Ապահունիքում նորան մարտակից Վրաց զօրքերի մասին է խօսքը, որոնք ապա երկար ժամանակ պահել են իրենց մէջ Վահրամի յիշատակը, երգեր ու առասպելներ են յօրինել և ամէն տեղ հռչակում էին նոքա քաջութիւնը, արձանադրելով նաև պատմութեան մէջ: Նոքա հռչակի ծաւալմանն ապահով զբաւականներ էին, Մազիստրոսի ասելով, նոքա բնական խելքը, հոգու ազնու-

1) Ըսողիկ, Ս. Պետերք, Բ խոս.

թիւնն և ստաբիլնի կեանքը, որոնց ներդաշնակ էր և նորա գրաւիչ պատկերը՝ բարձրահասակ, գեղեցիկապարանոց և չըքնադադէմ: Ամենին փափագելի էր տեսնել նորան, ստանալ գէթ նորա ձեռքի դիրքը, ընդունել նորա պատգամաւորներին և պատուել. ամէն կողմերից պարզենէր ու ընծաներ էին ուղարկում նորան. Յունաց կայսրը մեծագոյն իշխանութեամբ փառաւորեց նորան, սուանց նորան տեսնելու իւր պարզէն ուղարկելով ուղղակի նորա տունը: «Որ և ոչ են ժամանեալք տեսութեան քո, ի հրեշտակաց քոյ հարցեալք պատուէին զնոսա. իբրու տեսութեան քո արժանացեալք, զմիմեամբք ելանէին և զդիր գեղեցիկ տառի քո, մարգարէական մատենից համեմատեալ, համբարէին և հայցէին այնմ արժանանալ միայն: և այս յաշխարհին Քաղզէացոց, Մարաց և Պարթևաց, և պատարապօք պատուէին զքեզ. որ և Յունաց իսկ ինքնակալացն պատուեալ մեծագոյն իշխանութեամբ, և այն ի քում իսկ բնակութիւնդ առաքեալոյ:

Այսպէս է նկարագրում Մագիստրոս աղնիւ յատկութիւններով ու նախանձելի համբաւով պերճացած Պահլաւունի սպարապետին, որ մշտապատրաստ ախոյեան էր երկրի ներքին և արտաքին թշնամիների դէմ, խոհական և հաւատարիմ խորհրդական էր Դադիկ Ա. և Յովհաննէս Սմբատ արքաների արքունիքում, և Անույ բարդաւաճմանն ևս ոչ պակաս նախանձաւոր: Հաւանական է, որ նորա ձեռակերտըն ևղամ լինի Անույ մէջ Պահլաւունեաց հոյակապ մեծ ապարանքը. նոր պեղումները գուցէ ժամանակին յայանադորձեն Պահլաւունեաց պանծալի անունն առաւել լուսաբանող նոր յիշատակներ: Սակայն առանց այդ էլ Վահրամ սպարապետի գործերը պատմութիւնն արդէն յաւերժացուցիլ է բաւական նշանաւոր չափով: Յովհաննէս Սմբատ արքայի փախճանից յետոյ 1041 թուին Վեստ Սարգիս հետամուտ եղաւ արքայական թագին՝ «եղ չուք անձին, ասում է պատմիչը, թագաւորել ի վերայ ասան Շիրակայ և որք չուրջ

լնովալ գաւառք. զի գամենայն զանձա գտեալ ի տան
 թագաւորին Յովհաննիսի յինքն ժողովեաց. վասն զի
 ի մահուան նորա նա էր հողարարձու նմա: Վեհա
 Սարգիս նկատուեցաւ, ի հարկէ, իբրեւ գաւաճան. նորա
 զէմ զինուեցան նախ և առջ Պահլաւունիք, որոնց փեսայ
 էր նա: Թերունի սպարապետն, Վահրամ, միտքանեց Անույ
 իշխաններին և գահի վերայ հաստատեց հանդուցեալ ար-
 քայի եղբոր որդուն, Գագիկին: Մեծապէս օժանդակ եղան
 սպարապետին և իւր մերձաւորները. «Վահրամ... հանդերձ
 իւրովք ազգակցօք, որդեովք և եղբորորդեովք իբրեւ երեսուն
 ազատք»: Նորա «իմաստութեամբ և հնարիւք», ինչպէս ա-
 սում է պատմիչը, Գագիկին առաջնորդեցին զէպի Անի.
 Վեհա Սարգիս, որի համար անսպասելի էր այդ, ապաստան
 գտաւ միջնաբերդում. «զգանձա թագաւորութեան առեալ,
 իններբին ամուրն մտանէ յառան Անի»: Երիտասարդ արքան
 այնքան քաջասիրտ, որ միայնակ մտաւ միջնաբերդը գաւաճա-
 նին համոզելու, և այնքան միտմիտ, որ թոյլ տուեց նորան
 քաջուելու ամրանայու Սուրմատի բերդաքաղաքում, երբ
 տեսաւ, որ ասոյնանը կամակորութեամբ իւր ձեռքն է պա-
 հում միջնաբերդն ու միքանի բերդեր, ինչպէս ասում է
 պատմիչն, սախօրուեցաւ ուժի դիմել. նա սակաւ արամբք
 դնաց Վեհա Սարգիսի վերայ. նորան յաջողեցաւ բռնել ա-
 պստամբին և բերել Անի, ուր սակայն փոխանակ պատժելու
 պատուեց նորան և «ընդ իւր ի կառան նստուցանէր» ասում
 է պատմիչը: Նենդաւոր իշխանին այդպէս իրեն մօտ պա-
 հելով, անփորձ արքան ստացաւ «կեանք որ քան զմահ գառ-
 նագոյն է»: Որովհետեւ նա չկարողացաւ գէթ նորա միջոցով
 խափանել բիւզանդական միջամտութիւնը. չէ՞ որ Յովհան-
 նէս Սմբատի կտակի համաձայն կայսրը պահանջում էր Անին.
 այդ նպատակի համար չորս անգամ Հոռոմոց զօրքերն՝ եկան
 բռնի տիրելու մայրաքաղաքին, և ամէն անգամ աջալուրջ

1) Անույ.

2) Արիստ. Լասա 38.

սպարապետը կարողացաւ յետ մղել եկած զօրքերին: Վերջին անգամ Անեցւոց գիմադրութիւնն այնպէս կատաղի էր, որ, պատմչի ասելով, Ծաղկոցաձորի դրան առաջ մեծ կոտորած եղաւ նոցա և Հոռոմեան մէջ, և Ախուրեան գետը կարծես արիւն դարձաւ. միայն Վահրամ Պահլաւունի սպարապետի ազդու միջամտութիւնն եղաւ պատճառ, որ կոտորածը դադարեցաւ և Հոռոմեան հրաժարուեցան իրենց պահանջից: «Ընդ մէջ անցեալ սրբասնեալ և մեծ սպարապետն Վահրամ Պահլաւունին, և բազում ողորանօք աղաչէր պատգամաւորութեամբն առ զօրսն Հայոց և հազիւ կարաց հաւանեցուցանել, որ զօրքն Հոռոմոց սակաւիկ յետ երանէին, և այնու զերծեալք լինէին զօրքն Հոռոմոց, որք քնացին, և ալ ոչ ևս խնդրեցին զօրքն Հոռոմոց զքաղաքն Անիս:»

Սակայն դուաճանութիւնն և երկպառակութիւնն, ինչպէս միշտ, այս անգամ էլ նուաճել էին Հայոց առաջաւորների արտերը և ոչ Գագիկ Բ. և ոչ ծերունի սպարապետն Վահրամ, չկարողացան խափանել գալիք վտանգը, որն աւելի ևս զօրացաւ Անիւրեան հրոսակների յաղթական արշաւանքներով դէպի երկպառակուած և ջլատուած դժբաղդ հայրենիքը:

Չնայելով իւր ծերութեան հասակին, Պահլաւունին Վահրամ վերջին անգամ 1047 թուին զէնք առաւ Անին պաշտպանելու, և ընկաւ պատերազմի դաշտում իւր օրդի Գրիգորի² հետ միասին: Նոցա մարմինն ամփոփուեցաւ Մարմաշինու վանքում այնտեղ, ուր տարիներ յառաջ ամփոփուած

1) Մատթ. Առ. Վաղարշ. 86:

2) Արիստ. Լատա. եր. 43 Վահրամի մահը գնում է Հայոց ՆՂԹ. թուին. հաւանօրէն լինելու է ՆՂԶ. գրչի սխալն յառաջ է եկել Գ և Զ գրերի շփոթութիւնից: Մատթ. Առ. 98. Նորա մահը գնում է ՆՂԹ.— Զած. Բ. 938 յիշում է, որ Վահրամի մարմինն ամփոփուած է Սանահնի վանքում, հակառակ Մարմաշինու արձանագրի ցուցման (տ. Շիրակ 151). Սանահնի վանքում յիշատակաւնի ժԱ. դարում միայն Շապուհ Պահլաւունի օրդի Գարբանիէլին, ինչպէս երևում է 1061 թուի արձանագրից (տ. Ջալալ. Ճանապ. Ա. 28). Շապուհի մահն տ. Ասոցիկ 170.— Lebeau,

էր Վահրամի ամուսինը, Սոփիա, որն, ինչպէս երևում է, վաղուհա մահ է ունեցած. այդ է ակնարկում, անշուշտ, 1015 թուի արձանագիրը¹, «Կ ի ս ա լ ր և ա առ Աստուած փոխեցաւ և թողի զսակս իմ արտում»:

Մեզ յայտնի չէ, թէ ի՞նչ վախճան ունեցաւ Վահրամի մեծ որդին, Սմբատ մազիստորոս. գիտենք միայն, որ նորա անունն յաւերժացած է Բագնայրի հոյակապ վանքի հիմնարկութեամբ. այդ վանքը գտնուում է Բաղրատունեայ մայրաքաղաքի մօտ Արջոյ (Ալաճա) լեռան արեւելեան ստորոտի վերայ, ժամանակակից պատմիչն Ասողիկ² այդ վանքի հիմնարկութեան վերայ շփոթ է խօսում, միացնելով Մարմաշէնի հետ և վերագրելով կարծես Վահրամ Պահլաւունուն, սակայն Անեցիներէցն Սամուէլ որոշ հաղորդում է մեզ իւր ժամանակագրութեան մէջ, որ այդ վանքի շինօգն է Պահլաւունի, Վահրամի որդին Սմբատ. ահա նորա խօսքերը. ՌԺԲ. Սմբատ մազիստորոսն շինեաց զհրեշտակարնակ և զփափագատենչ վանքն, որ Բագնայր յորջորջիւր, ժողովեալ աստուածայնոց արանց»։ Անեցու աշտ հարկիրն տեղեկութիւնը բաւական է ենթադրելու, որ Սմբատ Պահլաւունի, որքան կարճ և հմուտ նիդակակից իւր սղարապետ հօր, նոյնքան և սիրօղ էր խաղաղ կեանքի, նպաստօղ լուսաւորութեան և հոգեւր կեանքի. այդ երևում է նորա աստատձեռնութեան մէջ, որ կանգնելով հոյակապ մենաստանը, ժողովի ու կեդրոնացուցիւ է այնտեղ և «աստուածային մարդիկ»:

Վահրամի երրորդ որդին, Ապուղամբ, ինչպէս երևում է մի արձանագրից, աւելի վաղ է վախճանել քան իւր ձերունի հայրը, որն Ապուղամբենց Ս. Դրիդոր եկեղեցուն տուել է իւր որդու հօգերաժինը. Ապուղամբ Բ. Պահլաւունու մահը տեղի է ունեցել 1031 թուից յետոյ, թէ երբ յայտնի չէ, նորա յիշատակը պահել

1) Շիրակ, 140, արձանագիր:

2) Ասողիկ. Ս. Պետերք. 270 և ծանօթ. 8.

3) Սամուէլ Անեցի, Վաղարշապատ. 105.

4) Շիրակ, 33, արձանագրութիւն ասանց թուականի.

է Անուոյ հայապատկան եկեղեցիներէից մէկը, Ս. Առաքեալք, որին նա մի արտ է նուիրել իւր եղբոր արեւշատութեան համար 1031 թուին, ինչպէս կարդում ենք արձանագրում,¹⁾ «...ևս Արողամբ որդի Վահրամա իշխանաց իշխանի հոռ գիւտնուտի արան ի սուրբ Առաքեալքս վասն եղբար իմո Գրիգորո առողջութեան և կենացն երկարութեան»:

Վահրամի սերունդը պահուեցաւ մինչև մ. Գ. դարը, թէև պարզ չէ թէ ճրպիսի յաջորդութեամբ: Գիտենք միայն²⁾, որ 1225 թ, Սարգիս մագիստրոս և նորա եղբայրը, Անուոյ Գրիգոր եպիսկոպոս, Պահլաւունիք իրենց անուանում են թոռն «Վահրամա իշխանաց իշխանին» և որդի «Ապուղամբի մագիստրոսի»: մերջինս է, երեի, թուով Ապուղամբ Գ.:

Դ.

Ինչպէս հիմաւորաց հաստատուն հսկայ կազմի իւր որդու հետ միասին ընկաւ պատերազմի դաշտում ութսունամեայ ծերունին Վահրամ: Անուոյ գրուագիւտը գեղարանգակ աղարանների մեծ սիւնը խորտակուեցաւ և Պահլաւունեաց ճոխ ու փարթամ տունն սկսեց գնալ ի խանարհ:

Մի խոշոր դէմք միայն մնաց ասպարէզի վերայ, որին և վիճակուեցաւ Պահլաւունեաց հաճապեալական բարձր: Վահրամի եղբոր որդին, Գրիգոր Մագիստրոս էր այդ, որ սակայն 1047 թուին այլևս չէր կարող հայրենիքի հայր լինել, որովհետև ապրում էր իբրև բիւզանդական մեծ պաշտօնեայ իւր հայրենի կալուածներից և իւր նախահայրերի շիրիմներից հեռու:

Հրազդան գետի հովտում գետ կանգուն է այսօր Բջնի անունով գիւղը, որ Գրիգոր Մագիստրոսի հայրական կալուածն էր և որի անունով այդ իշխանը կոչուում է նաև Բջնեցի:

Իբրև «երևելի գիւղ» Բջնին յայտնի էր դեռ Ե. դա-

1) Շիրակ, 60, արձանագիր.

2) Անդ, 150, արձանագիր.

բում. այդ գիւղից էր Աթիկ անուն սուրբ քահանան, «այր բանիրուն բանիւ և խորհրդապահ սրտիւ», որ Վահան Մամիկոնեանին և իւր ընկերներին միաբանեց երգումով ս. Աւետարանի վերայ: Է. դարում յիշում է այդ տեղն իբրև ամբոց, որի մօտերը Մայրոյ կոչուած վանքում պատապարուեցաւ Տ. Եղբ կաթողիկոսի հալածած վարդապետն, Յովհան Մայրավանեցի:¹

Մեզ յայտնի չէ թէ Երբ և ինչ պայմանների մէջ Բըջնին եղաւ Պահլաւունեաց կալումը. գիտենք միայն, որ ԺԱ. դարում նորա տէրն էր Դրիգոր Համգէի երկրորդ որդին, Վասակ Հոյում:

Նորա այդ գաստակերան Հրազդանի վերին հովտում մի բնական ուստ է. հարաւային և արևելեան կողմերից դիք անմատչելի ժայռերը սեղալացած զցուած են ինչպէս մի քարակտուր սեպ, իսկ հիւսիսային և արևմտեան ստորոտները, փոքր ինչ մատչելի, ամրացած են շրարձրարերձ պարիսպներով և որձաքար աշտարակներով:² Իւր այդպիսի տեղադրութեամբ Բջնին իշխում է Նիգ գաւառի արևելեան մասի վերայ Հրազդանի հովտում: Կարճ ժամանակի մէջ Բջնին շէնացաւ քաղաքացաւ իբրև կեդրոնավայր, որ բերդաքաղաք էլ է աւելում, և Հայոց երկրի ամբողջիւնների կարկում պատուաւոր տեղ գրաւեց: Նորա բարգաւաճման պատճառն է Վասակ Հորում Պահլաւունին, որին ժամանակադիրն իրաւամբ անուանում է «չինոզ Բջնւոյ»:³ Պահլաւունեաց տիրապետութեան սահմաններն այդ կեդրոնից ըսկսած հեռզնեռէ ընդարձակուեցան մի կողմից մինչև Գեղամայ հովիտը, որտեղ Վարաժնունեաց մի մասը, Մաղկունք կամ Մաղկունիք (Դարաշիշակ), նոցա կալումը եղաւ, և միւս կողմից մինչև Գառնոյ մօտերն Ազատ գետի հովիտը: Վասակի իշխանութեան տակ էին նաև Կայենոյ և Կայծոնի

1) Ղ. Փարպ., 66.

2) Յով. կաթ., Մակ. 46.

3) Շահխաթ. Մտորագր. Բ. 484.

4) Մխիթ. Այրիվան., Մակ. 59.

բերդերը, որոնք սակայն Չորադեմի հովտում գտնուելով, յայտնի չէ թէ ինչպէս մտան նորա սահմանների մէջ:

Վասակ իշխանի կեանքի և գործերի մասին դժբաղդարար հաւաստի տեղեկութիւններ պահուած չեն: Յայտնի է այն, որ 1021 թուին տեղի ունեցաւ նորա եղբրական մահը, որի համար և պատմիչներից սմանք նորան մարտիրոս են անուանում:¹

Բանն այս է, որ Դեմիկ կոչուած ցեղի հրոսակներն 1021 թուին Ատրպատականի կողմերից խուժեցին դէպի Այրարատ և, հասնելով Նիզ գաւառը, մօտեցան Բջնի ամրոցին: «Ապարապետն Հայոց» Վասակ, իւր որդու Գրիգորի և այլ իշխանների հետ միասին այդ պահուն խնջոյքի էր նստած: Երբ գուժկանն հաղորդեց հրոսակների մօտենալը, Վասակ անսպարեց սպառազինուեցաւ. «զղենոյր զգետ երկաթապատ», իրեն հետ առաւ իշխաններից եօթնադամարդ և առձեռն պատրաստ դանուած աշուձին. նորան ուղեկից եղան «քաջ և աղէկանունն Փիլիպպէ, ընդ նմին Գորգ և Չորանուէլ», իսկ բերդի պահպանութիւնն յանձնեց նա իւր որդուն, Գրիգորին: Զօրքի թիւն հասնում էր հինգ հազարի. մինչև նոցա դումարուէին սպարապետն հինգ հարիւր մարդով յառաջ անցաւ և յարձակուեցաւ թշնամու վերայ ու նոցա առդատակներին յետ մղեց. հետզհետէ վրայ հառան և իւր զօրքերը. նոքա ընկան թշնամու վերայ «որպէս զգոյլս ի մէջ այծհաց և կամ որպէս զարծուխ ի մէջ ձաղուց», և թշնամուն շատ հեռու վանեցին: Քաջն Վասակ հանապարհին հանգիստ տանելու համար Մերկեկի աստուած տեղում Արայի լիւրան ստորոտներին մօտ կանգ առաւ. այդտեղ քշնած ժամանակ անյայտ մէկը թուի թէ չճանաչելով կամ թշնամի կարծելով սպանեց նորան:²

1) Կիրակոս Գանձակեցի, Վննեա, 54:

2) Այս պատմութիւնն անում է Մատթ. Ուն, եր. 11-14. սակայն նա սխալ է գնում դէպքի ժամանակն 971 թուին. այն ինչ Վարդանի թիւն աւելի ուղիկ է՝ 1021-ին, նա համարում ու ամբողջ պատմում է դէպքն այդպէս, ի գալ Թուրքին ի Դուին և սխալ ասպատակա

Պահլավունին Վասակ ունէր մի սրգի: Դրիգոր, որ մեր հեղինակն է, և մի դուստր, Սեդա, որ «մուսնացած էր իշխանաց իշխան Աշոտի սրգու Վահրամի հետ: Իւր հօր հղերական մահից յետոյ Սեդա նորա յիշատակին նուէրներ տուեց Բաղնայրի վանքին:» արձանագրի մէջ նա իրեն անուանում է «տիկնաց տիկին դուստր մեծին Վասակայ» իսկ իրեն հօրը «գաւրական Բրիատտի»:

Սեդայի եղբայրը, Դրիգոր, սրին հայրը յանձնել էր Բշնի ամրոցի պահպանութիւնը, պէտք է 30—32 տարեկան հասակ ունենար 1021 թուին:»

Դրիգորի մանկութիւնն անցել է, անշուշտ, Անի քաղաքում Պահլավունեաց ապարանների մէջ. նորա դաստիարակութեան վերայ հաւատարմեղիկութիւններ չկան. ինքը պատմում է թէ ինչպէս իւր հօրեղբայրը, Վահրամ, առանձին գորովով խնամում է հղել իրեն (ԺԱ), «բաղում տնգամ, փաբելով հուղ կրծից սրաի իւրոյ, հանդէպ սաեանցն հղեալ, դէմս իմ համբուրէր, ասում է, և ի դորովելոյ դգուանացն ներհալ ննջէի, իսկ նա տըքնեալ տենչացր միայն դիմն ոչ որուչեց»:

Ինչպէս իւր աշակերտներին դրում է, Պորփիրի ասանութիւնքը նա դեռ պատանեկական հասակում է կարդացել (ԽԵ): Իւր թղթերի և հաղարտական օտանաւորի մէջ նա հանդիսանում է քաջ գիտակ հին և նոր կտակարանի և նախնիս, հայրերի գրականութեան, այնպէս հմուտ, ինչպէս իւր ժամանակի գիտուն վարդապետները: Ակներե է, որ նորա նախնական կրթութիւնն անցել է շատ քնափր շրջաննե-

լի ընդդէմ նոցա քաջն Վասակ, և ցուցեալ մեծ քաջութիւն, գանալ ի Սեդիկի, և ի հանդէպ անդ օսեալ մի քնով՝ քարի, հարեալ զգլուին այր մի յանդէպ, մեռանի» (Վարդան Պատմ, Վեհաւ, 98):

1) Երրոյ, 113, արձանագիր:

2) Վահրամ 1047-ին 80 տարեկան էր. աւրեմ նա ծնուել էր 967 թ. եթէ նորա եղբայրը Վասակ նորանից 2 տարի փոքր լինէր, 1021 թ. նա կլինէր 52 տարեկան, բայց ոչ աւելի, այս հաշուով նորա սրգին, Դրիգոր կարող էր լինել 30—32 տարեկան, ծնուած մոտաւորապէս 990 թուին:

բում: Բայց նա աւելի ևս հմուտ է արտաքին գիտութիւնների մէջ, որոնց ուսումնասիրութեանն տառնձին հակումն է ունեցել, մանաւանդ հին իմաստասիրութեան, քերթողական և հեռադրական արուեստի, և առաւելագլխ յունական առասպելների: Ոչ մի տեղ ոչ մի ցուցումն չկայ, որ նա իւր կրթութիւնը շարունակելու գնացած լինի օտար քաղաքներ, բայց հաւանականութիւնից հետո չէ այդ նորա սկզբնական կրթութեան տարիներն ընկնում են Գաղիկ Ա. Շահնշահի թագաւորութեան (989—1020 թ.) ամենալաւ օրերում, երբ Հայոց հայրապետական աթոռի վերայ էր Տ. Սարգիս Ա. Սեանցի (992—1021 թ.) և նորա շուրջն էին ժամանակի գիտուններն Ստեփաննոս Տարօնացի Ասողիկն, Սարգիս վարդապետ, Յովհաննէս Տարօնացի Կոզեան, Սամուէլ Կամբըրձաձորեցին, Յովսէփ Հնձապին և Գրիգոր «յոյժ իմաստուն բանիւք» և այլն: Պատմիչն սրանշացած է խօսում սոցա ժամանակի մասին, երբ, ասում է,¹ «բարձրանայր յոյժ եղջիւր եկեղեցւոյ ուղղափառ խոստովանութեամբ» և երբ ազգի վերայ խեթ աչքով նայողներն «ի սոցա վարդապետական հանգիսիցն կորակնեալք իրրե զմկուճա ի ծակս որմոց սողոսկեալ մտանէին»:

Ուսումնական մարզութիւններից աւելի սակայն Պահլաւունեաց ղեռահաս պայազատն Հայոց արքունի տղաբանների աչքի առաջ և սպարապետի յարկերին մօտ մարզուեցաւ զէնքի ու զինւորութեան՝ արուեստի մէջ, որով և երեւիլի եղաւ քաղաքական աստարեղում: Չէր կարօզ նա, անշուշտ, մասնակից չլինել այն արարողութիւններին ու ծէսերին, որոնք սովորական էին արքունիքում և աւագանու մէջ: Մայրաքաղաքի այդ կարգի հանգիստական պատկերը, թէպէտեւ հարեանցի, տալիս է մեզ ժամանակի պատմիչն². «Իշխաններն, ասում է, զուարթահայեաց բաղմում էին իշխանական գահի վերայ... հանդէսներ էին լինում միմիայն ուրախական երգերի և խօսքերի, փողերն ու ծննդաներն և այլ

1) Աբխազ, Լառա, 61

2) Անդ 73:

երգեցողական նաւագարանները բերկրութեամբ լցնում էին լսողների սրտերը... Հարկերը և ալեգարդ ծերերն այնտեղ բաղձած էին լինում... Իսկ թագաւորն, երբ առաւօտները քաղաքից դուրս էր գալիս, փայլուն հանդերձներով ու մարգարաախուռն թագով շողշողում էր. սպիտակամազ նժոյգը, ոսկեզօծ զարդերով առջևից տանկիս, երբ արևի ճառագայթներն ընկնում էին նորա վերայ, շլացնում էր տեսնողների աչքերը: Իսկ զօրքերի բաղձութիւնը խուռն ընթանում էր առջևից՝ ծովային ալիքների նման՝ իրար վերայ կուտակուած:

Մայրաքաղաքի այս կեանքին համեմատ սնաւ և դարգացաւ Պահլաւունեաց պայազատն իբրեւ մի մեծատուն և իշխան: Միևնոյն ժամանակ նորա մէջ չթուլացան հակումները գէպի զրահան և ուսումնական գործունէութիւնը, որի համար նորան ոչ պակաս նիւթ և դիւրութիւն ընծայեցին նաև ժամանակի հանդամանքները:

Իւր հօր և դերական վախճանից յետոյ նորա առջև բացուեցաւ ընդարձակ տապարէզ: Նորան նպաստաւոր եղաւ և այն խաղաղաւէտ շրջանն, երբ թագաւորում էր իմաստասէր արքայն Յովհաննէս Սմբատ (1020—1041 թ.):

Երկու հօրեղբայրների, Ապրդարիպի և Վահրամի, նման Գրիգոր փոյթ աշնեցաւ բարեպաշտական կոթողներով իրեն յաւերժացնելու, առանձին իմն խնամք տանելով վանքերի բարդաւաճմանը, որոնք միևնոյն ժամանակ կրթութեան և լուսաւորութեան միակ կեդրոններն էին:

Ժամանակագրօրէն նորա առատաձեռնութեան անդրանիկ պատգմ է Հայոց Թաւ կոչուած վանքը, որ Գառնուոյ մօտերն է Երևան քաղաքից ոչ հեռու: Արձանադրից խմանում ենք, որ երիտասարդ Պահլաւունին զիս իւր հօր կենդանութեան ժամանակ, երբ արքայական գահի վերայ էր Գաղիկ Ա. Շահնշահ և կաթողիկոս էր Տ. Սարգիս Ա., 1013 թուին թագաւորի հաւանութեամբ, կայսեր վաւերացմամբ և հայրապետի օրհնութեամբ «վերստին» նորոգել է այդ վանքը և այնտեղ հաստատել է փրկչական անձնապարծ պատկերը: Աւանդութիւնն ասում է, որ նա 1023 թուին նոյն

տեղում առաջնորդ հաստատեց իւր սրբուն, Վահրամին: Ներկատելով, որ Մաղխաորսս գանձագին արաւ Հայոց Թաւն և նորա շրջակայքը, հաւանական է, որ նա իւր աւագ սրբուն, Վահրամին, յատկացուց այդ կալուածն և նորան ճանաչեց այդ վանքին հովանաւոր և պաշտպան: Այդպէս կտրելի է րայցատրել յիշեալ աւանդութիւնն, աչքի առաջ ունենալով, որ արձանագրի՝ վերջում զրոշմուած է և Վահրամի անունը:

Պահաւանեաց իշխանի առատածեւոնութեան երկրորդ նշանաւոր պատուին է իւր շայրենի ամբոյցի, Բջնու ս. Աստ-

1) Հայոց Թաւի արձանագրութիւնն բնագործնակուած է 1721 թ. այն ժամանակ, երբ Տ. Առաւածատուր կաթողիկոս Նորագեղ այդ վանքը արձանագրին այսպէս է. Թաւին նկր, ի թագաւորութեանն Կաղկայ և ի հայրապետութեանն տեւան Սարգսի եւ Գրիգոր Մաղխաորս վիշտին շինեցի զկեկեղեցիս յիշատակ ինձ և ծնողաց իմաց: Նաև ի տեւանց աշխարհիս գանձագին արարի զվայրս ոտրա լերամբն և դաշամբն և ամենայն կազմութեամբն որ ի սմա քառագէմը չորս անկեամբ յաջամբ և յանկեամբ ի զիմաց և ի թիկանց. եւ առաւ յիշատակ անջնջելի արձանագրով և աշխարհակալ թագաւորի թղտալի և կայսերական կնքովն, հաստատեցաք ձեռագրով և հայրապետական նամակովն: Եւ ի նաւակատիս տաճարիս զոր շինեցաւ, բնծայեցաք զշայրենիս մեր սուրբ եկեղեցւոյս, որ է Հայոց Թաւ, հանգաւարան և զթարան անձնապարծ սուրբ պատկերին Յիսուսի Բրիսաոսի, որ ի փայտին խնդրելին Յահաննու Ս. աւետարանչին հրամանաւ մօր տեառս մերոյ սուրբ Առաւածածնին, և նորոգեալ հաստատեցաք՝ վերստին զսուրբ ուխտս վեցինս Բան զառաջինն: Ըստ եզար զվէնն հուստոյ հիման սուրբ եկեղեցւոյ, Գրիգոր Վահրամ պիտանին (Ալիշ. կալ զում է՝ պատանին): Տես Համբ. 275-276: Տ. Սիմէոն կաթողիկոս Նրեանցին նայն տեղում հաղորդում է և այն. և երբդին իւր զՎահրամ նաւուցանել եւ իսմա առաջնորդ ի ներ. թուաջ մերում և այլն: Արձանագրութեան մէջ նկր. քաւական և Մաղխաորս տնունն իրաւ չեն քանում այդ հակառակիկայ կտրելի է քաղաքեղայնագէտ, քէ Հայոց Թաւի վերամարդոյրեան զտժն աւարեւուց յետ յիսոյն, և զայնէ քաւական ուշ, զբաւաւում է արձանագիրը նորա սկիզբաւորութեան քաւականով կամ նիւս այն ասիին, երբ իւր նոր վաղնամից յետ Մաղխաորս սրբեղ իւր աստղ սրդալ քամինն եւ իրաւունքներն այն է՝ 1626-1623 քալին: Այսպէս թէ՛ այնպէս արձանագրի մէջ հանգամանքներն այնքան պարզ և բնական են, որ վաւերականութեան վերայ կապեմք զգուար. է. Հայոց Թաւի Փրկչական պատկերի վերայ տես Սրտարատ, 1897 թիւն է. և է. 4 էին Յիշատակները՝ վերնագրով մեր յագումածը:

աւածածնի վանքը: Ժամանակի կաթողիկոսը, Տ. Պետրոս Ա. օրհնեց այդ նոր հիմնարկութիւնն և նորա եպիսկոպոսական վիճակի սահմաններն որոշեց. 1031 թուին կաթողիկոսն իւր արձանագրով յայտնում է, որ Յովհաննէս Սմբատ արքայի հաճութեամբ հաստատուել է Բջնի քաղաքում եպիսկոպոսարան և վիպարում է, որ Ս. Աստուածածնի եկեղեցին՝ «հիմնարկեալ կատարեաց Գրիգոր իշխանաց իշխան որդի Վասակայ», նոր հաստատուած այդ աթոռի առաջին եպիսկոպոսն եղաւ Եփրեմ, իշխանի թղթակիցներից և դործակիցներից մէկը: Կարճիւ էր արդեօք կաթողիկոսը մտածել, որ միքանի տարի յետոյ (1038 թ.) Բջնին իրեն արգելանի տեղ պիտի լինէր, ուր նա փակուած պիտի մնար Յովհաննէս Սմբատ արքայի հրամանով մի տարի ու հինգ ամիս¹:

Մագիստրոսի առատածեռնութեան երրորդ յիշատակն է Ծաղկունեաց զաւառի վանքը, Կեչառիս կամ Կեչառուք,² որ նուիրուած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի անուանը. թէ երբ է կառարել Պահլաւունի իշխանն այդ վանքի հիմնարկութիւնն, լայտնի չէ. Բայց արձանագիրը զրուած է 1051 թուին, այն ժամանակ, երբ ինքը բիւզանդական ծառայութեան մէջ էր. այնտեղ նա իրեն անուանում է՝ «զուքս Վասպուրականի և (տէր) Ծաղկնուց... Գրիգոր Մագիստրոս որդի Վասակայ»: Իւր այդ նոր հիմնարկութեանը նա նուիրել է թանգազին սպասներ և գրքեր. նա ասում է, «և նուիրեցի զաւառս և զեկեղեցիս յանուն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ և զարգարեցի զսա սպասուք արծաթեղինօք և ոսկեղինօք, գրովք և այլովք պիտոյիւք որպէս վայել էր տաւարիս»: Այս աւանդից զատ Պահլաւունեաց իշխանի միջ-

1) Ալիշան, Այրարատ, 271, արձանագիր:

2) Տէն Տ. Պետրոս Ա. Փետագարձ, Վաղարշապատ, 1897, եր. 16.
— Մագիստրոսի թուղթ Ա:

3) Մխիթ. Այրիվան, Մոսկ, 58:

4. Այրարատ, 260, ծանօթ:

նորդութեամբ ազատում է հնչասուաց վանքն ամեն տեսակ հարկերից և աուրքերից, ինչպէս հաղորդում է նոյն 1051 թուին՝ մեծ արձանագրութիւնը. «բերաւ սակի մատանիս, զոր հզաւրին և առաքինւոյն և բարեպաշտին Գրիգորի Մագիստրոսին կիսաւնտին և աուկին Վասպուրականի և Տարաւնոյ Արշակունոյն և Հայկազնոյն, մեծաւ աշխատաւ թեամբ ազատեալ էր զմեծ և զհաշակաւոր եկեղեցիքս իւր...»:

Թէպէտ այսքանով չեն սահմանափակում Պահլաունեաց իշխանի շինարար գործունէութեան յիշատակները, բայց շատանանք յիշածներովս եզրակացնելու համար, որ Գրիգոր Մագիստրոս ազգի ցաւերի և աուրեայ կարիքների վերայ լուրջ նայող միտք ունէր և խորհրդաւոր հետաւեալութեամբ նախապատրաստեց հաստատութիւններ, որոնք, ընդունակ էին նկցուի լինելու նորա բարոյական և մտաւոր կեանքին: Հին մեծագործ իշխաններին յատուկ առատաբարութեամբ նա հասնում էր միշտ և ամեն տեղ վանքերի և վանականների կարիքներին, համոզուած լինելով, որ նորա՝ ազգի լուսաւորութեան և հոգեւոր զարգացման համար մեծ պաշտօն ունին կառարելու: Նորա այդպիսի պատրաստականութիւնը տեսնում ենք նաև նորա այն թղթերից, որոնք գրել է Մարմաշինու, Խնատի, Սանաճի և այլ վանքերի ներկայացուցիչներին:¹

1) Անդ, 260, արծ:

2) Տես ի.թ. ԽՅ. ԽԲ. ԽԳ. ԽԴ. ԿԸ. ԿԹ. Եայն. Պահլաունեաց ոստի մեռելք իշխանի յիշատակներն աւանդութեամբ պահուած են Ս. Գարեգեայի և Սանաճի վանքերում, որոնց մէջ եղել են յատուկ շէնքեր ձեւաւորան անունով յիշատակ Մագիստրոսի: Սանաճի վանքի զանգակաւանք կից երեք գաւթներից մէկի յետք մի շինուածք կայ Մագիստրոս անունով, այլ կերպ կոչւում է ձեմարան, խորհրդարան: Եւրան կից է Ս. Աստուածածնի փոքրիկ եկեղեցին: Սանաճի ընդարձակ ժամատան տա պոմարարներից մէկն իբրեւ թէ է Գրիգորի Վախրամեանց հաւուն Մագիստրոսի, Զալալ, ձանաղ, Ս. 13, ակներե սխալ, որ յառաջ եկած կրկնի շփոթութիւնից Մագիստրոսեան աւանի մի այլ անձանօթ շատաւիղի հետ:

Ե.

Վանքերի և այլ հասարակական հիմնարկութիւնների քեղմնաւոր շրջանը մեր պատմութեան մէջ ընկնում է 950—1050 թուերին, ինչպէս ցոյց են տալիս և հին արձանագրերն ու յիշատակարանները: Թագաւորներ և իշխաններ բաժնաւոր էին միմեւոյն ողջով, նորա շինում նորոգում էին ոչ միայն վանքեր, այլ և բերդեր ու աշտարակներ, պարիսպներ ու ապարաններ, աւաղաններ ու բաղանիքներ, հասարակաց իջևաններ ու կամուրջներ և այլն: Այսօր ամենիս աչքի առաջ են իբրև օրինակ Անուշ և շրջակաների ճարտարապետական հմութիւններն իրենց ճոխութեամբ ու բազմազանութեամբ:

Նոյն այդ շրջանի ազդեցութեան և պահանջների արդաւորն էին Պահլաւունեաց իշխանի շինարար ձեռնարկութիւնները: Սակայն նա մի այլ պողոտայ եւ անէր, որով դերազանցեց ամենից. այդ, եթէ կարելի է այսպէս ասել, նորա ձեռնարանական և գրական գործունէութիւնն էր, որ իբրև անձեռագործ արձան կայ և մնում է նորա անունն յաւերժացնելու համար: Թղթերը մեզ ասում ենք, եւ մատակարարում ենք նորա այդպիսի վաստակը պատմութեան մէջ աւելի մօտիկ ճանաչելու: Նա, ինչպէս երևում է, հին խնամատակրների նման ունեցել է իւր շարժական ձեռնարանն, իւր աշակերտներն և իւր գաւախօտութեան ասարկաները: Աշակերտների մէջ աչքի են ընկնում Բարսեղ և Եղիաշ, Կախուպաները, Ս. Կարապետի առաջնորդ Սարգիս վարդապետն և իւր որդին, Վեսան Վահրամ: Ծոյլ աշակերտներին նա ունի գրած յանդիմանութիւններ, կշտամբում է գրով և նոցա առնաստակ, որոնք հեղզ են առ ուսումն. նա ունի յօրինած քերականի մեկնութիւն, իսկ թղթերից շատերը, կարծես մի մի դատախօսութիւն են. կատարել է նա և շատ թարգմանութիւններ:

Թէպէտ Մագիստրոս իւր այս մտաւորական վաստակներին հուիրում էր բոլոր իւր կենդանութեան ժամանակ,

սակայն նորա բեղմնաւոր շրջանն հանդիպում է դարձեալ
այն տարիներին, երբ Անին խաղաղութիւն էր վայելում
(1020—1041 թ.), Նորա թղթերի մեծ մասը, որոնք կրում
են իրենց վերայ առանձին գրոշմ, պարունակելով հելլեն ի-
մաստասիրութեան, հուստրական, և քերթողական արուեստ-
ների, և մանաւանդ հելլեն առասպելների մի ընտիր ծաղ-
կաքաղ այնպէս, ինչպէս կարող էր այդ ամէնը գրի առնուել
ժԱ. դարում մի հայ հեղինակի ձեռքով, նոյն այդ շրջանի
ծնունդ՝ են երևում: Նորա այդպիսի թղթերն են, անշուշտ,
թիւղղրիկ Շնորհալուն գրել իւր մեծ պապի մասին¹.

Ըստ Հոմերի տաղաչափեալ.

Ըստ Պղատոնի պերճարանեալ.

Յունականին ներհուն եղեալ.

Թոքն իմաստիցն մակացեալ

Ժամանակակից պատմիչն² էլ նորան գիտէ իրրի «այր
իմաստուն և խելամուտ յոյժ աստուածային գրոց որպէս
թէ ոչ այլ ոք»: Միևնոյն աւելի ընդարձակելով, կրկնում
է և Շնորհալուն ժամանակակից պատմիչը³, Մատթէոս Ուռ-
հայեցի:

Դժուարին էր այն ժամանակ հարթ և միապաղաղ ըն-
թանալ մտաւորական այդ բեղմնաւոր շաղախ, քանի որ ար-
տաքին աշխարհն և քաղաքական պայմաններն, ինչպէս միշտ,
Պահլաւունի իշխանի առջին էլ գնում էին նոր հարցեր, որոնց

1) Մեր կարծիքով այդ թղթերն են Ա, Բ, ԺԲ, ԺԴ, ԺԵ, ԺԶ, ԺԷ,
ԻԹ, ԼԱ, ԼԶ, ԼԸ, ԼԹ, Խ, ԽԷ, ԽԸ, ԽԹ, Ծ, ԾԱ, ԾԲ, ԾԴ, ԾԵ, ԾԶ,
ԾԸ, ԾԹ, Կ, ԶԲ, ԶԸ, ԶԹ, ԶԽ, ԶԴ, ԶԵ:

2) Տաղաչափութիւնք, Վենետ., 541.

3) Արիստ. Լատտ., 41.

4) Մատթ. Ուռհ., ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ. եր. 87 և
183. Երբեքոր Պահլաւունին, որդին Վասակայ էր անպարսկի շնորհօր
լցեալ և զարմանալի էր սա յամենայն պատասխանին բնորդէմ Հոսոմոց,
այր Բաբելիք և ամենայն հետքեանց հետեւեալ և քաջանդակ հասեալ
սորա ի վերայ չին և նոր կտակարանացն Աստուծոյ և յամբիման հոգե-
րնկ յոմաստնէսն ի Տէջ որդոյն Մաթիայ և Խոսէր ընդ վարդապետացն
Հոսոմոց, և ի կաշգի վարդապետացն էր սա ազգին Հայոցս:

նա ստիպուած էր իբրեւ Անույ մեծամեծներից մէկը նստիլ իւր ժամանակն և հոգատարութիւնը Աբղէն իսկ բարքերի ապականութեան և անկման նշաններ էին երևում աղղի մէջ. իւր թղթերում՝ իշխանը չարաշար վշտացած բողոքում է աղղիաի ապականութեան դէմ: Խոհուն գլուխներ հետամուտ էին պատճառներն հասկանալու և դարմանը գտնելու. բայց ժամանակի ոգին նոցա թելադրում էր այդ ամենին պատճառ համարել աստուածային բարկութիւնը. յայտնի է, որ 1036 թուին, երբ տեղի ունեցաւ արեղակի խաւարումն, Յովհաննէս Սմբատ արքան և Տ. Պետրոս Ա. կաթողիկոսը «փառաւոր մարդիկ» ուղարկեցին Կոկեան կոչուած Յովհաննէս վարդապետի մօտ, որը ժամանակի մեծ գիտուններից մէկն էր, և ուղեցին նորանից խմանալ, թէ ինչ բանի նշան էր այդ խաւարումը: Պատգամաւորներից մէկն էր Գրիգոր Մագիստրոս: Արքակրօն վարդապետն ահաւոր խօսքերով պատկերացուց նոցա առաջ ժամանակի բարքերի ապականութիւնն և դուշակեց իբրեւ աստուածային պատուհած՝ սարսափելի հարուածներ և դժբաղդութիւն՝: Կոկեանի պէս մտածողներ, անշուշտ, պակաս չէին այն ժամանակ, և նոցանից մէկն էր ինքն, Մագիստրոս. նա քաջ գիտէր, օրինակ, Գաղիկ Բ. արքայի թեութիւնները, գիտէր, որ նորա պակասութիւնները վատ դատարարակութիւնից են. բայց և այնպէս նա իւր թղթակցին գրում է՝ նոյն ժամանակի սպու աղղեցութեան տակ. «բայց պատճառ տւերածոյ աշխարհիս մեր բոտ մեղաց մեղաց մերոց պատահեաց մեղ, քանզի մեղաք Տեառն Աստուծոյ մերոյ»:

Հասաւ այն և ահաւոր ժամանակն, երբ Մագիստրոսի գրիչը, կարծես, մի անգամից նոր դարձուած առաւ և սկսեց արձանագրել վիշտ, բողոք, յանդիմանութիւն, ժամանակի

1) Տե՛ս օրինակ Դ. և ԺԹ:

2) Մատթ. Բուհ. 67—74. — Մարթ. Բ. Տառ. о Католическ. Петре и 34. I. Косерин, 22. Սմբ. Սպար. 35. ա. և 8. Պետրոս Ա. Դեատադարձ, Վաղարշապատ, 1897. էր. 20:

3) Թուղթ Թ:

պատմական անցուդարձի հարեանցի պատկերներ¹ և այլն Այդ ահաւոր ժամանակն անսպասելի չէր: Պատմական դէպքերի անժխտելի հետեզտեանութեամբ Բիւզանդիոյ քաղաքականութեան և երկրի ներքին պատակառամների վախճանն էր այդ, երբ իրար յետևից դուրս եկան պատմական ասպարէզից Արծրունեաց և Բագրատունեաց թագաւորութիւնները, որոնց հետ և այլ շատ մանր իշխանութիւններ, և Բիւզանդիան անգոր գտնուեցաւ նոցանից յետոյ ճակատ դէմ տալ Սելջուքեան հրոսակների կառաղի յորձանքին, որ ուղղից և ապականեց նենգութեամբ իւր գալիստնի առկ զբրաւած հայկական նահանգները:

Առաջին քաղաքական գործուածք, որ Մադիսարոսին հրաւիրեց թողնել զբիշն ու գիրքն և Անուշ գահի ու հայրենիքի պաշտանութեան համար ասպարէզ մզուել, այդ Գագիկ Բ. Բագրատունու գահակալութիւնն էր, որ, ինչպէս տեսանք, գլուխ եկաւ Վեսա Սարգսի ռանձգութիւններին հակառակ և ծերունի սպարապետ Վահրամ Պանլաւունու նախաձեռնութեամբ,² Սպարապետի հետ միարանած երեսուն ապամեծից մէկն էր և նորա եզրօրորդին, Գրիգոր Մադիսարոս: Պանլաւունի պայազատների իրենց նահապետի

1) Մեր կարծիքով այդ շրջանին են պատկանում Մադիսարոսի թղթերը՝ Գ, Դ, Է, Ը, Փ, ԺԱ, ԺԴ, ԺԸ, ԺԹ, Ի, ԽԱ, ԼԵ, ԿԱ, ԿԲ, և այլն:

2) Մատթ. Ուսն. 87. Թուի թէ պատմիչը չփոխում է Մադիսարոսին Վահրամի հետ: Առնաւարակ Ուսնայեցու պատմածը զրչի չփոխութիւն է երեսու: շէ: Ժողովեցան ամենայն նախարարն Հայոց առ հայրապետն Տէր Պետրոս և օծին զԳագիկ թագաւոր ի վերայ ամենայն տանն Հայոց շնորհօք Հոգւոյն սրբոյ և հրամանաւ մեծի իշխանին: այս ամէնն հասկանալի է, իսկ շարունակութիւնն, տնչուշտ, չփոխութիւն է: «շնորհօք ու Հոգւոյն» Գագիկին օծել կարող էր միայն կաթողիկոսն Տ. Պետրոս, որին և վերաբերում է «մեծն Մարցիկ» յորջորջումը: մինչդեռ Ուսն. ժամանակագրութեան կրկին ազգայութիւնների մէջ էլ այնպէս է, իրրե թէ Գագիկին օծեց մեծ իշխանի հրամանով մեծն Մարցին, որ իւր թէ նոյն ինքն: Գրիգոր Պանլաւունի մեր հեղինակն է: Գուցէ մեծն Մարցին վերաբերէր Վահրամին, քանի որ նախաձեռնողը նա էր: Դիւրբիէի թարգմանութեան մէջ Մարցին անուն չկայ: Dulaurie E. Chr. Mth.

հետ այգալէս միաբանելու նպատակն էր, ըստ երևութիւն, երկպառակութեան առաջն տոնելու նոցա Գաղիկին օղնեցին այն նուաճելու Վեսա Սարգսին և այլ աղատամբներին: Առաջինը Դրիդոր Մաղխատրոս եղաւ որ ղէնք առաւ ներքին թշնամիներէ զէմ Պատմիչն ասում է, որ Գաղիկ Բ. իւր զօրքերն յառաջ մղեց անհնազանդներին հնազանդութեան բերելու և բանակ զրեց Այրարատեան գաւառում Թուրքերեց վրէժ տոնելու: Այդ ժամանակ Վասակ Պահլաւունու որդին մեծ իշխանն Դրիգոր, իւր զօրքերով միացաւ արքայական արշաւանքին: Նա բանակ զրեց Հրազդան գետի վերայ Բջնի ամրոցին մօտիկ: Երբ թշնամին յարձակուեցաւ, Պահլաւունու զօրքերն Հրազդան գետի վերայ մեծ կատրած տուին և յետ մղեցին արշաւանքը: Այդ տեղի ունեցաւ 1042-43 թուին:

Սակայն երկար չտեւեց և Գաղիկ Բ. ընկաւ խորամանկ Վեսա Սարգսի ազդեցութեան տակ: «Ոչ եկաց ի պատուէր Վահրամայ և այլ աղատացն, որ թաղաւորեցուցին զնա, այլ նենազաւորին Սարգսի սաղրելոյն լուեայ, և ի քաղաքէն ասում է պատմիչը»¹ Այդ հանգամանքով է բացատրում և այն գծաւթիւնը, որ ընկաւ Գաղիկ Բ. արքայի և Դրիգոր Մաղխատրոսի մէջ: Վերջինս բացարձակ հալածանքի տակ ընկաւ թաղաւորի կողմից. բանտ, կապանք, զրկանքներ, մահու սպաննալիքներ տեղացին նորա զլիւին: Ինչպէս հագորդում է նա իւր թգթերում, և առեւտրիւնը նոցա երկուսին բոլորովին բաժանեց իրարուց: Այդ շրջանին և այդպիսի իւր վիճակին է վերաբերում Մաղխատրոսի բացարձակ խօսքը, որ գրում է Սարգիս վարդապետին (Բ.) «նախքան զբոլորն ընկալայ զամենայն նկատ և զքարինս կոծողաց, և կամ կիւսամահ և աղքատացեալս»:

Դժբաղդաբար այդ հանգամանքի վերայ միայն Մաղխատրոսի թղթերն են նիւթ տալիս, և չաւնեմալով այլ ողբիւր, գծուար է լիուլի բմբունել զժառութեան ընթացքը. միայն

1) Մատթ. Ուսն, 88.

2) Աբխաւ. Լատարի, 41.

3) տ. Դ. ԺԷ. ԺԹ. Ի. ԿԱ. և այլն.

հաւասարի է այն, որ Գաղիկ Բ. զղջումն յայանեց և Անւոյ Սարգիս վարդապետին հաշտութեան միջնորդ ընտրեց (Ի), երբ և ինչպէս, այդ մնում է անորոշ:

Որ Գաղիկ Բ. Բագրատունեաց գահին հասաւ Պահլաւունիների օգնութեամբ, այդ արդէն ակներև է. սակայն հարց է թէ նոցա միաբանութիւնը հայրենադիրական մի ձեռնարկութիւն էր, թէ առձմական նախանձի ու փառասիրութեան յաճախ կրկնուած մի երևոյթ, Վեստ Սարգսին յետ մղելու նպատակով, կամ դուցէ հին աւանդութեան անկեղծ նախանձախնդրութիւն միայն: Որովհետև հետեանք շունեցաւ նոցա միաբանութիւնը, և որ աւելի ցաւալին է, կարծես, աւելի ևս շարագացուց Անւոյ գահի կործանումը:

Երիտասարդ արքան, որքան և կարիճ ու քաջասիրտ, իմաստուն և ուսումնական, չկարողացաւ առնել մեծ վտանգի առաջը: Մագիստրոսի թղթերը բաւական նպատում են իմանալու, որ Գաղիկ Բ. արքան չունէր բաւական քաղաքագիտութիւն մաքառելու ներքին գծութիւնների և քաղանդական արտաքին մեքենայութիւնների դէմ:

Մի մեծ թշնամի, իբրև ծանր պատուհաս, արդէն բուն էր դրել երկրի խորքերում, այդ ներքին երկպառակութիւնն էր, հայ կեանքի մշտական ցեղը, որին պարագլուխ հանդիսացաւ այն ժամանակ Պահլաւունեաց ախոյեանը, Վեստ Սարգիս:

Մի այլ մեծ թշնամի, որ մտել էր երկիրն և քաղաքական լուրջ հերձուածի պատճառ եղել, Սելջուքեան թուրքերի խիզախ հրոսականերն էին, որոնց հրեսից դեռ 1022 թուին Արծրունեաց վերջին թագաւորն, Սենեքերիմ, իւր երկրներն յանձնեց կայսեր և ինքն հեռացաւ դէպի Սերաստիայ իւր բաղձաթիւ գաղթական ժողովրդով:

Անւոյ նկատմամբ մի հրրորդ մեծ թշնամի էր քաղանդական արքունիքը, որ Յովհաննէս Սմբատ արքայի կրտակին համաձայն պահանջում էր Անին յանձնել կայսեր:

Այդ վտանգների հանդէպ անգոր էր Պահլաւունիների

միաբանութիւնը, մանաւանդ այն դէպքում, երբ թագաւորն էլ նոցա հակառակ էր:

Գրիգոր Մաղխատրոս Գագիկի հալածանքների երեսից արդէն հեռացել էր Տարօն, երբ տեղի ունեցաւ թագաւորի ճանապարհորդութիւնը դէպի Կ. Պօլիս: Մաղխատրոս ինքն էլ այդ ժամանակ (1045 թ.) աճապարեց բիւզանդական մայրաքաղաքը, որպէսզի կարողանայ գալիք վտանգի առաջին առնել, վստահ լինելով իւր ազդեցութեան վերայ Հոռոմոց արքունիքում: Բայց սա իւր նպատակին չհասաւ: «Եւ յերկարել ինդորոյ աշտորիկ, ասում է ժամանակակից պատմիչը,¹ Գրիգոր որդի քաջին՝ Վասակայ, ելեալ և նա զնաց առաջի թագաւորին... Իբրեւ ետես, եթէ ոչ են թողլոց զԳագիկ ի տեղի իւր, յառաջ կացեալ տայ զբանալին Բջնոյ զթագաւորն, և զամենայն զիւր զհայրենի ժառանգութիւնն»: Համարեա նոյնն է գրում ինքը, Մաղխատրոս, Տ. Պետրոս կաթողիկոսին:²

Այսպէս՝ երբ Գագիկ Բ. դաւաճանօրէն մատնուեցաւ Հոռոմոց ձեռքն և Անին անցաւ նոցա տիրապետութեան ներքոյ, Մաղխատրոս Կ. Պօլսումն էր: Կոստանդին Թ. Մոնումախոս (1042—1054 թ.), որիօղ տրուեալների և գրականութեան, Բիւզանդիոնն յօրինեց իբրեւ մի կեդրոնավայր ժամանակի գիտունների, Այդանդ Հոռոմներից զատ ապաստանում էին Հայ, Ասորի, Արաբացի, Տաճիկ և այլ դանազան ցեղերի ներկայացուցիչներ, որոնց բոլորին զբաղեցնում էին ժամանակի գիտութեան և արուեստի խնդիրներն, ի հարկէ, միշտ կրօնական տեսութիւններով հարցասիրուած: Գրիգոր Մաղխատրոս այդանդ այդ ժամանակ (1045 թ.) հանդիպեցաւ մահմէտական ուսումնականներից մէկին, Մանուէլին, և ունեցաւ նորա հետ միճարանութիւն: Մանուէլի համար նա ասում է թէ էր³ «այր յոյժ հմուտ իմայէլական դպրութեան, և ամենայն իմաստութեամբ պերճացեալ, և

1) Արխու. Էստ. 41:

2) Թուղթ Գ:

3) Տաղատացութիւնը Մաղ.

վարժեալ ի տաղասացութիւնս և հակադռութիւնս, և ի բանաստեղծութիւնս հզօր գոլով: Մանուշէ արդէն հռչակուած էր ամեն տեղ, ժամանակի իշխաններէց թէ Բաղդատ և թէ Եգիպտոս պարգեատրուած էր իւր իմաստութեան համար, կայսրը նորան տուել էր «անթիհիւպատ պատրկութեան պատիւ»: Մաղխատրոսին հանդիպելիս նա խօսք է անում Կուրանի և Ասատուածաշնչի մասին և առաջինի գերազանցութեան վերայ է պնդում. «Մահմէտի ի տուչութենէ Հոգւոյն տուաւ, ասում էր, զի նա դայստիկ ոգեաց տաղս միայօք շափաւորութեամբ գծի», ասել կամելով, թէ Կուրանն Ասատուածաշնչից գերազանց է այն սրտաճառով, որ տանաւորով է տուած: Գրիգոր Մաղխատրոս իւր հակառակորդին յայանեց, որ ռամանաւր յօրինելը, տաղաշափութիւնը, գերբնական շնորհք չէ, այլ հասարակ արուեստ, որ ձեռք է բերում վարժութեամբ. «Տաղասացութիւնք Արարացոյն, ասաց նա, սովորաբար վարժարանութեամբ մրցեալք միայօք աւարտեալ գծի, զոր դուք կափայ անուանէք»: Վէճն այնտեղ հասաւ նոցա մէջ, որ Մաղխատրոս յայտարարեց Մանուշէին, թէ այն, ինչոր Մահմէտ քառասուն տարուայ մէջ գրեց, ինքը կարօգէ չորս օրուայ մէջ գլուխ հանել աշխարհի ստեղծագործութիւնից մինչև Քրիստոս. «Զոր Մահմէտ քո գրոսաստուն ամ դրեաց, քառօրեայ զճաղրեցից քեզ յեղամայ սկսեալ մինչև ցգալուստն կրկին այնմ, որ ստեղծ դնաւ, և մատենագրեցից քեզ առաւել ևս հրուշայի միով գծիս յօդաւորեալ նախն գոր գովէիր զնա»: Մանուշէն խոստումն արաւ, որ եթէ յիբաւի Մաղխատրոս այդ կատարէ, ինքը քրիստոնէայ լինի: Եւ չորս օրուայ մէջ Պահլաւսնի իշխանն յօրինեց իւր խոստացած տաղաշափութիւնը, որ կոչուում է Հաղարտողեան Ռամանաւոր և սկսում է այսպէս.

«Մեծ են գործք տառուածային

Աքանչելի նորա բանին.

Հրաշայի անպատմելին

Յամենայնի դարմանալին.

Լուսով ինքնամատոյց

Պարածածկեալ անքննելին:

Դասուք անմարմնական:

Օրհնարանեալ անճառելին:

Ընդ ամենն 1016 տող աշագիւի թաանաորով նա պատմեց ոչ միայն Աստուածաշնչի բովանդակութիւնն Ազամից մինչև Ա. Հոգու գալուստն, այլև Առաքելոց քարոզութիւնն և քրիստոնէութեան տարածումն, ու նոյն իսկ Հայոց դարձը Ա. Լուսաւորչի ժամանակ¹: Չորս օր յետոյ, երբ Մագիստրոս կարգաց իւր այգ գեղեցիկ քերթուածն և բացատրեց, որ ինքն այգ գլուխ բերեց աղօթքի ապաւինելով, Մանուէն նկոտն եղաւ և ճանաչեց իւր սխալը, կամ ինչպէս Պահլաւունի իշխանն է ասում, «գարհուրեալ խոստովան եղև, եթէ մեծ է Աստուածն քրիստոնէից»:

Նոյն տարին, երեի, հանդիպեցաւ Մագիստրոս և մի այլ մանկտական իշխանի, Իրրահիմ ամիրային, որին նա գրել է Հ. և ՀԱ. թղթերը հաւատոյ փորձադեռութեան մասին²:

2.

Ինչպէս տեսնուր, Պահլաւունեաց իշխանն իւր Բջնի ամրոցի բանալին յանձնեց կայսեր այն ժամանակ, երբ համագտեցաւ, որ Գաղիկ արքային այլևս վիճակուած չէ տեսնել իւր հայրենի գահը: Այլ պատմիչներ հազորդում են, որ նա կայսեր յանձնեց և իւր միւս կալուածները՝ Կայենոյ և Կայծանի բերդերը³: Փոխարէնը Կոստանդին Թ. Մանուկ-խոս Պահլաւունեաց իշխանին պարգեւեց գիւղեր և քաղաքներ Միջագետքում և նոցա առնմական ժառանգութեան իրաւունքն հռչակաւող սակի մատանի, միննոյն ժամանակ և մագիստրոսի պատիւ⁴:

1) Տաղատացութիւն, 66—79:

2) Ծան. 29:

3) Վարդան, Պատմ, Վենեա. 99:

4) ա. Երիտա-Լատա. 42:

Բիւզանդական արքունիքում մագիստրոսի և պատրիկի պատիւներն ամենարժէք աստիճաններն էին՝ առաջինը զինւորական և երկրորդը քաղաքական կարգի նոցա կրողներն իրարուց զանազանում էին ռակէկար թիկնոցի գոյնով. մինչ մագիստրոսի թիկնոցն էր ծիրանի, պատրիկին յատկացած էր սպիտակը։ Մեծաշուք ընդունելութիւններին կայսերական պալատում մագիստրոսների և պատրիկների մուտքն առանձին էր և նոցա ձայնում էին կայսեր ներկայանալու ամենից յառաջ։ Գրիգոր Պահլաւունին մագիստրոսութիւնից լառաջ ունէր և այլ պալատական պատուանուններ, նա կոչուել է վիստ, կիտոն և տուկ, վերջինս պետական պաշտօն է, նոյն է թէ դուքս, բոլոր իսկ առաջին երկուսն իսկապէս կայսերական պալատի արարողութիւններին էին յատուկ. վիստ իբր Նանդերձապետ մատուցանում էր կայսեր բզամիդը, իսկ կիտոն արարողութիւնների ժամանակ կայսեր զգեստաւորօղն էր։

Թէպէտ ճշտիւ յայտնի չէ, թէ իշխանը որքան մնաց Կ. Պօլսում, կարելի է սակայն հաւատալ համարել, որ նա 1047 թուին շեռ սչնտեղ էր։ Նորա այդ բացակայութեան ժամանակ, ինչպէս յայտնի է, պատերազմում սպանուեցաւ Պահլաւունին Վահրամ. այդ ատիւ և դրեց նա իւր ԺԱ. թուոյթը, որի մէջ տղէկտուր սղրում է հօրեղբոր եղերական վախճանը։

Պահլաւունեաց իշխանի վերադարձն Արեւիք կապուած է Թուրքերի արշաւանքի հետ, որ տեղի ունեցաւ 1048 թուին։ Պետութեան հետաւոր մարդերը պաշտպանելու և թշնամուն յետ մղելու համար Մանուկիոս կայսրը զօրագլուխ կարգեց Կատակաղանին և Առոն մագիստրոսին, որոնց հետ ընկերացուց և Գրիգոր Մագիստրոսին։ Հոռոմոց բանակին օգնութեան կանչուեցաւ և Վրաց իշխանը, Լիպարիոս²։ Նոյն իսկ տարին ընդհարման ժամանակ թշնամին յետ մղուեցաւ։

1) Блаженный Д. Ежедневные и Воскресные Приемы Визант. Царей С. П. Б. 1893, стр. 34, 42, 48-51.

2) Արիստ. Լատտ. 58-60. Մատթ. Աւսն. 107.

Այդ ժամանակից սկսած Գրիգոր Մազխատրոս իրեն յանձնուած նահանգների գլխաւոր կառավարիչն էր դուքս կամ թղեչիս անունով: Նա մեզ հաղորդում է իւր երկրներէ անունը, երբ գրում է իւր մասին. «Եկ տէր իմ, Վասպուրականի և Տարօնոյ և Մանազկերտի, Արճիշոյ, Բերկերոյ, Միջագետաց տէր, Մոնոմախոս մազխատրոս, վեհա և տուկ» (ՀԳ):

Ակամայ էր վարում նա իւր այդ պաշտօնն և հետամուտ էր թողնելու հեռանալու, որովայի կարող լինի իւր սիրած մաւաւրական կամ հողերը կեանքով ապրել, բայց կայսեր հաւանութիւնը չէր կարող ստանալ. «Ակն ունիմք, գրում է նա Յովհաննէս արքեպիսկոպոսին, զի եթէ Տէր կամեացի, երթամք առ արքայ, զի թերեւ զերծ եալք ի մըրըրկէալ յայսմ թղեչիսս թէնէ պարապել Աստուծոյ» (ԺԳ): Մարմաշինու առաջնորդին էլ նոյնն է գրում (ԽԴ). իսկ իւր աշակերտին, Սարգիս վարդապետին, գրում է, որ հակառակ իւր բաղձադիմի թախանձանքին, իրեն ազատելու ծանր պաշտօնից՝ կայսրը բոլորովին փակել է իւր առաջն և պարտաւորեցուցել է մեալ (ԽԵ):

Այս ամենից ակնհերե է, որ Մազխատրոս մինչև 1054 թ. երբ ակդի ունեցաւ Մոնոմախոս կայսեր մահը, չէր կարող հեռանալ պաշտօնից:

Հաւատարմ յայտնի չէ, թէ ուր էր նորա մշտական նիստը. գիտենք միայն, որ նա այցելում էր Տարօնի Ս. Կարապետի վանքն, ուր և շարունակում էր իւր հիմարանական գործունէութիւնը (ԻԴ): Նորա գործակալն, Հրահատ, իշխանի համար կանգնել էր այնտեղ «գեղեցիկ ապարաններ» և այլ շինուածներ «գեղեցիկայարմար պատրաստութեամբ»:

Պահաւանեաց իշխանն իւր թղեչխութեան ժամանակ հալածեց և ջնջեց Թոնգրակեցւոց աղանդը: Տեղը չէ բացատրել այդ աղանդի ծագումն և դարգացումն. այդ արդէն արել են ուրիշները¹ Հարկ է միայն յիշել, որ իշխանը գործ

1) Ար. Լասա. 94:

2) Ծանօթ. 3, եր. 283, 22 և 30, եր. 324:

ունէր այնպիսի ազանդաւորների հետ, որոնք մի կողմից կրօնական գաղափարների և միւս կողմից հասարակական բարքերի շփոթութիւն էին յառաջ քերում: Նոցա կրօնական գաղափարները չէին հաշտում Հայոց եկեղեցու վարդապետութեան հետ, քանի որ միտում էին մկրտութեան խորհարգը, պատարադը, պահքը, խաչի և եկեղեցու խորհուրդն և այլն: Նոցա բարոյական աղճատումների մասին պատմիչը մինչև անգամ գծաւարանում է պարզ դրել. «ոչ ամենայն սք պնդակազմ է լսելեօք» Նոցա «կարի ազանդի» դործերը լսելու: Մաղխարոս գիտէ, որ նաքա չին ճանաչում «խրատութիւնք արանց և կանանց և ոչ քնատանեաց, թէպէտև ոչ յայանապէս համարձակին. և ոչ պատուեն, տեսմ է, և ոչ գմի ինչ ոչ յաստումայնոց և ոչ յեղեղոց» (161):

Ազանդի հետքերն առաջին անգամ իշխանին յայանի եղան Միջագետքում, այնպիսից նա հետամուտ լինելով, գտաւ ազանդի բունը. «հետեալ մինչև ցանկն ազրերն, դրում է, հանդիպեցայ ասորւշանին Քանդրակաց, յորում թաղեալ կայր խմորն» (158): Այնպիսի, որ խմբուած էին ազանդի վարդապետներն «արք հանդերձիք կրօնաւորաց և կանանց յաղմութիւն ըսկից», Մաղխարոս անուանում է Շնափանք, որն հրամայում է հիմնադրուի քանդիլ և այլիլ: Ազանդի պարագլուխներին և քարոզիչներին իւր իշխանութեան սահմաններից դուրս է քշում, իսկ ժողովրդին, որ նոցա յետևից մոլորուած էր, խնայում է «քաջի, գրում է, զգուսն զգորմսէ թեան և մարդասիրութեան... վասնդի խսւթագուսէ ազգն այն անմեղք էին...»:

Իշխանի այս դորձուհւութիւնն ընկնում է 1051—1054 թուերին. այդ ժամանակներում կաթողիկոսն Տ. Պետրոս Ա. վատրուած էր ակնոսից և տարուած էր Կ. Պօլիս, իսկ երկրի հպկոր տեսչութիւնը թուրացած և ջլատուած էր. «անհոգաբարձ եղեալ հօսին Քրիստոսի ի հովուաց և ի հովուապետաց, քարբայից և յիշխանաց և ի բոլոր մարդկանէ» դր-

1) Մրիտ. Լատտ. ԻԲ. և ԻԴ. — Մագ. Թագթ. ԿԵ. ԿԸ.

2) Մրիտ. Լատտ. 408.

բռնւմ է Մազիսարոս իւր բարեկամ Սարգիս վարդապետին աչդ ժամանակի անտիրութեան մասին:

Մազիսարոսի աչդ ձեռնարկութեան նշանաւոր կողմնայն է, որ նա անարիւն հաշածանք հանեց և խիստ բռնութիւններ թոյլ չտուեց: Նա յիշում է, որ իրենից յառաջ սուրիշ զօրավարներ և պետեր «ի սուր տուսերի մաշեցին զնոսա», նա զիտէ, որ քահանայապետներն աչդպիսի աղանդաւորներին իրրե պատիւ ահմանել էին ազուհապրոշմ «ի կիզումն զիմաց և ի զրոշմ ազուհաակերպ» (162): Դեռ այն ժամանակ, երբ ինքը տակուին պատանեկան հասակումն էր, Տ. Սարգիս Ա. (992—1021 թ.) Թոնդրակեցեաց հալածելու ժամանակ Թախորոս եպիսկոպոսի երեսին ազուհապրոշմ գրեց և մուսեաթիկ հանեց ժողովրդին յայտարարելու ժողովի դատաւճիւր: Մոնեմտիկն ազադակում էր, թէ աղանդին հետեողները պատիժը լինելու է նոյն ազուհապրոշմը, մի խայտառակ նշան, որով ամեն մարդ հնարաւորութիւն պիտի ունենար երեսից իսկ ճանաչելու հասարակական բարքերի նենդանոր թշնամիներին, ուր և յայտնուէին նոքա¹:

Անշուշտ, իշխանի լուրջ մտաւորականութեան արդագասիր է նորա մարդասիրարար վերաբերուելը զէպի ազանդաւոր ժողովուրդը, սակայն չէ կարելի մտաացութեան տալ և այն, որ նա չէր թաղցնում իւր զգուանքն աղանդի վարդապետութիւնից, որը նա ճարտասանական ձեակերպութիւններով սրտում է իրրե «տղայարար անաւսումութիւն» «անճոռնի ճոռամբանութիւն» «անբարի բարեձեւութիւն» «անքահանայապետ քահանայապրծութիւն» «հրեշտակակերպ դիւաղդեցութիւն» «զիշերային իրապրծութիւն» «խաւարչտին ձեռնապրծութիւն» «անշնորհ մկրտութիւն» և այլն:

Պահաւունեաց իշխանն իւր կիանրի երեկոյացեալ հասակում պէտք է ալ զօրծիր ևս կատարած լինի արժանի յիշատակութեան Այսպէս մասձելու թելադիր են մեզ իշ-

խանի հետեւեալ տողերն առ Մարգիտ վարդապետ (ԽԱ). «ազէ հարցիր ընդ բոլոր Յարեթեան նահանգի. զի՞նչ յաւուրսս յայտոսիկ ի բոլոր տանս Մարդպետական եղեալ գործառնութիւնս ի քաղաքս և ի գեղեակս, յաւանս և ի գիւղս, յանապատս և ի պատս, ի բոլոր տնօրինական առաջաշկու-թիւնս կամ ի հարաւային բռնութենէն խաղաղանալոս. զի՞նչ և ի Միջագետս և կամ ճրպխի պատուաւիրութիւնս, մա-նաւանդ եթէ և բարձրութիւն մերոյս նահանգի հնաո ի ձեռն իմոյ տկարութեանս»:

Վերջապէս հասաւ այն ժամանակն, երբ պէտք է հան-գիստ տանէր եռանդուն և զործունեայ իշխանի խոնջեալ գլուխը: Նա ննջեց յաւիտենական քնով 1058 թուին: Նորա տմուսինն, անունը մեզ անծանօթ, ապրում էր գեւ Դա-րոյնքում, (Հասան Դալայ), երբ նորա աւագ որդին, Տ. Գրի-գոր Բ. Վահրամ, կաթողիկոսն Հայոց, եկաւ մօրը տեսու-թեան 1073 թուից յետոյ: Այդտեղն է համարւում և Մա-գիստրոսի գերեզմանը¹:

Գրիգոր Մագիստրոս, ինչպէս տեսանք, իւր պէսպէս զործերով յաւերժացած է պատմութեան մէջ. նորա շինած ու զարդարած վանքերի արձանագրերը ձայնակից են պատ-մական այլ յիշատակարաններին. նորա գրաւոր երկերը մը-նում են իրրեւ անկապտելի ժառանգութիւն յաջորդող սե-րունդներին: Թէպէտև յայտնի են Աշոտ պատրիկ Բագրա-տունի և Համամ Արեւելցի իրրեւ աշխարհական հեղինակներ² ազնուական տոհմից, բայց Գրիգոր Մագիստրոս Պահլաւա-նին միակ աշխարհական հեղինակն է Հայոց նախնի գրա-կանութեան ներկայացուցիչների կաճառում իրրեւ իմաստա-սէր, հոնտօր և քերթնու:

1) Յայտմատւրբ:—Ալիշան, Այր. 19.

2) Արարատ, 1896 Ապր. և 1897 Յուլ. Օլոստ.

ԹՈՒՂԹՔ

ԴՐԻԴՈՐԻ ՄԸԳԻՍՏՐՈՍԻ

Ան հոգեւոր աւերն Պետրոս կաթողիկոս ի ժամանակին, յորում ի կապանաց իւրոց վերաբին յաջորդեաց յաթոտ իւր, խնդրեալ ի Գրիգորէ զգիր սրբոյն եփրեմի հաւատոյն, զոր ընթեռնոյր մինչ ի բանաին էր:

Թէպէտեւ ըստ գեղեցիկ խնդրոյ քում լուսափայլութեան, պետականոյ բոլոր սրբադանից և զլուխ առաքելական, պարտ վարկանիս երկարագոյն նորագոյն բանս իմաստասիրել ծառայի քում, որով զուարճանաս իւր զհայր ի վերայ սրբոյ, սակայն սիրելի է ինձ միշտ կարճաօտ հառաժնել Վասն զի զբոլորն մասն միակի գիծ ուղղակի գրովանդակն պարաւէ զուղղանկիւնեացն թէպէտեւ մասն դոյ ևս իմաստանոյն մի բան բաւական է զբիւրս բերել զինի հետեւաբար:

Արդ թողից զայստսիկ նախադրութիւն մակազրել մեծագունիդ զլիտոյ, որ ամենայնի ևս բաւական, և զանապատն հեղուս գիտութիւն և շնորհ համեմատ սրովբէականն մակա-նունութեան ևս զայստսիկ ընձեռել ոչ անտեղի վարկայ-վասն որոյ և Դաւթի ի զուարճայի նուագերգութեանն նուի-րական բան՝ Քեզ վայել է օրհնութիւն Աստուած ի Արամի և քեզ տարցին աղօթք յերուսաղէմ: Իրբու զի՛ թէպէտ ոչ էր անձանօթ ծաղաց երկնի և ընդ երկրաս ածել զբոլորն յոր-հրնութիւն Արարչին, սակայն որ լնտրեացն օրհնել, և որ ծաղեաց զլոյս գիտութեան, և որ ընկալան հաւատով, այլ ոչ ի հեթանոսս ևս այժմ առ այս բաւական է բանս:

Այլ զու ով զլուխ ամենայն հաւատոցն Յիսուսի և վախ-ճան, որ նախքան զայստսիկ, թէպէտեւ երանելին այն Յաղ-ղէացի Քորինն Ասորի, մարդտրեական ունելով հոգի և նը-շանս յերկնից ի տուչութենէ վերնոյն, և առաքինութեամբ ծայրացեալ անեղբայրական վարուք և վարդապետութեամբ, զին

քան զբոլորն սեռ իմաստիցն սիրողացն, զայստիկ հիմն հաւատոց հաստատէ, այլ առ հաւատացեալդ Աստուծոյ բանին է հաւատ. վասն զի ի մէջ բրիստոստիրաց է բանդ, որով սպառազինեալ զօրավարդ, վառելով վահանաւորեալ, անվրտանդ ի նետիցն մնացեալ, զաղանի առեալ աւար տացես մեզ կապուտ: Եւ սատարեալդ հարցն ցանդ ամբացուցես քոյինդ անքուն աւամբ, նոր նորոգեալ ի հաւատ հաստատուն առաւել քան զԱրրահամուն: Վասն զի զի՞նչ են հաւատք, եթէ ոչ յուսացելոց իրացն հաստատութիւն և յանդիմանութիւն, որոց ոչն երեւին. և որ այսմ հետեին միանգամայն:

Աւագիկ դու բնկալ, վէճդ և հիմն, զհաւատոցն հաստատութիւն, այլ և զընկերդ քո ի քուսն միայնութեան և զփոխանդ բոլոր քահանայական կարգաց. վասն զի բզձալի էր քեզ քան զոսկի և քան զարծաթ. վասն զի պատուիրանք Տեառն լոյս են և լոյս տան աշաց, և յայնմանէ երկիւղ սուրբ, որ մնայ յաւիտեան:

Արդ գիր ծառայի եղիցի կարգեալ ի գիր մատենին, որ ի կատարածի յիշատակ բարւոյ, ողջ լեր փոխանորդ Յիսուսի:

Բ.

Առ տէր Պետրոս ի ժամանակի խաժան յանկոյ ի քաղաքին ի վերայ նորա. քան միթիթարեալան և հարցումն Անանիայի զորոց Շիրա. կայսքն, զոր մեծ Քննիկանն անաւանեն:

Զյաւէտ ծայրացելոյդ բոլոր լրութեան կաթուղիկէ և կեղեցւոյ մշտափայլ առ իս հառադայթից բզձամ, տաշորեալ խանդակաթ և յաւէժ տափմամբ, քանդի մշտօրեալ տենչամբ արեղակնային և արփիականն բաղկացուցանելոյ զյոզնական կարեւորութիւնս, զոր վաղ ուրեմն այս ի մէջ փախեաւ: Զի

բնաւին ի բոլորն բարոյական բարգաւաճիցն թափուր զմեզ
 թորեացէ: Վասն որոյ ի ճան ինձ այժմ եկեացէ ճեմականն
 Եւրիպիդէս յիւրում տախտակի, սակս տարբանականին Տրո-
 քոնեայ ասելով. Ո՛վ Տրոքոնեայ, յորում բախտի բարի գոյ
 կարծես՝ մակացու ի ծնէ կուրացի եթէ զկնի պատանման հան-
 գունակի մակեդուա անանջատ: Եւ զի դայտսիկ ոչ այլ ինչ
 իմաստասիրէր բայց միայն վասն իւրոյ ումեմն Հերմեայ ա-
 շակերտի. զի նորա, թողեալ զիմաստասիրութեանն արհեստ,
 չողաւ ի կենցաղական զեղխումն. իրրու թէ կոյր ի ծնէ ե-
 զեալ, զգալ զկուրութեանն, և բղձալ տեսութեան, իսկ զկնի
 տեսութեան՝ ի պատանմանէ կուրացեալ, յոյժ տարակուսելի
 է: Զոր բանս զքեզ ակն տունջեան անուանէ, և զմեզ կա-
 փուցեալս ի ճառագայթից և խրթնիս և խաւարչաին եղեալ:
 Սակեայն առ այստսիկ սուղ ինչ եթէ իմաստասիրեցից, ոչ
 պատկառելի է, այլ մանտանդ փութալի. թէպէտ և ոչ աստ-
 սածպետականին հասին բախտի և օժման և մաքրութեան,
 սակայն կաթիլ իմն աստուածային առ նոսա կաթեալ: Փե-
 րեքգէս փարթամն այն աստիկեցի, տողորեալ կտրասեօր,
 ի ծովականն Տրովագայ յԱպպինոսէ արաւարածի սակս իրա-
 ւացի գոյոյ նաա ի խումանէ: Եւ Պղատոն ի Սիկիլիայ վա-
 ճառեալ, թէպէտ և պատճառն Եպիկուրեանքն սակս իրախ-
 ճանութեանն չողալ: Սակրատէս մեռանի սակս համբակացն
 դիտողութեան և ի կատական հեղնարանութիւնն Անիրոն,
 ասն, մեռանիս. պատասխանեալ Կամիք, զի յիրաւի թո-
 զից զյոգունցն՝ զՀոմերի մերամպտեանն, զԴիմոսթիմեան օ-
 բէնսդրի և զՈղիսեայ հետտորի, և որոց այսմ են հետեւալ:
 Զի ո՞ր ի կենցաղումս, որ ըսա Աստուծոյ վարս, ոչ լիցի
 դժպէս Որք Մովսէսի այնքանեացն արուեստից և յատուա-
 ծուստ երեման և պարգեաց ոչ անսացին, և զԱհարոն խո-
 տորեցին, և մի ըստ միովէ մինչև ցՅիսուս. որ և մահու
 մասնեալ զկեանս իրեանց կախեալ զփայտէ ինդրէին պար-
 գես, և իվերայ գլխոց իւրեանց դարձնն Աստուծոյ ոչ շատա-
 նան, այլ և տողանի յորդիս իւրեանց ձգեցին, զի այնու յեր-
 կարացի յամառութիւն կուրացելոցն, որ մինչև ցայս վայր

թշնամիր խաչին գտեալք յանդգնին:

Եւ զի՛նչ ինձ աշտօրիկ. զի Արամեան անմատթիւն զայս ոչ միանգամ կամ երկիցս բայց և բազում անգամ յամառեալք: Եւ զի՛նչ զարմանս է, եթէ Տէր ճշմարիտ է, և որ այսմ հետեին, քանզի սրարառարար ծանուցանելոց է մեզ, ներհակս տրամախոհմբ թէպէտ և յունակութիւնս տրամադրութեանն առ ինձ ունակութիւնս բերեալ՝ ումեմն մակրատացական և անհանգանակ և ուրումն բնաբար և սեռական ի միում տեսակի: Քանզի հասանունք, որք ոչն են ՚ի միում տեսակի, նուազագոյն ՚ի ներհակումն դացի. և ոչ միայն ի տեսակում այլ և յինքեան կրէ իւրաքանչիւր որ քաջողջութիւնս և խօթութիւնս, քանզի և սորա ՚ի միում տեսակի յատուկ ներհակին. վասնորոյ փութալի է ըստ կարողութեան ասողջութեան և բնականագունին և բնաբարն առաքինութեան հետեւ և այսմիկ սրբան հնարաւոր է քաղձալ, քանզի հարեաւորն ի մեզ հոգիւ այսմ հաւանի, միշտ զհակառակսն այսմ հայցելով, և զանօգտակարագոյնսն անդգամ եղեալ, ոչ երբէք զգասցի զխօթութեանն արշաւանս և զխիթս խտաւոյնս. զի ՚ի վերայ եկեալն տալնապ՝ մանաւանդ եթէ զլուծումն և զարտահանումն ՚ի կապակցէն, յորս կաշկանդեալն է բազմաբեղուն յօդիւք, ոչ երբէք զաշտօրիկ ազէտ աարակուսանաց խոկայ, այլ խնդրէ զցաւապնտն և զսնախորժան, ախորժակս մթերեալ յինքեան զհամաքամութեամբ և զտողս և զափոռդիտականս և զատիրբազունականն և զմանիական մեղանադականաւն կրկեալս, զի զժոխարոյժ ամենեկն կրով բուժողայն:

Այսոքիկ են տենչումն ըստ մարմնոյ կենցաղոյս. քանզի զտողջութիւնսն անաշխատ միայն հայցեն ընդունիլ, իսկ զհիւանդութիւնսն յօգնական ջանիւ հնարին յինքեանս քարշել, և բստանձնեալք, ապա ուրեմն զգօնանան առ բժիշկս ընթանալ և զարտալաժեալն յինքեանց բնականագոյն քաջողջութիւնս դարձեալ խնդրեն վերատին արժարձել, զոր հոգիւ զդատահմունք սրտկութեանն այն յեղափոխել կարացէ: Վասնորոյ զգուշացուցանէ ոչսպէս նախատականն Հի-

սովորաւէս յիւրում մասենի առ Պոլիգոս ոմն հրաշարան-
լով այսպէս. Ծայրագոյն է խովալ, ով մանուկ, յանախոր-
մակացն ախորժից հրաժարել և ի թանձրագոյնսն ոչ բնիւ-
նալ կերակուրս քան զկնի հեշտութեանցն վարանել և դառ-
նագոյն զեղեալ զինքեանս 'ի բժշկաց, քանզի հեշտութիւնք
այսոքիք միայն հաշակելեացն են, իսկ տապնապումն և վիշաք
բոլորն շարունակեալ անդամոյ: Եւ այսոքիկ այսքան:

Իսկ դու նվ վստամական և սրբազանութեանցն նախա-
պետական, զարիական սերտութեան զմտաւ ամցես և զար-
դարութեանն ողջախոհութիւն. քանզի այսու գրեզ մշտա-
փայլ տեսանեմք, և մի ինչ ի քում մակաւասար մակամտա-
ծութիւնս թեակորիւսցիս, խօսելով տրտմական կամ եթէ
տխրութեան ինչ ի քեզ կրել ախտս. քանզի յորժամ տկա-
րանամք, յայնժամ զօրանամք, և հոգին ի թիկզնս հասանել
տկարութեան մերում. քանզի որ զփորձ տեսալն է, կարող
է փորձանաւորացն օգնական լինել, եթէ պարտ է 'ի նորա-
գունիցն և որ զկնի Յիւսուսի հարբ քո և ակոտակիցք յայն-
ցանէ՝ բերել 'ի ճա՛ն զնոցայն որ ըստ մարմնոյ պատահմունս,
նախ զմերոյն Պարթևին և որ 'ի նորայն արմատոյ յԱրա-
մեան նահանգէ կրեալս և որ զկնի այսորիկ յոմանց և յիւ-
րոցն սերէ՝ զՅովաննոյն ի մեծազան փոխեալ ի կենցաղոյս,
և զմիւսոյն Իրիպորի 'ի քաղաքէն արտալածեալ: Եւ զկնի
այնորիկ ըստ տապելումն աստուածաւանդն տառի զդերեզ-
մանն պատուել և զնշխարան ժողովել, թաի ինձ թէ հրա-
ցեալն նախանձ շիջեալ էր և բոցն յաշարութեան հնոցին
որ տաւել քան զատրուշանին Զրազաշին, զովացեալ, և
կայծակն հրափայլութեան վեհագոյն քան զՊտոմեղեայն և
զՀեփեսոսին ցածուցեալ. սակս այնր զկնի եկելոցն երկա-
րածդէր տեսութիւն, զառաջնոցն անկումն և զգայթակղու-
թիւնս հայցելով, զգուշանան: Բայց լուի ինձ, եթէ ի խո-
րագոյնս ոմանք այժմ՝ անկանին խախտրատաւ թէպէտ և
զնախընթացութիւն այսպիսեաց ուղեղնացութեան բմբերա-
նեալ պարտուեն, բաւական է քանդ. միայն պարտ է աւտոյ
աչօք շուրջ հայել և ժամանակի ծառայել, որպէս ումինն

խմատանոյ քան զայսոսիկ թուեցաւ:

Փոխան Յիսուսի, համարձակիմք, միշտ սովորեալ յառատաձիր պարզեա, զկարեւորն և զպիտանացուն յարատեւական բաշխելով քեզ, որ ոչդ երբէք գանգաղիս զգիրս Անանիայի Շիրակայնոյ, որ թաղում աշխատութեամբ և յաճաշու խոնջմամբ հաւաքեալ ի թաղմագան և յորնարեղուն մատենից, յորում և ենթակայացեալ են ոչ միայն քառիցն արհեստք այլ բոլոր էակացն խոկմունա, որ են այժմ ի տան տէրունեան, զոր նախքան զքեզ խրթնացեալ և թագնի բնդ զբուանաւ ծածկէին, զոր և ինքն իսկ, որ մատենագրեաց զայդոսիկ յառաջում իւրոյ արամարանութեան թաղում տարակուսանս և կեղերջականս սակս մերոյ ազգային անխոյթ առնելոյ զայդպիսի գործառնութիւնո, յորում մթերեալ են տողորք աստուածային և ենթակայացեալ ամենայն արհեստի մակացութեան և նախագասեալ է թուականութեանն և երաժշտականութեանն, որք են ի տարորոշ քանակէ տարակացեալք, իսկ երկրաչափութեանն և աստեղարաշխութեանն, որք են ի շարունակ քանակէ, և զինի տյոցիկ յարամանեալք արհեստք և մակացութիւնք մատենագրութիւնք և զրէ եթէ ամենայն բոլոր վարժուէն հոկտորական, թէպէտ և մասնաւոր զփոշէտեսական գօրէն գործասէր մեղուի ամբարեաց ի մեղունոցի աչդր ի թաղմովէտ մատենագրից Քաղզէացոց և Յունաց և ամենայն ազգաց առ ի ծանօթ լինելոյ, որք նախ քան զայնոսիկ հաւաքեալն մատեանս, մակացու եղեալ իմաստասիրութեան, քանզի որք ոչ նախուստ կրթեալք են, բոլորովին ոչ գոյ հնար թեակոխել զայնպիսի աստուածարանութիւնս, քանզի պարտ է նախ ի բնարանականէն յուսումնականն ամբառնալ և անտուստ աստուածարանականն, քանզի որ աշխադ խորհեցի, ըստ ասացելումն, արամախոհի ի վերայ Ոլտպիտսի դնել զՍեստուս և յախր յարարադել գտերևաշարժն Բիզոն, որպէս զի երկին հեմարան լիցի նոցա, քանզի յոյժ տարախոհիցն և անտիական մտածութեանցն է թաղձումն այս, վասն որոյ և Պղատոն իսկ զգուշացուցանէ աշխադ յիւրումն աստուածարանութեանն,

Աներկրաշափական որ մի ներամտեցէ. զայստիկ ասելով, զի մի որ անկատար ի քառիցն ենթակայէ մացէ ի թարանն. քանզի բնաւորեալ էր հրաշալին այն միայն աստուածաբանութեանն պարագիւ ի յայնտիկ գկրթեալսն հաստատել ըստ օրէն հիւանաց, որք արհեստին են մակացուք, ոչ նախուստ յանտառս կամ ի մայրս ճեպին հատանել փայտս. քանզի այլ որ են պարագեալ այնոցիկ և այլ, որք հարթեն և սղոցեն և ապա ծայրագոյնքն ճախարակօք և այլովք զործարանօք գեղապանծ գնոսա յարդարեն զահաւորակս և աթոս և այլ ինչ զործարանս Այսպէս և որք սկիւռն են պարագեալք և երկաթոյ և տղնձոյ:

Եւ արդ՝ քանզի սակս մատենին Անանիայի եղև յիշատակ իմաստասիրելոյս մեզ, բեր ոչինչ խրթին և անյայտարար. կամ իմք գհայցուած մեր ծանուցանել մերոյ լուսաւորչիդ. ի թագմաց անփոյթ եղելոյ այսպիսի գործառնութիւնք և հանգէք, որ ոչ երբէք ի ստաղին վարժելոց գրամարտկոսաց և քերդողաց հնացեալ, ի մտացումն այսպիսոյ մատենի ոչ միայն եղև անկանել, այլ և թագմաց, որպէս ի մերոյն Մովսիսէ ուսեալ, գտեալ գտար, և յայզմ մատենի մակադրութեան վերծանեալ: Քանզի Արամեան սերի հպարտութիւն և անամօք բնութիւն և խտտապարանոց բարս ոչ ստորակայի յայստիկ կրթութիւնս յարատեական հաւանել, կամ եթէ ոչ փոյթ, որք պետականին հասին թախտի, մեծարու լինել և խուզել դիտեմական արհեստս ի զարդ քարզոնոսական ապարանին, որպէս մեծ Փայումէոսն այն և որք այլք այդպիսիք. և զի թագում աշխատութեամբ խոնջեալ և տաղնապեալ, մինչ տակաւին յիմում անտիականն ելով տիս, հազիւ հաղ մակացու այսմ եղեալ, սուղ ինչ էակացն հասեալ, ըստ որումն են յԱրարացւոց և Պաղգէացւոց և Յունաց, ոչ զանդադեցայ քննութեամբ գիտրձ աշուր:

Եւ ինդրեմք ի քումմէ լուսափայլութենէդ զնորագոյնն մատեան շնորհել մեզ, զի այժմ մերձ առ ծերութիւն հասեալ եմք, և զիւրին վերծանեալ հասցուք ըստ կարողութեան, զի մի յերկոցունց կողմանցն ունիցիմք մարտակցութիւնս՝

տեսութեան և մասձութեան, քանզի լուսով քո տեսանեմք
զլոյս: Ապա եթէ ոչ այսօրիկ հաճոյ թուեացի քուժդ ասա-
ռածագեաական իշխանութեանդ, զոր և կամեացի, այն իր-
բն յաստուածոստ պարզև համարեալ է մեզ, ողջ լնր, փո-
խան Աստուծոյ:

Պատասխանի կաթողիկոսին յազազս Գազկայ, որ առէր թէ
խորհին կորուսանել զքեզ:

Եւ արդ ծառայից փոքր ի շատէ արդարև հշմարիտ
սիրելւոյդ Յիսուսի և բարեկամիդ իմ զիտեմք, զի սէր հոգ-
ւոյն ստիպէ զքեզ յազազս եկելոցս ի վերայ իմ ի տարակու-
սանս եղեալ յանգրաւական և յանոպառ պատժապարտութեան,
անդարտական գոյով, և ի բոլորեցունց պարառեալ անպայ-
ման և պղտորեալ խորհրդով, և խարդաւանս ի վերայ իմ
խոկալով, խազմ յարուցեալ խիզախողաց յոմանց եկելոց և
յոմանց յարուցելոց կեամք, ահն ունելով Աստուծոյ, ասե-
լով. հայեաց օգնել ինձ Տէր փրկութեան իմոյ, և ընդէր
Տէր կացեր ի հեռաստանէ, անտես արարեր ի նեղութեան
ի դէպ ժամանակիս, և զոր ինչ միանդամ աշտիսիք ի Դաւ-
թեայ նուաղեալ երդի քաղցրաձախեալ, ինձ մխիթարականս
և սփոխանս վարկանիմ նաև զօրացուցիչս և խրատականս և
յուսալիս: Բայց ի մտի եղի եթէ, առկայն և այս ջան է ա-
ռաջի իմ և ոչ երկեայց, յորժամ մեծանալ մարդ: Այլ զի-
տեմք, զի մեղադիր լինիս սակս լսելայնս կալոյ ՚ի բազում
վշտաց և ի լեղուաց շարեաց, այլ ես ոչ նստայց յաթոսո նան-
քաց և ի հակառակել մեղաւորին սռաջի իմ լուս եղէց և
ոչ բացից զրեքան իմ: Բայց աղէ հայեալ ի նեղութիւնն
Դաւթայ, թէ ի բազում տարակուսանս եղեալ յազազս լսելոյ

Տեառն վշտացն սրպիսի դճանաչ զՏեառնէ. Սիրեցի, ասէ, զի լուիցէ Տէր զձաշն աղօթից իմոց, խոնարհեցոյց զունկն իւր առ իս և ես զաւուրս իմ կարգացի առ նաւ Արդ յորժամ լսել սովորեցայք, զի՞նչ ևս ասել կամիցի ոք, բայց միայն յայտցանէ. Ի վերայ իմ ուրախ եղեն, մոզովեցան յիս տանջանք և ոչ զղջացան, փորձեցայ արհամարհանօք և աշպըն արարեալ կրճտեցին ի վերայ իմ զաւատանս. Տէր երբ տեսցես, ի բաց արն զմիտմօրութիւն իմ ի խորամանկութենէ նոցա, և ի խորազօյնն վարեալ հանդիսի, որպէս յարի անդ. Զայնիւ իմով ևս առ Տէր կարգացի, և հեղից զարտաւորս իմ, զի կորեալ յինէն փախուսաւ իմ. կամ ի գերշացն հարցեալ և ոչ երգեալ յօտար երկրի, միայն առ Տէր համբարձեալ զաշս, ակն ունելով ուստի եկեալէ ինձ օգնութիւն:

Այսօրիկ են ինձ իբրեւ զկերակուր և զլմպելի և եթէ առ աշտս արժան է ասել. Հայր իմ և մայր իմ թողին զիս և Տէր իմ բնկալաւ զիս:

Այսպէս հայելով քեզ ՚ի բարձրագոյնն խորհուրդ ի բոլորն քիւրուց համահաւաքեալ ըստ իւրաքանչիւր ումեք ի վերայ կացեալ երգու. այս ի հօգոյն շարժեցեալ ճշմարտաւէ՛ն քնովեար ցուցան իբրեւ սակս այնր իսկ ստացեալ մարգարէութեանն. Տես ավ վեհազոյն, զի՞նչ ինձ այլ քան զայն իմացի գերակաւոր մտածութիւն եթէ ոչ յաղօթս կալ. վասն զի արին այն և քաջամարտիկն, որ պարսեաց զհակայն զեզ ուղղակի ի հակասն, ճոհեցուցեալ հնջայթութիւնս պարսին որտաիւնս թնդեալ յերկիր զարկուցեալ եզեն զինով նորին Գողթաթայ. սակայն ասէ. Հատուցին ինձ շար փոխանակ ընդ բարսոյ, զինէն իօտէին, որք նստէին առ դրանն, զիս աշպն առնէին, որ ըմպէին զգինի. Զոր և աշմս կրեմ ի թշնամեաց Տեառն. Տես Տէր և մի լսեր և մի ՚ի բաց սոնեք յինէն. մի մտանք զիս Տէր ի ցանկութիւն խորհուրցն ի վայր հարկանել զիս. առաջի քո Տէր են ամենայն ցանկութիւն իմ:

Այսպիսի ստատանս ձգեալ պարտաւանդելով շուրջ զշաւ-

զօք իմովք դնել ինձ դայթակղութիւն, խտկացաւ խորամանկելով խոտորելի դճանապարհս իմ. այլ իմ միայն ի Տեառնէ, Օրէնագէտ առնէ դնա ի Հանապարհի, յոր և հանեցաւ. սկսանելով նիւթել ինձ որողայթ և լաղմոյց առել զանձնէ իմմէ թէ չիք սուրա փրկութիւն. Տեսից զառամունտ մեղաւորաց խորտակեալ և քաղցր ննջել զարթեացց և զտից ի թիկունս հասեալ զՏէր. քանզի յորժամ ակարանամք, յայնժամ զօրանամք: Ասացին ոմանք. Հասցաւք, հարցուր, բաժանեցուք զաւարն և լցուցուք զանձինս մեր: Սակայն յուսալով ի Տէր անցից ընդ ծով և երգեցից Տեառն նոր երգ. Երաւունս ինձ ելցեն և աչք իմ տեսցեն զուղղութիւն. և ոչ խօսեցայց բերանով իմ ի զործս մարդկան, զի զաղանեօք լցցին սրտփայնք նոցա և յագեացին կերակրօք և թողցեն մանկանց իւրեանց: Ահա հասեալ է Տէր ի դատել զերկիր, դատել արդարութեամբ զաշխարհ և զերկիւղածօ իւր ուղղութեամբ: Մի խարեացի անձն քոյ զհետ համալեալ հողմոց և տարարեալ: Զոր ինչ սերմանեմք, զայն հնձեմք. ահա սերմանան իմ յայտնապէս և ահա հունձս, զոր հնձեմս յայտնի: Թէպէտե արտալաժի Հեղիտա, անցեալ ընդ Եօրդանան ոչ մեռանի. սակայն քորմքն ծանակէին, թէ և ծաղր լեալ ի մանկանցն Եղիսէ, ոչ կունգն ասելով կորնչի, այլ մանկունքն յարջիցն սատակին: Երաւունքն այցն առնեն կրկին զԵղիայ, այլ հուրըն փորձէ դնտաւ: Եւ քանից յիմնաց յիմս հասեալ հինիւ հրեշտակք և հրաւիրողք մահու, զոր հեղաբար բնկալայ ծանուցեալ եթէ որոյ իցեմ հոգւոյ: Մանիր, ով մտացի, Դանիէլ ոչ զգերութիւն զարձուցանել կարող էր զշարժեալն ի Տեառնէ ցատուիւ. սակայն ինքն ապրեցուցանէր ի Քաղդէացւոցն, առ Տէր կարգալով երից մանկանցն, ոչ հնարէր ապրեցուցանել զԻսրայէլ, այլ հուլն ի ցօղ փոխաբերի, և որ այլք աշօտխի:

Եւ զի՞նչ ինձ առ այս բիւրապատիկս ամել ի դիմի անտեղի բեզ, որ ծանօթ ես ամենայնի և տիրաբար ծանուցեալ, այլ զայստիկ վասն յօժարութեանդ քո: զի գիտեմք, որ հոգսս միշտ վասն իմ:

Արդ եկ դու նմ գերակատարդ խմաստից, տես զիմոյ անտեղի մտածութեանս, յորս անկալ փորձութիւն առաւել քան զպատմեալեանն, յորս ոչ բարեբանիկ գոյ նմա հնաւ հանդէս. ըստ որում որ ՚ի գահնիկս պատմի առակեալ՝ արտաւի զգուշութիւն երկնի յստորս կործանիլ. և նա անկեալ պորտ յորսայս, զոտն ի վերայ յերկին ջանայ կարկառել, զի մի երկին յերկիր անկցի խափուցեալ. ի պարսաւ առեալ ոմանց թէ որոմ ձգէ ծնողք ծառանաւ ծախի քո ծովդ խելօք. զառասխանեալ հաւն սաաց. Որքան կարեմ, զայն առնեմ. Արդ իմ ձգէ ծնողքս է. օգնական է սրբոյն Գրիգորի և Արամեան նահանգիս, զոր երեմիաւս ի Տեառնէ կոչէ յօգնականութիւն. սակայն, յուսալով ի Տէր և հաւատալով իրրու անստուտ խոստմանց, յարեայ անապարեալ քաջագօտի զրաւեալ ի սեփնականն հառուցի հայրենի, զոր ի բազմաց վաճառեալ և ծախեալ և այժմ հալածական լեալ փախչիմք, Տէր արապէ՛ք զառաւոտան:

Գ.

Պատասխանի տեսն Պետրոսի Հայոց կաթողիկոսի սակա արանջոյ գորգոյն Աջօտի մինչ կրնն վաղճանեցաւ:

Եկն հնաւ աւետաւորս տառ տարբական իմ նախաձիր իրրու զօխք զովացուցիչ և զտարար ի տապաղեալ ժամանակս. և արծարծեալ վերառացայ գնդի իմ ի դրանց զժոխոց. այլ զայրական սերտութիւն քո մշտածան յարակցութեամբ տեղեակ եմ. վասն զի բազմատեալեան համբերութիւն քո յանհունն հասանէ գիտութեան զգալեացս. սակայն և երբեմն սրտմտականն ընդգէմ օձին. յիշեմ յայժմ վայրի գնիստս զայրացեալ. և ո՛ր արգիօք՝ ի վերայ ալեացն և առ

Ղազարու։ Նա և մանչեաց անդ, սաստիւ զողացուցանէ զիշխանութիւն այսոց և կորզէ զորս կամէր. նա և ի քաղուս փորձութեանն լռեալ, զհամբերութիւն ուսուցանելով մեզ, և երբեմն զկնի փորձութեանն ոչ հանդուրժեալ այլ յետս դարկուցանէ և ապա թոյլ տալ նմա, և եթէ պարտ է տակ, ոչ յիւրումն գաւառի ընկալան գնա. բարձրագոյն ևս, յիւրն եկն և իւրքն ոչ ընկալան։ Գիտեմ և ի հեթանոսս գնչանսն եղեալ և գովելոյ արժանացեալ և յիւրայէլի ոչ այնչափ հաւատս գտեալ։

Այլ քոյդ կրպանս կռակի իմն հանդիպել, զոր դու խնդամտութեամբ ընդունիս. սակայն այսպիսի աղէտ տարակուսանաց ինձ ոչ ևհաս երբէք որպէս այժմուս, զի հօտ անհոգիւ մանաւանդ եթէ ևս իսկ մի ի նոցունց մոլորեալ, զոր ի վերայ ուսոցդ դնել կարօտէի, զի ոչ ուղէգնացութեան էի զկնի այլոց օտարաձայնութեան. քանզի ի քեզ զբոլորն շարաքառնիլ հաւանէի և զնաւապետդ կապեալ այժմ. զինչ ղեկավարացն հասցէ աղէտ. որ և այժմ ոչ աւսութեան կամ գործի, որպէս նախասացի, եթէ կարօտեալ տանի տեւանելոյ քոյ և ոչ հնար էր յիշխանացդ պաղատան մանաւանդ յայդմանէ, որ զբոլորն պտուտիէ շարիս, որպէս յայնժամ զծովածին հօրն քո յեզրապտտէ եկեալ, որ կարօտ էր առ արքայ մեծանել, ապա ի պատահուած եղեպան փորաւածի ծպտեալ գտառ զծի իւրոյ այնպէս ծանուցանէր. զոր այժմ յարամանեալ պատկանի տարացոյցն այն, զոր յուսամբ որպէս նոցայն կատարել, զոր յերիս աւուրս ոչ ընդ իշխանս չըջին, այլ ի հրեշտակէդ պարարուն զպառգամս աստուածեղէնս լուայ թէպէտ և անյարմար. սակայն ի նշանացն ի բանիցն միով զրիւրան ծանեալ, քանզի սովորեալ էի հնարից և խաբէութեան անարինացն և սակա կաթնոտարորբութեան և վուաշ կիւսակերտօղ և օճիրադործ հաւարնիկէց վհուկ ճուղանն, զոր խափուցանօղ իմն և զարհուրեցուցիչ յարուցանէ մրբեալ ալիս, որպէս ճուղանց է ճարակ ճուղողիլ ի գիշերի յանկողինան, զարկումն և շարժումն ըկանաց, եթէ գիւրդ համարձակիւր ընդ վիմիդ հոտառտուն. կամ կարէ կարեառել

կեղծաւորելով բան զօրէն կուրի բանդականին տխտանեան
 դայեկաց: Բայց միայն վէժ գայթակղութեան և գլորման
 դոցա խնդրել, և հարեալք փշրին: ոչ զբարութիւնսն վայելով
 զայլքացացանն: հոգի է հեղութեան և զայրանայ մեղուցե-
 լոցն: Արդ ինձ եղիցի դիտրձ առնուլ հեղութեան, և դոցա
 դարամաութեանն մանաւանդ վիժածին այն վատթարածին,
 որ բաղմամեայ ձանձրութեան ներկմամբ իրբու զձանձա-
 խարիդ օրակացեալ սովորական խեղկութեամբ յառնամո-
 լութեան զօրէն Արամազդեան առ Արգիաքիսն յափշտակու-
 թեան մանկանց, որ մատուցակէին, կամ զատիդինեացն, և
 զսոխատեանցն դմորական և սողմայեցի անպատկառարար
 պաղշտութիւն, և տակաւին հնարի զխթութեան կիւսոյ և
 վհուկս ընդ ինքն խորհրդածուս յուս իւր բառնայ ստանձ-
 նեալ որպէս կենտիւոսս Պոխգայն, որ առ ներբրթաւ նահա-
 պետ, և ահա ոչ թողից շատել՝ մինչև ոչ անկցի 'ի վիճ ծրծմ-
 րեայ, ոչ խաղաղացի աշխարհ, վասն զի այսպիսի ծնանի եր-
 կիր կարապետ, այն՝ դոր կապեացէ Տէր Յիսուս հոգեով բե-
 րանով իւրով: Այլ սակս թխտի քո յափշտակելոյ յուրոջ մի
 անկցի քեզ երկիւղ կատկածանաց, զի ոչ համարձակի սք
 յիմմէ: այլ զի գրեալ էր՝ քո, եթէ զկնի մահուան կնոջ իւ-
 րոյ ստաւել կապեալ է ի սէր հօր նորա, այսօրիկ շամիրա-
 մեանն յուլիս թերեւս դիցն լեզեալ յարուցեն զԱրայն, ո-
 րում՝ տափէր հրացեալն այն բորբորմամբ, այլ մեք ըստ
 հրամանի և ըստ գրոյ քո արասցուք զամենայն ողջ լին:

Ե.

Պատասխանի տեառն Պետրոսի Հայաց կաթողիկոսի ի մա-
 մանակի բանգի ինդրեաց յաշակերտաց իւրոց զմանս, զԲառիկն և զՆիքիսէ:

Զմաստականն մակտնուութիւն սրբազնարար բնեա-
 լեալ քո բոլորն հարց պետականութեանց, մաքուր և անա-

դօս լուսափայլութեամբ ի մեզ ճառագայթարձակ փայլա-
տակեալ, հեղումն և զօրութիւն տածող, և տնդութիւն,
կենդանութիւն և նորոգութիւն անհատարար մշտաշարժու-
թեամբ բաղկացուցանեալ քում վիճակելոց երանաւետական
դասու ըստ էլիոսական երրորդ լոյսդ կամ սրովբէական հե-
ղումն և ազդեցուցանող յատրե կացեալսն: Իսկ չորափա-
ռութեանն կիպիչ և հատանող ապար, ըստ որում և դմա-
նութիւն ունել ոչ միայն այսօրիկ, այլև առաջինն լուսոյն,
յորմէ լրացեալ լուսաւորութեամբ ի լաւագոյնսն յարամա-
նեալ պատկանեցար պատկեր:

Մատայ քո Դրիգոր, որ ընկալայ զգիրս և ընթերցեալ
ճանեայ զժայռագոյն սիրոյ սրբազանիդ, որ անդրն է քան
զմիտս մեր ունակութեան և գիտութեան, և Յիսուսի միայն
նմանութիւն և գրութիւն հետեալար հանդիսանալ յաւետ և
ողջախոհական հաւատոց ճանաչելի:

Ապա առեալ զտառս տախտակի բղձական, տենչացայ
վերստին անողանալ, և իւրեւ փոքր ինչ փանաքիմաց մտա-
ծութեամբ փետեկեցի զգայարանս հանճարոյ, և ողջագութեալ
շրթամբք, ի վերայ աչացս եղեալ խանդադական խորհրդով
զոհացայ զՏեառնէ, և արասար ինչ թորեալ, գրէ եթէ կեր-
տաբան որակացեալ արտաճանաչ կայլակս աստրակայեալ
հուպ երկրի ծորեալ ի ծով մածուցեալ սակս կապանացն
քոց վերստին յիշման, զմտաւ ածեալ և ի դարմացման ե-
ղեալ: Եթէ զՅիսուսին ածից զմտաւ յազապս քոյդ հեղութեան,
զտայց հարիւրապեան կամ Եովսէյին աստուածացեալ մարմ-
նոյն հայցող կամ Նիկողիմոս գիշերային կամ ի գերեզմանն
ճեպօղ և յերկիրդէն ոչ զանդիտօղ, ապա եթէ նախ քան
զայսօրիկ, ներքինապետ և սպասաւոր մարգարէականին դա-
սու ի Բաբելոն եղեալ, և առաքելականին ծայրութեանն և
հազարապետացն կապանացն ողջունի և լուսաւորութեան
գիտեմ զմանաւ արժանացեալ, և արեմատականն արեգական
հօրն քում համանուն, որ յնգիպտոս գիսագաղութիւն խռով-
չացն ինդրեալ, և բանդապանացն պարդեալ շնորհեալ, և զպր-
տուտեկեալ շարն շիջուցանել, որ զՅիսուս յարակայ իւր տե-

սանէր յաթոս: Հաւանիմ եւ որ զատուիցն տասանց պատարեաց զպար, նմա եւ զոլ բանդապետ եւ զգուշացող եւ հաւանեցուցանող խախտիտական խորհրդոց:

Եւ դի՛նչ ինձ աշտոքիկ երկարագոյն բանս եւ ծանօթագոյն իրբն ուխից ինչ նուաղ ի ծով ծովացեալ, տակայն ոչ թողից զմերոյն Պարթևի, որ պար առաջին էր պարծանաց քում առգանի աւերութեան եւ հայր քո, յիւրումն խորագոյն զրի զխուզոյն Օտայ անուանեալ, որ ի խնդիրն չոգաւ եւ ի խաւարչարն խորափռէ առասանով բերեալ, բարի յիշատակի յիւրն առտուածեղէն տառս արծանի եղեալ գրէ Ագաթեանգեղոս: Այս աշտան բաւական լիցի:

Գրեալ էր քո յառտուածային նմանակիս լուսաներկ աջոյ բան զովացուցանող եւ շիջուցանող, միխթարական ըստ քում քահանայապետութեանդ վայելչարար իրողութեամբ, ըստ սրում առատարար շարժումն եւ մատակարարութիւն: Քանզի չի եղեաք տառապանօք ի բոլորն հարուածս բաւականապէս ի հինից հրոտակաց եւ յարշաւանաց ասպատակողաց եւ զերչաց եւ յամենայն նուազութիւնս, որք հետեարար ի կենցաղումն կրին, որ առաւել քան զՀրէաստանին հրաձգութիւնս եւ աւարումն բնկալար: Աւանդ եթէ մեր աշտարտեան գունդն եւ օտքանաղան զօրն եւ որ այնմ կցորդարար զօրութիւնք եւ զօրծք արամեան նահանգիս:

Իսկ տակս Սանիաննոսի ծառայի քո եւ ըստ հրամանի քում արծանացեալ պատուօրի եւ ճշմարիտ քահանային Ասաուծոյ փոխմանն սիրտիչ եւ փարատող բանիս եւ զբով պատուեցիք զիս պայծառ եւ պուհտական առաջութեամբ: Պատուեցէ զքեզ պահապանն Խորայէլի պարծանաց խաչին խրով պարսպեալ ի պատուականդ աթոռ անպայման պարտարար ամօք մինչև ցգալուսան իւր:

Եւ ծառայ քո, հուզ երկրի հարթ ծունք եղեալ, օրհնութիւն եւ պահութիւն մատուցի եւ աղօթս առ այն, որ ետն զփոխանդ իւր վերակացու մեզ, շնորհեալ մեզ ընդ երկայն աւուրս:

Գիտես ով առտուածայինդ պլուխ դադէտ աշտպիսի

թշուառութեան. յորմէ ակն ունէի ծածկիլ, և որում առաջին երթալ, զկնի դադարել, և այսորիկ հարթութեանն հանդէսը տարակուսանաց և զողումն այսպիսում հասեալ փորձութեան արբանամեանն պատարագին, թէպէտև փոխանակ Իսահակայն մինչև ի հրեշտակէն վերջնանաճանջ եղեալ, որ զձեռն կարկառէր ի գնումն, և Յակովբայն Յովսէփայն յեղբարցն գաւաճանեալ: Ողորմելի է պատմութեանս տարագ. քանզի զիտէ քոյզ տատուածային սէր մանաւանդ, որ զփորձ առեալ ևս զհոգւոյն ծննդականութեան գերագոյն քան զմարմնոյն, ըստ աստուածաւանդն ասացեալ քանի: Սակայն իմ յանկենցազս յայս կենցաղավարութիւնս հայելով, կարօտիմք, որք վաղվադակի հառանեն խաղաղական շիրմի. և ի շալկեալ յայսմիկ շփոթութենէ իբրու շահատակելով փախչիմք, ի փնասակարս այս և ի մահացուցիչ բազմապատիկ կենացս զերծեալք:

Իսկ յաղազս մանկանցս մեր ողորմելով և արժանիս առնելով, հրամայեալ էիք առաքել առ ձեզ, զի ծառայեցեն փոխանիդ Յիսուսի և նորայն կենաւորք սուրբ նշանիդ և զայն յոյժ խոնարհութեամբ և հայցմամբ որպէս հոգւոյն հեղութեան, որ զկնի իւր ձգէ. ըստ որում Ողորմեցայց ում ողորմեցայց և գթացայց առ որս գթացայց. և եթէ Ընտրեաց զմեզ յառաջ քան զլինելն աշխարհի. թուի ինձ թէ ըմբռնմամբ ձգէ առ ինքն. և է ինչ զի ի մէնջ հայցէ, և է ինչ զոր ասատապէս բաշխէ, և յամենայնի ներդառութեամբ և ողորմութեամբ օրհնարանեալ բարերանի յիւրումն առանձին անցեալ սարաւանդեալ բարձրութեան. և երկորումքք փառասորի փառաց թագաւորն. զսուրբն սիրէ և զմեղուցեալն առ ինքն դարձուցանէ, նոյնպէս և միջնորդդ Աստուծոյ և մարդկան:

Եւ կարի յոյժ ուրախ եղէ. վասն զի գտաինքս այս ի քաջ հովիւ փառահացայ և ի ներքս ի գաւիթ քո մտցեն. քաջ գիտեմ, եթէ գող ոչ գոյ, և ոչ գողասցին, և զձայն օտարի ոչ լուիցեն, և գայլ ոչ յափշտակեսցէ. ի ներքոյ աստուածային քո գաւաղանի գիրգ և փափուկք փարթամաս-

ցին, և առաջնորդական քո ցուպ ի վայրի դադարւոջ և ի ջուրս հանգստեան սնուցէ, զի սաղարթացին և պառւղն կացցէ:

Այլ դու ճշմարիտ արեղտին արդարութեան լուսափայլեալ, ի քեզ բերելով զգորութիւն և գունակութիւն այնմ, որ լուսաւոր առնէ զամենայն մարդ և կեալ յաշխարհ այսինքն զբոլորն և ոչ եզարար, վասնորոյ և յազրարք այս և յանտոհմ և յոչինչս խոնարհաբար հեռեալ հայցել, և զի՛նչ առ այս և-րախտիս մատուցից քեզ յիմմէ: Մի և այս, որպէս յառաջագոյն զպատաստուն գործիսն Յիսուսի, և թէ վախանիդ իւր գործս գնացեալ ձործս իւրեանց կամ զխակագոյն տիս մանկութեան և զախմարութիւն ի բոլորն բարիս:

Արդ ոչ զիցուք երախտիս այլ մանաւանդ ընկալցուք զերախտիս, քանզի որպէս սովորութիւն Աստուծոյ է երախտիս համարել զձգիլն մեզ առ նա և զաղբելն, և սովորութիւն մեր է՝ երախտիս համարիմք, յորժամ խոստանամք զառ ի նա կոչան կեալ, և այն ցանկ սովորաբար ի մեզ կրի:

Արդ առ ընկալ յինէն ընծայ զծառայքդ քս և Յիսուսի արեան գնեալ, ըստ այնմ Աստուած, թէպէտե ոչ ես այլ մանկունս իմ, զոր ետ ինձ: Եւ դու տէր իմ ընկալ ի գիրկս, որպէս երբեմն Յիսուս, սերմանեա, մատակարարեա, արկ զարծաթն, առնր զմարդարիան գնել, փշեա գհագին, փոխարկեացի սնուն արդարութիւն. ոչ ցուպ և ոչ երկուս հանդերձս, օտարտախ սղջոյն ոչ երբէք տալ, ոչ մախաղ և ոչ պղինձ, և եթէ պարտ իցէ, բոկանի չըջել, և ազատաբար զխաշ առնուլ, և զալ զկնի քո, և կենարարդ հովուի հեռեել, թերեա ի մահացուցիչ այս և ի թանձրագոյն մարմնոյս տղմատիւղ ոչ քարշիցին, այլ վերարերեալք ի վերայ վիմիդ հաւատոյ հաստատեալ, զեռեղեալ, առկայացին, սաղարթացեալք ընդ հովանեալ բաղկի քո, ամբացին: Քանզի յորժամ համբարձցիս, կարկառելով զկուսածաղիկդ ծայրս մատանց, յորմէ լոյս զամբարափայլ փայլատակեալ զկնի կելով զոցին, ընկալցին զխաղաղութիւն տալով քո այնմ, որ ի վերն է քան զամենայն միտս և զխորհուրդս, և զսրովբէականն համարելով ընդ

միևիդինական դասուցդ, ընդ երկնայինն կցարդարար զամենայն կենցաղականն ի բայց զնկով զդարձ, զթագաւորն ամենեցուն ընդունիցին:

Այլ յառաւածանմանութիւն քո և յառաւագոյն զերականացեալդ մտածութիւն և ընդարձակագոյն առաջատար սրբաիդ սիրական, որ առաւել լայնատարած քան զկամարն կապուտակեայ, որ վերին հոիգոյն որարփակէ, թուի ինձ եթէ հոգւոյն հեղումն ի քեզ հոսեցեալ մշտաշարժ և անդուլ մատակարարիս և մատակարարես ըստ որում Զրի առիք:

Այլ ով քահանայապետ սուրբ և երկրորդ լուսաւորիչդ Պետրոս, եթէ նախանձեցայց ևս զբարւոք նախանձն, ոչ պարտաւանս պարտ վարկանիմ ինձ, երանեմ մանկանցդ եկիլոց ծառայել քեզ և անյամբ մշտապայծառ լուսովդ լրանալ. քանզի ականն տուրնջեան ցանդ յիւրն կենդանատեսակս ուզեղնացութիւն:

Եւ յայտնիկ կամէի սուղ ինչ իմաստասիրել պղատանական նորագոյնս առասանութիւն. քանզի սիրելի էր քեզ այսօրիկ, սակայն կարճատեւ հատանել հաւանեցայ, բայց հոլովիլ բացատրութեամբ և ոչ ստորասացութեամբ փոքր ինչ սիտեցից մանկանցդ վարժման առ այնտիկ, որ հակամխաւորութիւն հեզնիչք լինին սակս զոտարս մոլորիւլոյ, ահա ոչ թողից չատել:

Ամենայն բաղկացուցանող զօրութիւն տիրարար ասացեալ առնու և զօրութիւն և գոյութիւն. քանզի գոյութիւն ի գոլոյն տաի, իսկ գոյն ամանցութիւն իրիք բաղկացումն ենթադրէ իրրու գոյ, ի գոյէ գահալ գերարնարար: Մասն ծանուցեալ ի Տիառնէ ասացեալ Տիմին է տառս, որք տիրարար թեակոխեալ հաշակեն, ճշմարտապէս լոյս, և քաղցր ի քիմս քան զմեղր բերանայ: Իսկ եթէ մակսապական մեծադունի ուսման պարգևի ըղձացեալ կայ, սակայն ի վերայ ունակացելուսն, որ ընկալուն է և այլ ինչ աղբիւր ի մատակարարութեան մարբեալ, առատացեալ յատրե կացեալն առողանութեամբ յարգագոյն արձակեալ վատկս. քանզի լոյս ըն այն տարբերութիւն յաճող խփեալ լեզգնու և խափա-

նեալ խուպանի, իսկ կարծրն և ծորեալ շփոթեացի, և առ տունկս համանմանութիւն հաւատարապէս այսմ հանդանակեալ, և ի ծովէ համատարածն ծիծռանց ծամելիօք առնուլ կաթիլս ոչ նուաղեացէ, այլ մանաւանդ կերակրէ, և ոչ առն նուազութիւն արեգական հառադայթից, զի եթէ բազումք ելով յոգունց տեսողաց, այլ նա զիւրն ծայգէ ծայրարար ճախրելով ի հոլովս ինքնաքարչ ուղեգնացութեամբ, հսկայն այն ի ճանապարհս իւր հիացուցանօղ տեսեամբ:

Արդ այսոքիկ քումդ անեղբաւեան հեղմանց և մատակարարութեանց հանդէսք, վասն որոյ և նահապետն մեր Արարատն յայլընդակացեալ և յայլադղեաց առնու թլփատել, և Մովսէս ոչ արգելու յիւրն օրինադրութիւն մաւծանել, այլ խրատ ընկալնու, և ամենաթաղաւորն Յիսուս յաւետարանական քաղցր լուծ իւր նուիրական մատակարարութեամբ անէ յամենայն ծագաց երկրէ, վասն որոյ համարձակագոյնս առնէ զմեզ Պօղոս ստելով Ոչ ծառայի և ոչ ազատի, և որ այսմ հետեարար առաջեալք:

Այլ աէր իմ և թաղաւոր, եթէ ըստ Զերեզեա յանձն ինչ զդոսա արարից, ծնօղ իմ զուով, երկնչիմ դուցէ զբարձրագոյնն լուայց պատճառս, հօր տալով զիշխանութիւնն, և հեթանոսարար կարծիս կապկածանաց արկից և ընդդիմադրութեան պահանջել, ապա եթէ անդթարար արձակեցից, դուցէ խորթս ծանիցին. այլ ինչ այսոքիկ իմասցի պատուաւիրել, պաւազանաւ զթալ և ողորմութեամբ տածել և ի փառս ոչ միայն զդոսա, այլ և բազում որդիս Հօրն երկնաւորին և Որդւոյ նորա Միածնի և Հոգւոյն կենարարի, որով կեցցես և փառաւորեացիս ըստ աւարց երկնի յաթոս սրբութեան քո անաստանելի և անսայթաք ի վերայ վիմի հաւատոյ հիման առաքելաց և մարգարէից, վէճդ ճշմարիտ անկեան: Ողջ լինել քեզ ըղձամ մինչև ցգալուստ Որդւոյն Աստուծոյ, որում փառք յաւիտեանս ամէն:

Պատասխանի տեան Պետրոսի կաթողիկոսին Հայոց միաթեմական թղթին:

Զլուսափայլութեան քո հառադայթարձակ ծագումն ըստ արեղակնային մշտապայծառ վստմական դարդուն, որ ոչ կամելով ուրեք զստուերանուն, կամ զծմակացեալ նսեմութիւն ուրեք զեանգել, և որ ոչ միայն ըստ բնութեան զհեղումն մաքրափայլ լուսոյն ի մեզ արձակէ, զոր յարփռոյ անտի ըստանձնեալ թորեցուցանէ, ոչ շատացեալ աշում, ցանկ յածաչաւ խոնջմամբ շրջաբերի զիւրն աստաացուցանել արփիափայլութեան շնորհս, այսբար քոյդ լուսափայլութեան մատակարարութիւն անդույ և անյագարար ոչ զանդաղի, որք ընդ քոյդ եմք արժանացեալ հովուական պարտ հօս, մնալ ումեք խաւարչտին և նսեմացեալ, այլ քումզ հաղորդարար կամիս կցուցութիւն ամբիծս և անախտացեալս և զգաստացեալ: Վասն որոյ ստուգապէս զլուխ ելոյ զգան և հանձարեզ մակացութեան պարառարար զբոլորս անդամս խոկաս անխեղկեալս և անխօթացեալս մանաւանդ եթէ անյողնամանական որակութեանց ոչ ստորակայեալս եւ զայստակ զինչ արդեօք ի մէնջ զսնացողականս պարտիմք բարերանութիւն Աստուծոյ աշում, որ զքեզ մեզ հայր և բժիշկ, որով Յիսուս ոչ անտեղի համարիւր աշում հաւանել տարացուցի: Բայց թուի ինձ քոյդ պետութեան կարողութիւն առաւել քան զբոլորս նախախնամութիւն, որ զբէթէ յամենայնի վերարծարծիչ ըստ իւրաքանչիւր կարեկցութեան շնորհս շեղ ասաստապարզե ընախիցս ընձեալ, զոր տգօթեմք հանդերձ պաղատանօք երկարածիւզ պարգեւել զքեզ մեզ ընդ երկայն աւուրս:

Գրեալ էր ի քոյդ աստուածային առաք սակս իմոյ մանկանն միաթեմարական և զովացուցիչ բանս Բիւրապատիկ

շնորհս և պատու ծննդոց իմոց անելութեան և առողութեան
 զայս համարիմք, զի թէպէտև մանուկն իմ յառաջագէմ և
 բարդաւանդալ ծաղկէր յիւրն համանուն նմանակի հայկեանն
 շատախղ և մեծագունին հատեալ պատուոյ, մինչ տակաւին
 ի տարերս էր անթիպատութեանն նպաստկութեան, սակայն
 զոհանամք վնասուծոյ, զի կուսական բրաբրոնաւն ի վերին
 հատեալ հայրենի, անմեղական անպարտութեամբ, զմկրտու-
 թեան օծումն անշաղախ յիւրն թաղաւոր տարեալ զկնիքն
 անապական գանձուն, և զհօրն ժառանգեաց բնակ. այժմ
 ի նա զՍտեփաննոսին տեսանեմք ուղղապէս իրողութիւն, զի
 զփակեալն նախահօրն Ազամայ բանայր. և մանուկն իմ զիմն
 փակեալ և զկորուսեալ թերեւ ժառանգէ. զի մի բնաւին
 զրկեալք սերիւ և տեսակաւ լիցիմք պակասեալ. այս ոչ պա-
 տուհաս, այլ ողորմութիւն ներողութեանն Աստուծոյ. զի
 պատուհաս պատժի պայն էր ինձ իմանալ, եթէ շաղախեալ
 ի մեղկեալ գուգնաքեայ կենցաղումս էր, և այնպէս փոխիւր
 առաջի իմ, զի զրկիցէ զիս և զրկեալ զնա. այժմ ոչ զրկեալ
 իմ և ոչ նա. երանելի ես և երիցս երանելի նա: Օրհնութիւն
 Տեառն, զոհութիւն, բարեբանութիւն, և եզիցի օրհնեալ յա-
 լիսեան: Եւ աղաչեմք միայն զներողութիւն մարդասիրու-
 թեան նորա, որ ի վեր է քան զմերս մտածութիւն, զի
 զմնացեալքս պահեսցէ կենդանի և անշաղախ, և հայրենի
 աւանդութեամբն առ Աստուած դաճեցն և զժառանգեցն բն-
 կալցին և ոչ յիշատակ շարեաց, այլ մանաւանդ բարեաց ա-
 զօթիւք սուրբ Լուսաւորչին և փոխանիդ Յիսուսի. ողջ լիւր:

Է.

Առ Տ. Պետրոս կաթողիկոս:

Զգիր տարակուսանաց, որ յանարամախոնէ անտի ե-
 հատ քեզ պատահումն արտալուծական տարապրութեան ի քոյն

սեփականէ, ի վեր քան զՆիացումն ոչ միայն ինձ հասանէ, կարծեմ, աղէտ, այլ և յօրնական բոլոր մարդկութեանս, գրէ եթէ զարմանս և սարսափելի մտածութիւն, որ այնքան անյագարար յածի անխորհրդավարմն այն թափառեալ ի խոյզ ելեալ խնդրէ միշտ զկործանումն իւր և այն ըստ հոգւոյ և մարմնոյ, որ և անձկացեալ ըզձայ տենչանօք միշտ զմնացեալսն չարին զործել և զպակասեալն ինքեան իրրու տուգանս իմն վարկանի զոյ, և զի վատթարիցն իւզապիտութեան անհանճար մտածութեամբ զվեհագոյնսն գրէ ի կենցաղումս զչարութեան խոկալ վարս, իսկ ի բարիան ծոյլ իմն և զնուազականսն հազիւ հազ տանել երբեմն դանդաղի, քանզի մեղկաւէր ծուլիցն հանդիսանալ հեղգութիւն է զովետա, իրրու տէ՛ Սարեղատ սակս Ատալինոսի, որ փոխանակ մրցական պատերազմին ըզձայր սակաւ, Ո՞րք ի կենցաղումս տայր ինձ միայն զննջեցն և զխորտիօք շատանալն, սակս որոյ տէ՛ Պոլէպոնոս, եթէ անարամախոհն Ատալինոս ոչ զինքեան խնդրէր բարձրութիւն, այլ զբացանցականսն խոկայր բարձրացուցանել, զոր և մեր Մովսէս յիւրում մատենագրութեանն յայտ առնէ զայսոսիկ վասն ուրումն այսպիտոյ խոկացողի Բայց զինչ ինձ փոյթ յայսոսիկ օրինակ ի մէջ առնյով, զորս բիւրս յայսպիսի ասբացոյց բերել զիւրին է, բայց այսպիտում առն վատշուէր, կարծեմ, եթէ որ հոեաորարար կամեցի ըստ արժանն հակաճառութիւն ինչ պարսաւան, յաղթեցի, զի ոչ որ արժանապէս յայսպիսի ալիս հասեալ, խոկութեան անտիական մտածութիւնս կարտոյլ շափարեւական ինչ տաղիւք և կամ կարկատուն բանիւք տաասանել, քանզի մականասար բոլոր մտածութեան եղկելի իմն միշտ խոկալ զկորստեանն շաւիղս յաճախապէս ընթանալ, մոռացեալ ուրեմն զբրիտոսական կրօնիցն աւետարանական և կենսատու բարբառն, և զընդրոյզ հովանեաւ սաղարթանալն, և ստուռածափայելուչ և վսամական լուսափայլ վարդապետութեանն ծաղկել, բայց ուրեմն կամաւ խորշակահար եղեալ խամբեցաւ և ի ծուլութենէ վարուց մեղկեալ ի տղմախալ կենցաղումս անօթ կամեցաւ զոյ արգամից չարին, այն,

որ նախուստն պատճառն է ամենայն շարութեանն, և հակառակ բարոյական առաքինութեան նիւթիւ յառաջնումն, և որ այնմ հեռեմէն:

Բայց զի՞նչ արդեօք ի վերայ այսր ամենայնի գողութեան և աւազակութեան զբողոքութիւն կամ աշպխուսն կարծիս կասկածանաց յաւելաւ անպատկառարար ի վերայ կարկատել. ոչ զինքեան իսկ հայր առնէ պատճառ շարութեան, և այն իբրեւ գրեզ ծայրացեալդ ամենայն առաքինութեանց և բարեպաշտութեան բարդաւաճեալ, որ և հաւանիմ իսկ ասել եթէ ամենայն վարուք և իտշաղղեաց կրօնիւք Յիսուսի աշրականին սերտութեանն նմանեալ, որ և փոխան իսկ վարկանիմ և նման աննմանիցն: Զիսրդ ոչ սարսափէք դնել յերկինս զբերան իւր, զմտաւ ամեմ այժմ գործոյ և զաստուածային քանոնայապետին, որ յազազս սրբոյ աւետարանչին Յօճաննու հալածանաց և կապանաց նորա մխիթարական բանս, և որք այնմ հեռեմէն:

Եւ սակս քեզ ուրախութիւն է ինձ աշպխուսմ պատուհել փորձութեանց, և լուսնիս զասացեալսն ի Հիպոկրատեայ և յայլում վայրի ի Պղատոնէ և ի Պլաթարեայ, զոր Նիկեմաքոս զրէ վասն արքային փորձութեանցն առ Պանիմաքոս սին, որ ի տխրեմնացոցն զուժիցն աւարիւր, և ի կապարանի բազմամեայ ի յիւրոյն որդւոյ եղբոր, Պամփիլոսն կոչեցեալ, կամ Հոռփոսին, և որ յայնմ ճեմարանին զփորձութիւնն ինդրէին, ի վերայ եկեալ Եւստիւրիդեայ, որ հաւանիւր զինքն կոփչօքն խորտակել, և պարկ դմարմինն անուանէր, կամ զԹիւմիւս, որ մեռանիլ յանձն առնայր ի Սիկիլիացոց բռնաւորէն սակս մեծ ուշանցն ոչ ուտելոյ, և միւս Տիւռիոնին ոչ յայտ առնելոյ, և Սոկրատայ մեռանելն անիրաւարար, կամ վաճառելն Պղատոնի, և որք այսմ շարամանեալ նախասացեալքն քան զմեզ:

Ապա որքան, որ զկնի Յիսուսի աստուածապետականին լուսափայլութեան հանդիպեալք և կենսատու աստուածափայլոյ նորայն հեռեմալ խաչին. ո՞րք զյուսացեալսն ի նա կարող դոյ տրամեցուցանել երբէք, որք ոչ յայսմ կենցաղումն

հաւանեցան ինչ փառաց հետեւել, այլ որպէս ուղեգնաց որ ուշ եղեալ առ որ հանդերձեալն է յայնմ վաղվադակի հասանել նաւահանգիստ, և այս այսքան:

Բայց եղիկի ինձ թուի զոյ անհանձարն այն, որ ուշ վայելիկ կամեցաւ ի քոյդ երանաւէտ բարութեանցդ, և ուշ արժանացաւ աստուածեղէն օրհնութեանցդ, և մաքուր և սրբազան ողջունի աջոյդ, և կուսական ծաղկեալ ծայրագոյն ալիացդ համբուրման, զոր աղաչեմ զքոյդ աստուածեղէն հեղութիւնդ, ներելով համբերել, և մի ինչ ի հակառակացն ընդդէմ նորա բարբառել ինչ, այլ խնդրել ի ներողէն զդարձ աշապիտոյ և զպահպանութիւն, յիշելով զկարպոտին որ ի Կրիստէ, զի մի ի յաւիտենական կորստեանն խրատեսցի, այլ ողորմութեան հանգիպեսցի և փոխանիդ իւր, ողջ լիւր:

Ը.

Առ Տ. Պետրոս կաթողիկոս:

Ջներմականաւածական տրամախառնութեան տիրապէս յաւէտ քս բոլորն հարց ծայրագոյն աստուածեղէն մատին մակադրեալ տառ վերձանեայ սակս անիծելոյն այն նորոյ կայէնի, և միւսոյ աշտարակաշինողի և սողմայեցւոյ, կամ Յանիօի և Ակիառփելի, Գէեզի և որ զկնի սոցսնաց Յուզայի, վասն զի և սա զհողին երբեմն բնկալեալ և նշանս և արուեստս յաստուածային զօրութենէն ամա տուեալ, այլ թէպէտն զվարդապետն ցուցանէր և զտեղին յայտ առնէր և համբուրէր, այլ ուշ յաստուածային ամբիժ և անարատ Որդին Աստուծոյ համարձակէր բարբառել անպատշաճապոյն: Իսկ սա ճշմարտութեանն հակամիտօղ և ուրացօղ Հոգւոյն Սրբոյ առաւել մերկանայր զքահանայական պատուոյն շնորհս, ապերախտ, ապիրատ, յանդգնագոյն, լկտի և անամօթ, վաւաշ, բորբորիտուն և շամբուշ, բարբառով եղեալ յերկինս զրե-

քան և զհեզու իւր յաճեալ ընդ երկիրս, ոչ բաւական համարիւր խորթն և հովիշդ կաթուղիկէ, եկեղեցւոյ զիւրն չարեաց ծառայութիւն և գմուլութիւն ամահութեան գծնի իւրոյն անտեղի գործաանութեանն: Վաղ ուրեմն ծանեար, ծալքադռնդ զլուսն, գալստիւնոյ հիւանդութիւն, և զխեղումն անդամոց և դանքութեան առանց ամենայն հնարից հատեր սրով Հոգւոյն այն, որ ի վեր է քան զամենայն սուր երկաւորի: Որ ոչ համարեցաւ բաւական զիւրոյն յաւէժ չարութեան անշափութիւն, մեղկումն և յղմաախոյ ստորաքարշումն, և զի հիքութեան հաւանութիւն ախտամոլի անմաքուր խոցխոցոյն հովիւ, որ բոլորն պարտու եղեալ չարեաց, այլ յձառուած արեանէ ձեռն, և լեզու հրացեալ և մխեալ կայծակաճրք կաղնեաց: Զայստիկ գործէ, տէր իմ, ազիաութեանն հաւանութիւն. քանզի ամենայն ազիաութիւն գլանդղնութիւն գործէ և ծուլութիւն գմեղս, վասն որոյ խնդրէ ի մէնջ աստուածային պատգամքն ալսպէս. Թննեցէք զգիրս և գտէք զիս, և Հարցջիւր դու ընց հարս քո և ասացեն ձերք քո և. քորեօք ձեր կամ հնազոյն քան զգիրս սուրբս և աստուածաշունչս: Վասն զի յայնժամ ոչ գոյր գիրս, այլ միայն հարցն և ձերոցն պարտ էր հաւանել զրուցատրութեան. բայց և Դաւթեայ պարտ է մեզ հաւանել. Պատուիրանք Տեառն լոյս են և լոյս տան աչաց, և յայնժամնէ երկիւղ Տեառն սուրբ և Քնայ յաւիտեան, և այնու մերձեանայ առ Աստուած բարի է և զնել առ Տէր գլոյս իւր. իսկ որք հեռի արարին զանձինս իւրեանց ի Տեառնէ, կորիցեն, սատակեացին, պակասեացին ոյր ապստամբք եղեն:

Թուի ինձ եթէ եղկելիս այս նոր նեան և ոչ զսաղմոսն էր բնաւ երգեալ. և եթէ ի հարկէ երգեալ երբէք էր, ոչ ի միտ առեալ էր սորա, եթէ ոչ ի ճանապարհս ամբիժ գնացեալ էր: Վասն զի, եթէ որ խօսէր դադա զընկերէ իւրմէ, ի բաց հալածել հրամայեալ էր, որչափ զՏեառնէ և զԱստուծոյ իւրմէ, և եթէ որ հայհոյէ զիշխան ժողովրդեան, մահու մեռանել, որչափ որ մակաւասար պետականութեան եկեղեցւոյ. և եթէ որ երգնու ընկերի իւրում, նմա յանգաւոր է

չլինել ի խորանին, ապա որ ստէ Աստուծոյ և փոխանի նորա, որչափ հեռագոյն և տարադիր ի խորանէն նմա լինել պարտ է: Իսնափառութենէ և յաշարութենէ կորնչէր ժպիրնն այն Աքիաոփէլ, ի ծալութենէ և յագահութենէ արծաթասիրութեամբ եղկելին և կծծին Յուդայ, ի զոդութենէ և ի սրտութենէ պատասխար Անանիա, բայց սա, որ այժմ լուծեալ կործանեցաւ ոչ ի միոյ պատճառ և ոչ յերկուց և ոչ յերկոց, այլ յորունց՝ ի ծալութենէ, ի տղիտութենէ, յանամօթութենէ, յարծաթասիրութենէ, ի պոռնկութենէ, ի վաւաշ ցանկութեանց, ի քսութենէ, ի հակառակութենէ, յագահութեանց, յորկորստութենէ, ի սնափառութենէ, մոլի անզգամն, խռովիչ, անագորոյն, ապերախտ, դող, կծծի, տիրատեացն, լեզուանին, զոր Դաւիթ անէծ:

Զայսոսիկ տրամախոնութիւն անտրամախոնական ագիտութեանն ամարդի յղացուցանէ և ծնուցանէ զանօրէնութիւն, զմեզս: Այսպիսի ագիտութիւն տայ օտար լինել ի մօրէ. Օտար եղն մեղաւորք ի մօրէ և խաբեցան յարգանդի և խօսեցան սուտ, որոց նմանութիւն լինի ըստ նմանութեան օծի և իծի, որոց խցեալ են ականջք, վասն որոյ ոչ լսեն զձայն թոխչի ճարտարի և ոչ զեզ ամուսն ի դեղատուէն ի մատանոյ:

Ո՛ր այժմ քահանայակիցն քս կրիցս երանեանն սուրբ Դիոնէսիոս, որ սակս քահանայի միոյ աղքատ զճոխացեալն Դիմափիլոս այնպէս կարկէր, և ի հուսկ կարծեացն կասկածեալ, զիջուցանէր խրով հրաշայի և չքնաղ վերիմաստ գիտութեամբն և յորունց թողոյր զայսոսիկ կնիք: Ապա զի՞նչ արդեօք, եթէ զբոյզ կիրս և զամենեցուն, որք ընդ բոյզ հովուական գաւաղանաւ, զի՞նչ, չառնէր զուցէ վրէժինդրութիւն. այն առնէր ճշմարտապէս, նաև քաջ գիտեմ, եթէ մասնէր մահու: Զի՞նչ արդեօք ասել պարտ է. և որ զերծեալ ի գազանային զիմացն և յաղուեսու բարուցն և յօծի թիւնիցն և ի լեզուէն կատաղի շան, որ նախ առ Աստուած ձեղեաց զլեզուն, և պարսեաց զթոյնք իւր իբրեւ զարձան վիմի և զկնի ի փոխան իւր, և երբորդ յամենեւեան, որք

ի Քրիստոս հաւատացեալ:

Զայսորիկ յաշտկոտքն գործեն, յիրաւի երանելին Բա-
սիլիստ քան զհօւր խառնողոյն զնա վարկանի, եթէ զմարդ
սկսնոյն այն առ առիւծ համարձակիւր, և խախն առ հօւր
զմերձենայն և զհակառակին խնդրէր, և գիշերաշածու բուն
առ արծիւն ի տուրնջեան մրցի, և շուայտացեալ շունն այն
առ տէր իւր մատչիւ Քանդի շունք տիրաւէրք ոչ միայն
տեսանն, այլ և տանն և բարեկամացն ոչ լինին ապերախար,
այլ պահապանք, վասն որոյ և զշնական իմաստասէրսն եռա-
պատուեան յորջորջմամբ սահմանեն, նախ զի որպէս շունք
զգաստաւորոյնք են և պահապանք գանձուց, այսպէս և նորա
իմաստասիրութեանն և օրինացն աւանդութեանն, որպէս
շունք գտէրս սիրեն և ընդ բարեկամսն ոչ լաշտեն, այսպէս
և նորա վարդապետաց իւրեանց և առ ընկերսն սղջախոհ և
միամխոր, և որպէս շունք զօտարսն հալածեն և թէպէտև
համասեռիցն հանդիպին ոչ նոցա դիւրաւ ծանօթանան, այս-
պէս և նորա օտարաւորի ձայնի ոչ անսան և զաւանդութիւն
իւրեանց ոչ մոռացեալ լինին Բայց եկ դու, փութան Յիսու-
սի, զմարգարէականն այժմ գմտաւ ածեմ, որպէս թացցի
ոսն քո յարեան և լեզուք շանց քոց յարենէ թշնամեաց քոց,
իսկ սարայս լեզու միշտ ի մէնջ թանայն կամի և ժանօր
ցրցակ զիւրն ոստ տեսան և զնորայն հօտի վասն որոյ բանս
կատարի զոս կամի անուանել և մակադրել յանուն կատաղ-
ւոյն ներսէսի: Այլ թէպէտև հարցի որ ընդ վիմիդ, փշրեա-
ցի, և յոյր վերայ անկցի, հոսեացէ և առ քեզ ոչինչ մերձեա-
ցի, մաքուր և անրիժ լուսափայլեալ վստմական կեփայեանդ
զլուխ:

Այսպէս ի վերայ Արրահամու հայրապետին կարկառե-
լն ի ձեռն կիւտոյ և հմայից զգատտարացն մատուցանել, և
Մովսէս յիւրոյն տանէ և յազգականաց բամբասի, և նախ
քան զայսորիկ ծիծաղեալ լինի Նոյ, և Դաւիթ աշգանի,
վասն որոյ ասէ, Զիս այսն առնէին, որ նստէին առ դրանն
և ծաղր առնէին, որք բնակին զգինի: Եւ այս ոչ միանգամ
կամ երկից, այլ յաքնարուն: Եղիա և Եղիսէ ոչ միայն եթէ

յնգարելէ հալածին, այլ և յանտիական մանկանցն ծաղր
լեալ «Ե՛լ կնտակ» ասին, սակայն զազանածախ սաստակին
նա զի՛նչ յոբունցն, որ ոչ է զժուարին, բերել ի հնոց և
ի նորոց այժմ հաճաւորել յաւրացոյց, զորս ոչ համեմատ
քեզ հաւանիմ լինել, այլ միայն զՅիսուսի մարդկութեանն,
եթէ զժրս ոչ կրեաց յայսպիսեաց նախ ի ծննդեանն և զկնի
ի յարութեանն: Լոկցիից զմիջոց, որ լի է քարկածութեամբ,
և տակաւին այժմ քարկածի ի թշնամեաց խաշին: Եւ այս
բազում. մի է և ներսէս յայնցանէ, որք կարծէին և ոչ պաշ-
տէին: Մի եւ և դու բնդ Յիսուսի այրական կցորդարար
խաշակցեալ. բնկալ զթուր և պտակեա փշօք: Նոր Յուդաս և
Կայրափայ ոչ այժմ լսէ. չիք Պիղատոս: Կայսր այժմ քրիս-
տոսապսակեալ, մահ լուծեալ, յաղթեաց Յիսուս. տակաւին
նեոն տատանի. կարապետք նահանջին նորա. եկեղեցի պա-
կեալ է առաքելովք, մարգարէիւք, մարտիրոսօք. զուր զօ-
ղանջեաց, կարկեսցի, լուսցէ, պաակասեցի, յետս կացցէ,
եղիցի ծաղր ազգաց, կատականս սիրելեաց Աստուծոյ, տա-
րնացոյց ազգաց յաղգս. հուր և ծծումբ, այս է բաժին բաժա-
կի սորա, և ներքոյ լեզուի նորա ցաւք և վաստակք յիշա-
տակ յաւիտենից եղիցի. ազօթք ի մեղք դարձցի. օրհնու-
թիւնք յանէծս, և այն կերակուր ի տուէ և ի գիշերի ոչ մո-
ռացի յեկեղեցւօջ և այն իբրու զՅուդա. գրեացի իբրեւ
զԳէեղի. գրողմեցի Կային. պատուեացի Աքիտօիւլ, առաջ-
նորդական իբրու զԱքիտ, զՄակեդոն, Սարկիսոս, Նեստորի-
ոս, Եւսիքէս և որ սոցա են համեմատ նա հեռեւեալ և հա-
մաձայնեալ յիմաստնոց Եպիկուրոս և Մելիտոս, Սոկրա-
տեան գրպարածղ, զի՛նչ արդեօք աստուածամարտդ բարբա-
ռիս յաստուածային զլուխն. զի՛նչ մայի յանդգնիս յանրիժ և
յանարատ հոգի: Ամենայն, ասէ, մեղք և հայհոյութիւն
թողցի, բայց որ զՀոգին Սուրբ հայհոյէ, մի թողցի. քանից
զթշնամեաց ի կապանան խցեաց գրեթան, որ լեզու վկայեաց-
ն որ յաշաղկոտացն և ի թշնամեացն յանդգնեալ կարաց
բանալ գրեթան, քանզի հրաշունչ, քծնիդ՝ աղուէս, յափշտա-
կօղղ գնչի, պարարեալ խոզ, ջնրի աքացող, խթան արջնոս,

դուարակ հարկանօդ, իւրա սխակալ, վրնջօղդ մոլի ի մա-
տակս, գիշերայածու գազան, գերեզմանակրկիտ բորէ, որ
ոչ, որք աշխարհի են մեռեալ, ի քոյդ մազլաց և ի ժանկաց
կարացին գերծանել, գլնշ բարբառիս, գերկուտրիս կողմուս
պաշտել, ո՞ր դայս յանդգնեալ երբէք՝ զԱստուած մասնել,
գորովբէքն հայհոյել մոնաւանդ եթէ զխոխան Յիսուսի,
գլնշ կրեաց Սողոմ սակս հրեշտակացն, կրեալ դու, զէմք
գազանի քո թխասցի, իբրու որք զԳրիգորն յանդգնեցան
զԱկուականդացին, պատառեցի սրովայնդ իբրու զԱրիստին,
որ ծառայակից իւր գազառն կամէր, հեղցի սրովայնդ իբրու
զՆեստորին ի Սուժաստան, ջնջեացիս ի դպրութենէ կենաց-
մի ևս յիշեցի տնուն քո, և որք ոչն լիցին վրէժանդիր
տեառն իւրեանց, և ոչ գրեողեն դայս յազգս ի գիրս իւ-
րեանց, ընդ քեզ մասն ժառանգեցեն իբրու դամարդիս, դա-
պերախոս, և դյաշողիտոս, դաիրատեացս, զոչ կարկառօղս
ցանկի, գերամահատս, գայսպիսիս կրեացեն, և դու կարիցեալ

Ըսկ անուն Տեառն փառաւորեացի, և փոխանի նորա
տեառն Պետրոսի վերադիտողի Թորգոմեան և Ասքանաղեան
գնդի, և հնազանդեալքն նմա մնացեն յաւիտեան օրհնեալ
ի Տեառնէ Աստուծոյ Հօրէ և յԱրդւոյ նորա Յիսուսէ Քրիս-
տոսէ և ի Հոգւոյն Արքոյ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս ամէն:

ԹՅ.

Յաղագս խաչանշան գաւազանին, զոր բնծայեաց տեառն Պետրոսի
Հայոց կաթողիկոսի:

Ընծայեմ քեզ տարեկան նորոյս հասեալ ձեզ բարութեան
Պսակս քաղցրութեան ամիս եկեալ պարառութեան,
Տուդ նեցուկ և գաւազան մական տուեալ հաստատութեան,
Մոյթ յեցուկ մակարդական բոլոր յամէն ժառանգութեան
Նշանակ դա յաղթութեան ծովահեղձօղ իշխանութեան,

Նահանջող զեառց յարիւն անդրանկածախ մեռելութեան,
 Խափանիչդ վիշապաց կիւսոյ հմայից կախարդութեան,
 Պատառիչ ջուրցն մածեալ գիգան ալեացն թանձրութեան,
 Պատճառ մեզ փրկութեան եգիպտական ծառայութեան,
 Զողարարձ նշանակեալ օրինակեալն աւերութեան
 Անցից յեգիպտոսէ մեծ առաջնորդ մեզ փրկութեան:

Ոչ զարնի դա սարգենեան, այլ յարմատոյ մեծ Խարեկեան.
 Ոչ կազնին արամազդեան, այլ Խամբրէին արքահամեան,
 Ոչ նոճին այժմ նսիկեմեայն, այլ սա ծաղկեալն ահարովեան.
 Ոչ սա սառ զոմպիական, այլ փոխադրող ջրոյն դառնութեան.
 Ոչ այս տունի՝ է, ձիթենւոյ, այլ հովուական ձեզ պետութեան.
 Ոչ կապեալ յսառ հերակլեան, այլ զայխտն գորեզութեան.
 Ոչ նիգալին տունի ձիթենւոյ, այլ մակաղրեալ քառաթեան.
 Ոչ զործարան մահուն մահու, այլ ի մահուն կենդանութեան:

Ողնափայտ սա Քսիւսութեայ նոր նաւելոցս ի բարութեան.
 Սա ներկեալ երկօրական կարմրակերտիւ լուսափայլեան.
 Տրամադրեալ անարամադրական առաին ի սա ուշեղութեան.
 Հետեալ հոյլ եղարար ի վայր ի ջուրս հանդուսեան,
 Որ տանի յերկիրն ուղիղ յաւատաւորն աւախութեան.
 Քում հօտիս հովանաղեալ սաղարթացեալ յազատութեան:

Վայելէ՛, վէճ կեփայեան, հիմն բոլոր դու պետութեան.
 Որոշողդ օղեաց է՝ այժեաց, քացող մեզ դրանն արքայութեան.
 Համարձակ ծառայս ստեմ, չեմ արժանի ժառանգութեան.
 Բայց ի յիս, թէ անխայես դիմ սիրելի որդիութեան.
 Այլ տեմ զայս մաղթանօր, սուրբ հայրապետ մեր ծայրութեան,
 Ի յաւեր կացրդական տանի հասեալն աւերութեան
 Զայդ առեալ ի ձեռս յիշին գիս արժանի ողորմութեան.
 Յանարիւն զենման մեծի սարսափելի գործառնութեան:
 Եւ զբաժակդ մանուածոյ հախարակեալ մակացութեան
 Ի մատուցող աստուածային աջոյդ առեալ քեզ օրհնութեան,
 Եւ զանօթ իւզոյն սրբոյ կարծրագունի պահպանութեան:

Լուսափայլ որակութեան հաղորդարար կցորդութեան:
 Եւ ֆնացն տէր յոգնարուն ամօք յաթոռդ արբութեան:
 Եւ Քրիստոսի փառք լախտեանս ամէն:

Հազներգութիւնս այս ոչ ըստ որում հազներգութիւն է մասն քերթածոց ներստառեալ ստորագութեամբ, և ոգեալ է հազներգութիւն ի հազներկոյ կարկառուն բան, և կամ ի սարգենի մահակէ, պարտ գոլով երգել զհոմերական քերթածան. այլ տաղ է հոմերական քաջ ոլորեալ. և սա տաղ դիւցազնական չափաբերեալ ըստ ելլենացւոցն:

Իսկ ըստ երբայնցւոցն կշռեալ և բաղկացեալ է եռատաննեայ և երկոց քառից միոյ քռէի և շարամանեալ ամանակօք երկարացեալ քսան և չորից, ամբողջ բերելով անդուստ և զուքն պարզք երկոտասան, զի մի պարէտն տրոփացի հարեալ, որպէս զԴիոմիդէն, զտաին իմ գարշապար, զմերովս ծիծաղեցի աշուիեան գործառնութեան. քանզի ոչնք քաջաց է և բերէ քաջորակս այս զկնի բազմամանակացն աւարտեալ մեծավերջութեամբ, վեց անկեամբք յանկաւորեալ քառիւք ձայնաւորօք՝ ոչիւ, հիւնիւ, աչբիւ, եչիւ. իսկ երկու բաղաձայնիւք՝ թոյիւ, նոյիւ, և յօղաւորեալ է նոյիւ և բաղխեցեալ թոյիւ, բաղառութեամբ եչիւ, աչբիւ և վարաամամբ ոչիւ, հիւնիւ, միոյ երկամանակաւ և միոյ սրգիւ և երկուց ձայնորդաց: Իսկ շարակայացեալն եթէ քերթողապէս որ նկատեսցէ, ի քառից տասանց չափաբերեալ գոցի. բայց ոչ է ինձ սակաւ ինչ ներտրամախոհութիւն սակաւ բաղադանութեան որ ի սա մակացութիւն: Քանզի ի թուականութենէ և յերաժշտականութենէ և յերկրաչափութենէ և յաստեղարաշխութենէ շարարարձեալ յինքեան ունի: Սակայն մեծի տեսութեան ունի պէտա. և որք ոչ են հետեւեալ տրամախոհութեանս այս մեծի լսողութեանս, զոր հազիւ հազ ոք կարասցէ ներուշեղազօյնս առնել, մի այսմ հետեւեցի ճիմարանի:

Այլ քեզ որ ծայրադոյնդ ես լոյս, և զամբարափայլ ջահափառութեամբ պայծառանաս, և լուսաւորես, որ քեզդ հե-

տեին լուսափայլ շաւղաց, այլ ինչ յայտնի է. վասն զի ըստ սրտիբնականն գերունակութեան, մակալեառական հեղումն ի ստորակայեալսն առ ի ծայրագոյն արփոյն փեռեկի, ստղէս քն և ի քո հաւատացեալ հօտ, ողջ լեր փոխան Յիսուսի:

Ժ.

Առ ոմն սարկաւազ տեառն Պետրոսի ի ժամանակի խաղմի խաժանին, ի վերայ յարուցեալ:

Զգիր քո, շնորհադարդ և բրիտանադկեաց սրգեակ, ընկալեալ վերժանեաք. և ընդ ողջոյն քո և խաղաղական կենդանութեան լինելոյդ ուրախութեամբ գոհացաք զՏեառնէ զայնմանէ, որ յամենայն նեղութեան մերոյ և ի տկարութեան հասանէ ի թիկունս մեր և շնորհէ մեզ զօրութիւն և օգնութիւն համբերել վշտաց և փորձութեանց:

Եւ զու, որդեակ, ինդութեամբ և սրճնութեամբ քարձեալ զխաչն Քրիստոսի իրբն ձիր յայտնի քեզ ընձեռեալ զնորայն անճառելի խոստմունս և պարզե քեզ հաւանեան Այսպէս և Պօղոս երբեմն զիւրօն ի բազուս կացուցանել վարկանիւր և ինքն իսկ Յիսուս իւրոց ընտրելոցն յայտնիկ ի կանխատաց աստուածապետականին. հրամայէ տառի Միայն զգուշութեամբ և հաւատոց բաջութեամբ և խոհականութեամբ զիտաւորական հանճարով զխաչն քարձցես մեծագոյն քան զխաղաղական ի ժամանակ. հաւանեան որպէս զտիկ ընտիր ի բոլիս Այլ յաղագս մեր մեալոյ ի փորձութեանցն մարմնական, որ ի մականգրաւորացն հարաւային, մեք ոչ զկեալն կամէաք. քանզի զինչ է յանկննցազ և ի մատի յայտնիկ կենցաղութեամբ Այժմ վաճառաշահութեամբ որ հաճոյացի կեալ. և եթէ ոչ աշտքիկ, զինչ և կեալն գիւրութիւն. կամ ախարժակս երկարել ձիւր ամօք և արբանեկել որովայնի միայն և զբաղմանց բաղմապատիր և յոգնամտութի տարբերութեամբ

ի փութութեան և ի դառն ազմատիպ մեղկեալ հապառանք և շապրութեամբ զյաղթելն միմեանց, որ ոչ որ զծայրանալն եզրտ յանգսկան հասմամբ և բաւականացեալ հանգեալ յեռասոյգ կուտակման կոհակաց. որ նախքան դռեանելն, զիջանելն փութայ ի ծովածփանաց ծառացելոցն ուսեալք. որ և մակուտաւ ալլոցն առժամայն ի օրաուտելն սպիտակափառ երեակայեալ ի բթթելն ական ոչ ժամանէ, դարձեալ հարթութեամբ հաւանեալ յիւր դառնայ նախատիպն բնականագոյն: Այսպիսի իմն սակա աշտոյիկ ոչ անտեղի և աստուածայինն Դուիթ զթանձրութիւն հողոյ տարացուցական իմն հատանէ յիւրումն աստուածարանութեան խրատ. յայց կթէ պարտ է հաւանել, որ և Երաւա զանտեսականն անօրինել հեթանոսաց և նորայն ունկնդիր լինել երանական ձայնի, զերկարելն ի կապակցի ալլոյ հեռանալ ի Տեառնէ գրէ, և որք հեռի արարին զանձինս խրեանց, կորիցեն, սատակիցին, և որ աշտ հեռելն: Քանզի եթէ հաւատամք, եթէ ի կենցաղս աշտ սնտոր է և անասնոց բնակութիւն յիսկզմանն մանաւանդ եթէ ունիմք քոհանայապետ զԵրաւա մըտեալ ի սրբութիւն սրբութեանցն արեամբն իւրով, զի՞նչ տենչումն ըզձանաց արտաքոյ կեալ խորանին ունիմք հեշտալի յաքնաթափանձ և դառն կենցաղումս. քանզի եթէ խաչակցութեամբ ստանամք կեանս, զժուարին մարմնոյ կըրից է, և եթէ արտաքոյ օրինացն՝ բնալին հեռացեալ գոցուք: Կանս որոյ փութամք և փութացուցանեմք, որք միանգամ օգնականութիւն մեզ կամիր ի ձեռն ազօթից միայն դաւաւտոցն որ առ Երաւա Քրիստոս Տէր և Աստուած մեր ուղիղ դաւանութեամբ և պարզմտութեամբ, եթէ կեամք և եթէ մեռանիմք, զհաճոյն իւր. զի տացէ մեզ խորհել զամենատուր զերբորդութիւնն և մի աստուածութիւնն Կամիր եթէ սուղ ինչ գրեցից առ քեզ յաղաղս աղէտի քակման, և երկնային երանելի կրօնից ժերոց ներհակք չար յուղեցեալ յանօրէն և ի չար կիւսոյ Մանինեղոցն և յալլոց բազմաց աղանդոց խրթնացեալ և նսեմացեալ միգապատ կուրութեամբ աշխարհս աշտ: Զմտամական սրբազնութեան լուսափայլութեան ճրագն

շիջուցանել կամ գրէ կի՞ն ակն տունջեան ի սոսա երբէք ոչ ծաղեալ, զոր ոչ ժամանեմք այժմ գրել, և միայն յուսամք առ Աստուած, զի փրկեսցէ զմեզ հանդերձ մերով զարմիւ յայտպիսի դիւական և մոլեգնեալ հաղբից և խմորեալ զանգումայ Սաղուկեցւոցն անհաւատութենէ ազօթիւք և բարեխօսութեամբ մեծի մերոյն Լուսաւորչի. ողջ լիւր:

Վ Ա.

Պատառխանի թղթոյն տեառն Յովնանիսի Սիւնեաց արքեպիսկոպոսի յաղագս Վանքամայ հօրեղբոր իւրոյ կատարման մարտիրոսութեամբ:

Չաստուածպետականին Յիսուսի և ամենայն ծայրութեանց ծայրագունի համեմատեալ և միեղենաբար կցորդութեամբ յարամանեալ մարութ և սրբազան աջնոյ մակագրեալ ընկալայ զառու, յորում զովացուցանող և փարատիչ միութարական յաղագս անեղբահան և անտանկի տարակուսանաց կործանման բոլոր Արամեան նահանգի:

Իսկ իմա գերակատար և անհամեմատ կործանումն և հրաշքեցութիւն տոչորման՝ ի հայրական խնամոցն զրկեալ, և տարաշխարհիկ տատանեալ, և արտալածեալ ի բնականագոյն սեպհականէ և ի նախնեացն շիրմանց, թշուառական և ողորմելի աղեալս իբրու զանկենցաղ վարեալ, ըստ մեղաց իմոց պատահեալ բախտի և զի՞նչ արդեօք մի՞թէ ի վերայ զորա ողբս առից, զի զարժանապէս արձակեցից ձայն դամբանական և ոգրերգական, կամ ներբողական նմանապէս գերեզմանական բանաստեղծութիւնս: Ոչ զայսուսիկ պարս վարկանիմ՝ անյարմարական և անհոյժ բանիւք տաղուկացուցանել զլսողս և զմեծագոյն և զանտանկի բարձրութիւն վեհագունին փոքր կացուցանել: Այլ միայն զայսուսիկ սակաւութ քարբառել՝ ինձ տալ զթշուառութիւն, և արժանապէս

դատարադրութիւն, և զոչն արժանանալ վերջին ողջունի և համբուրելոյ ձեռին, կամ եթէ նախքան զնա պատահեալ փոխման յընդդիմահար և ի դառն կենցաղոյս, և նորայն արժանացեալ աղօթից, և ծածկելոյ նովին ձեռք իբրու զգեղեցիկ հարցն զմանկունան յընկողնոջ, յորմէ քաղում անգամ փարելով հուպ կրծից սրտի իւրոյ հանդէպ ստեանցն եղեալ, դէմս իմ համբուրէր, և ի պորովելոյ գգուանացն նիրհեալ, ննջէի, իսկ նա տքնեալ տենչայր միայն դիմն ոչ որուշել, Յայսմանէ զարհուրէր ուրեմն տեսանօղն այն մերձ զիս միշտ կամելով խոկայր, և զամենայն խակութիւն մանկական մեքոց տից իւրովին հեզութեամբ համոզեալ ջանայր հանդարտեցուցանել:

Եւ այժմ զիմորդ զնորայն երախտեաց և դրարեաց տուրեալ պատմեցից: Քանզի կապեալ լեզու ի բան, և մանրեալ ձեռաց, և խափանեալ մտաց զիմս իմացի քոյդ սրբազանութիւն. քանզի միթէ առ իմս միայն պարտ է գրել զնորայն նախախնամութիւն, կամ առ ընտանիս իւր և դրացիս և տիրելիս կամ որք ընդ նորայն հովանացեալ շնորհի, այլ արեղակնային ճառադայթից համանման ասել զնա ոչ զանդազիմ, առ բոլորս բերեալ զլոյս իւր, և որպէս յամենեցունց խոստովանեալ, ակն տուրնջեան անուանի, որք միանգամ տեսանեն զլոյս Որպէս ամենայն տիեզերական բնակութեան թորգումեան ազգին ասելի է զայս զայս իբրեւ զակն տուրնջեան, նաեւ ոչ միայն մերոցս նահանգի, այլ և ալլազանց և ալլանդակաց: Քանզի թ որ յառաջագոյն իբրու զսա յուսու, կամ վերժանեալ ի մատենան բոլոր դիւանաց գտեալ ընթեքցեալ. և կամ թ որ ակն ունելով, յուսացաւ լինել սոյնպիսի. զորմէ թուի ինձ եթէ կամեսցի որ տաղասացութիւնս զովասանական առնել ըստ սովորութեան պուետիկոսաց, պարտեալ յանճառելիսն սորա յուսայ առաքինութեանցն ծայր. վասնզի զոր ըստ արժանն վարկցի ճշմարտել, զոր եթէ նախքան զմեզ եղեալ սորա, էր արդարեւ անհաւատալի, և առասպել զպատմութիւնն կարծէաք իբրեւ զնյեռնացոց հոմերական առաստութիւնս, որ յազազս դիւցա-

զանցն: Բայց զի ըստ սովորութեան ողորմութեան խորոյ միշտ ինամէ զմեզ Ստեղծողն և զօրինակս և զյանդիմանիչս ոչ նուազեցուցանէ ըստ խրաբանչիւր դարուց, և զի մի անհաւատասցօք նախ քան զայտոսիկ իսկ իմոյս ակարութեան վերագոյն ասացի ոչ ըստ արժանն զնորայն արժանապէս ասել:

Նւ յիրաւի զանճառելիս նորա խոստովանիմ, որ և ոչ իսկ եւ արժանի գովասանութեան. քանզի որք զներքողական արժանապէս մատենադրեն, նման նոցա վարս յանձին ստացեալ են: Սակայն ի վերայ իմ ողբս առից մշտախորմար, որչափ ի կենցաղումս ծփեալ իրբի զանկենդան կեամ, և յայտոսիկ միայն զայս զնորայն ասացից:

Աւանգ որդւոյս սիրեցեալ և կարօտեալ ի սուրբ և ի քաղցր հօրէն, աւանգ տարադիր և արտակոյցեալ յաստուածային քո խրատուէ. աւանգ կենդանութեանս, որ երանեմ վախճանելոյդ. զի՞նչ գրոյդ ասացից ողբերգական. հայր, արի իրբի զՅիսուս քաջամարտկութեամբ յոքնախումբ հակառակարարս հրաշից արժանացեալ զիւցազնական ընդ քոց հաւոց. որ և ոչ Արաաշէնն այն երկայնաձեւն, կամ որ նախ քան զայտոսիկ Արշակ, որ և նորայն նմանապէս դեղոյն և ամենայար նման հատակաւ, զեղեցկապարանոց և չքնադադէմ տեսեամբ որպէս Արայն մեր և Անուշաւանն Սաւառնուէրն Արայեան, մաքուր վարուք և ողջախոհութեամբ յանգեալ ըստ քումն նախնոյն մերոյ, Գրիգորի Լուսաւորչի և Ծնողի, հայրենասէր և աշխարհաշէն ըստ մերոյն Արամայ, քաջանճար և ուշիկ, իմաստուն և խոհեմ, հեզ և հանգարտ, արդարադատ և անաշտուռ, առատ և զուարթ, մարդասէր և օտարասէր, անոխակալ և անյիշաշար, անապատասէր և կրօնաւորասէր, և ամենայն բոլոր բարեաց օթեկան. քանզի յօրինիչ ձեռն և կերտացող, և օտաւտածիր գանձուց բաշխումն, յոքնարուն վկայից կազմեաց խորան, և աստուածային խորհրդոյն կանգնեալ սեղան, և միանձանց բնակութիւն, և կենդանի վկայից և խաշակբօն դատուց և անմարմնոցն համեմատեալ միեղինարար ստացեալ վարս. սակս որդւոյ մար-

տիւրոսասիրիդ աշդպխի աջոգեալ վիճակ. յիւրեանցն փութացեալ զքեզ կացուցանել յերկնային խորան. քեզ աշդմ հասանել մասին լոգձալի էր և քոյս պարծոնս յաւէա. զի սկսեալդ ի մանկութեան բարձրագոյն և սուրբդ անուանեալ իշխան պարս էր և ի բարձրագոյնս դարձեալ հասանել և ի բարինն աւարտել, որպէս հանգիսեցար բախտի:

Իսկ մեզ զի՛նչ, որբութիւն և թշուառութիւն և տաքակուսանս, այժմ ոչ պատկառեմք դանիրաւն դործել և ոչ փութամք յառաքինութիւնս և ի բարեգործութիւնս. ի քում մէկ դաւադանէ զերծեալք, և զմեզ այժմ խրատէ. և և մատակարարէ զտկարութիւն մեր. և և զանժուժութիւն համբերութեամբ իւրոյ միմիարէ. և զաղքատս կերակրէ առատաւոր և զուարթ լըջմասութեամբ. և և արդար դատողութեամբ դորբս և զայլիս տաճէ, կամ զգերեալսն գնէ, կամ զրանտարհեալսն արձակէ, կամ զցրուեալսն ժողովէ. առ մ որ այժմ տնանկացեալն յիւրմէ բնակութեանց ընթացի իւրու յիւր իսկ հայրենի սեպական. քանզի արդարեւ յոքունց քոյդ կարծեցեալ էր ամենեցունց ազատան. որ և ոչ իսկ հարցեալք, որպէս ախորժէին, այնպէս պատրաստէր. և այս ոչ միայն մերոյին սերի և համազանց, այլ և վերիացոց և Պարսից:

Զի՛նչ արդեօք զքոյդ բարեբախտութիւն առացից, որ ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ. որ և երկարումք զերապանծ և անհամեմատ եղեալ, պատկառելի և նախապատուելի յոքունցն պտեալ ազդաց, որ պրէ եթէ և ոչ թշնամի կամ հակառակօք որ երեւալ, բանս ինչ համարձակեալ կամ պարտաւանս մի և միտն իւրի ի քեզ հնարեցան բարբառել, այլ ի տունս, ի քաղաքս, ի հրապարակս գրէն հնչէր. և եթէ որ նախանձով հրացեալ վառէր, ոչ համարձակիւր ընդ ընկերի իւրում շրջնիւ՛ շրթեամբք անգամ զոչ պարտն քեզ գործել: Այդպէս սփռեալ բարեացդ քս համբաւ ընդ տիեզերս տարածէր. որ և ոչ են ժամանեալք տեսութեան քո. ի հրեշտակաց քոց հարցեալք պատուէին դնոսա, իրրու տեսութեան քո արժանացեալք, զմիմեամբք ելանէին և զգիր գե-

ղեցիկ տառի քո մարգարէական մատենից համեմատեալ, համբուրէին և հայցէին այնմ արժանանալ միայն. և այս յաշխարհին Քաղզէացոց և Մարաց և Պարթեաց, և պատարագօք պատուէին զքեզ. որ և Յունաց իսկ ինքնակալացն պատուեալ մեծագոյն իշխանութեամբ և այն ի քում իսկ բնակութիւնդ առաքեալ. որ և ոչ քո զփառան խնդրեալ, այլ զկնի քո փառացն հեանեալ. և ի Վերիացոցն հօրաց և արիական զօրաց նոցա բազում անգամ մարտակցութեամբ և արեամբ և վաճառմամբ, որդեացդ և քոյդ ազգի զնեալ զաշխարհդ. և երբեմն ի նոսա արի երեւեալ և հրաշից հիացման արժանի և ի վեր քան զմտածութիւն. որ և նոցա իսկ զքոյդ հանդիսի մրցութիւն տաղս և սոխնչս յօրինեալ անպատկառարար ազատագունդն պարէին և ի հրապարակս դռնից և քաղաքաց իբրու գղիւցազանցն երգէին. իսկ աննախանձութեւն և առաքինասէրքն, մինչ տակաւին էիւ կենդանի, մատենագրել ոչ զանդաղէին, երկուցեալք թերեւ ոչ զբնաւն զօրել նոցա ուղղագրութիւն և երկայնաձգեալ զկենցաղալարութեան քո զվարս, միայն մնային կատարման իրողութեանցն. և վախճանէին այնքան կար թողլով զսլաւութիւնն, և զոհութեամբ առ Աստուած ընթացեալք, որ ոչ զքոյն տեսանէին եւս նախքան զխրեանց յաշխարհէ, անգիտացեալք ըստ մարմնոյ զքոյդ աւարտումն մարտիրոսական արժանանալ պսակի. քանզի թէպէտեւ զու հանապազօր մարտիրոսական վարուք խաչակցեալ ընդ Յիսուսի միաւորեալ անանջատարար կցորդութեամբ, սակայն արեամբ վկայեալ հայրենական հասեր շնորհի և հարազատին քո տենչացեալ միութեանս. քանզի փափաղէիր միշտ այսպիսի քեզ յաստուածուած պարգեակ ձիր և զոր սիրէիրն, առ նոսա երթալով. զի զոմն ընկալցիս ի գիրկս ըստ սովորութեան քո, ո զեղբայրն Վասակ, և յուրումն բազմեսցիս գոգս՝ ի մեծին Գրիգորի և ի հաւաւն քո Աբուղամբի և Կամսարեանն Աբտակայ: Քանզի ազդ սեփական և որդիք Աբրահամու յազգէն քետուրական, ի գաւառէն Պարթեաց, ի քաղաքէ Պահլաւ, ի ցեղէ Արշակունի, շատաւից մերոյն Լուսաւորչին. բեզ այդպէս վայելէր

թագաւոր և յայսպիսի պազատան ճեմել, այսպիսի խրախ-
ճանութեամբ խրախճանալ, այսպիսի հայրենիս ստանալ,
այսպիսեօք զանձօք փարթեամանալ, այսպիսի կարասեօք,
այսպիսի կառօք կառամարտել, յայսպիսի ձիրնթացս արշա-
ւել, յայսպիսի ստաղինս բազմել, զայսպիսի մրցումն տեսա-
նել, այսպիսի փոզահարօք և թմբկօք ճոխանալ, այսպիսի
որսօք զրօննալ, այսպիսի բազանեօք մաքրիլ, քոյովդ ջեր-
մագոյն արեամբ ի քումդ սպառազինեալ և հանդիսացեալ
անձին այսպիսի հօր ըզձացեալ լինել որդի. այսպիսումն ծը-
նողաց ժառանգորդ, յայսպիսեաց արմատոց շառաւիղ, դու
մեռելոցն քոց և փոխելոցն յաստեացս փրկութեան պատճառ
և կենդանեացս յուսոյ և ողորմութեամբ յաստուածուստ:

Բայց զիմրդ ոչ յայսպիսի ուղեգնացութեան, մինչ
տակաւին ի կենցաղումս լեալ էր քո, ոչ մերձ առ քեզ ար-
ժանացեալ իմ, զի հայրենական պսակին թերեւ հասեալ
բախտի ըստ հարազատին քո Տիգրանայ, ապ'եթէ ոչ այլ
միւսումն Գրիգորի յուզարկաւորութեան և արբանեկութեան
զկնի հաւր ի ձեռին և զդամբանականն քաջահնչօղ ձայնին և
ուժգնակի գոչմամբ զմեծի զրկանացս ըստ երեմիա ոչ կարօ-
տէի աղբիւրանալ վտակաց: Քանզի հայրական գութ և որ-
դիութեան աղէտ և ի վերայ ծայրացեալ ալեաց ծերունոցդ
կաթնեցոցանել արասօր, և համբուրելով զգեղաշխալ գա-
տակ երկայնաձիգ մատանցդ և ի վերայ աշացս եղեալ կա-
փուցանէի, և յարագընթաց ոտս փութացեալ փարէի, ի վերայ
եղեալ զերախանս իմ: Եւ զի ոչ էր պարտ զարխական ա-
րութեան քո և զգօրութեան յոյս. քաջութեան հիքից և կա-
նանց սղրերգականս ողիւ, մերով իսկ արական և բնական
խմտառասիրական երգով զքոյդ ներբողական և զերեզմանա-
կան պարել ողբս, և զորդիութեանն և զսննդեան հատուցա-
նել պարտս. թէպէտե ոչ որ զարժանապէսն բաւանդակէ ա-
ռասութիւնս, այլ հող զգլխով և քուրձ զգեցեալ, զորբու-
թեան և զթշուառութեան մերոյ յայտնելով պատահումն, և
զքոյդ երանաւէտ ուղեորութիւն: Բայց վաղ ուրեմն յինչն
փախեաւ. յոմանց հնարեալ և նախանձու վաճառեալ. և քեզ

ըստ Յակովբայ կարօտեալ, և զիս ըստ Յովսէփայ դազանա-
կուր պատճառեալ, թէպէտև ոչ յեղբայրք որ ըստ մարմնոյ մեր:

Բայց այժմ ինձ քոյդ նախապատուեացի յիշատակ և
տօն կցորդական ըստ բոլոր պարագայեալ ամի և ուրախու-
թիւն, մաքուրդ ի կենցաղումս և ամենայն բոլոր բարեացն
պարառութեան պատարուն բարձրահասակդ և մակաւատարդ
քաջաց Արամեան և Աշակեան ազգ. երկոցունց պարծանա և
նախաախօ, նոր մարտիրոս և հրաշալի վկայ, ի բազմաց
բնորեալ և ի թշնամեաց խաչին Քրիստոսի խոցեալ, և
ի վերայ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ վկայեալ, այժմ քոյովդ ա-
րեամբ զքոյդ մաքրեալ անձն և ի դասս երկնային զօրաց
անցեալ. որ և ի վերայ շիրմի քո լոյս եւթնօրեայ արժանա-
պէս և առանց յերկուանալցոյ ճշմարտեալ օրրոցն և առնուա-
ծազգեաց միանձանցն. որք յայնմ վանս ճշգրտաատեսիլ և
հրեշտակակրօն դասուն դայս սաուղեալ առհաւատչեայ, որ
նախ գձեզ մեզ վկայից եղեալ, և ի տեսեան բազմաց քոյդ
հրաշագործութիւն երևեալ յանուրջս, ոչ միայն այս հանդէս
քո ուրախութիւն եղև մարդկան, այլ և հասարակ երկնայ-
նոց և երկրայնոց և երանելեաց քոց և բարեացն ծնօղաց:
Քանզի եթէ եղիազար և Շամունէ բերկրէին ի վերայ որ-
դեացն յԱնտիոքսէ կատարեալք յազազս հայրենական ա-
ւանդութեանն և անսուրբ կերակրոցն, և կամ մայրն Մե-
լիտոնի ի յուսս բարձեալ բոսորանկէր զպատանին, զի՞նչ
արդեօք որ խնացի թերևս զԳրիգորիոս հայրն քո և զամե-
նառաքինատէր մայրն. ոչ զուարճացին, տեսեալ զքեզ ար-
քայական և անթառամ պսակօք:

Քանզի և նոքա իսկ կենդանի վկայք բանին Աստուծոյ
և մարտիրոսաց որդիք. որ և յարեանց իսկ կենցաղապարու-
թեանն ամենայն բարեգործութեամբ կատարեալ և մաքրա-
կան վարուք և ողջախոհ ամուսնութեամբ և հանապուօր
սաղմոսերգութեամբ և աղքատասիրութեամբ և հիւրընկալու-
թեամբ, որոց վարք օրէնք ամենայն հայատառնեայց տուաւ,
մօրն քո՝ կանանց և հօրն քո՝ արանց: Քանզի մինչև ընդ
նոսս ոչ վանս այսպիսի և մայրաքաղաքս, և ոչ ուսումնասի-

բութիւնս, և ոչ ազատութիւնս քահանայական, և ոչ շինութիւնս եկեղեցեաց, քանցի սորա արծարծեցին զկարգ և զօրէնսդրութիւն մեծին Սահակայ քոյին նախնւոյն և վանս նորագոյնս շինեալ ըստմամբ, և զաւերեալն նորոգեալ և այս անթիւո, սոցա ոչ էր այլ ինչ, եթէ ոչ զնել զկերեալն, ազատել զբանտարկեալն, կերակրել զքաղցեալն, արբուցանել զծարաւեալն, ուսուցանել զմանկունս, անուցանել զորբս, օթեւան լինել այրեաց, զբռնեալն ի ձեռաց հօրաց կորուհել, խրովին ձեռօք խոկ կերակրել զաղքատս և զկրօնաւորս, ամուսնացուցանել զորբս ընդ միմեանս օգնախոհ և քրիստոսական կրօնիւք: Բ՞ որ վախճանէր, և ոչ անդր ընթացեալք յաղարկաւորք լինէին գնացելոյն և մխիթար մնացելոցն. զոր սխարտապան, երթեալ առ նոսա և ոչ հասուցանէին, կամ տրտմեալ և անմխիթար ելանէր յարկաց նոցա, կամ հիւանդ զոր զորս ոչ աւետանէին, կամ տնանկ զորս ոչ ժողովէին. և ի վերայ այսր ամենայնի պահովք և ազօթիւք վերագոյն քան զանապատականն երեւեալ և քաջութեամբ սքանչելի և հեղութեամբ զարմանալի և զեղով չքնաղ: Եւ բառատնից և զեալ ամաց, ուղղափառ խոստովանութեամբ փոխեալ առ Աստուած, թողլով զմայրն քո ամաց երեւնից, որ ի նմին խոկ կրօնից արժանացեալ խաբարանազգեստ և անսուազ հանութեամբ բաղձամեայ խաչակցութեամբ կեցեալ և ժուժկալեալ ննջեաց: Զորոց զոր կարասցէ զբոլորն առել առաքինութեանցն ծայրութեան, բայց միայն զայս, որոց զուշատելի և պատգ: Զխմրդ զծառ ոչ ծանիցէ ի պտղոյդ ծանուցեալ, այժմ զքեզ ընկալաւ Գրիգոր, այժմ զպարանոցաւ քո փարեցաւ Շուշան: Խնդայր Արրահամ զիսահակ պատարագեալ, ուրախանայ Սառայ գտեալ զորդին, հայր սղգաց զնա լինել յուսացաւ: Յայժմ հայրենի գարմէ և գու ոչ միայն սղգաց հայր և թագաւոր յերկրի, այլ և թագաւորեալ յերկինս:

Արդ որպէս մերձ եղելոյ առ քեզ կենդանի ընդ քեզ խօսեցելոյ, այսպէս համարձակապէս ըստ քում քաղցր և հեղահայեաց հանդարտութեան լուր ինձ և բարեխօսեան, որում

սպասեցերդ և յորմէ պսակեցար, թողութիւն յանցանաց իմոց և ուղղափառ խոստովանութեամբ և հայրենի կրօնիւք արժանի լինել յուսոյ կենացն յաւիտենից: Թէպէտև ոչ քեզ ի մէնջ օգնականութիւն պիտանացու է, սակայն յաստուածային խորհրդածութիւնս և յանարիւն զենման ոչ երբէք մոռանալ զքեզ տաց սրբոց և քահանայապետածօղ ճգնաւորաց, զի և այն իսկ քեզ վայել է, ըստ որում սրբութիւնք սրբոց, և որում տացից, տացից և յաւելից:

Արդ այսոքիկ յինէն քեզ պտուղ մշակեալ ի քոյոյ այգւոյ, հայր իմ և աէր, մնացիչ և վարդապետ, այլ ոչ վստմական վակասակիրդ և հրեշտակական խմբից պետացեալ, որ և զառաջին նախընթացութեամբ ընկալար զաս, հովիւ քաջ, զանձն եղեալ քոի վերայ հօտի. այսպիսեաց եղևոց պարտ է լինել փութացեալ զարիւն և զառաքինասէրն զովասանութեամբ պատուասիրել և յայսոսիկ զտանել մարտիրոսասէր և ոչ վեհ երևել, իսկ անարիցն և ծուլիցն հիքացելոցն և հեղգացելոցն պարսաւանս և որոշմունս. քանզի այս է հովուական արհեստ և մատակարարութեան օղեսցն և այծեաց. քանզի քեզ տուա յապահով կաթուղիկէ առաքելական եկեղեցի հաստատեալն ի վերայ հիման առաքելոց և մարգարէից պսակեալ իաշխն Քրիստոսի, զարդարեալ մարտիրոսօք, յորոց մինն և սա է հրաշափառագոյն, որոյ վարուցն տեսանօղ էք և վկայ, և կատարման նորա եղեալք ականատեաք, ոչ պարտ վարկանիմ նսեմացուցանել, ծածկելով զայսպիսի արեգակնային հառադայթ, այլ ամի ամի պարապօյեալ յիշատակաւ զսա պատուել, մանաւանդ ի քէն, որ հեղզ ես և աննախանձ և ամենայն տաքիրնութեանց մայր, ի քէն այսպիսի այր պատուեսցի և մի թաքնասցի, որոյ և անունն զրեալ է ի դպրութեան կենաց. որոյ աղօթիւք և բարեխօսութեամբ ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած մեր և անունս արբ նորա ընդ Հօր և ընդ Հօգւոյն Սրբոյ եղիցի օրհնեալ յաւիտեանս:

Ժ Բ.

Ան արքեպիսկոպոսն վասն ձկանց առդ ինչ խմատասիրել:

Երբս պատճառս զմեզ հարկէ սուղ ինչ խմատասիրել, ով զլուխ քահանայական պարու, զուղակս յԱրածանայ զիմեալ ի մերոյն ծայրէ եթէ եկն բնակեցաւ և ոչ ճահաւորեալ ըմբոն ի նախուստ կերտողէ, առ մեզ անիրաւեալ, փախեաք առ ձեզ իրաւադատ կարծելով: Զոր և երկրորդն ծայրացեալ նոյն պատկեր պատկանեալ վեհագոյն, դատ մեզ արարեալ, զըմբոնողսն մեր ի բաց մղեաց և ալլուր զնոսա պատահեաց արբանեկել: Բայց որ ի նոցունց սերք ոչ թողուն զմերս տեսակ իրբու, զոսոխս, որս իմն կալեալ զկնի մեր, յաճախեն կոտորել և բնաջինջ յարմատոց թողուլ: Զոր ոչ զանձին կարացաք փաս երբէք զիտել առ նոսա, զի մի ոմն խորատոյզ մերոյն հաւու ամփոփեալ, յախոնդիսն պատուարեալ զթեանեաց, և յիւրն հանեալ սեպհական ամբողջ գնա առաքեաց, և այս մանուսանդ երախտեաց արժանի, իսկ զմի միւսոյն մերոյ հաւու աշակերտեալք, ուսան զբոլորն գիտութեան մակացութիւն, և ոչ զնոցա եմք ճաշակեալ երբէք ջանիւ փտտակոց՝ ոչ ի տունս, ոչ յանդաստանս, ոչ ի քաղաքս, ոչ պահապանս մեզ ի դալլոց կամ ի գողոց, ոչ սննդեան, ոչ ուսման և յարգարման, և ոչ այլ ինչ երախտիս, և յերախ ոչ ի վերայ մեր հնարաւորել արժանն է, զի և ոչ ի հաւու նոցա Բախտութեայ պարառաքար պահեցաք, այլ ի միոյն բողկացուցանօղ գօրութենէ երէց եմք քան զձեզ, անմեղ, անփաս, ոչ յարմատոյ օգոյ որպէս դուքդ, ոչ բնդ ձեզ ձեռնդել կամ օտար, և ճաշակելով զանդաստանս, դատ արն մեզ աէր:

Եւ անս հարկ առաքեցին, գիտելով զրոնութիւն ձեր արքունական, զի առցիս դայդ ամի ամի պատարագ յաւուր ծայրիցն սրտոգաց զնոսա, զոր ազատեաց Փրկիչն, և այլ ոչ

պոհանջեացես: Եւ այդ ըստ իւրաքանչիւր թուոյ ի միոյ քուէէ յարարարդեալ քառեկին, կամ եթէ յերկուց ծննդականաց, կամ եթէ ի քառից երից խորհրդարար, կամ ի դարմից նախահարց, կամ յընթացից արեղականային հառազայթից, կամ տեսիլ նշանակեալ անպարտելի զօրութեանն, կամ սուրբ և կենդանաբեր, կամ ի քառից ծնեալ և յերկուց յարարարդեալ հոգւոյ և մարմնոյ, կամ սերկեանս ուսկանի արկելոյ ճեռք աշնոցիկ, որք զսասերան ընձեռեալ ի փրկութիւնն Փրկչին ընծայեացին, ողջ լեր:

Վ. Գ.

Առ Արքեպիսկոպոսն:

Հաստուածապատիւ հոգեւոր տեսանց և զիմոյ լուսատւիդ Յովնաննու զմարութ և զաստուածաներկ մակացու աջոյդ վերձանեալ զատու, զբոլորն տրամախոհութեան, զոր ի վեհագոյնդ քում մտածութեան, ծանեայ, ոչ թէ միայն զգծադրեալս, այլ և զոր ոչն կամեցար յայտնել զաղէտ տալակուսանաց քոց և զար ինչ կրես ի բազմաց և կորստական արանց նիւթեալ և յոմանց յուզեցեալ, և յոմանց բզձալով և փափազմամբ զփայլաքարչումն մերոյդ մանկանց մտապիւրութեամբ զառ ի շար կոյս յաւեա յարձախումն և զանօգտակարսն տենչումն և զպատկառելիսն գործաւնութիւն և զարգեղ խոկումն խարդաւանօղ խուզման առ ի մեղկումն և ի կենցաղականս անկենցաղ կենցաղաւարութեան քարչումն, աշտոբիկ են նսցա բղձումն և ըստ ախորժակացն յօժարութիւն ուսուցողացն հնարս. զի հազիւ հազ բնաւին կորստական վարժմամբն արմատաքի խլեացեն աւերեալ և տապալեալ զայսպիսի արձան հաւատոյ և ամբազահետ սեփական հայրենի. և ոչ ուրեմն զգան, խափանեալք ի զգայութենէ,

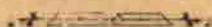
զչար վարդապետութեանն նոցա խրատ. զի սովոր է շարն ի ձեռն աշխոյ սողոսկել զաշտպիտի սպրգումն բանից իբրու օձին գաւաճանութեան կամ կնոջն, և որ այլ աշտպիտիք մինչ ցոյս վաշք ոչ պակասեաց. ոչ ալ մի ճանաչէ մանուկդ մնացեալ զկտ կորորն արժանի արդարեւ տարակուսանաց և մըշտարտօսը կականման, որք գնորայն խնայան քաղաքաւարութիւն կամ զկտն շփոթեալ և զօրէն երկակենցաղ զազանի յարդարեալն. որ ոչ քառ հագարացոցն և ոչ քառի Յիսուսի աշտպիտի սերտութեանն անխնայ և անմասն յատուածեղէն աւանդութեանն և այն ի վերջին ժամու և ճանապարհորդութեանն և անբարի բարերարութեան որ առ նա իբրութէ զուր տնօրինեալ սակա նորա բոլորն աւատուածեղէն աշտպիտի Յիսուսի առ մեզ մարդկութեանն հանդէս:

Աւանդ բախտին և այն աշտպիտի վաշխ և յիւրն սեփականի, բայց և զկնի այնք շուշուութիւն շուշտացեալ թըշնամեացն խաշին Գրիստոսի որ զգերեզման թղթատեալ. զմինչ ձե զմաշխական պարառարար կարաւորացն խնջիւնս և սորնջանս և ստիւք թափասումն, և դատասկօք անյօրինարար բախտումն, և քաղչումն քղանցից մըրկեալ պտուտելով զիտշի կնքելոյ գերեզմանին, թէպէտե ոչ քառ օրինի քրիստոսական կրօնից. զիտրդ որում էհառդ վիճակ քահանայապետական, մեղկեալ լո՛ւ, միշտ չարին կցորդ եղեալ, զչարութեան արմատ ոչ խլեալ, այլ մանաւանդ սերմանելով, հեղ զինքն կարծեցեալ, և խորագէտ կորուսանել զհօտդ զօրէն անարի հովուի, թողլով օձտել և ոչ երբէք ի վաշքի դարարոջ, այլ գահավէժ և ի մէջ փշոց ի կենդանութեան, և ի կատարման էհառ միայն վկայել չարին: Ոչ ուրեմն լուա ի Դաւթեայ, զթիւրեալոն յափշտակութեամբ տանի Տէր բնդ գործօղն չարին: Զմինչ անուն դարա, ո՛չ եպիսկոպոս, և ահա զէտ կացուցի, և ոչ միայն զէտ, այլ և վերադիտօղ, զի մակացու է բոլորն եկեղեցոյ, աշտրիկ տապալեցան և ահա կորեաւարդ զմինչ սակա զքէն պատճառեն հալածել. զմ խորեն, կամ զմինչ աշտրիկ պատճառանո. գրեալ եմք առ տէր Գրիգոր և առ եպիսկոպոսդ, զորոյ զհաւատար գրոյդ ի թիկանէ տաւիդ

ընթերցցիս, և զԳրիգորոյն կարի խառագոյն և առանց երկ-
պառակութեան. յուսամք, եթէ լսեն և եթէ ոչ, դու զտեղի
կայցիս յեպիսկոպոսարանիդ և մի ուրեք այլ այսր անդր կամ
սպառնակեօք կամ ումեկօք, մինչև եկեսցէ պատասխանի գը-
րոյդ, և զոր Տէր կամեսցի, և այնպէս լիցի. մեք առժամա-
նակս այսր ևմք ի Տարօն յաշխարհիս Մամիկոնէից, այլ ակն
ունիմք, զի եթէ կամեսցի Տէր, երթամք առ արքայ, զի
թերևս զերծեալք ի մրբկեալ այսմ բղեշխութենէ պարա-
պել Ասատւոյ, և կամք Տեառն լիցի, դու ազօթս խորհրդա-
կանս արասցես ողջ լիւր փոխան Յիսուսի:

Ճ. Գ.

Առ արքեպիսկոպոսն է,

Մինչ կայի տրամախոհեալ, յոյժ աշխոյժ խուզմամբ
յաճելով, փութացեալ յիմուսն մտածութեան շտեմարանի, և
մրցէի այսր անդր՝ ինդրել յիմաստութեանն գանձարանի
զօրէն, որք սպառադիրնէն կամին ընդդէմ թշնամեաց, յոյժ
հակառակեալ ընդ քեզ ներհակական հակաճատութեամբ,
վրդովեալ կոհակօք պղտորեալ ծառացեալ ալեօք, կամէի
ծփել զքոյդ հաստատագոյնք ազախ:

Գանդի տաղնապ տուրման Պառմիղեայ հատեալ Հե-
փեստիս պաշարեաց և առբորակն մեր մրցեալ յաջմէ զիւրն
որակութիւն, արտափայլեալ զօրանայ ի նոցունց հրեշտա-
կաց, և ափրողիտականն նուաղեալ թառամի կարօտացեալ
Փարայի ի ծարակածպաել այս օղնականութեան:

Ապա մինչ կայի կարկառեալ արիւնհոսանդն յուզեալ,
եկն եհաս քոյդ հրեշտակ և արտաբոյ խոկման մեր ախարց,
զմեզ շիջոյց համոզեալ:

Բայց սակս կաղնւոյս արքայական կամիմք իմաստա-

սիրելի գախորթելիս քեզ: Ոչ արմազդեանն կաղնին պառաւեալ տայր պտուղ, յորում աւազոն պատուիր: Եւ ոչ կաղնին տրովդական, որ բիւրաւորսն հեծելոց եւթանց հովանացեալ, բնդդէմ տիւռենացոց մատուցեալ յաղթութեամբ, դարձեալ իւրաքանչիւր ոստ հատեալ ի տունս իւրեանց տանէին: և ի զօրութենէ Ապողոնի լինէր յայնմ գիշերի պատարուն ոստոցն տեղի եռապատիկ տաղարթացեալ բրարիսն, զոր եւթեանց հարիւրից սայլից ասեն ի պողոյն բարձեալ տանիւր: Կամ տիւռենացին կաղնի մերձ առ տաճարն Դիոնիսեայ, զոր բարձեալ մակաւասար որթոյն մատին բարունակեալ շափից եւթն հազարաց լսերց եռունկնեան սափութոյն ճմլի հնձան: Կամ Ոլումպէոսեանն յապողոնեան երկնաշունձաբանին, որ ի միոյ ոստոյ զմայրաքաղաքն Կիզիկոն ասեն ի մնացեալ ի գիշերի միոյ շինեալ, իսկ բուն ծառին ամբողջ ծառացուցանէր դարձեալ զոստան և այս յայնմ կողմն ծովու յՈլումպիստէ զօրութեամբ տարեալ Ապողոնի:

Եւ այսոքիկ սակս կաղնւոյ քեզ խմաստասիրեցի, այլ քոյս ոչ յայտցանէ, այլ Մամբրէին. և որ ինմանէ մեզ պտուղ բնդձեւէր շնորհիւ, ողջ լնիր:

Ժ. Ե.

Առ Արքեպիստոպոսն է:

Ասի բան սակս Կեստոնի՝ յոլումպոյնս սիրելի զայլոցն պուհեալ առաստեթին. վասն որոյ խոկայր պատճառանօք ինչ իրաց յայլոցն տրամարանութեանցն. հրճուել, և յոքնագոյն գայս խմացեալ, ստուգեցաք իբրու զՍողովմանին առ այն, որ յԱնտիոքն հակաճատութիւն: Այլ Կեստոնիս ոչ այս բար, այլ հարսպատարար խոկայր նորագոյնս ինչ լսել:

Եւ քեզ առ մեզ արցալիսի իղձ տենչանաց փափաքմանս՝

լսել ի մէնջ. վասն որոյ և ոչ նահանջի լսան մեր ծպտեալ ծրարեալ կամ ՚ի ծամեկիս կտապեալ, և առ թեզ պղատնական բարբառել ոչ գանդադիմ:

Երեկ զկազմեացն իմաստասիրել քեզ մասնաւորաբար ի մերոցն կարասեաց կմաճաշակ շատացեալ, ընկալաք ի քէն գոնութիւն, մանաւանդ յաղթահարեալ զամենապատիւդ հայր: Այժմ զինձորոցս կամիմք քեզ պուետիկոսել թէպէտեւ յայլոց մատենագրաց: Խնձորս երբեմն յկտաղկայ շնորհեալ, ոչ միայն կնոջն հատանիւր տոփանաց, այլև զկեանս շնորհեալ պատժիցն մահու: Եւ այլ մնայր ի խնձորս սրբնշանս անգամարեկս խաղուցն հայել ՚ի զեղմն, իբրու և զգլխիականն խնձոր: Յիշեմ աստանօր և զինձորն բարեխական, զոր երաժիշտն պատմեալ երգ զնա յարմարէր: Իսկ զՍողոմոնեանն յարարարեալ ոչ յայս կամիմք շարադրել: Բայց զհիպոկրատեանն, որ պատմէ յիւրումն իննեւսրդ մատենին գովասանութեամբ, զսա արժանացուցեալ գովացուցիչ և ընդդէմ ատրորական ախտի և պապականն և թալկացելոց ի վեհագոյնն օգնականութեանն պատճառ: Բայց զայս ի Դիոսկորիոսէ ընկալեալ սովաւուր պատմէ: Եւ եռակի մասանց տարացոյց տանմք զսա և մարմնացելոյ Բանին, որով կեցցես և մնացես ամբողջ երիցն զաւանութեամբ, ողջ լնր:

Ժ Զ.

Առ արքեպիսկոպոսն է:

Պաղէտին Աղէկտրացի, սր մերձ առ Եւնոմիոսն զարգացեալ երաժշակը, ի Պոլեպոնաացիսն չու արարեալ, ի կացրդի Դեմետրեայ երգէր երգ ոչ մերկ՝ այլ արգալիական մօրթովք արջառօցն: Փողս պղնձիս ինն և տամեկի և զիւրն երգ ձայն վերաառեցեալ առգապուցմէր լայնելով. երգ հաւեղն

և քմադարդիւն ընդ սնգունսն հոսեալ հնչէր հարթ երկնի.
 և ի փողոյն տրտնեալ զօրէն ճարտարկանն ճառողեալ հրա-
 շացուցանէր զհանդէսն: Բայց Դեմեաթի յայս հայեցեալ,
 զիւրն կամեցեալ ցուցանել նշանս, վերշարժիկ դողմամբ
 շարժեցեալք երկիրն: Եւ իմացեալ Պաղէտնայ զայն աղ-
 դումն, սկսաւ յանկարծ կարաւել ոտամբն. և թնգիւն դար-
 ման սախցն զմիմեամբք 'ի զկարծրէ կօշկոցն կրնկան կայ-
 ծակունս թափեալ փայլակնակերտ զաեսողացն կափուցանէր
 զաչս: Բայց Պաղէտին պատուեալ 'ի Թոմացւոց ժողովէն, և
 ձիր ոսկւոյ նմա շնորհեալ ամի ամի և թանց հաղարաց, ոչ
 ևս դարձեալ կամեցաւ դառնալ ի տեղի իւր: Այս քեզ սակս
 կուրիզ երաժշտի իմաստասիրեցի, զի մի դարձցի ի տեղի
 իւր, այլ այլուրեք տնօրինեացի ի քէն նախախնամեալ, զի
 զօրէն Պաղեաթնայ տօնեացէ Դեմեաթի ի ժողովին Թոմացւոց,
 ողջ լեր:

Ժ Լ:

Առ արքեպիսկոպոսն:

Ի ձի երաշխ արիւնադոյն հեծեալ զՏէր Խոն տեսա-
 նօցն, երբեմն ի սպիտակափառն, և երբեմն ի կառս լծեալ
 տեսանէր: Իսկ Փաղէմէոս քառիւք հօղովեալ, և Էսա հափէր
 զհոյովան. և այս յոյժ բարձրագոյն և լուսատեսակ. այլուր
 շահատակեալ զօրավար զօրութեանցն Աստուծոյ, հեծեալ
 փութայր յօգնել Յեսուայ. և թէ Աղէքսանդրին լիցի զուարա-
 կազլութիւն յորջորջեալ, այսօրիկ զօրեղացն և սրբնթացիցն
 Արարացւոց և Կապպադովկացւոց ի մէնջ գովեստի արժա-
 նացի ներբողական. ապ'և թէ ի պարէ պիտակին պարառեալ
 հասանէ ի մեզ պատահ Թաղդէոսեանն, զնորայն գովեստ
 անդանդաղ ի մէնջ իրաւացի ընկալցի որակութեանց ան-
 անջատ ախտ, ողջ լեր:

Առ վարդապետն Սարգիս ի ժամանակի հալածանաց զրեաց
ի մայրաքաղաքն Անի:

Գիտեմք զի սէր հոգւոյն ստիպէ զքեզ յազազս եկելոցն
ի վերայ իմ: Եւ արդ ծանուցից փոքր ի շատէ արդարեւ ճշ-
մարիտ սիրելւոյդ Յիսուսի եւ բարեկամիդ իմոյ: Ի տարակու-
սանս եղեալ եմ, յանգրաւական եւ յանապատ պատմապար-
տութեան անպարտական գոլով եւ ի բոլորիցն պարտեալ
անպայման եւ պղտորեալ խարդաւանօղ խորհրդովք խոկալով
խաղժ յարուցեալ խիզախողաց ոմանց փրացելոց փարթա-
մաց եւ գոռողից եւ ոմանց կիւսոյ եւ հմայից հապամնօք հե-
տամուտ լինել քննութեամբ քայքայել, եւ ոմանց համբուրե-
լով մատնել, եւ ոմանց դատամուհս կրճել եւ շուրջ շաւղօք
իմովք դնել ինձ դայթակզութիւն:

Կեամք յայսպիսի փորձութեան, եւ վաղ ուրեմն յինէն
փախուցեալ իմաստութիւն զելս իրացն ճանաչել եւ կամ թէ
օգնութիւն ի Տեառնէ: Եւ արդ ակն ունելով միայն Աստու-
ծոյ փրկել զիս ի կարճատութենէ, ասեմք. Հայեաց ինձ Տէր
փրկութեան իմոյ եւ փրկեալ զանձն իմ ի խորամանկութենէ
նոցա եւ յառիւծուց զմիամօրութիւն իմ, զի առ քեզ Տէր
համբարձի դաշտ իմ, մի ամաշեցից եւ մի ծիծաղեացին զինեւ
թշնամիք իմ. վասն զի ասացին ինձ թշնամիք իմ, Երբ իցէ
զի մեռցի եւ կորիցէ անուն նորա. եւ զինէն խօսէին, որք
նստէին առ դրանն եւ աշպն տոնէին, որ բմպէին զգինի. եւ
ի վերայ իմ ուրախ եղեն եւ ժողովեցան յիս տանջանք եւ ոչ
զղջացան. եւ ի վերայ պատմութեանի վիճակս արկանէին, իսկ
ի հակառակել մեղաւորին առաջի իմ լուռ եղէ եւ ոչ բացի
զբերան իմ, ալլ նորա որպէս առիւծ վարանին ի դաւանի
յափշտակել զիս. եւ զարձեալ պատեցան զինեւ, ուշ եղեալ
խոնարհեցուցանել զիս յերկիր. եւ զի միաբանութեամբ յա-

բուցեալ ի վերայ իմ, զոր ինչ ոչ գիտէի, հարցանէին ցիս, հասուցանել ինձ չար փոխանակ ընդ բարւոյ, տակաւ թիւն փոխանակ սիրոյ իմոյ, և նորա ի նմանիւ խնդրեցին զանձն իմ, քանզի խորհեցան միաբանութեամբ ի միասին և ասացին, եկնայք ժառանգեսցուք զօրութիւնսն և ոմանց հարցուք, հալածեսցուք, առցուք աւար և լցուցուք զանձինս մեր, և զոր ինչ միանգամ աշտղիտք ի Դաւթայ նուազեալ երգ հետեարար յամենայն սաղմոսերգութիւնս ծանուցից քեզ և ամենայն սրբազանից, որք միանգամ խոկան զայսոսիկ:

Այլ ես ոչ ի հակառակիցն ասացից բան և ոչ մի, Յիսուսի զոլ հետեօղ, հայելով ի զօրաղլուին հաւատոյ և ի կատարիչն, որ փոխանակ ուրախութեան, որ առաջի նմա կայր, յանձն առ զիսայն, անարգեալ զամօթն և նստաւ ընդ աջմէ մեծութեանն Աստուծոյ:

Սակայն զաղօթեալանսն պարտ վարկանիմ պատկանաւոր և յարմարական շարժանելով, գիրկութիւն խնդրելով և յուսալեացն ակն ունելով, Տէր Աստուած իմ ի քեզ յուսացայ, փրկեալ զիս և ի բոլորն հալածչաց իմոց ապրեցն զիս, զգուշացուցանելով զուցէ, երբէք յափշտակիցէ օրպէս առիւծ զանձն իմ և ոչ որ իցէ, որ փրկիցէ և ոչ այն, որ ապրեցուցանիցէ, և արի Տէր օգնեալ ինձ, զարթիր, ընդէր ննջես, և առ զգէն զասպար քո և արի յօգնել ինձ:

Այսոքիկ ոչ ի հակառակացն, այլ յօգնութիւն կոչել զՏէր, իսկ ի զայլացուցանողացն և յուսալեացն, ընդէր արտում ես անձն իմ կամ ընդէր խոտիկս զիս, յուսն առ Աստուած, խոստովանեալ նմա, փրկիչ երեսաց իմոց Աստուած է, և մի երկնչիր, յորժամ մեծանայ մարդ քանզի որպէս խոս վաղվադակի ցամաքեսցին, և ոչ տեսի զարդարն արհամարհեալ և ոչ զգաւակ նորա թէ մութանայ հաց:

Այսոքիկ յուսալի ինձ լեալ, իսկ ի համբերութիւն յանշափս տառապանաց և վշտաց յորաւքուստ և ի ներքուստ, համբերելով համբերի Տեառն և նայելաւ առ իս և լուաւ աղօթից իմոց, հաստատեաց ի վերայ վիմի զոսս իմ և ուղղեաց զգնացս իմ:

Ծանիր դայտսիկ ով վեհագոյնդ մատածութեան քան
զրոյորն հեռորականն դաս. այսոքիկ սաղմոսականք մեծին
Դաւթայ գերագոյն քան զրոյոր մարդարէիցն դասու. զրոյոր
կենցաղական կեանս յինքեան պարսկակալ բերէ զանցեալն
և յորում եմքս և զհանգերձեալն: Քանզի ի վերայ Աքիտո-
փէլի ասացեալ եղև ի նմանէ ի հակառակիցն, նաև ի մատ-
նիչն, սոյնպէս և որ զկնի նորա այսպիսի եղեալք: Այսպէս
և զհանելն ի գրոյ տառապանաց թէպէտև զինքինէ և զերե-
միայէ և զժողովրդենէն, բայց ի մերոյն Լուսաւորչէն, ոչ
անտեղի վարկան ճահեցուցանել: Այսպէս և ամենեցուն, ո-
րոց այսպիսի պատահեցին վշտաց և նեղութեանց:

Սակաշն որպէս վեհագոյն գրեցի, եթէ և ոչ ի հակա-
ռակիցն հաւանիմ ասել, այլ ազօթական ինձ յոյժ պատշաճ
և յուսալիք լիցին. խոնարհեցօ Տէր զունկն քո և լնւր ինձ,
զի աղքատ և տնանկ եմ ես. իսկ ի վախճանի սորա գտից
զնշան բարութեան և զատեալեացն ամաշել. խնդրեցից յայսմ
վայրի ապրեցուցանել ի մարդոյ չաբէ. զի թէպէտև խոր-
հիցին խափանել զգնացս իմ, այլ մի մատներ զիս ի ցան-
կութիւն մեղաւորաց խորհելոց. վասն իմ տարապարտ հար-
կանել զիս. և մի բարձրացին խորհուրդք նոցա:

Արդ յայսմ վայրի բաւական լիցի առացեալն յայրի
անդ մինչև ցվախճան և այն դաեառնէ իւր և զարքայէ. սա-
կաշն ինձ սոխսեցին արդարքն մինչև եկեոցէ: Զայսպիսի
ինձ բանս զիւրացուցանօղ է և զօրացուցանօղ միշտ զաստ-
ուածայինան երգիլ երգս որպէս երկիր տնապատ և անջուր
կամ որպէս եղջերու զի փափազէ աղբերս ջուրց. քանզի հայր
իմ և մայր իմ թողին զիս և Տէր ընկալաւ զիս. վասն այսո-
րիկ փափազեալ եղէ առ նա միայն յուսալով. զի թէ ոչ
զկենցաղականս ի բաց զնիցեմ զմտածութիւն, ոչ զթագա-
ււրն ամենեցուն ընդունիցիմ:

Եւ արդ հազիւ ուրեմն ի վերայ հասեալ հրաշալի տա-
ռիցն աստուածայնոյն Դաւթայ, քանզի ի հիացման եղեալ
յասելն իւրում թէ ամենայն մարդ սուտ է. վասն որոյ խը-
րատականս զկնի եկելոցս իբրև զտղանի ի վերջ նահանջեալ

բարբառի, զգուշացուցանելով զմեզ, մի՛ յուսայք յիշխանս յորդիս մարդկան, զի ոչ գոյ փրկութիւն ի նոսա:

Եւ արդ բաւական են այսոքիկ, թէն ի վախճան մամանակի հասեալ հանդիպեցաք ըստ մարգարէութեանն Դանիէլի, և կամ ըստ մերոյն տեպեանն Իսահակայ սրբոյ և քաճանայտեալի, կամ ըստ սրբազանին Մովսէսի յիւրում սքանչելի տախտակի մարգարէականն տառի զպրտ ի վերայ Հայաստանեայցս առնելով, սակայն ըստ իմում կարի ոչ անտեղի տեսի սուղ ինչ ցանկակարկատ լինել, քանզի զայսոսիկ որ խրամատենն, քանզի որ քակէ զցանկ հայրենի, օձ հարցէ զնա ըստ աստուածայնոյն մարգարէութեան տեսողի: Եւ սակս այս եւ ոչ խրամատել փութացայ, այլ խնամակալի: Եւ զի՞նչ զարմանալիք են, եթէ տիւտենացի դուժքն ամօթալի պաշտօն տանին ախարցն, սուր և անքնացիք խոկ, և այլում Ելլազայ և Ատտիկէ: Արդ այժմ զի՞նչ սքանչանս, կամ զիմարդ զարմացից, եթէ մեծին Մովսէսի յիւրոցն հասանէք փրկելոց փութարէն անարգանս և ի սրտմտութիւն շարժեալ զաստուածային հեղութիւն, որ և զտառս աստուածային մակազրեայն ի վիմէ զծաղրեալ մատամբն անմահի, մանրեալ մեղաւ Տեառն առաջի:

Անցից յայսմ վայրի զերկարութիւն բանից միով ծանուցեալ մասամբ և ոչ զերկարագոյնսն յարդարեցից մատենն, իբրեւ անձանօթի տիրաբար տեղեակդ եւ հին և նոր կտակարանաց, թողից և զՍամուէլին զորոնօղն գտեալ իշոյ և ոչ գտեսութիւն Բարազամու յանդիմանսն կացուցից, նաև ոչ զհալածանս Դաւթայ և զոր ինչ միանգամն կրեաց յիւրոցն և յայլանդակացն, յայտնի լիցի և Հեղիաս քանզի թէպէտև արհամարհելով անարգեցին զօրէնան Աստուծոյ և զմարգարէն այսն արարեալ յայրս և ի փառաբար արաւարածեալ դիպա խրուացեալն այն հերօք և մուշկալն սրտիւք մաշկեղինաւ պարածածկեալ մարմնով, սակայն սատակէ զբուրմնս զտողացեալ ի բարձրամեղակին զի Բահադ յուսացեալսն, նաև յիսունքն կրկնակի կիզանին հանգերձ պետականաւն զառու և հալածեալն ոչ յերկիր քարչի, այլ յերկին ամբառ-

նի, գիտէ և դէտն պատկառել, և հրեշտակք առաջնորդել, և կառք ընդունել: Այսպիսի նախանձու ճշմարտութեանն ձեռքնառ լինի Տէր ոչ պատկառեցուցանել զծառայն և ոչ դանուան իւր հայհոյել, և Եղիսէ գիտէ զփոխարէնս Լնոջն հատուցանել և զայսոն արարողոցն մանկունս զազանօք անտառի սատակել, նաև զմանկութիւնն Երեմիայի պատուել և ի խորոցն գրէ արատաքս բերել: Իսկ զԵսայիաս փառաւորել և անօրինականան իւր յայտնել, և առ Եղեկիայիս աւետարանել, և Ռաֆսակ նահանջել և զասորեստանեայն ծախել, և ի գերութեանն զԴանիէլ պահպանել, և զերիս մանկունան փրկել: Եւ բիւրս առ այստսիկ, որ ոչ կարօտիմք յանդիման ածել: Յիշեմք բարձրագոյն քան զայստսիկ զԴաւթայն, որ ծառայ զօլով և փախուցեալ յերեսաց արքայի իւրոյ, և խրնդրէր զխաղաղութիւն միայն և զկեալն իւր կենդանի, և իւրբու ոչ գտանէր ի Տեառնէ իւրոյ, ի բազում ազաշանս և ի խոնարհագոյն բանս իւր, որ շուն մեռեալ զինքն և լուռ ոչ պատկառէր կամ բարձրալիանայր առել, և ի լերինս և յայրս և ի ձերպս վիմաց փախուցեալ շրջէր, և նա զկնի շրջեալ խնդրէր կորուսանել: յայսպիսի անիրաւելն հայեցեալ Տեառն Աստուծոյ այն, որ նստին ի բրովրէս, բաճնայ ի նմանէ զթագաւորութիւնն և տայ ծառային հալածական և արտալածեալ, թէպէտև յառաջագոյն օծեալ էր զնա, բայց ամենայն ինչ, որ ծածուկ է, յայտնի է Տեառն Աստուծոյ, և ոչ ևս թողու Դաւթայ ժառանգորդ ի զաւակէ Սաուղայ, զի մի բնութիւն մերժեցել ի նմանէ:

Եւ այժմ, եթէ զանձն իմ միայն գտայց, փրկութիւն ոչ այլ ինչ խնդրել կամ ըզմալ անհասիցն վարկանիմք պարտ վանդի ուխտ յարուցեալ հեղեղատօք սաստկութեամբ յատորբս հոլովեալ, ոչ է նմար նահանջել, այլ կամուրջս խուզել, և զձիւն ձմեռայնոյ հիւսիսայնով յարուցեալ ոչ դարձուցանել, այլ ի տունս բնակիլ կամ զգետախբ պարածածկիլ: Զտեղի կալցի առ այս վայր բանս բաւական քեզ եղեալ, սակայն հայեցայ ի բանս Դաւթայ, որ սիրելին է ինձ, եթէ որպիսի տառապանաց բանիւք յարուցանէ յօգնութիւն իւր զՏէր յա-

սէլն իւրում. եղեն ինձ արտասուք կերակուր ի տուէ և ի գիշերի. և ընդէր այս մարգարէ, քանզի ասէ. Միշտ ասենցիս դօրհանապապ թէ Տէր է Աստուած քո. և զայս ասէր. Յորժամ լսէի, տառապէր յիս անձն իմ:

Արդ վասն իմ ոչինչ խուսափիմ ի խռովացոյ, բայց միայն ասել զոցա թէ Տէր է Աստուած քո. և ակն ունիմ փրկել զիս վասն անուանն իւրոյ ի կարճատուիթենէ, զայրանալոյ, մրրկեալ նեղսրտութենէ, և բաժանել զդոսս հանդերձ լեզուօք իւրեանց, զի յայտնեցից զոցա և ցուցից թէ Տէր է Աստուածն իմ, յոր յուսամ և խոստովանիմ հաւատամ և երկրբապագանեմ, զի նա միայն է Աստուած երևեկեաց և աներևութից սրում փառք յաւիտեանս:

Ժ. Թ.

Պատասխանի Սարգիս վարդապետի և ոգր ի վերայ Արամեանս նահանգի:

Զայսպիսի աղէտ տարակուսանաց ընթերցեալ իմ ի քումբն տառի, կրկին կականուիմ եհաս կուրացելոյ աշացո, տեսանելով սակաւ ինչ ի վերայ եկեալ անեղբրական տառապանս, և յորում մեղադրական բողոք ընկալայ:

Եթէ ոչ տաց պատասխանիս, զի՞նչ արդեօք հզօր հոռոր և աստուածայինդ տէլէտիս. միթէ ատեցեալ եզեր ի մէնջ կամ եթէ արհամարհեալ, զի միանգամ և երկիցս ոչ տաց պատասխանի, որ միշտ կարօտեալ կամ բանի քում և զրի. քանզի հզօր ես ի պուշտիկոսականն մատենագրութեան, և սիրելի ինձ ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ այնպիսի լսել ինչ կամ ասել. սակայն ի բազում տարբերութենէ յուզման մրբրկեալ և պուտեալ պայքարմանցս, իբրու ի պռէմէականն գրէ զիս անկեալ փորձութիւնս: Քանզի և ոչ այն օտար յիմմէ սերէ այլ մի տուր տրեան գոյ, և յայնմանէ մեղ-

կեալ եմք միգարելով, և թողացուցեալ գործարանս բանի և գրոյ և մտածութեան: Եւ զիմորդ պոռոք և փքացեալ փարթամաց կարացից ժուծալ կամ զնոցայն աղէտ գրով և բանիս վարկանել: Ապա լաւ համարեցայ լուռ լինել, որպէս ի հակառակել մեղաւորին առաջի իմ:

Այսպէս գրեալ ի քոյգ աստուածային համակի սակս արքայի ապաստանութեան, և իբրու ի վերայ աղեաց և արեան պորովումն և ողբերգութիւն առեալ դամբանական իմն դիտումն յաղագս մեր, և զորս ի քէն ոչ լուռ և որ ոչդ լսէ, և զի զոր ծանեայց զթորգոմեանս թերացեալ մնացորդս: Սիրելի է քեզ բանն իմ սակս սրբամեկոյ անձինդ և զնորագոյնն իբրու չքնաղ և պայծառ պղատոնական, և զի հարկեցեր անհիքարար համառօտել քեզ, զիմորդ զայսոսիկ սակաւութանցանել պարտ վարկայց թէպէտ և ինձ յայսոսիկ պարապել: Թոր ինձ փոքր ինչ իմաստասիրել սակս սիրելոյ քս բանի:

Եթէ կամեցի որ զեղել զհիւանդոտ որք ի մեռիականն կողախիթս ջերման և մատուցանեն սակաւով կեղե խոտոր խոտագոյն ջերման: Զի՞նչ, զեղելն դադարեցուցանէ, եթէ յուզեալ խօթութեան խեղդէ վազվազակի, գոր երբեմն տոկալ կարելի էր և երկարել: Ապ եթէ մանրեալ և բեկեալ ոտին զջիւն հատանեն սրով, զեղել զայն կարծելով, կամ սպեղանիս սարանօղ և մահացուցիչ եղեալ, զի՞նչ, շահ գործիցէ, եթէ կորուստ: Ե՛կ դու, յորժամ Ազէքսանդրոս զմահացուցիչն կամէր արտաքսել, դարձուցանելով կրկին թեոյն թաթախեալ ի ժահր, սպանութեան եղև փութացուցիչ:

Արդ որպէս վարկար վեհդ, զի հօր ես, զիմորդ որ կարացել ասել զբոլորն բեկումն բախալին մերոյ բերման, սակայն զայս անգրաւական ի շարիս գետեղութիւնս տեսանլով հեղձամղձուկ եղեալ տառապիմ: Եթէ արիական յայսպիսի այր եզիտ արիութիւն և մասն մեծանալոյ, եթէ կորովութիւն և յագումն իմաստից, որ և զիւրն կորոյս կեանս անվթար, եթէ մաքրութիւն մտաց մակտաքցականութեան հանձարոյ, եթէ ողջութիւնն առ Տէր, և որումն սպասէ, զմարդ յամառամիտ միգով շամանադագի շոպլեալ: միթէ և յոր-

Ժամ բացցին աչք, տակաւին կենդանի լիցի, ոչ Բայց այսպիսի
 առնամովի վառաշ և վարար վեհ արարեալ յեցեալ վարկանի
 կենաց զոլ գործի։ Զիմրոգ այսպիսի մտածութեամբ զշամի-
 րամեանն կարծիս կասկածանաց բերելով, յարուցանել զիցն
 զեզելով, այս զգողութիւն իրբու ի մոգացն յոմանց եղեալ,
 եթէ ի վիհն վարդանեան կամաւ զանձն արկանել զկնի ցան-
 կութեան մարմնոյ միտելով, ի բացեալ եղև ի բարեացն լըր-
 մանէ և յաստուածային սեմոց։ Որ հազիւ հազ համոզեցեր,
 հուր իմն աստուածային արկանելով, զհատողան ի բաց քե-
 ցեալ, արտաքս զայն ի դուրս կորցեցեր ի միջոյ ժանեաց
 և ժահահոտութեան նիխեալ և փառեալ վիրաց, որպէս ասաց
 որ ասէ։ Այժմ ոչ սուր և ոչ սղահապան, և ոչ զձեռս կարէ
 կարկառել առ այն, որ կարողն է կեցուցանել։ Վասն զի զա-
 տելիսն Աստուծոյ տեսանեմք ընդ աջմէ և ընդ ահեկէ։ Ասա
 ուրեմն Դաւիթ ոչ զանդաղի։ Նախանձեցայ ես, զխա-
 զաղութիւն մեղաւորաց տեսանելով, օտար եղեն մեղաւորք
 ի մօրէ։ Ինձ է ասել Զատելի քո Տէր ատեցի, և ի վերայ
 թշնամեաց քոց մաշեցայ։ Ոչ պատկառիմ, զոր ոչ ոգորմեցաւ
 հրատուզել, ոչ նստայց յաթոս նանրաց, զոր ոչ եթող ճեա
 և ոչ էգի ջուրցն հոսման։ Զայսպիսի ելուզակ յարուցեալ դի-
 տէր հայրենաւորն այն զնոյն ինքն զնիւքարն Մաղէս կո-
 չեցեալ։ Որ յառաջ քան զծայրս արեւուն ի վերայ հասեալ,
 ձերբակալ արարեալ, ածէր յԱրմաւիր և անդ ուրեմն ի ծայ-
 րս աշտարակի պարսպին ցցէր, կարթ ընդ ճակատն վարեալ,
 ի յորմ վարսել հրամայէր՝ ի տեսիլ անցաւորացն և եկելոցն
 առ նա։ Իսկ մեր փոխանակ վարսելոյ, վերստին վեհ զնա
 կացուցեալ, վրդովիչ և վատնիչ հայկեանս նահանգի պարտ
 վարկանիմք։ Վասն որոյ վսյ ի վերայ Հայկեան և Արամեան
 նահանգի իրբու նուիրական ստգտանք, զորս ասել փութա-
 նակի զանիարատելին անիծից ինձ քուրձ։ Մէր Յարեթ, թէ-
 պէտ կրտսեր, կորսովի։ Մէր Յապետութեան յարմարութիւն
 մատանց և քաջութիւն։ Մէր Թիրասեան թագ և զօրութիւն։
 Մէր Թորգոմեան թեակոխութիւն։ Մէր Հայկեան հանդէս և
 հիացուցանելի գործառնութիւն։ Մէր Արամեան արմատ և

մեծութիւն. սէր Արմայիտեան արութիւն. սէր Ամասիայն աստանօր տեսութիւն. սէր Գեղամայն գեղեցկութիւն. սէր Հարմայն հոյակապ հիմնարկութիւն. սէր Արամ Արամեան նահապեան. սէր Արայն գեղեցիկ Այրարատեան կերտացօղ. սէր Անուշաւան անուշակացն կազմիչ և բարութեան յարգարիչ. սէր Պարէտ պարստարար պերճացեալ. սէր Արքակ արքանեակ բարեաց. սէր Զաւան զօրաւոր զինաւ. սէր Փառնակ փառացի գեղաշուք. սէր Սուր սիրելիքն սէրուն. սէր Հաւանակ դիւրահաւան և յոտակ. սէր Վաշտակ, որ ըստ անուանն վաշեակ. սէր Հայկեակ, որ ըստ հաւուն իւր հակակ, որ է հարթակ հաւասար. սէր Ամբակ, որ միշտ մանուկ պատանեակ. սէր Առնակ աշխնքն արի աշրական. սէր Շաւարշ ըստ պարսկականին շարի բաշ՝ միշտ ուրախ թարգմանեալ. սէր Նորայր, վասնզի նոր այրութիւն ցուցանէր մըշտայարմար զօրութեամբ. սէր Վստամ, սա մեծարու զօրացն Վեհոտամ կոչեցաւ. սէր Կար իբրու կարօղ բոլորին. սէր Գոռակ, սա խիզախօղ ի մարտի և մեծաձայն գոռո ունէր. սէր Հրանտ հրատեսակ գեղատիպ. սէր Ընծար, սա ընծայեալ ի բազմաց արքայից. սէր Գդակ, սորա գեօղս բազումս կերտացեալ. սէր Հօրայ հզօրացեալ հայրենեօք. սէր Զարմայր զարհուրելի զօրութեամբ, ի Հելլենացոց մեռանի. սէր Պերճ պաճուճասէր այր և սէպ ի Սանեան նահանգէ. սէր Արքոն բնականազոյն զօրութեամբ. սէր Բազուկ Բզնունեան նահապետ. սէր Հոյ հրաշակերտն տեսեամբ. սէր Յուսակ յուսացեալ զօրութեամբ. սէր Կայսրակ իբրու կապտօղ զրազումս. սէր Ակայորդի որ և հակայ էր տեսեամբ. սէր Պարոյր առաջինն մեր պսակաւոր. սէր Հրաչեայ գեղեցկատեսիլ երեսօք. սէր Փառնաւաս փառացի փառասէր. սէր Պանոյճ որ բոլորովին էր պատշաճ. սէր Կոնակ որ թեկն ամէր կոնակաւ և նահանջէր մարտուցեալ. սէր Բաւոս փառացի և ըստ պարսկականին բազմանի. սէր Հայկակ համանման իւր հաւուն. սէր Երուանդ որ ի մարտին լինէր անդ. սէր Տիգրան, որ ըստ Պարթևին մեծ և ծանր. սէր Բար աշխնքն դուռն բարեաց. սէր Տիրան որպէս Տիգրան միով պակասեալ զմիւ

կրտսեր գոլ նմա. սէր Վահագն որ և Երկնէր երկիր, և որ
զկնի առասպելին առումն. սէր Առաւան, որ աւետէր զրա-
զումն. սէր Ներսէհ, որ և գետ յորդ ասացեալ. սէր Զարեհ
զարմացման արժանի. սէր Արմոզ Արամեան շատախոն, սէր
Բաղամար, որ զրազինան յարդարէր. սէր Վան վանօղն րազ-
մաց. սէր Վահէ վեհն և վախճանեալ (Յայսմ վայրի թողից
զայնոսիկ, որք զկնի այսմ մինչև ցայս ընդ լծով ծառայեալ,
որ և ի մեզ հասանէ տողանի, րայց և ահա ոչ թողից չասել
զՊարթեւացն պարու): Մէր և Վաղարշակ քաջ ի քաջացն
Բախլայ. սէր Արշակ և Արտաշէս. սէր Տիգրան և Արտաւազդ,
սէր Արշամ և Արգար, կամ Սանատրուկ և Երուանդ, Արտա-
շէս և միւս Արտաւազդ, Տիրան, Տիգրան, Վաղարշ և Պոս-
րով. սէր մերն Տրդատ, Պոսրով, Տիրան և Տիգրան, Արշակ,
Վարապդատ, Արշակ և վերջին Վաղարշակ:

Թէպէտև զկնի կցորդաբար ի մեզ տողանի տեր և նա-
հապետութիւն և թէպէտև ոմանց անարի և անգօր գոլ, սա-
կայն ախրապեաեալ տանս թորգումեան, պահելով զաթոնն
Աստ ուրեմն յիշեալ իմ թախանձելի մտածութեամբ և մըրը-
կեալ խորհրդովք, զմտաւ ածի զբարեփառն Ասուդ և զիւր
ձերութիւն և զայիս, զմաքրութիւն և զարխութիւն, և յիւ-
րոցն զարմից զՍմբատն և զԱրտա և զԱշոտ և մերոյս
հա ի հիացման եկեալ հրացեալ խորհրդով հաւանիմ ինձ
միայն հնարս զհարկաւորն հատուցանել զհարցն իմ սահման.
զի թերևս զերծեալ ի ծորեալ և ի դառն կենցաղոյս, որ իր-
բու զանկենցադս վարիմք: Քանզի զի՞նչ օգուտ մեզ երկա-
րութիւն ամաց, և մեծագոյն բարկութիւնս և զտառապանս
կրկ և տեսանել և ի վերայ յորունց աւնուլ
ողրս և զնոցայն ցաւակցել. վասն զի իմ է բոլորիցն բեկումն.
և այնպէս յափշտութեան շամանգադեալ մտածութեամբ միգա-
պէս նսեմացեալ, միին և խաւարշտին խորհրդովք կեամ
խափուցեալ, և միայն մորմոքիմ, ոչ տեսանելով զիւր իրա-
ցն, քստ որում՝ որք ի ծովու ծփեալ նաւաբեկութեամբ և
ի կոհակայ կուտակելոց ներկուսն ալեաց յարուցելոց յու-
զեալք և ի խրոցն խորդալով և խիզախելով սանդաբամե-

տականին հողմոյ հասեցուցանէ. և յարժագանաց ասորե Կացեալ իբրու մենքանայիւ մըցեալ մակաւառար դադաթանն ոստուցեալ և յսկացն մանրամասնից իբրու զովթէլիթեացն հասեցուցանէ հանդէպ հակառուէն և հիացուցանող ճայթմուներս արձակել. իսկ թանձրագոյն օգոյն իբրու զի տեսեցի մածուցեալ միով թաղկեալ, ոչ թորեցուցանէ զրեզեկեանն արփի փեռեկել, զի գնդաւառի դրօշակաց զեկաւորացն տեսցեն:

Զայսպիսի իմ կրելով վիշտս, վարանիմ և ի զգայութեանցն նուազեալ նաւարեկութեամբս, եթէ զիմորդ վիճակեցաք ի վերջին աւուրս, վհատեալք և վիրաւորեալք վատթարութեամբ և միայն եղեալք վառնիչք տէրութեան դանձուն. և ոչ ի կենցազս այս յառաջագոյն կանխեցաք կամ ի քաջացն այն քաղաքավարեցաք ի ստորակայեալ դրօշակացն ստուերի և զընդարձակագոյնն տեսանել զիշխանութիւն մերոյս նահանգի և զխաղաղականն վարել կեանս, և զայս ընդ մերով նուաճեալ արքայութեամբն:

Արգ այսմ ոչ հանդիպեալ մեր կամ թէ արժանացեալք որում ըղձացաք, և յայսմանէ առաւել տագնապաւ տրամեալ տատանիմ, եթէ տարապիր մեզ լինել տակաւին հասանէ, և ոչ յարկս հարցն հանդէլ: Այսպիսի հիացուցանող և զարհուրեցուցիչ վէրս ընկալեալ անբժշկելի և զժոխարոյժ զօրէն եղջերուաց, որք ի գաղանի նետիւք որսացեալք զեղօք դաբանակալեալք զեղեին, և արտաքս վազեալք ի պարէն իւրական սերին պաշարեալ և պարաւանդեալ ոտիք, պտսրելով աղբեր կարօտին և այսր անդր գլորելով յորս ոչ ժամանեն:

Իսկ զայստօրի վարկցիս, վեհո վարդապետ, և մի յինէն այժմ խուզեր խնդիր զնախուսան խօրինս հետադրական բանաստեղծութիւնս. քանզի այժմ լռեալ դադարեալ է ճշմարտութեանն ճանապարհ և ստութեանն ընդարձակեալ հանդէս: որում ոչ հաւանիմ: Սակայն փոքր ինչ ներքից նմանապէս շարայարել քեզ զվաւերականն, յուսալով թերեւ զգացի, և զմանկան իրակութեան տիս արտաքոյ իմաստութեանն գիցէ, և ի վաւաշ վայրագնացեալ վրդովչացն վազեալ ի րաց մղեսցի իբրու ի կայծականց հրդեհ եւացեալ, կամ ի տողորս

ազմից տաղակացեալ, ի գրի արտաքս ուսուցեալ, և ի վերայ վիմի հաստատեալ: Ապ'եթէ ոչ, զպայման գիւցտղնական պուետիկոսութեանն ողբերգական ի վերայ պաղատանն պատարուն պերճ և պայծառ պղատոնականս յարմարեցից քեզ համառօտ և առանց ստութեան: Զի և յայնմ իսկ միում հաստածի գրադմամեայն ամայացեալ լանս բերի քեզ ի տեսութիւնն ոչ թէ զարդեանս և զայժմուս, զի ծանիցես թէ ի համբակացն պատանեաց իզացելոց որպիսի բորբոքեցաւ բարկութիւն Թորգոմեանս սերի, յորմէ հետէ և հաս այս հաւանութիւն հիքութեան և ծառայից աւերութեան, և մոլութեանց նախանձու արեաղն անարեաց, և սնտոի օրինադրութիւն, և անպատկառ պարծելով զսոգոմայականն սերմանել և արմատացուցանել արձան: Որ և որք ոչն այսմ հաւանին, պարսաւ և այսպանումն պերճացելոցն լեալ, զայս պատկանեն և կցորդարար խրաքանչիւր լծեալ զմի ի նոցանէ կացուցանեն պետական և պարաւաջ պայազանց. և նոքա ոչ ինքեանց հնազանդին, այլ որոց ինքեանց չարեացն ձօնեալք, և այս ոչ միոյ և երկից այլ բազմաց ծառայել ախարմեալ:

Արդ այսմ չարեաց դարձեալ հաւանեալ զա, որ երբեմն ուխտեաց Տեառն Աստուծոյ այնմ, որ նստին ի քրովբէն, զատելիսն նորա տակ և զսիրելիսն սիրել. և այժմ եթէ ոչ դարձցի զա ի չարեաց, զոր վերստին ստացաւ, դարձեալ ներկայսք արդեօք, քաջ գիտեմ. եթէ ոչ: Ապ'եթէ որ կարծեցեալ իցէ զինքենէ գիտել զաստուածեղէն զիրս, ոչ ահա ընթերցեալ իցէ, զոր առ Յուլիանոս Գրիգորի արձանագրութիւնք, նաև սիրելիք էին ուսումնակիցք միմեանց յառաջագոյն իսկ, յորժամ խոսորեցաւ ի Տեառնէ, և զմերոյն Վաղարշապայ ի Մովսիս, և Տիգրանայ իսկ գրեալս քո զվախճան ծանոյց ինձ. յորում զՍոգոմմանեանն կապար և զանիս և զնուշ և զարծաթ, մանաւանդ զվախչելիք քո և զայ առ իս. և ահա երկեայ երկիւղ մեծ. զի բժիշկ, որքան յուսալի է խօթացելոցն զեղել կենդանի զոյ, ոչ արտաքս ելանեն, իսկ ի պակասել ջերմութեանն յառազատեալ սրտին արտաքս ելանեն:

և հրամայեն զորս հայցեն տալ ուտել յորմէ զգուշացեալ յսկզբանն ցաւոցն Աստ և իմ անյուսալի եղեալ, սակայն ներեցից, Աստուծոյ տալով զանհնարինն առնել հնարաւոր և յամենայնի գոյ կարող, Ողջ լեր:

Ե.

Պատասխանի Սարգսի վարդապետին:

Ընկալայ զգիր քո, սրբազանդ վարդապետ, ունէր զայս պատճէն բանից, եթէ կարօտէի տեսանել զքեզ և եկի յԱմբիւրդ, առաքեալ ի մանկամիտ արքայէ: Մանուկ առելով Հոգին բարբառի ի ձեռն իմաստնոյն. վնջ քեզ քաղաք, վասն զի թաղաւոր քո մանուկ է, բաւական է բանդ:

Գրեալ ես թէ արքայն մեր զառաջինն վերջինն առնէ և ապաշաւանօք զայ ի լաւն. զայսպիսիս գործելով, ոչ մանկանդ է տիոց խակութեան կամ անիմաստութեան, քանզի հոռտորական կրթութեամբ զարգացեալ, բայց պատճառ աւերածոյ աշխարհիս մեր ըստ մեղաց մերոց պատահեաց մեզ, քանզի մեղաք Տեառն Աստուծոյ մերոյ:

Բայց իմա տաղնապ տարակուսանաց և ատելութիւն զորս և բոլոր նիւթումն կորստեան ոչ այլ ինչ եթէ ոչ սրբամտութիւն Տեառն Աստուծոյ, որ նախ քան զբոլորն ընկալայ զամենայն նեղս և զքարինս կոծողաց, և կեամ կիսամահ և աղքատացեալ, ակն ունելով օգորմութեանն Աստուծոյ, ողջ լեր:

Ի Ա.

Առ վարդապետն Սարգիս:

Զմակարդակ բոլոր կենցաղականս զուգնաքեալ ըզման իմոյ տափելոյդ զմէ՛ կաակածանօք զէնջ վարկանիս իբրտ:

մտացական և զապախտարար այսպիսւոյ նսխածանօթութեան մանաւանդ եթէ առ ընտանիս հաւատոյ և ուսումնականութեանց և մաքրագոյն և անբիծ սիրով առ Աստուած միացեալ. բայց ուրեմն զանց կամելով քեզ ասնել մոռանալ զմեզ և որ ինչ ի մէնջ եղեալ զօրութեամբն Աստուծոյ այն, որ զօրացուցանէ զամենայն տկարացեալս, զտարակուսելոց բանայ զգուսն ողորմութեան իւր և ի բարեութեան իւրում զողորմութիւն յիշէ, որ ի ձեռն վաճառելոյն Յովսէփոյ զվաճառողսն յանդիմանէ և արտալածելոյն շնորհս ընձեռէ, որ զանիրաւ հալածեալն յարբայէն ի լերինսն ոչ պատկառեցուցանէ ի հեթանոսացն, այլ առաջնորդ Իսրայէլի կացուցանէ զնա. զիտէ և ի Բաբելոնի զնոյն նշանս գործել և զատաւոր մանուկ կացուցանել զԴանիէլ, և որք այսմ հեռելին:

Այլ դու, զով վեհագոյն, եթէ կամեսցիս ոչ լինել զանգաղկատ իբրեւ զաշաղկոտան և տմարդիս առ ընկերս և բարեւոր ծառայակիցս, ազէ՛ հարցիք ընդ բոլոր Յարեթեան նահանգի, զի՞նչ յաւաքսս յայտօսիկ ի բոլոր ասնս Մարդպետական եղեալ զործառնութիւնս՝ ի քաղաքս և ի զեղեակս, յաւանս և ի զիւզս, յանապատս և ի պատո, ի բոլոր անօրինական առաջարկութիւնս կամ ի հարաւային բռնութենէն խաղաղանալու. զի՞նչ և ի Միջագետս և կամ ձրպիսի պատուաւիրութիւնս, մանաւանդ եթէ և բարձրութիւն մերոյս նահանգի եհաս ի ձեռն իմոյ տկարութեանս: Բայց թողից զայս ամենայն, ասն ինձ, զով սիրելի, զՄանիքեցւոցն որոյ թոնդրակիցեացն, որ աւելի քան զերկերիւր ամ ապականեալ զաշխարհս ամենայն, արձանացուցին զայնպիսի ատրուշան իւրեանց վաւաշ մօլութեանն, և անհոգարարձ եղեալ հօտին Քրիստոսի ի հովուաց և ի հովուապետաց, յարբայից և յիշխանաց և ի բոլոր գրեթէ ի մարդկանէ. զիսորդ ողորմութիւնն Աստուծոյ և ազօթք մերոյ Լուսաւորչին և նախահօրն ի ձեռն իմոյ նուաասութեան զայնպիսին քակտեաց արձան և լուսաւորեաց լուսով աստուածութեանն իւրոյ: Զայդ ևս կարծեն նախանձու յաշաղկոտքն թագուցանել, զոր քաջ զիտեմք, եթէ և զարեգակն կամին այնք, զի մի ծագեսցի:

Բայց նա ոչ գրնութեանն իւրոյ կիրս կամի նաճանջելու եւ դու այժմ փութացիս յայտասիկ քոյով խնայասիրական մակացութեամբդ հրատարակել. վասնզի ոչ եմք երբէք դադարեալ ի թարգմանութենէ ևս. բազում մատեանս, զորս ոչ եմք գտեալ ի մեր լեզուս՝ զերկուս մատեանն Պղատունի, զՏիմէոսի արամարանութեանն և զՓեղոփնի, յորս բոլոր հասն նոսիրագիրականին այն պարփակեալ կայ, և զայլս բազումս յիմաստասիրացն. իւրաքանչիւր մատեանքս այս մեծագոյն է քան զտարեօր տօնականս, բայց և գտեալ մեր խոյ ի հայ լեզու գրեալ թարգմանչացն՝ զգիրս Ողոմոլիոդոսի, զոր Դաւիթ յիշատակէ, կարի յոյժ սքանչելի և հրաշալի բանաստեղծութիւնս մակաւասար բոլոր իմաստասիրական քանից. գտեալ եմ և զԿալիմաքոսի և զԱնդոնիկեայն ի հայ լեզու. բայց և զերկրաչափականն զԵւկլիդոսին սկսայ թարգմանել. և եթէ տալաւին կամեսցի Տէր երկարանալ մեզ ի կենցաղումս, բազում հոգս յանձին կալեալ զմեացեալսն բոլոր Յունաց և Ասորւոց թարգմանել ոչ դանդաղեցայց. եւ կարօտիմք քեզ մերձելոյ մեզ օգնականութեան այսպիսում իրողութեանց, ապ'եթէ ոչ ազօթիսք օգնեսցես մեզ. Բայց կամիմք յօժարութեամբ գարձեալ երթալ առ մերն քրիստոսապսակեալ արքայ և յանձն առնեմ ազօթել մեզ խորհրդական պաղատանօք առ այն, որ զփորձ տեսալն է. զի ի փորձութեան մերում օգնեսցէ մեզ:

Ի Բ.

Առ վարդապետն Սարգիս առաջնորդ ուխտին Սեւանայ, քանզի գրեալ էր Դաւիթ առ վարդապետս այս, եթէ կկեսցես առ իս և ի միասին դրաց պարսպեսցուք:

Եկն ևհաս առ մեզ յղեալն ի մերոյ նախաւասն ելոյ արքայէ, զոր տաքեալ առ քեզ սրբազանդ և զերականաւար բո-

յոր ճեմարանի Արամեան ազգին և քրիստոսական կրօնիւք և կուսական բրաքիոնիս սաղարթեացեալ, որ և ինձ յոյժ քղծալի և յոյս բարեաց. այլ մեր յոյժ երկիւղի եղեալ տապ տապնալի տաքակուսանաց հասանէր, յորժամ զառնէս համբաւոյ հրոտակք նախընթացից ազգեցին մեզ, ոչ ուզդախօսելով զԳորոսնս Գրգռիոն մեզ ծանուցին, զոր մեր յերկիւղի կապածանաց եղեալ նախնուոյն այն կապառղի և յեղուզակի, ասեմ զիմարդ կրկին մատնեաց Տէր զտունս Մամիկոնեան ի ձեռս նորա. և ահա կարծիս կապածանաց մեզ եղեալ յԱշտիշատայ զից զիւցազնական գիւական յարձակման, զուցէ սանդարտմետականին խզեալ կապանաց, կամ եթէ իզճք կիւտոյ հմայից զիւթութեան՝ իբրու առ ի շաւղովն յարուցանեն զԱստուէլ, կամ շուայտական շիղարացն շարս շամանդաղեալ շոհանան ի վերայ մեր, Մինչ յայսմ էաք զարհուրման, վառեալ վահանօք և սպառազինեալ անարի նիզակօք, պատահախօի յուզական շիկորական որակեալ, ուշ եղեալ առ նախընթացն Ամլածին և ի մերն Պարթև օգնականութեան կարօտեալ: Իսկ յայսմ եղեալ հանգիսի, տեսի զԳրգռիոն և եղեալ սա Գորոսն, և ի Դիոնիսեայ զմայլեալ, ատարակ կայծակացեալ հրադիմական կարմրութեամբ, և գլխալ Գորոսն գայթակղեալ, զազտափարեալ զԳրգռիոն: Սակայն ծանոյց մեզ գրոյղ ողջնութիւն և զաւետեացն ձիր զմա շնորհելով, վերջնանահանջ առ քոյղ առարեցաք սրբութիւն: Եւ այս այսչան գռնօրէն և անկոփ կարկառուն բան կատակական:

Բայց ազէ եկ ով մակացու բոլոր մակացութեան և ինձ տափելի. զմեր մանկանէ սաստգեալ ծանեաք, զի առ քեզ համարձակի գրել, եթէ այժմ առինելով իմ, զի խափանեալ յառնի անդամոցս, ոչ զարական բերեմք սերտութեան բնութիւն, և գիւրաւ այժմ ասլ քումդ վարդապետութեան տայ, այժմ հաւանեալ, և եթէ սրպիսի այս նմա ևհաս պատահումն բախտի, ոչ գիտեմք, եթէ մատունք արբութեանն, եթէ արդարութեանն, եթէ ողջախոսութեանն, եթէ խոհականութեանն, իսկ եթէ սր արդեօք բան, եթէ ցառումն, եթէ միայն ցանկութիւն, կամ եթէ սր որակութիւն յարտեղաց

դոյնն և յոքնամանակագոյն: Եթէ աշտպէս վաղ ուրեմն նախա-
տականն զայս յիւրումն և պիղիմիական մատենին, որ առ և-
րագօքն է, ճուղղանցն իմաստասիրէ. սակ' աշտպէս որակու-
թեանս ախտի թանձրագունից մարմնոյ և մաղձոյ սպիտակ
որակի հասեալ, ի մտացն ևս անկի. քանզի ցբտին և չորին
զսա իմանայ Հիպոկրատէս: և ի սպունց ոչ մի հնար գոյ
քնտին խոնարհել և մնալ կենդանւոյն:

Եւ զիսորդ առանց խզման կամ հատման ուշտօրիկ հա-
սանեն. վասն զի, եթէ ոչ զի արեականն բերէ սերտութիւն
մարմնոյն սնդամն այն առնի ցանկութիւն, տեսականին յոյժ
յաճախէ և տրամախոհութիւն մտածութեան յաճաշու խոնջ-
մամբ և ամբողջականին յոյժ բղձումն և զիւրաքարշ և
բնդարձակագոյն յերազանտն և աստուտ կաթնոք և մի-
զարձակք լինել հանգիւրձեալ գոն, զի այս որակութիւն է
յոքնամանակագոյն և յարեօղագոյն, որ և գրէ թէ անանջատ
և մակեղուտ պատահմունս աշտպիտում հազիւ հազ հաւանին
յառաջինն ամել քաջողջութիւն: Ասէ այսմ և Հոփուս թէ
այն, որ զցանկական արձակէ բնութիւն և խափեալ գոլոյ
գործարանին, բոտ օրէն աչաց կուրացելոց, միոյն ի միւսն
տայ գորութիւն տեսութեանն. զի գործարան երակի այն
յարձակեալ յուղոյն մակաղբեալ միմեանց ջրօքն և երակօքն
ի բիւր անուղղակի ունին գյարձակումն և ի խափանել լուսոյն
յայն ձգի գորութիւնն, զոր և յորժամ որ նորագոյն հայեց-
ուածովք կամի քաջուշեպապէս պարահայել, զմիւսն խնուցու:

Եւ արդ զգուշալի է ախտիցն այն տարբերութիւն, և
հաւանիմ քեզ, որ բժիշկդ ես հպուոյ մերձելոյ ի ծնունդու
Տեսանեա, զի եթէ ոչ ուղիղ մանուկն ուղեորի ի մանկարար-
ձացն ախմարելոյ, այլ ուրեք մրցի գողեկորութիւնն և հեղ-
ձու: Աշտպէս և զայս գգուշացուցանէ Սիսալիսոս Բայց աւանդ
բախտինս աշտպիտի անասելի և անմահացու հանճարի: Զոր
վաղ քոյզ աստուածային տեսութիւն մեզ ասել ոչ դանդա-
ղէր. բայց զի՞նչ քեզ կրկին զկձեցուցանել կամ գայրացու-
ցանել պարտ վարկանի: Այժմ պարտ էր քեզ գրել թէ՛ զիւ-
ցազեանդ Դիոնիսիոս, ահա հաւանիմ քեզ ելոյ իբրև յառնի

անդամացդ հատեալ, բայց ոչ ինձ Ապուղոն լինել ըզձամ, զի ի տապանակի եղեալ ի Պառնասոս տաբայց ըստանձնեալ սակս արդողի կանոնցն պատուելոյ, այլ զնա ուրեմն նախ դառողութիւն մարմնոյն աշխատութեամբ շիջուցանէր, և ապա ըստ Իսահակայ որդիս ծնանէր, և այժմ ըստ մերոյն Պարթևի ի բաց կալ հաւանի, բայց կարծեմ ոչ եթէ երկուցունցն յօժարութեամբ, բայց և ոչ միոյն: Այլ զու գրեմ, զի ըստ սրբոյն Պօղոսի գալարտան հատուցէ, որքան է կարողութիւն, որում պարտապանն է և մի գալարտան նորա յոչ պարտականն հատուցէ, զի մի և զգրկեալն տու ժեպէ պարտս յոչ պարտականիցն:

Այլ ս երանելի ողջախոհութեան գօրէն տառեղացն, և թէ լինի, և ոչ երկիւղիւն Աստուծոյ ի մանկական տիտն վարժի, կարծեմ, եթէ ոչինչ օգտէ, քանզի չար ախտ անձին հանդիպի ի վատթար հրահանգից և յանուսումնութենէ և ի չար ունակութենէ:

Այլ զու եթէ կամիցիս, առ մեզ նախ զուղեորութեանդ քո մաքրափայլ բնթացս արաոցես, զի թերևս զիզձ տենչանաց փափաքման յօժարութեան որ առ միմեանս սիրովքս Աստուծոյ ողջունեմք և առ միմեանս զղեղեցիկ հակառակութիւնան ձեպեմք խմտտասիրել, ողջ լնր:

Ե Գ.

Առ հայրն սրբոյ Կարապետին:

Մանիր ծանօթագոյնդ ծայրագոյն բաղկացութեան, որ և ի մէնջ զմակացութեանն բնկալար ձիւր շնորհի, վասն որոյ իրրև սիրեցեալ որդւոյ ծանուցից զճօրս վասնդ, ոչ ահաւասիկ Պիսիգոն հնարեալ իւրովին փրկեալին հիքամորթ օրիորդան մեղկութեամբ բաղխոհական հնարիւք տրամախոհէր:

քանզի յորժամ ծանեաւ, եթէ յանկարծօրէն ի Թեմանայ Պռաւաթէն Հեփեստասիս առաքիւր, և Բեզէկ զՓայեթն նախընթացիկ շահատակմամբ յղէր յասպատակ սորա. զնոյն աչսօր ի յորդ առ ինքեան ելոյ արամախոնէր խովալով զերծանել, և իբրու ոչ փութանակի զօրէն զերծանել բացանցութեանց սոցա յերկիւզէ, ցնկեալ լուծական ըզորկադութեամբ, ար զրէ թէ վատաւութեամբ կաւակերտ զանդմամբ խմորեալ զօրէն արաւսիւն, քանզի նորա յորժամ մերձ ելոյ հուպ յըմբռնութեան, բազէի ի գուճա կոյս եղեալ, զծիրան ծորեալ զիմացն ուղղակի ճանկցուցանէ, և ինքն թուուցեալ մեայ կենդանի: Այսրար բոլն այն Ափոսդիաէս փրփրածինն հանդերձ արբն Պիսիդոնիս առ մեզ ի դաշախ Մամիկոնեան ներգործեաց, որ և ապականեաց վաւաշ բորբորիտն զիջամալի պոսնիկն, և ոչ կարացաք հասանել իբրու զԱհարոնեան Մարիամ ի ծովածուի ծփանաց եզրակացութեամբ պարել մերձ առ քեզ զնոր օրհնութիւնս, քանզի ոչ մեզ ելոյ Մովսէսեանն մական, այլ խափուցեալ սղմատիւ և մեղկեալ հազիւ հազ ի տոչորեալս հասաք Խանձառ. զի սառագապէս ըստ անուանս մեք թուի թէ եղեալ խանձառ յաւէտ տոչորմամբ. բայց վաղիւն թէ կամեացի Տէր առ ձեզ մամանեմբ ըստ այնրմ, եթէ անօրէնք իբրեւ զծով ծփեացին և հանգիստ մի գտցեն:

Ի Գ.

Առ նոյն հայր սրբոյ Կարապետին:

Յերեկեանն արամարանութեան մերում, յորժամ սակաբաժանման Պիւթագորոսի հանդերձեալ էաք ի մատենին երկրաստաներորդի բացատրել զհինգ զիտական զօրութիւնսն, զորս զգուշացուցանէ զմեզ ներմտականս առնել այսպիսոյ խոհականութեան, բազում աշտիճանացուցանել պետա յարա-

մանութեան նոցունց, երանել սուղ ինչ ի մերում տրամաբանութեան տառի բազդատական, բարեւք վարկայ զգաստացուցանօղ և տափօղ տենչանայն ձգտեցուցանել զբոյզ սրբազանութիւն՝ իմաստասիրաբար ի քեզ ամփոփել և ոչ զնացիր և ցան դիշեր գոհնից. զոր ի տարակուսանսն այն մրտերմութեան մակամտածական մրցմամբ խոկացեալ, զնա տիրապէս քեզ միայն ընձեռել ձիր մակաւտար բոլոր բաղկացութեան գոյիցս, որպէս Պգատան կարծէ, և այլ ումննն արքայի և իմաստնոյ թուեցաւ ևւ գայտօքիկ քեզ տիրապէս տիրական և տրտմական իմն տաղնապ տարակուսական ևւ հաս և որակութիւն ախտի շառաղունեալ շաղկապ իմն տրամախոհութեան սլաբաօնդեալ զակզրմունս առաջարկութեան շնեղբակացութեան իմն բազրազմունս տատանական ի քեզ զանդիմանականն ձգելով, կարծիս կատկածանաց տարամրտածական մակխոհութեամբ բացատրեալ զնո ի մէնջ գատողութիւն:

Վասն որոյ երիւք ծնանիմք զկարծիս՝ տրամախոհութեամբ և տեսութեամբ և ի լրոյ. և են սորա գծուարագատ. քանզի տրամախոհիմք երբեմն վասն ուրուք ոչ ստուգարար, և տեսանեմք որակութիւն և ոչ ըստ ձեռն, և յեմք և ոչ ճշմարտէ, Վասն որոյ նախ երիւք ստուգութեամբ կամիմք զնա, զի տիրապէս թեակոխիցիմք՝ զանուն, զընութիւն և զիր: Եւ այսպէս պարսոտարար ստորարածանելով, և հազիւ հաղ տակաւին ճանաչեմք զգոյութիւն գոյին: Եւ զի՞մրդ պարագատական տրամադատութեամբ զաշտմականն ի քեզ յարուցեր յուզումն ախտի:

Արդ զայս միայն խնդրեսցես ի քումդ քաջուշեղութեան վարժումն. նախ յորմէ բանն, երկից առ ձր բանն, երիր յաղազս ձյր բանն: Եւ արդ խնդրեմք եթէ ուստի բանն կամ յորմէ բանն կամ առ ձր բանն: Եւ շի՞մրդ լոկայն ջեմամբ արեան ախրականին զիս ախտացուցեալ պատկառանօք, որ զրէ թէ ի մոռացումն անկեալ զառաջիկայն տրամաբանութիւն տաղտալուր ճեմարանին բացատրեաք. որ և այժմ հազիւ հաղ հաւանիմ զայնտօխկ տակաւին յեղշեղել, զի ըստ

դոյին տիրապէս ծանուցից զգործութիւն իրին:

Բայց այժմ մի այսպիսի քոյղ սրբազանութիւն զքեզ կամիցի այսպիսոյ տիրոջ նահանջեալ, այլ մանաւանդ աշակուրջ և զուարթական սխրալի ստորակայիլ ամոք և անփշարեք և յայլոց յոքնատեսիլ ներտից և արմատոց հերքեալ, զի միայն սերմանեալն ի քում աստուածայինդ սերմանեացի պարտիղի. զի յոքնատեսիլ ծաղկանցն անհատական և յաւատ անթառամ մակընծիւղեալ զքաղմորակութեանցն սաղարթացեալ բրաբիտն. զի զքաղցունսն գործել պար մեղուացն անդուստ անաշխատարար ի բջիջսն և ի վնցանկիւնեան մակարդակ մազս մատուցեն տափոցացն անարօր, ոչ միայն քաղցունս և ջերմինս, այլ և լուսափայլս և զովացուցիչս, և զքառիցն յինքեան բերելով տարացոյց տաքերցս, և ուսումնականին նմա ստեմք եթէ ստորակեալ ենթակայի, վասն որոյ խմաստուն զնա անուանել ոչ տառկառիմք, և կամ ի բանս նման քեզ նմին ելոյ. Իսկ եթէ կամիս յօժարութեամբ բացատրեցից քեզ զիրողութիւն ենթակային, եթէ որպէս զքառիցն ի նա առգորս երևակութեամբ ցուցից զթուականութեանն, զերաժշտականութեանն, զերկրաչափութեանն, զաստեղագրաշխութեանն և զիւր գործառնութեանցն բազազանութիւն, զի ծանիցես թէ աստիկեցի ելով և ձկնորսացն հասեալ բախտի, երկոցունցն եղեալ արժանի շնորհին Յիսուսի, ողջ լիւր:

Խ Ե.

Սո հայրն սրբոյ Կարապետին Սարգիս և առ այլ եղբարսն:

Զգիր բարեւջանիկ և խաչակրօն հօրդ, առաջնորդի սրբոյ ուխտիդ Կարապետի, և աստուածազգեաց միեղէն սուրբ եղբարցդ ընկալայ և վերժանեալ զսա սախս մանկանն

խնայ հայցուածոյ, մանաւանդ եթէ պաղատանօք յատուածուտ ինդրելոյ մնալ նմա տակաւին ի կենցաղումս. զայսոսիկ զօրութեամբ յուսացեալ և հոգւով լցեալ հրաշից հայցուածս ողորմութեան և սիրոյ, մանաւանդ եթէ կարեկցութեան ձերումդ, վայել էր գիտութեան կատարեալ և խնայութեան. բայց թուի ինձ եթէ ի Հոգւոյն աշտարիկ շարժին ի մեզ ներգործութիւնք. քանզի յորժամ կամիցի զողորմութիւն իւր առատացուցանել և հրաշագործել, յաւելու զհաւատն զօրութեամբ և զհայցուածսն ըստ պատշաճին, զի մի արտաքոյ կամաց նորա անցեալ, զմերն օգուտ առաւել խորհիցիմք գիտել, և աշտէս Ասեղծիչն միշտ հնարի զհոգւոց և մարմնոց մերոց փրկութիւն. և եթէ հաւեալ զեղբայրն կամ զտէրն, կամ խորհել ինձ անպատշաճագոյն, բարկանայ անբարեկանալին Հայրն ողորմութեան, յորմէ ամենայն գոյքս, ճրջափ ևս առաւել ընդ սիրելն և ընդ հաշտելն և զմիմեանցն խոկալ փրկութիւն, առաւել հրճուի և դուարձանայ ընդ ատուածաւանդն ասացելոց:

Եւ յայսմ գրոյ ծանեալ, եթէ յոյժ հուսատոց քաջութեամբ խնոյս անհաւատութեան դարձեալ հասիք յօղնակահութիւն: Գրեալ էիք զորպիսութիւնն խօթութեան և դարձեալ՝ եթէ ճրջէս ի կենդանութիւն դարձեալ արծարծեաց զնա Տէր:

Կամէի քեզ յայսմ տառի երկարացոյն խմատասիրել ըստ խնամ սովորութեան և ըստ քումդ յօժարութեան և մեծի լսողութեան. ալ ի քոյս գրոյ տարակուսանաց և ողորմելի թշուառական հայցուածոց արտօսք կականման ինչ էհառ ինձ, որ զրէ թէ ի զգայութեան խափանեալ, ոչ պերճարանութեամբ զրոլորն բաւեմ մակագրել քեզ, ալ սուղ ինչ մասնաւոր, զի մի գտայց ապերախս և անշնորհակալու զձերդ ընկալայց շնորհս:

Յորժամ տակաւին ի մերումն էար բնակութեան, մնալով ողորմութեանն Աստուծոյ, ակն ունէի հրամանացն թագաւորական ըստ խնամ յօղնաջան թախանձանայն՝ ազատել զիս յայսպիսի գործառնութեանց, զի խնոյս պարապեցից

առաւայելալ հոգւոյ: Ապա հասին հրամանք թագաւորական
 ոչ մի կամ երկուց կամ երկից, այլ բազում աղաչանօք առա-
 ւել քան զիմն թախանձումն նորայն արժանի հրաշից և
 փափեալ յամենայնի զելս իրացն իմօյ հայցումոցն: Եւ
 տարակուսեալ յերկուցն, ոչ գտեալ զելս իրացն, ձեպէի զիս
 միայն զհնազանդութեանն սահման և զհրամանն արքունի
 կատարել: Յառաջեալ, առ յեռանոտամբն բարձրալանդակ,
 իջորին կոչելոյ, թողեալ զայլ մանկունան իմ հանդերձ
 մարքն ի տեղւոջն ընակութեան իւրեանց, իսկ զմանուկն
 զայն ոչ կարացի արգելուլ. քանզի որ երեւի ինձ կայտաւ և
 արիական հարցն սերտութեամբ ունի զխտումն մարտական
 և ընթացական մրցման: Արդ զի՞նչ զկնի իմ դայր, էհաս
 նմա պատահ խօթութեան սիւնքոսական ջերման, և առժա-
 մայն ամբարձեալ գոլորշի սառսիկ յուզման կոհակացն եռա-
 ցելոյ արեանն ի խելադատակն, յեղափոխէր զնա ի մառց և
 անծանօթս զմեզ սունէր, և այս հասանէր ի ձորակ միոջ
 Աղարակի. և արգելեաց զմեզ հոգին Սուրբ, ցուցանելով, ե-
 թէ մակացու եմ և զերագոյն ամենայն թագաւորական հրա-
 մանաց: Եւ եմ տարակուսեալ առաւել քան զսաստ հրամա-
 նացն Աստուծոյ ի թագաւորական խնդրոյն: Եւ բորբոքեալ
 եռանդն ջերմանն ձեպէր զնա. մինչև ծանուցեալ մօր իւրոյ,
 եկն առ նա. և զի՞նչ արդեօք մորմոքումն այրեցման և կիդ-
 ման մերոյս ծնողական աղետի գրել քեզ հաւանիմ, քան-
 զի առաւել քոյ ընդ մեզ կիզեալ և տոչորեալ հանդերձ բո-
 ւոր քրիստոսազգեաց եղբարքդ:

Արդ յայտոսիկ տարակուսեալ ըստ իմում սովորութեան,
 քանզի ընաւորեալ եմ ոչ այլ ինչ աղօթիւ, բայց միայն եթէ
 եղիցին կամք քո. քանզի դու Տէր առաւել զիտեա զօգուան
 մեր և կամիս, բայց երբէք Տէր իմ զգործոց իմօց մի հա-
 տուացեա ինձ ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ:

Ապա բորբոքումն եռանդեան հրացեալ կայծակման
 զիւրն վերբուսուցանէր ծաղիկ գնախահօրն սերմանեալ յիւ-
 րոց վաստակոց. և զայն որքան և մրալիսի, իրբու գկարկառ
 վիմաց և հուպ միմեանց հարթ և հոյձ կարկառեալ, անտե-

զի թողլով ի նմա մինչև ցմիոյ նշմարելոյ կառուցանելոյ ծայրի ասղան, և փրացեալ իրրև զալիկ հողմով ուժգնակի փշմամբ անրարբառ և անտես յաչաց զնա առժամայն դորձէր և անյուսալի ամենեկուն զնա ի կենացս դիտել:

Իսկ ստուգեալ ծանեայ և ճշմարտութեամբ հաւատոց ոչ ստել ի Քրիստոս. զի ձերդ զօրութեամբ հայցուածք խնդրոյ յայնմ աւուր իսկ վերարժարծեաց զնա, և ներեաց անտանելի բորբոքումն հրացեալ ախտին, և յուսամ և հաւատամ, զի զօրութեամբ ի մեռելոց յարուցեալ է ձեր զնա, հրաշագործեալ ի մեզ ներողութեանն Աստուծոյ այն, որ յամենայնի խնդրէ ի մէնջ զօգուան մեր խորհել և առնել:

Եւ արդ ձեր են մանկունքն և ոչ իմ. մի յապաղէք միշտ զձեր փրկութիւնն. քանզի խորհելն զսէր եղբօրն և զոչ տրամեցուցանելն ի վեր քան զամենայն առաքինութեանց ծագ ծայրացեալ է:

Եւ արդ յանձն առնեմ զձեզ առ Աստուած զմեզ զամենեւեան, և փոխանակ աշխատութեանդ և եղբայրսիրութեանն ի վերայ երեսաց իմոց ծունր ածի. իսկ մանուկն տակաւին տկարացեալ, ի մանիճս անկեալ զնի, մի անփոյթ առնէք, թէպէտև դուք ոչ երբէք մոռանայք ըստ ձերումդ աստուածելէն զպրութեան կարգի, ողջ լերուք:

Ի Զ.

Սա հայրն կարագետի:

Զտարակուսական մակագրութիւն վերտառական քոյդ խոհականութեան և որք ընդ քեզ են սրբազանդ դասու ընկալայ, և զի սմա պատկանեալ տրամախոհութիւն ուղղադասութեան լուրջութիւնն Եւ յիրաւի դաս առանց ամենայն յերկուսանալոյ վարկայ, որ ըստ առաքողին անտրամախոհաբար

պատճառ իրողութեան և ոչ ըստ ամարգի ուղևորութեանն և զև պատիմ պատահաւի, այլ փորձութիւնք զուղնաքեայ կենցաղոյս յարայանդ միշտ պարտեալ հետեի: Յորոյ զգուշացուցանէր Փրկիչն իւրով աստուածավայելուչ կենդանաբար բարբառողն յասեին. Ոչ զիտեմք յորում ժամու պայ տէր ծառային կամ եթէ, Յանկարծակի հասանէ ի վերայ ձեր օրն այն:

Եւ այսոքիկ կամ զիւական պատահարք կամ ըստ մերում ծուլութեան է կամ ըստ տէրունեան տնտեսութեան է, զոր փաղ ուրեմն կամ անողան կամիմք հատուցանել այսպիսի հայրենի հարկս. այլ քեզ իբրու աստուածային բժշկի ըստ նորագոյն խօթութեանն հայել յորակութեանցն տրամադրութիւն, որ ումեմն էհաս մակեղութ և անանջատ պատահմունք, իսկ միոյն առժամանակեայ և անջատական և այժմ զգուշական զիտաւորութեամբ զմիւսոյն անանջատական փութացիս ոչ լինել անանջատ: Քանզի զի՞նչ արդեօք տրամախոհութիւնս այս ինքնախոհ առցէ զկայ, այլ մանաւանդ քեցեալ մղեսցի արտակացեալ, զի մի և այն, որ ոչն էհաս բնականագոյն յարատեական որակութիւնս, մանաւանդ եթէ լուծումն իսկ կրեսցէ կամաւ, և այսոքիկ քեզ փոյթ, որ բոլորովիմք միշտ խոկաս զիսպաղութիւն, ողջ լինք:

Ե Է.

Ան տէր Գրիգոր և առ արքեպիսկոպոսն Ստեփաննոս:

Յորժամ զմատւ ամեմ զղիւրածախ անտի Երազական կենցաղոյս բազմապատիր և քաղցրացեալ գառնութեանն սրաուդ, և զմերս յոլովումն ի սա գլորեալ զանազան և յոքնադունակ զմեղ ի տգմի ծովածուի կենցաղավարութեան լուծեալ և թառամեալ, քան զբազումս զիս տեսանեմ եղկելի

թշուառութեան, ի բիւր բարեացն թափուր, և սնտաի եղեալ:

Արժանի պարոյ վարկանիմ միայն զսերկեանս առուր, որ արդեօք եմք նսեմացեալ և թաքնացեալ և ծմակացուցեալ զերբեմն արժիափայլս հոգի, որ ժպրհեալ ժանգոտ և զազիր տղանդութեամբ մթացուցի, սպրդեալ սողաբայիւք, կարծեցեալ կործանեցայ ոչ ըստ Պետրոսի կամ ըստ Յակոբայ կամ ըստ Յօնաննու աստուածավայելուչ տեսութեանն հազորդի և մաքրել յարեզակնայինն բովս, և եթէ յայլոց նուաստագունից ըստ իւր աստուածային խոհականութեան մերձ էլոյ ի լեառն եթէ ոչ ի ծայրս և եթէ ոչ վակօղ և արծակօղ, այլ ի կցորդարար հետևողացն և մտելոցն ի րացեալն և թողութեան շնորհի հանդիպման այս աչացու և խաւարչալին ի վիհանկեալ բարձրութեանս:

Ո՞ր արժանապէս տրտմեալ տիրեսցի և ողորմեսցի իմոյս բանդապուշեալ և մեղկեալ քաղաքավարութեան, զիս փրկեսցէ յայտպիսի վտանգէ, այլ հաւատովք աղաչելով մաղթեմք զձեզ, որ ի ծայրս էք լերինն ընդ Յիսուսի, անկեալ առ ռոս աղաչեցէք, խնդրելով և պաղատանօք, զի բացցի աչք իմ հոգւոյ և լուսաւորեսցէ իւրով աստուածութեամբն և թողցէ զիմս յանցանս և ողորմեսցի ամենակալն Աստուած, ողջ լեր:

Ի Ը.

Ան արքեպիսկոպոսն և առ տէր Գրիգոր:

Չանհամեմատ հարթութեան և զանաբղակ թեակոխութեան բոլորն մակացութեան ծայրի քուձոյ խոկման, ձեր սուրբ ծաղկեալ կուսական ալեօք, զգիծ մակերեակեալ տասի յօրնարեկուն բարդեալ յինքեան ներածութիւն ստորութեան ընկալայ, եւ կողորական իմն սղեղրեալ կասկածանօք կարծեաց պշնեալ, ընդ աղօտ պշնելով, փանաքիմաց

խուզմամբ սուղ հասեալ հաղիւ հազ: Մակառասար վեհագոյն առաւանձարանական ձիրս առատութիւն այսոքիկ հրաշարանական արհեստք մակացութեան իրաւապէս քեզ բնձեռել ձիր շնորհի ետակի բաժանմամբ. նախ յենթակայէ ունել բնդունելութիւնն բաղկացութեանն գերաբնապէս, երկրորդ ֆան մրցման առաքինութեան անշաղարար, երրորդ մարբեցիրոց բոլոր ախտից և մեռուցանելոյ զմարմինդ ի քեզ: Երեակայեալ յորունցն մակացութեան իմաստք, իբրտ սրաւեւական ի տունջեան ի դիտանոցէ բոլորն երեակալ իրողութեանց:

Եւ արդ զի բանս գրեղ երիւքս այս կանաւորեաց լինել մակացու, բեր այսուհետե կարգարն և զճշմարիտ իմաստութիւն Յիսուսի աշրականին սերտութեան, յորմէ ամենայն յառաջ եկեալ շարժի, ի վերայ այսր բերեալ, արասցուք զսա յարարարդեալ ի վերայ ետակին մակակառոյց կերտացուցեալ քեզ շնորհ, սրով փայլեցուցեալ քառիցն մակացութեան մակացեալ ի մակարարձեալ: Որով մատակարարեալ յանդգածիցն արտակացար և արտակացուցեր, պատուելով գրտեակն, պատուեցար ի միակէն, յառաջ շարժեալ անբաժանարար ի քառեակն: Քանզի յեռանկիւնացն ծնանի քառանկիւնին, և քառանկիւնին ծնանի յեռանկիւնիսն միակի եռանկիւնոյ բաղկացութեան և զօրութեան և բաղկացուցանող քառանկիւնեացն, և անդուստ բոլորն անկեանցն ի նոյն պարտեալ գոյ գոյացողականին սկիզբն, վասն որոյ քեզ ընդարձակագոյն շնորհեցաւ ճեմարան:

Զայս պատուեալ ոչ անտեղի թուիւք ինձ Պիթագորոսին և ոչ Կոխասայ գիւտ մարգարէական իմն հոգւոյ տեսչութիւն: Այսոքիկ սուղ ինչ քեզ այժմ առ ի մէնջ իմաստասիրեացի, ողջ լիք:

Առ արքեպիսկոպոսն և առ տէր Դրիգոր:

Յեռանդեանն խոստացեալ քեզ բան, զոր ըղձայիր ի մէջ խմատասիրել քեզ, առաջիկ այժմ զտենչունն քո ընձեռեմք ձիր:

Մատենան Կոխտասայ ձերոյ յայտնէ զորթ տնկեալ Դիոնիսեայ: Հետեին և նմա այլք ժամանակագրաց Աթենացւոց և Ելլագացւոց և բոլորք հեթանոսական մատենագիրք: Եւ ի սկզբանն իսկ յայտնէ նոյնս Կոխտաս այսպիսի յեղանակաւ. Առեալ, առէ, հոգ ետորական զանգեալ ջրով և յարենէ ինքեան որակացուցեալ զնա աարորանական դառաջինն, իսկ զերկրորդն շիկորակ. քանզի սակաւ յայն ամանեաց զարիւնն, իսկ երրորդն դարձեալ սակաւ քան զայլն: և ստեղծնոյր սպիտակափառ և ի ոսցունց այլք յոքորականք եղեալք, և աչս յաղագս նախկի գոյացութեանն: Արդ սա մինչ տակաւին մանուկ աղայն էր, պատրանօք խաբամբ խաղուց խարեցին Տրտանքն, և զենեալ յոչամբ, ի սան ամանեալ, եզին ի վերայ Հեփեսեայ, իսկ յանդամօցն ի շամփուրս հարեալ, ի վերայ անելով հրատին: Զոր ի ճենձերաց հոտոյն ազգ եղեալ հօրն Արամաղայ, շանթիս զՏրտանն տանջէր, և զանգաման Դիոնիսեայ ի տապանակի եղեալ, Ապողոնի որդւոյ իւրոյ յանձն առնէր. իսկ նորա առեալ ի Պանասոս տարեալ, սնդ ուրեմն եղեալ. Յորոյ դրան տաճարին բուսանէր որթն հրաշատեալ, յորոյ միոյ յողկուղէ եռագատիկ իննուց հազարաց հմլիւր ի միում սանի. բայց ի մեռանել սորա Դիոնիսեայ ի կաթլաց արենէն կարծեցին բուսանել զնառնան: Արդ այսոքիկ Կռտասայն, և որք զկնի նորա: Բայց առ Հրէից և յատուածեզէն մատենից նան ի Քաղզեայ զՔսիւսութրէս խմանամբ զորթ տնկեալ: Եւ ի ձերոյ առասպելաբանեն ստել յԱկոսի, և ստուգարանն

եթէ Արկ ուսի Զոր թուի ինձ ոչ նախաւստ աշտօրիկ բաղ-
կացութեան պատճառ, այլ իմանամք նախ եղեալ աշխիւ,
ապա ի մեծ ի ջրհեղեղէն ապականեալ, և ապա նոյի ի մաշ-
րբս ուրեք անաւորի ի մնացելոցն ի ծայրս ծառոցն հասեալ,
կրկին անկէր զնա: Զի եթէ ոչ այսպէս, զի՞նչ արդեօք. մի-
թէ ստեղծող զնա կարծեմք: Եւ եթէ ոչ նախ էր ստեալ
զնա ի հարցն ճմլեալ և ամանեալ, զիսրդ ընդ երեկոն ըմ-
պեալ արբենայր, վասն որոյ ծիծաղեալ Քամայ:

Այլ ինձ յոյժ նախապատուելի մանաւանդ պաշտելի և
երկրպագելի իմոյն Յիսուսի և Աստուծոյն և Փրկչի, որ արն-
կեցաւ յերկրի որթ ճշմարիտ և ճմլեցաւ ի խաչին ողկոյզն
անսպառ յաւրախութիւն տրամեցելոց, վասն որոյ մշակ է Հայրն
ամենեցուն, որ զմեզ նորոգեաց մարմնով իւրով և երարծ
ի մէնջ զանիծիցն մարմին, և արեամբն իւրով կենդանացոյց,
արտաքսելով ի մէնջ զանիծարեին մեռելութիւն, և խոտա-
նայ նոր քնդ մեզ ըմպել յիւրումն արքայութեան:

Կամէի քեզ այժմ գնականեանն և գշիպոկրատեանն
իմաստասիրել, որ յազազս ողկուղի որթոյ և գինւոյ զրոյսն
տրամարանել, որ ի սոցունց պատշաճադոյն և փաստկարա-
գոյն, բայց արդելի սուկս աստուածպետականին Յիսուսի
անօրէնութեանն, զի եղև յիշատակ այնորիկ, և այս՝ ոյսբան:

Բայց հոգմահարս պատատիչ օդոյ ի մորթոյ Դովրացւոյ
ղզրդիչ յոյժ աստուածոցն Ակկարովնի և զօրուն Փրկչին, որ
տուաւ քաջին Յեսուայ, այսպէս երբեմն եթէ խոկացեալ
Քանանացւոցն ոչ արտակացեալ թուէր ինձ և յիւրոցն սե-
փականէ, և այս սակաւութ քեզ ի մէնջ բան:

Մական գտանձս ամենեան կծակարկած տաշապեալ
սրբաւ էր տալ, իւր ամբիւն, զի յայսմանէ ճաշակեալ ի բա-
ցանցութեանց դադարեալ, վաղ ուրիմն գձեղ ազատեալ,
ողջ լիւր:

1.

Ան Եպիսկոպոսն Մակայ և Մանգղկերայ պատառախանի թղթոյն մխիթարութեան:

Քանզի բնաւորեալ է բնութիւն ընդհանուր լուսոյ յիւրն յեղափոխել զտեսողաց տեսութիւն, թէպէտև յորակութենէ կամ ի արամադրութենէ ախտի գնուազութեան և զտկարութեան ընկալեալ եղև պատահումն, սակայն ըստ կարին յօժարաբար ցուցցէ զերևակայութիւն, և բժշկաց յառաջինն վերարժարձել քաջողութիւն:

Այսպէս քոյղ լուսատեսակ և մաքուր և աստուածային վսեմական պայծառութիւն զիմս նսեմացեալ և ծմակացեալ մտածութիւն վերարժարձեաց, կամ եթէ զորակութիւն խօթութեանս յառաջինն վերստին արժարձեաց լայնատարած և ընդարձակագոյն մխիթարական և զովացուցիչ բանիս և գրով: Քանզի գիտէ քոյղ մեծահանձար մակամտածութիւն, եթէ որպէս ըստ մարմնոյ պատահումն էհաս ինձ ալեաց՝ զպատանի հրաշատեսիլ և զգօն ծածկել, յորմէ ակն ունէի ծածկիլ, և զուղեւորութիւն դարձի ոչ գտանել մերձ առ իս և ոչ տեսութեանն արութեան արժանանալ, և ամենայն տարուկուտական ազեւտից և թշուառութեան պատահել ախտի: Զոր հազիւ հազ աղօթիւք միայն հայցէի յանպատշաճագոյնն ոչ զողացուցանել զիս Տեսան աշնմ, որ տուաւ քան զմեզ զըթայ, և տարածիզ է նորայն զըզանս և գորովումն, քան զհօր և զմօր, կամ երկինք յերկրէ, կամ ի ծագաց երկնից մինչև ի ծագս նորա: Թուի ինձ եթէ ոչ այսմ չափոյ և տարացուցի պարտիմք հաւանել, այլ անգր քան զմերս գիտէ զպատշաճագոյնն յարգարել: Վասն որոյ օրհնեցի, գոհացայ և գոհացայց, բարեբանեցի և փառաւորեցի: Քանզի գիտեմ, եթէ ոչ էր պատահաս, թէպէտև պարտիմք զպատահան գոհութեամբ ընդունել, այլ սգարմութիւն և բարեբանութիւն և երախտաւորութիւն առ իմս տկարութիւն և նուաստութիւն

գնորայն իմանամք մատակարարութիւն:

Քանզի եթէ պատանին յառողութիւն մարմնոյ հասեալ էր և մեղօք տգմտախօյ կենցաղոյս մեղկեալ և առաջի իմ գնացեալ: արդարեւ ոգորմելի և թշուառագոյն համարէի պատուհաս. զի ի մերձակայէս պակասեալ ոչ ունելով և հայրենեաց. նախուստ զրկեալ, ոգորմելի պատահ պատուհասի ինձ հասանէր:

Բայց և զայն ոգորմութեամբ և զթութեամբ ևս ընկալնուի հաւանիմք, զի թերեւ մերոց հոգւոց ի բաղմագան տարակուսանաց ախտից զփրկութեանն հնարէր հանձար: Դառնազոյն զեղօքն ի մերձակայումս զմեզ բժշկելի, զի զերանութեանն բացցէ մեզ զուռն սգաւորացն:

Մըշտփ ևս առաւել պարտիմք այժմ փառաւորել զամենառաւմ և զամենաբաւականն Աստուած, որ ի մէնջ արժանացոյց ընկալնուի պտուղ: Եւ պատանի արդարեւ յիւրն պալատան և յանմատոյց լոյս առանց պատասխանոյ և յանձառ և յերանաւէտ կեանս տարեալ, ի խոնարհագոյն աշտիճանէ անթիպատ պատրկութեամբ, թագաւորեցոյց և զայն յախտենական և առանց թառամելոյ կուսական բրարիսնաւ մարութ և լուսաշաւիղ գնացիւք:

Զոր երանեմ և զիմս շաղախեալ և ի ծովածուփ կենցաղումս մեղկեալ և եղկելի կենդանութիւն, յորժամ զմտաւածեմ զայստիկ, սակս իմ եղկելի հառաչմամբ հեծեծեմ և արժանի համարիմ զօրեանն հեղուլ արտասուս: Իսկ փաննորա յաշաղիմ, նախանձիմ, բայց և սակս զի իմ է, գոհանամ, փառաւորեմ, օրհնեմ, եզիցի անուն Տեառն օրհնեալ յախտեան: Թերեւ մառանգութիւնն իմ, զոր կորուսի, իմն ընկալցի մանուկ, զի մի բնաւին արտաքոյ լիցուք, կամ բարեխօսեացէ առ այն, որ ընկալաւն, զի և ինձ տացի ժամանակ ապաշխարութեամբ մաքրել զյանցանաց իմոց բաղմութիւն աղօթիւք սրբազանդ և ծայրագոյն հարց, ողջ լնի:

I. Ա.

Ան կոխիսպսան Մոկաց և Մանագիկրտոյ:

Թէպէտեւ բոլորէ մեզ հրաշալին Պղատոն մեծաւ զգուշութեամբ ոչ յատուածարանականն ամբառնալ. որ և ոչ է, եթէ յառասութիւնն արգելու միայն, այլ և ոչ ի լսարանն մուծանել կամի, զի մեծի լսողութեան ունել պէտս հաւանի հրաշալին այն: Վասն որոյ ասէ. Աներկրաշափական որ մի ներամտեցէ:

Ներածութիւն տրամախոհականիս այս մտածութեան ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ այս, զորս հանդերձեալ եմք արտայայտել: Ամենայն ենթակայ արհեստի և մակաղութեան, և մակաղութեան լիալ յարգարի և սիրէ. իսկ ենթակայ թէպէտեւ յանգցայիցն ելոյ, սակայն յըզգայութենէ խնդրէ եզրակացութեան զարհեստն, որպէս է իսկ սակս սորա և ենթակայ, որ ոչն ենթակայի իւրում արհեստի, այլ է ենթակայ. քանզի ոչ առանց ենթակայի է էակս և ոչ գոյութիւն: Վասն որոյ գոյութիւնն ի գոյոյն ատի, իսկ գոյն ածանցութեան իրիք ենթադատութիւնն նշանակէ: Վասն որոյ ենթակայ զարհեստն խնդրէ նախ և ապա մակաղութեան հաւանի զոյ, վասն զի բոլոր ենթակայ մակաղութեան ստորակայի, այլ ոչ արհեստի, վասն զի արհեստն միայն ենթակայի յատուկ է, որ պատահումն ընկալաւ, իսկ մակաղութիւն զբոլորն պարտէ զենթակալ և զարհեստ:

Վասն որոյ սրանչելին Պղատոն խնդրէ նախ արհեստի ստորակայի ենթակային և ապա մակաղութեանն, զի մակաղութիւն վաղ ուրեմն պարտեալ զբոլորն տրամախոհութիւն, ըստ որում զամենայնն զիտէ: Արդ ճրպէս դժոխային է ենթակայի ոչ առ իւրն արհեստ պատահիլ, վասն զի օգտէ, թէպէտեւ ենթակայ է, վասն որոյ արգելու զմեզ ի լսարանն ոչ ելոյ ենթակայ մեզ, ի զուր խօնջիլ մեզ կամ որ

տեսողն առ մեզ, իբրու գաբրնի առ վէմ թէպէտե ունի
զերկաթն ի բնութեան և ոչ տակաւին արտածնեալ, սապէս
և ալլք ենթակացելոցն, որոց ոչ է, սակայն է, և է ոչ ըստ
իւրում:

Այսորիկ սակս բանիդ առ մեզ յաստուածարանութեանն
ոչ դիւրաւ ձեռնարկել, զոր երեկն արդելի լսեցուցեալ զկե-
ղուս և այսօր, զոր արամախոհէի, զայն ևս յունականէն զը-
տեալ, վկայ քեզ ընձեռեմ, ողջ լեր:

Լ. Բ.

Ի Գրիգոր Եպիսկոպոսն Մոկաց վասն շինութեան գղեկի և կանդ-
նելոյ մահաբան:

Յաճախ զգորութիւն Աքիւղղայ ոչ դանդաղի Համերաւ
պատուել զովաւանական բանիւք և այն վճիտ և տկանակիտ,
չափաբերական, մանուածոյ, ոսկետեսակ, հրաշ առասական,
մակարդակեալ տաղիւք յիւրումն սրանչելի տախտակին յա-
ռաջնում մատենին: Եւս զսա և Ափրովանոս յիշատակէ ևթէ
ոչ միայն արիական առաքինութիւնտ իմանամք սակս Աքիւղ-
ղայ, ալլ և շինութիւնս քաղաքաց, վասն որոյ պարտա-
մարտ անուանել հաւանեցաւ, իսկ մեր Մովսէս զԱրտաշէսին
և զՏիգրանայն:

Բայց եկ դու. գտիւելին քո աշխի բարբառել ոչ փա-
ցայց, լաւագոյն ուրեմն յաստուածեղէն պատուիրանսն
զկարկառողսն ցանկի մանուանդ զպահպանողսն զիտէ, և
յոսինս և վառթարագոյնս զպատուողսն նորին, զի ոչ միայն
զայս ալլ և նախուստ թշնամոյն մերոյ առաջնոյ ծայրի և
բանական կենդանոյն հրամայէ մահացուցիչն թիւնից՝ Որ
քակեն զցանկ հայրենիւ Եւ զայստիկ թէպէտե հաւատոյն օ-
րինացն հրամայէ, ապա որչափ ևս ստաւել որ բոտ մարմնոյ
և ըստ հոգւոյ լինին քակիչք և ապականիչք և ոչ մի և մի

խիբ օգնականութեան պարագին առ բնականին հաւատոյ։ Զոր ազաչեմ պապատանօք հանդերձ զՓրկիչն աշխարհի փրկելի զմեզ երկաթանշիւր աշտպիսի դորձաւնութեանց։ Քանզի որք յէջ անտի են, զէացուցանելն խոկան, և որք ոչ են, կամաւ փակուցեալ զաշտ, այն յապականելն փութան միշտ։ Եւ պարտ պատշաճ է ըստ մերումս փանաքիմաց մտածութեանց, որքան կարողութիւն է դարգարել զաշխարհ և օգնական լինել իբրեւ զծառայ չլու և հպատակ Ստեղծչին զսա։ Եւ որք աբաաքոյ աշտ խոկան, հարստահարութիւն Աբարչին բնդդէմ տրամախոհն։ Ապականութիւն խոկալ երկոցունց մեծագունի աշխարհի և փոքու մանաւանդ եթէ արտաքոյ հրամանաց իմանալի աշխարհին, քանզի իմանալի աշխարհ աստուածային էութիւնն իմանի ըստ Հերմեսեայ մեծի, իսկ փոքրը մարդկայինս սեռ և մեծագոյն յարում բնականաւ եմք։

Այլ ձերդ աստուածային սրբազանութիւն, որ ոչ կամի փութալ սակա ամբողջիդ պատնէշի հանդերձ աշտարակօք և մահարձանօք, ուրեմն հեղնարանութիւն և հակաճառութիւն ինձ հաւանիս յարմարել։ Որպէս յիմումս մտածութեան կարծիս կասկածանաց աշտպիսի յեղանակաւ, եթէ կայանք կրօնաւորաց յանապատի բնաւորեցան, և դու զիմրդ զանապատն պատ վարկանիս։ Եւ այս տարակուսանս ոչ իրաւացի մեզ կարտացէ առնուլ զիմաքանութիւն, քանզի Յովհաննէս անապատասէր էր և ոչ մարգատեաց, և անապատ ի ցնորից և ի կենցաղական պատրանաց և ի հեշտութեանց, որ ըստ մարմնոյ մեզ հրամայէ բանն, այլ ոչ զպատն անապատ յեղափոխել և զամբոցն հարթս ճանապարհաց, որով զիւր տապատակ թշնամեացն և աւար կապտողացն զնա յարմարեմք։

Վասն որոյ խնդրէ բանս բզձական մաղթանօք և անձկացեալ տուփմամբ, զի փոյթ յանձին կալեալ, մինչ տակաւին Հեփեստոս մանուկ է և Պոլիմիթոս երիտասարդ և Աթենա կոյս ոչ պառաւեալ, աճապարեա օգնականութեամբ նոցա, զի պարեցի բակառարար Պարթեն, և ձերունին մի ի ծամելիս անկցի Հապարացւոց, և մի Կոծնոս հասցէ հանդերձ հիւսիսային զօրով, բնդ ինքեան բերեալ զՊիսիդոն, մակա-

վագիկ առնելով ի վերայ աւանաց՝ շահատակել օծանդակ և հօգր բռնութեանն:

Քանզի քաջ գիտեմք, եթէ Պոլսմիթոս այժմ ոչ եղևալ է խաղալ չու պաւտ առ Բարեյոն և անդուստ ի ծայրս հարաւոյ. և Պիսիդոն հանդերձ սպիտակափառն գորովք շահատակել հանդերձեալ է. և Կոստոս յայծի հեծեալ ի վրնջապապջակն քաղ սալամբրակ. և յայտմանէ դարհուրեալ խրաքանչիւր որ յանրան կենդանեացն, որջս և խորս և ամբարս յարմարեն, և ի միմեանց երկխդէ հնարին մնալ ամբողջական, որպէս նապատաակս գնետն յեղափոխեն այլայլելով, և ի վէմս ապաւինին, և ազուխաւց ի յորջան՝ զծխաշանսն և զլուսանցսն, և եղջերուք զլերինս, և կաքաւք զվէմս կամ գանտառախիտ մայրս, և որ այլ այսպիսիք: Եւ զիմորդ ոչ մեք օգտակարագոյնս խեղամք խնդրել զխաղաղութիւն. ողջ լեր:

Գ. Գ.

Յաւուրս ձմերայնոյ եղեալ ահագին որոտումն յաժսեան Ահեկի, որ էր քաներորդ երբորդ, և զայստոյի գրեաց ի Դրիգոր եպիսկոպոսն Մոկաց և Մանսպիկբոսոյ, սակս ելոյ եւ անձրն սաստիկ:

Կամիմք իմանալ զծխածինն պառաւեալ, ծայրագոյն ձերունուոյն հիրար տարտամեալն, ամոքեալ, թխահրօք գնիքութեանն րերելով ձև իգական: Թերևս և Առէս լուծեալ գմակալագեանն հրաշունչ մորուեղ յոքնայածուի ի գովրտցի դովար յեղափոխէ: Որ յերեկեանն հայթիւն գտմանն և խննջիւն վրնջելոյ պայթուցեալ պապչեկին յալաւարթիւն ալախութման քաղուն: Ուրեմն նահանջեալ յԱմնոսէ, զնիսեանն նշանակեալ ցուցակութիւն, երեակայէր, և այն ի կողմանէ առանեկին եօթն անկեանցն յունականին թուոյ, կամ եթէ ի Թորգոմեան երկց եօթն անկեանց եռակի բար-

զեցելոց Ահկեան: Որում Արտաշէսն Պարթե բաղձայր մ'ոյ մրրկեալ ծխոյ շամանդաղեալ մակաւասար շինից և քաղաքաց: Ո՛ր տայր ինձ, սակբ, զծուխ ծխանի և զստաւօտն նաւասարդի, զվագելն եղանց և զվագելն եղջերուաց. մեք փող հարուար և թմրկի հարկանէար, որպէս օրէնն է թաղաւորաց: Եւ զայս սակն ի վախճանելն խրում, զօր և ի գահ-հիկա աւանդեալ գտար, ողջ լեր:

Լ. Գ.

Առ նոյն ևս իսկողոսն Ո՛րպէս վասն ահաղին ցրտոյ և սառնամանեաց:

Յուլիկն Ոլոմպեան Ապողինար, հեծեալ յԱրտեմեանն ալոջ, զայ հասանէ միամարտ ի վերայ Աթենայ. խոկացեալ զայս արին, տրամախոճէր մրցանակ, զի ծանուցեալ մանկանն զփախուստն Աթենայ, գնեռադոյնն ի հարաւ շահատակէ, խիզախեալ, զի աւարել կարացէ: Եւ եկեալ սորա չու, թեթեալոյն իւր զօրու զմնացեալսն ի բանակէ և յաղխէ սուղ ինչ աւարեալ կապտեաց և բանակեաց բոտ խրում հայրենական զօրութեանն: Իսկ Կոծնոս բոլոր բանակաւն մնայ առ հիւսիսիւ. խորանօր և սպիտակափառ վահանօր և փողովք ահագին գոչմամբ և թմրկօր, հրաշալի հեծեալ ի ճանջաճերմակն երիվար, զԿոծեանն կռապող բարձրեղջիւր նոխաղ ի կառս իւր լծեալ, և մահաշունչ հոտ քաղուն քարգոնական նժուգին նախ բուրէ քան զկառսն. և այժմ առաքեալ հրեշտակ, և թիւ նամակին պարապնդեալ, և կնիք կապարեայ մակկոփեալ Ապողինար առ Կոծնոս, եթէ Մեր պնդեան, փոյթ հասիր ծառացելովք թո տմարովք, զի ես կալայ բանակեաղ: Աթեան չոգաւ ի Բարսա, ի լրտեսաց սմն երեկ մեզ ազդեաց, ստուգեաց յետ միտաստան աւուրց, այլ Կոծնոս եկեալ, պաշարէ կցորդարար, առ միմեանս հասեալ:

իսկ Հեփեստոս և Պոլիմիդես սակաւ ինչ առ մեզ յԱրարաց-
ւոցն թողեալ զօրս և ի թիովպացւոց, որ թէ ոչ արտաքոյ
կարող են մրցել, այլ ի քաղաքս և ի դղեակս օգնեսցեն,
տալով մեզ օգնականութիւն և ի ժամանակի ի ձեռն փու-
թանասիկ կռնդուռաց, չողան խնդիր Պոլիմիդեայ և Աթե-
նայ, և Դովբացին կարծեմ թէ և նա մեզ մահուամբ իւրով
ձեռնառու լինի, և մկնաճարակն ճողալբեալ պարստաբար
յեղափոխեն, մակատորակն սպառապինեալ մեր և յարեան
արեանցն և յամենեին յոռեացն հիքից և անկուածուկ յոք-
նորական զհաճիւք և ի խտարուիս խաւարածին այծեաց
օղափառ կորդեալ շորամանեալ սաղաւարտօք, զի ի դիմի
հարցուք որմդղական զօրուն, բայց Դիոնիսէս, նախանձեալ
Ապոլլինարի և Մենսսի և Հռադամանդեայ, գաղտնի սէր Ա-
թենայ և Պոլիմիդեայ հանդերձ Հեփեստիւ կապեալ, թողու
մեզ զօր թագնի, և այսու յուռացեալ բաւեմք ակնկալութեան
եռամսեայ աւուրբք: Ահա սնդկեցուք պարստաբար մարտի
ամբացուցեալք զպատնէշ և զմահարձանս շահատակել առա-
քինաբար և զերիվարս կաղմեսցուք իրր զքաջս, զի ի գալ
Արարացւոցն ասպատակեցուք ի հիւսիս, աւար առեալ զխո-
րանս և զերիվարս և զնոխաղս, զի նա երբէք ի մէնջ աւար
տարեալ յիւրն աշխարհ, այլ որչափ եկեալ է Կոնոսս ի սե-
փականս Աթենայ, յաղթահարեալ նահանջի, զի սեփականս
Աթենայ կուսին, կուսածին քաջախիզակ իմասանոյն:

Ե. ե.

Առ տէր Դրիգոր:

— — — — —

Աւաղիկ առաքելի քեզ գոշ գեղեցիկ, գերունակեալ
յենթակայէն, ճախարակեալ մանուածոյ, այլ մեծ քան զսանսն
թեպոտդեան, մակաւասար է և սանին Ափոստոլեայ, որ կայ
կառուցեալ ի վերայ եռոտանոյն գագաթան կնոջ անդրոյն

ի ստադիին: Յիշեմ տատանօր և զՊէլոպեան, յորմէ խոյն յօշեալ խլրաանայր, իսկ Պէլասն արտահանեալ և ոչ ևս երեւի: Զխմրդ զայսոսիկ քեզ՝ մեզ պարտ է յիշել, որ ոչ էր սան, այլ սկաւառակ կամ իրր զբաժակ. վասն որոյ լոեալ ի սանիցն յողնագոյն բերել քեզ այժմ ի ճահ ոչ կամեցայ, այլ զի զայս այլուր երբեմն իմաստասիրել զտղես մեր: Բայց պտուղ պարտեալ զիւրն արժողակ և զտեսիլ շրթանն ցուցանէր զսարազ սանի: Եւ այս՝ այսքան. ողջ լիւր:

Ա Ջ.

Ան Հնձացին Գրիգոր տելեախո, սակս որոյ ել ի վանաց և չաղալ ի լեառն Պարագայ:

Աստուած բնակեցուցանէ զմիակրօնս ի տան և հանէ զկապեալսն քաջութեամբ. և Զի՞նչ բարի է և զի՞նչ վայելուչ, զի բնակին եղբարք ի միասին, և Տէր, ո՞ր կացցէ, ի խորանի քում կամ ո՞ր բնակեացէ ի լեառն սուրբ քո: Զայսոսիկ միշտ զմտաւ ամեալ ձեր և զկնի այսր զմեծին Եսայեայ՝ նա խոտովեալ փութայ ի նաւահանդիստ և անձն ժուժկեալ խընդրէ զանապատ. այլ և զերանաւէտ ինն աստիճանեանն բան, որ է խարխիս և հիմն հաւատոյ նորոյս Իսրայէլի. զօրէնագրութեան ուղեգնացութիւնս ճանապարհորդութեան ի լերին անդ ծայրս ընկալեալ երանելի առաքեալքն ի Տեառնէ, որով ի բարձրագոյնս հանել մեզ նշանակէ լեառն և ի բոլորս կենցաղական ազմատիպ ծովածուփ ցնորից ի բաց կալ և ընդ Յիսուսի լինել:

Յայսոսիկ հայելով ձեր, սրբազանդ տելեախոք, կամ ըստ երանելոյն Անտոնի ծայրացելոյն, և պարտաւջ բոլոր կրօնից անձնացելոց զձկունն տարացոյց կացուցեալ, խրատէր. բայց և Պօղոս ի լերինս զկարօտեալսն ի յայրս և փապարս բնակեալ ասէր, որք հաւանեալք զգիտութ. մաշկեղինաց

և մօրթայ աշծեաց: Չորս բոլոր աշխարհս ոչ համեմատ զոյ նոցա կարծէր, իսկ նղիա, ի լերինս բնակելով, ի բարձրագոյնն արժանանար կլանել ի լեառն, և Կարապետն յանապատի թէպէտե ոչ ի լերինս սակաշն սակս անտեսական հրամանին յեզերս գետոյ:

Արդ աղէ՛ նկ դու, սակս լերանց ոչ դանդաղիմ քեզ իմաստասիրել: Որ յուսայ ի լեառն Տեառն, և Լերինք շուրջ են զնովաւ, Լեառն Տեառն լեառն պարարտ, Լերինք ցնծացեն առաջի Տեառն, Մինչև լերինք հաստատեալ էին, և Լերինք բարձունք նղջերուաց են, և Մատերութ առ լեառն իմանալի, լեառն զոր հաճեցաւ Աստուած բնակել ի նմա, ներկիր պապէք ի լեառն Տեառն: Եւ զի ի լերինն միշտ երևէր Աստուած Բանն, թուի եթէ զմեզ ի վեր հանէր, ի լեռնէ բղխին աղբերք յստակք և ականակիտք և զստորս կացեալսն առդանեն, և ի լեառն ապաւինին փախուցեալքն, և յարեգակնային ճառագայթիցն յանտուեր տապոյն զովացեալք:

Եւ զի՛նչ առ այս քեզ ի մէնջ բան. միթէ՛ կամիմք զերծուցեալ ի մէնջ լեառն ուրեք. կարծիս կտակածանաց հասնէ քեզ, քաջ գիտեմ, եթէ և ոչ մի. վասն զի ընթերցեալ է մեր ներկուռ վերձանութեամբ զմատենան նրկորոյ սրբոյն Սեղբատրոսի և անտի զփորձ առեալ եմք զլերանցն իմաստասիրել: Յիշեմ աստանօր զլուսատեսակ և զվսնմական զաստուծութեանն յայտարարութիւն ի Քարովրականն լերին, և սակս մեր գաղօթելն և զմեզ խրատելն ի Ձիթենեացն լերին, որպէս և զհամբառնալն առ Հայր ի նոյն անտի լեռնէ, և զայլն որնախ քան զայս տնօրինէր ճշմարիտն Աստուած և Փրկիչ:

Որ ոչ իրբու զայն, որ Յայանէ լեառն հրահոս սուղիւր ի բերանս հրոյն, աստուածացուցանելով զինքն. զոր ծածկէր կիսն այն հպարտացեալ, որ և կօշկացն յայտնէր կեղծիքն կոշտանաւ: Կամ որ յմլիմպիտին աճապարէր ծայրս ելանել, զի ընդ Ապոդոնի թաուցեալ երթայցէ ի Կրիտ, սակս առտեսացն հօրն Արամազդայ կրկին թաղաւորելոյ իջելոյ յերկնուսաւ: Կամ զԱռիքոսին ի Պառնասոս երիւարաւն փաղեալ: Քիտեմ և զԲիրբասայի ի լեառն Դարաւանդ, որ է Կենտօ-

առան Պաբլոգիայ: Ոչ մոռացայց զՍպանդիարն ի Սարալանին
կալով լերին, կամ զմեր Արտաւազ ի ծայրս Այրարատեայ
ի Մասիքոհն*)

Զայստիկ տարագ տարացուցի առաւել քան զբերսն
մեզ վիպասանել ոչ զթուարին. այլ դուք, ով սիրելիք, եթէ
սակա Աստուծոյ, երանելիք էք, ապ'եթէ ի մէնջ փախեալք և
ի մերոյս նորագոյն հանտարական քանից, զկնի այսր գրե-
ցից սուղ ինչ հակահռոտութիւն, եթէ այն, որ Աստուած կա-
ցոյց զՅիսուս ի վերայ արանանն լերին, տակաւն շրջի զկնի
մեր, զնոյն ցուցանելով ի զուգնաբեայ կենցաղուս:

Այլ դուք, եթէ կամիք առ մեզ գիջանելն, էջ երբեմն
Յիսուս յերուսաղէմ և շրջէր ընդ Հրէաստան, և այլուր գտեալ
տեղի մի տափարակ և չողաւ յերիքով և Յորդանան և յե-
զերս ծովուն, մտանէր և ընդ յարկաւ մաքսաւորաց, և ի ծո-
վու շրջէր, և նախքան զայս յեղիսլաղոսէ կոչիւր, և տաճարին
բարոզէր, և այլուր նախ քան զմարդեղանայն Աստուծոյ Բա-
նին Յակովբայ լինել զօտեկոխ, և զինւորեալ և հեծեալ,
յօգնականութիւն Յեսուայ փութացեալ, և ի Քորաբն գետ
մարդարէին երեւեալ: Եւ այսոքիկ սակա տյր. զի ոչ միայն
ի լերին կարող եմք զԱստուած Բանն ի մեզ ընդունել, այլ և
յաւենայն տեղոսջ, զիսն զի ընդ ամենայն տեղիս է տէրու-
թիւն նորա:

Այլ եկն առ մեզ նամակ յանտառէ կեդերջական տըր-
տունջ տոչորեալ սրտի յեղանց, յեզջերուաց և ի բոլոր գա-
ղանաց, եթէ կրեալք ի դրախտէն, զմեզ ի մերոյն սեփականէ
արտաքս հանին, իսկ Դաւթայ մեզ ի լերինս հրամայեալ
կալ. այժմ և անտուտա հալածեն^{**)} Արդ գրեալ նամակ պա-
տասխան, զկնի հրեշտակացոյ առաքեալ, և դուք ողջ լերսք:

*) Եր Մասիս լեանն:

**) Էջանաք և անաղ առնէ զգնացողս ի լեանն, ասելով անբանից
թէ ի դրախտէն հանած վարածքն եկին լցուան ի լերինս և զմեզ պէհու-
զուր աննն ի բնակութիւնս մեր, որպէս և Դաւիթ մեզ հայից ետես,
թէ լերինք բարձունք են եզջերուաց և վէմք նապաստակաց:

Ան Հնձաղին Գրիգոր տեղեական:

Ի խուժադուժ խուժանէ՛ բազմախումն ամբոխ խոնելոց
զմեօք բախտաբար բարբարոսաց, բազմաբեղուն հնարիւք
մախացեալ ընդ մերոյս կրօնից, զօրէն դազանային դարանա-
կալ ելոյ որսոց ամեղաց և սովորեալք ի հիբիցն և շուայ-
տացեալ վատշուէր բնակչացն, ոչ երբէք զազարելով ոչ պա-
րապել ինձ ի ձերդ լուսեղէն բանս լսել և լուսաւորել զմիտս,
այսր անդր յաճեալ մտածութեամբ և ունակութեամբ, կրք-
կին տազնապ տառապանաց հասանէ՛ յարտաքնոց և ի ներ-
քուստ:

Եւ ահա ոչ այլ զօր ունել ինձ ապառտան, այլ միայն
զՏէր Յիսուս Գրիստոս այն, որ ի բազում նեղութեան մե-
րում մխիթարէն զմեզ և ի պատերազմի յանկարծօրէն
անյուսացելոց հեծեալ հասանէ՛ և պատեալ զօրացն ի գիշերի
սատակէ, և ի սովի առատացուցանէ՛ կերակուր և ի հնոցի
ցօղէ ընդ մեզ զիջեալ, ի կապանի և ի բանտի լոյս ծագէ,
և առաջի թաղաւորաց տայ բարբառել, և լերկիւղէ գիշերոյ
պահպանէ, որ ի տունջեան աներկիւղ առնէ, որ ի խորհո-
ղացն գաղտնի գիտաւորեալ զգուշացուցանէ, որ վահանաւ և
գայիսոնաւ ընդդէմ յառնէ, որ որպէս զբիր ական հովանա-
նայ, որ ի թիկնամէջս բառնայ և ի վերայ թևոց ըստանձնէ,
որ ոչ թողու քարի զօտն հարկանել, որ գլուտացեալսն ոչ
ամաչեցուցանէ, որ թշնամեացն ոչ տայ ծիծաղիլ, և յատուկն
միայն մարդկան սերի երկակի պատահեալ, որ զօտարսն
ի ծառայութիւն վաճառեալ պետականին հասուցանէ բախ-
տի, որ ի գերութեանն երեի, յայտնելով զիւրոյն օրինաց
ճշմարտութիւն, որ ի ձեռն երից մանկանցն իբրև զանբան
զարքայսն կացուցանէր զգոտզան և զպետան բոլոր իմաստ-
նոց, որ ուրախութեամբ դարձուցանէ զանյուսացեալսն, որ
վերստին արծարծէ և վհնադոյն քան զառաջին գիտէ վերա-

սաանալ: Ոչ կամիմ ե նախուստն տաացեալ վերատին մակա-
գրել զորոնոցն իշոյ կամ զվերջին ծնելոցն կամ զայծա-
րածն կամ զհովիւն կամ զծառայն կամ զարտալածեալն կամ
զայլսն աշտպիսիք: Ահա ոչ անյուսացայց ի զօրագլուխն
հաւատոց ե ի կատարիչն Յիսուս այն, որ փորձն է վէմն ա-
նարգեալ, զի ըստ կրից իւրն անարգակ առաքինութեան
զմեզ արասցէ հաղորդս, օգնելով յամենայն նեղութենէ մե-
լում աղօթիւք ձեր, ողջ լերսք:

ԼԵ.

Առ Գրիգոր Հնձաղին տելետիսն:

Զյաւէտն ի մեզ առփուլն բնաւորականի ե ստորագա-
սեալ երկատութեանն յարմարական ե գեղեցկապէս զվայել-
չական տրամախոհութեան ըստ նախկի գոյացութեանն, որով
տարբերի բոլորն բակասեալ բանական ե մահկանացու սէր,
ե դարձեալ ուրեմն ե ստորագասական մասնկայն երրորդումն,
որ ոչ եթէ միայն հաւանի ռակս ամբողջտականին զառփուլն
ցանկութեան ախարն յարձակման նահանջել, այլ ե զբոլորն
ի վտաթարն մտածութիւն, որ ե զսրամտութիւն ընդդէմ
օձին հայցէ լինել ե ումեմն պատշաճ համարեալ զգլխաւո-
րութեանն անկումն ծայրի ի պիտանացուն վերարերել, ե
եթէ ըստ վարդապետական յեղանակի այլ ումեմն նախ քան
զայս, որ այժմ ի մէնջ կոպեալ լմբերանի պարսաւեալ, զմե-
ռելութեան բոլորն ախտի խնդրէ որ ի կենցաղումս, ե անյա-
գարար ի գերադոյնսն զտափելն, ե այնու ոչ այլ ինչ նշանակէ,
եթէ ոչ վարժումն ե զի բարիսն կրթմունս ե զբոլոր շամբ-
ռութիւն ամենութեան մեր ե ամարգի վարուց ի բաց մղեալ
ե մարտք ե զառանց աւելորդաց կեանսն ստանալ, զայս այն-
քան հայցէր հաւանութեան, որքան յերիս բաժանէր զմե-
ռելութեանն տալալ ե առփուլն յօժարական արգելոյր կեալ:

Արդ եթէ գորովեալ և պարտաւեալս զայս, զի՞նչ արդեօք ի մէնջ գովեալք և քարերսնեալք. և ահա զերկոսեանն մեզ արասցօք գատախաղ, ոչ հաւանիմ այսմ անտեղի թեակոխութեանս որպէս առ ռմն շնական խարանէր արքայն յանցաւոր եթէ զերկոսեանն զրկես: Բայց յիրաւի տեսցեալ եղեն օրէնքն Աստուծոյ, վասն զի յանդիմանեն զմեզ և տեսցին զյանդիմանիչս ի դրունս իւրեանց: Ո՞ր արդեօք շինէ զաշտարակն, յայն հայեցեալ, որք ի գանձ ապաւինին և ի ճարտարութիւն և ի բազուկ. այս այր է, որ ոչ արար զԱստուած իւր օգնական, և որ զկնի սորա յարմարի: Ո՞ր արդեօք ոչ հաւատայ, որ է անհաւաք. մի զվաղիւն հոգար և որ զխառն վայրի զգեցուցանէ և որ ի մեռելոց յարուցանէ և որ զերկիրն սակս քեզ պրկեալ ունի տաճար և կտուցեալ յոչնչի զերկիր, և որ ասէ Որ հաւատայ յիս, գետք յորովայնէ նորա բղխին. և որ ոչ ճնճողոյ առանց հրամանի իւր տայ իմաստութեամբ յորոգայթ ուրուք ըմբռնէր:

Զի՞նչդ տարախո՞ւ մտածութեամբ որ վարկցի զայս ինչ կամ զայն. աղէ՛ բնկեալ ի Տէր զհոգս քո. աղէ՛ յուսն ի Տէր և ոչ ամաշեցես յախտեան. յորժամ զկայծակն շիջուցանես դու, յորժամ ակն ի մարմնի անտեսութեան հաւանի, յորժամ ակն տաշնեան աշխարհի ոչ ծագէ, յորժամ միտք ծառայեն ախտի, բնդէ՛ր շիջանի լաղտեր, վասն որո՞յ պատճառի անյուսութիւն քեզ տիրեաց: Աղէ՛ զմտաւ ան և յայտնեալ և մի հպարտացիս անտրամախո՞ւ կարծեօք, զի բերան ինչ զխտէն քեզ կամ արհեստի հմուտ, այլ ամբիժ և զանախտ կեանս ոտանալ և ոչ ստորագոտեալանն մակաւստար կացուցանել, որ ոչ բնաւորեցան, այլ ի վերստին յիշումն քեզ փութալի լիցի և նոր յօժարութեան յաւառածային շնորհս, որ տուաւ. ապէ՛թէ ոչ՝ այս քեզ ի մեծ դատակնիք առաջին Ստեղծչին վկայութիւն, ողջ լեր:

Առ Հնձացին Գրիգոր:

Ձեզպարզ սակա բազմաթերթութեան և յօքնաբեկուն մանրագոյն մասնակաց, որ ի ներքոյ թերթից տերևոյն ստորակայեալ ընծիւդեալ գոթիցն, որ ի նմա պատշաճեալ հուպ ի միմեանս յարամանեալ: Բայց խնդրելի է նախ իսկ զթիւդ, եթէ ճիշդան զսա իմանալ պարտ է մանաւանդ եթէ ստուգաբանել, վասն զի իւրաքանչիւր թիւ սկսեալ ի միակէն մինչև ցտանեակն զիւրն նշանակեալ անուն, որպէս միակդ աներկատ, և հասեալ ի գծէ, որ ոչ էր մակերեւեալ, իսկ երկակա, զի երկատեցաւ եթէ և ոչ թիւ, զի զմիակն դարձեալ յերկատեկն գործէ, և երբեակ թէև յառաջնոցն անկեանց և ծայրագոյն և հոյժ և պղպջուն, սակայն ոչ բաժանի ըստ մասնեացն միայն, զի թիւ է յսկզբանն կատարեալ, այսպէս քառեակն և զոր ծնանին և յորս յեզափոխի, թէպէտև ոչ զարականն գործէ երբէք, սակայն զկատարեալն ծնանի և անգրադարձի, ալդ և զպատճառ հնգեկին առաջուր, և զայսքն թողցուք, զի երկարագոյն գործէ զստատութիւնս, ոչ կամիրք սակա զուգնարեալ ստորասութեանո, հնգեակն ունի և զարականն և զիդականն և չէզորն, զերեսեան պարսակ թիւ թուականութեանն, զերիսն արական, իսկ զերկուսն իզական, իսկ հասեալ կիսակին գնդին չէզոր, վասն զի այսպէս նիկոմաքոս զսա կարծէ՝ լուծ առ լուծ և կէտ առ կէտ և լուծ կիսակիւ միակին չէզոր, նաև անուն սորա աթի երկակիսեակ, որ է քուեայ տաջին քառեակն կրկնեալ, զի սա է կէս տասնեկին և կիսորդ երկուց և կիսից:

Եւ զի սակա հազարին եմաս մեզ իմաստասիրել, հազարս ոչ է ըստ մեր լեզուիս, այլ զսա ի Պարսից առեալ ընտանեցուցեալ մերոյ լեզուիս, որպէս միակն, զի միակդ յոյն բարբառով նշանակէ առաջին, և փոխանակ մեր միակին առե-

ին առաջին. արդ այսպիսի տասնեան ամբարձեալ դարձեալ ի նոյն դառնայ թիւ: Իսկ քսանն կամ կցան երկուց տասնից, որպէս երեսուն կամ քառասուն, յիսուն կամ վեցսուն և որ այլն մինչև ցհարիւր. զի հարիւրդ թաւացեալ նշանակէ դասան տասն, հեռաւորեալ սաղարթացեալ, և դարձեալ յիւրըն դառնայ թիւ, յերկնէ դերկերիւրդ և զայն որպէս յըստորասութիւնս է իմանալ:

Բայց հազարդ ըստ պարսկականին է իմանալ մագթիւ, ոչ գիտել մեզ եթէ ի տեղի հազարի, որպէս մերն թուէին տասն հարիւր, որպէս Վիրք քսանովն, եթէ այլ ինչ, ոչ գիտեմ:

Բայց զհազարդ խաւարտ յունարէն ասի մառուն, որ նշանակէ եթէ ի մայիս յուլիս պարտ է ճաշակել և այլ ոչ բնաւ: Իսկ ըստ Պարթևին քայիու այսինքն փքացուցիչ և ուռուցիչ փորոտեալ: Բայց բազմազան զոս տեսեալ մեր ի միջէ սերմանեաց, իսկ աշտիճանաւն ի խոնաւութեան, յերկրորդումն ի ջրտութիւն, ի վախճանի երկրորդումն և ծնուցանէ արիւն յատակ և ուղղոյն դադափար գոլոշեաց թզորեակն պտոյ, կամ եթէ որ սպիտակափաւն է, ի ննջելն օգտակար գնիրհումն հասուցանէ, պատահել գիւրին է խորտակեալ ի վերայ եղեալ որակաւան վիրի հրատական ջերմութեան օգնէ, եզսերմանոն խառնեալ քրքմով ի վերայ հակաւին, շիջուցանէ զորրորդումն հրացեալ վերառութեան և այլ ինչ բազում զսորս կտեալ մեր միայն ոչ օգնութեան ջերմութեան, զոր ախորժելի է քեզ սակս գլխոյդ քո ջերմութեան և խելապատակիդ զովութեան, ողջ լեր:

Խ.

Առ Գագիկ որդի Արասոյ յաղագս գիտնական կրօնաւորին Գրիգորի Հնձացւոյ:

Ես բնաւորեալ եմ գինի իրաւ ներսողութեանս հետեւեալ, ստուգաբար ինձ վարկցի նախասական տրամախոհականին

այն Ստադիւրացւոյ, որ գրէ յիւրում սքանչելի տախտակին սակա վերժանողացն, որ ի ձեմարանին, եթէ զխողոզսն ուսումնականին արժան զիւցազանցն պատուասիրել: Ասէ և զայսոսիկ հրաշալին Պղատոն, եթէ զիմաստասէրսն պատուել զաշխարհս մատակարարէ: Եւ այսոքիկ ինձ յոգունց տարացոյց վկայս կացուցանել ոչ է սնձեռնարկելի, սակայն զքոյն նախնւոյ և զիմոյ Փրկչի հօր հաւանել արժանապէս քեզ գրեմ: Ինձ յոյժ մեծարու եղեն բարեկամք քո Տէր, նաև սիրել զնոսա գրէ և ատելութիւն զատելիսն Աստուծոյ կատարել ատելութեամբ. զի մերձենալ առ Աստուած բարի է յոյժ: Եւ ոչ այլ ինչ է հնար մերձենալ, եթէ ոչ գիտութեամբ լուսաւորել զանձն: Վասն որոյ, որք հեռի արարին զանձինս կորուստ և պակասումն նոցա հասանէ, տեսողն այն վճիռ ետ: Վասն որոյ և համարձակիմ գրել իբրու զքոյն ի մնացելոց պայազատ Հայկեան և Պահլաւունեան, Գրիգորդ անուանեալ տելետիս, իմացի սուսկել արքայութիւն քո, զի այր հմուտ է աստուածեղէն դաւանութեան մերոյ բախտի, նաև հնում և արտաքին զրոց յոյժ տեղեակ: Եւ ըզձայ տենչացեալ զփափագանս իւր լնուլ. պատարուն ընթերցմամբ, զի այնու ոչ երբէք շատանայ: Եւ կամիմ զի և զա արքունիս քուոյ քարգոնոսական ապարանի սուկայացեալ արացէ քեզ ձեմարան, զի մի բնաւին Առքանաղեան և Արամեան զպրութիւնս ի բազմաց սատարեալ ի մոռացումն անկցի և այնու ի բաց բարձեալ շնորհս Հոգւոյն կիցի, ոչ զոլով կարկատող ցանկի կամ եթէ շտեմարանապետ կտակարանացըն Աստուծոյ:

Վասն որոյ ասել քեզ Փայումէոս ոչ զանդազիմ, եթէ զայսոսիկ խոկացեալ սրամախոհեցիս մակամտածական ներտրամադրութեամբ՝ նախանձու ի բարիսն աճապարել զգեղեցիկն մոլութիւն: Զի տեսանեմք զքեզ ի հոմերական տաղսն վերտառեալ չափաբերական և ոտանաւորս հագներգական կարկատեալ. զի և զա յայնոսիկ յարգարեալ, զի Թովնեան արհեստն հեռադրական յորդորեալ շարժել զքեզ մակտատեսցէ զօրէն Արիստատէլի, որ առ Աղէքսանդրոս կամ զՓերեք-

զէս յԱրգացի աղարանն և զՊղատուն ի Սիկիլիա, թողում
զՀամերսին, որ առ Աքիւղղաս աստուածաբանական հանդէս
և առ Արամաղդ, որ զՈլոմպիոս գրէ շարժիլ ի խիղախել
դիւցազանն և յակնարկել յօնիցն. զի այս է ծայրագոյն ի-
մաստասիրացն դասու՝ զդիւցազինն պատուասիրել մանա-
ւանդ գովասանական ներբողենիւք: Զոր հայցեմ ընդունել և
յաճախ քննել. և հրամայեալ զայսպիսի քաջութեամբ առա-
քինիլ, որ նուազեալ յախտէ խեղճեմ ապա յոքնակուս ըն-
թերցմանն, զեղովք տաճել ի բժշկացդ. զի որպէս նախաստ-
կանն գրէ յիւրում Եպիդիմական մատենին, դիւրաւ յառա-
ջին քաջողջութիւնն զգա վերաստանալ, զի օրհնեացի յաստ-
ուածուստ և ի մարդկանէ և օգտեացիս յայսպիսի իմաստա-
սէր առնէ և երախտիս ծառային քում լինի:

Խ Ա.

Առ հայրն Սամբէլ առաջնորդ վանիցն Խնատի:

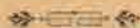
Ի սերկեան աւուրս վերծանութեան բնթերցութի յերկ-
րորդումս երկշարաթու պատահէր ըստ շարամանութեան պա-
րառարար ամի նորոյ յերկրորդում ամսոյ զամբութեանն որ-
գէծնութիւն Աննայի, որ նշանակէր՝ զքառասներորդին պա-
տարուն առնել լրմանն նորա սրղէծնութիւն Սիւնի լինել
հայցէ եկեղեցի սուրբ. յարէ և ի նոյն վիմաստութեանն տան
շինութիւն և խրատէ զնա յարարարդեալ և յայն զմարդա-
րէական զնախուստ ի սկզբան, որ առ Երեմիայ և ի հեթա-
նոսս առաքել նմա, որ նշանակէր զնորոյս նախընթացու-
թիւն և գաւետաւորութիւն. յայնր յարմարական պատշաճէ
զԴաւթեանն երգ եղիցի ականջաց քոց լսել զձայն ազօթից
իմոց. և զի լսելայն ազօթէր Աննա. Ի խորոց կարգացի, ա-
սէ, Տէր Տէր լուր ձայնի իմոյ. եղիցի ականջաց քոց ի լսել
զձայն ազօթից իմոց:

Մինչ յայսմ էաք խորհրդածութեան մերում, զորս փոյթ յանձին կալեալ հարցանէր զմեզ սրբազան հայր սրբոյ Կարապետին, եկն եհառ խոյզ խնդրոյ քո պաղատանօք հանգերձ: Եւ զմտաւ ամեալ մեր զանուն քո և զիրողութիւն, յոյժ տրամախոհէի զգիպական ճահաւորութիւն խնդրոյս: Վասն զի ծեր և քահանայ քեզ ելոյ և անուն Սամուէլ յորջորջեալ. զի՞նչ տուայս արդեօք եթէ ի մէնջ ինչ իցէ հնար ոչ կատարել զիղձ բաղձանաց քոյդ պաղատանաց. կամ զի՞նչ մեզ յայտարիկ փոյթ տմարդութեան մանաւանդ եթէ անողորմութեան. կամ զի՞նչ մեզ օգուտ յայտարիկ:

Սակայն եթէ հրամայէ սրբազանութիւն քո, զերիսս զայս ոչ փոյթ համարել՝ զպատաստան ուղղել և զհրաման սրբայաւան և զպարտա տէրութեանս Ազէ՛ գրեմ սատեղարար զլուծումն իւրաքանչիւր պատճառի և զտցես ի մէնջ անբաղարար զհարցումն. ապ'եթէ ոչ՝ և հրամայիմք անաչառ և հնազանդ և հլու աստուածային պատուիրանին լսել և ծառայել անարատութեամբ. զիմրդ իշխանարար վասնեմք գտէրունեանցն զանձ և ապերախտ զերախտաւորն գործեմք, և զսիրելիսն մեր և զբարեկամսն յառաջացուցանեմք, և զթագաւորս և զտէրս երկրորդ հոցա համարիմք, մանաւանդ օտար մեզ ելոյ և պանդուխտք, և յոյժ պատուաւիրութիւն ի մերոյ քրիստոսապատկեալ արքայէն ընկալեալ:

Այլ զի՞նչ փոյթ քեզ յայտարիկ, միայն բախտի արեւ, բախտի լիցիս բաժին Սանասարեանն Սասնայի. և մի զօր ազաչելոյ թախանձեցուցես. զի եթէ բախտի բախտաբան բախտհական բազրանութեան, թաւի թէ ոչ ումեք լտիցէ տրձակել ի գերելոցն, եթէ և Մովսէս հասանէ առաքիլ, մինչև ցեղիպատասական հասցէ պատիժ պատուհասից. և ահա նմա միայն հաւանեա համոզել, այլ որքան հնար է փութեմք ի ճշմարտութիւնն, զծերութիւն քո պատուել, ողջ լեր:

Առ կրօնաւորն Խնամին, յորժամ վախճանեցաւ ծերն Սամուէլ:

Ծանկայ զծայրագոյն ծերունւոյն փոխումն, որում հաւատացեալն էր հանդիսի յերանաւէտն անթառամ և յանդատում կեանս, որով և զանտիսն խնայողութեաց կուտական իւրովին քաղաքավարութեամբն և մաքուր վճիռ և պարզ բոտ միեղինացն պարու ի ազմատիպ կենցաղական շաղախմանցս. որք ի կենցաղումս ի բացուստ ելով, ի լեռնն ընդ Յիսուսի երանելով, վեհագոյն մտածութեամբ զերանտկանն յինքն պարտեալ սերմանս բուսուցեալ, ընծիւղէր երանելի սերմանեացն բողբոջ: Վասն որոյ ծաղիկ հրաշափառագոյն ալեացն զանթառամն և զանխամբն փայլեցուցեալ, որով ըզպարզես խոտացեալ լարեայն, եհաս ամս պատահ ընդունել: Երիցս երանեան յուսափայլեալ ծերունւոյն. կրօնաւոր քահանայ և ծայրագոյն հարց արիական և ողջախոհ սերտութեամբ զիւր կատարեաց մրցման հանդէս, խաչակցութեամբ հանապազօր ընդ Յիսուսի կցորդարար միացեալ:

Եւ զի՞նչ առ այն արգելում այժմ զիմս առատաձիր լեզու և բան և զիւր արքայական, ասեմ թէ հոգս ցնորից, որ այժմ ցնդէ ցիր և ցան զիմս մակացութիւն տրամաբանութեան, որ ոչ զօրէն զօրեմ իմն սովորական նախապատուել ցնորայն առն բարւոյ ներբողենիս տարաձիգ գլխատակ պատուել:

Բայց այժմ հաւանի ինձ այնր խրով հեղահայեաց երկայնամտութեամբն և յուսոյ, զի ոչ այսու բաւականացուք, այլ բոտ ալիմանն ի մերում մատենի ընդ այլոցն նշանաբանական միայնաւոր անձնացելոց, որք կուտական բարբոնտն անթառամ պսակեալ: Այսպէս և զսորայն ընդ նստա ոչ զանդաղիմք ներստատական հրաշքանութեամբ մակազրկել Բայց զուր, ով երանելիք, և հրեշտակական կրօնիւք վայել-

չացեալք, գեղեցիկ զորդիութեանն հնազանդութեամբ բնկալեալ օրհնութիւն, զգիր ձեր բնկալեալ վերժանեայ. և ահաւասիկ խնդրէ ի ձէնջ բանս ոչ այլ ինչ այլ զհնազանդութիւն միմեանց, քանզի զի՛նչ բարի է կամ զի՛նչ վայելուչ, զի բնակին եղբարք ի միասին. այնուհետեւ Աստուած բնակեցուցունէ զմիակրօնս ի տան, որ հանէ զկապեալսն քաջութեամբ:

Արդ զգուշասջիք ժողովեալ բազմութիւնդ և ի միասին խնդրեցէք զասաջնորդն, զոր և կամի Աստուած և դուք, և միաբանութեամբ գրեցէք առ իս, և փոյթ առ իս առաքեցէք. և ի ձեռն գրոյ ծանուցէք. եկեացեն առ մեզ յանուանէ և այսոքիկ յեղբարցդ, զոր ոչ և զանուանող գրեալ եմ իմովս ձեռնարկութեամբ. և այսոքիկ փօշթ, զի մի յապաղեացին. վասն զի գրեցից նոցա վճիռ ինչ հաստատական, զի մի երբէք յայլում ժամանակի գորդեացին և լիցի աւերումն ալապիսի մայրաքաղաքացեաց, ողջ լերնոք մխիթարութեամբ Հոգւոյն սրբոյ:

Խ Գ.

Պատասխանի ասաջնորդի սուրբ ուխտին Մարաշինոյ Սաթիբէնի:

Զաստուածապատիւ հօրդ հարանց և ամենայն սրբազանիցդ դասու խաչակրօնիդ և ճգնադրեաց անձնացելոց եղբարցդ իմացեալ յառաքելոյս հրեշտակէ ծանեայ գողջոյն, զի տակաւին կենդանի էք: Յայսմ ծանեայ զաստուածային մատակարարութիւն նախախնամութեան և վերակացութեան յաստուածուստ պահպանական ձերդ միեղէն և համակրօն մաքուր և աստուածահաճոյ վարուց և հաւատոյ յուսացելոցն անսուտ խոտումանցն Աստուծոյ երանելեաց ծնողաց մերոց:

Քանզի ոչ միայն սքանչանս է այս, այլ և սքանչիկաց մակաւստար և զարմանց գերահրաշ. քանզի արտաքուստ մարտ և մերձակայից հանդէս և յայլազանց և յայլանդակաց

արշաւանաւ։ Որ և ոչ աշտպիտի տխտեկնացի զուժք և ոչ խուժք սկիւթացի և յոմանց յարուցեալք և յուզեալք և յոմանց զնկուցեալք, մանաւանդ եթէ մասնեալ խաչի, և յոմանց նախանձեալ և քառթեամբք ծնեալ. և այլ ոչ միոյ կամ երկից կամ երից, այլ թուի ինձ, եթէ անթիւս հատանի, որք իմաստութեամբ և աւագ աչօք պարտաբար հայեացին. բայց զօրութիւնն Աստուծոյ ոչ զանդաղի պարտել, և յոյսն կենդանի կերտացողացն զգա և աղօթք կենդանի վկայիցն և աստուածապգեաց արանցն կրօնաւորաց և հանապազօր խաչակցելոց ընդ Յիսուսի միշտ առաջի Աստուծոյ լինելով, ոչ թողացուցանեն քակտել զցանկ կրօնից զօրա և զուխտ աստուածեղէն միտքանութեան ձերոյ. քանզի թէպէտև գայթակղեմք, ոչ խաղաղ կործանեմք, քանզի գայթակղելին ոչ ըստ օրինաց և ոչ ըստ ձեզդ, այլ ըստ մեզ. քանզի գայթակղի իտրայէլ, օւրեմն Աքաար, այլ ոչ Նդիա, և Մանասէ, այլ ոչ Նուայիսս, և որք միանգամ ալսմ հետեին, և որք նախ քան զայստիկէ Քանդի լուսմ այժմ զվատացն վատթարութիւն և զվերջութիւն յայտնի կացուցանել և չարեացըն և զքաջացն զառաքինութիւնս ճառել. քանզի բոլորին բաւական էք և ամենայն աստուածեղէն պատգամացն տեսանօղ և յարգարօղ։

Բայց թուի ինձ եթէ քոյդ արիութիւն և զօրութիւն ոչ միայն ի քէն է և ըստ յօժարութեանդ քո կամ ըստ առաքինութեան կամ ըստ մրցանաց և հանճարոյ, այլ ըստ զօրութեանն Աստուծոյ, որ աշտպիտի հանգիստական և խռովութեան ժամանակի պատրաստեաց զքեզ իբրու ճակատամարտիկ իմն, միամարտ և աննահանջ արիութեամբ զիմակայեալ, անտանելի և անժուժելի խաղմարարաց նեքուստ և արտաբուստ։

Քեզ ոչ եթէ փոխարէնս ըստ մարմնոյ պարտ է հատուցանել, որ և ոչ ըստ մարմնոյ երբէք միտեցեր, այլ և ի վերայ քո աղօթս առնել ոչ զանդաղիմք և յատուածուստ պահպանական քեզ հայցել օգնութիւն և շնորհս։ Քանզի գառ ձերին քո ոչ ընկալար այժմ ասել՝ ուլ յուզեմ աւտղակարար

խուճապեալ զգոսա հասուածոյ ինչ ի բնաբանականէն, և այս ոչ սակաւ եղև մեզ տրամութիւն. նաև ոչ իսկ ծանուցեալ էր մեր գմերոցդ թուղթ և բան:

Եւ յայսմանէ տառապանօր և տաքաղուսութեամբ կիսակենդան համարեալ գմեզ և գրէ կթէ ի կենցաղումս իրրուանկենցազ և յոյժ տկարացեալ ի վերայ բազմազան ազէտիս. քանզի զարմանամ ընդ այսպիսի ատելութեան արմատացեալ և աճեցեալ, զի թէ զարտալածէն իմ պարտ վարկանի և զտառապանօր տաքապարտ շրջեցուցանել յազազս իրի ինչ սովորական, որպէս եղև իսկ, զի՞նչ այժմ ատելութիւն և հակառակութիւն և մեքենայ, և մոռացմունս և պարտաւանս կարեալաւոր բաղում ջանիւ և փութով, զոր Տեառն միայն է տեսանել:

Զոր գրով այժմ ոչ պարտ վարկայ երկարել քումդ ամենիմաստ տեսութեան, սակայն բանիւք և կենդանի ձայնիւ փոքր ի շատէ ինչ զհանգամանս եղիլոյ գործառնութեան մերոյ ծանուցի, որ ի քէնդ առաքեցաւ առ մեզ: Եւ զայդոսիկ փոյթ անձին կալեալ արասցես վաղվաղակի առանց յապաղանաց:

Այլ ի ժամանակիս խոտութենէ և ի ճանապարհիդ աւերմանէ ոչինչ առաքեցի քեզ այժմ, բայց սակաւ մի ձիր ինչ, զորոց անուանս իմով ձեռամբ նկատեալ ընթերցցիս, և այնքան պահանջեցես ի բերողէդ. և ազօթս մեզ առնել յայտնապէս ամենեքումքք և ի ծածուկ առանձին մի դանդաղեցիս, ողջ լեր:

Խ Դ.

Առ հայր Ստեփինէս յաղազս թակի մատանոյն:

Աւաղիկ առաքեմ ուսեալերաւական տառ, տրամակալեալ յինքեան յարարեղունն քարգոնական կնիք յազնուականէն Արարացոց, յապարտնէն արքունի, պերճ և պաճոյճ

մակադրեալ, տարակաշացեալ և ստորագրեալ կայծանիշ ասորական կարմրակերտ մեկանաւն զի՞ծ թագաւորական, անթառամի և անթորելի երբէք:

Ձոր և սակա տրամախոհականին տարացոյց զնա վարկան կայլակացելոցն աղբերացեալ, որ ի տէրօճեան կողէն, զի իբրու նա զգիր դատապարտական պարտապանին հօրն առաջին լուաց ջրօփն, և զրեաց արեամբն ի գարութիւն կենաց:

Ջայս առեալ տրամախոհականացն ի սինկլիտոսին վարկան արքայի գրել, զոր առաքեաց սուրբն աշն և բարեբարն Կոստանդիանոս արքայ, Մաւնաւմախն անուանեալ, այսինքն միամարտիկ, տխտիզ սուրբ և մայրաքաղաքիդ Մարմաշինոյ, քեզ սրբոյդ Սոսթէնէսի, արի և առաքինաւէր տան, յոյժ գօրաւոր բանս հանդերձ կնքափն ոսկեղինաւ ի հրբամանէն աստուածեղէն գօրութեան:

Փնօք պատիւ գօրութիւն Ամենակալին խնամողին տնօրինողին, որ ոչն առիկայծեալ շիջոյց զլապտերն հաւատոյ: Բայց ոչ զայստօրիկ միայն, այլ և վէստ և պատրիկ և պատասպաթար ոսկի մատանի, հինգ իշխանութեանս փառս առաքեաց եղբարցս իմ, այլ զայս արար միենայն հողի ի ձեռն բարեփառ առնս՝ յերտաւորս և իմոյ ծառայի Բրիստոսի Աստուծոյ:

Գոհանամք զՏեառնէ, զի ոչ արար ամօթալի զծառայս Գրիգոր յերանելեաց իմոց ծնողացդ, գոհանամ զԱստուծոյ, փառաւորեմ, երկրպագեմ, օրհնեմ յաւիտեան, զի այց արար ծառայի իւր: Եւ ես կամիմ չոգալ առ սուրբն արքայ, ահա ժամանակ աղօթից խորհրդական. Առ քեզ Տէր համբարձի, և զՏէր հովուեացէ:

Յորժամ հացէ նամակդ արա սէր սրբոցդ և ժամ երանելիացդ, և զրեան զայս ընդ ամենայն մայրաքաղաքս սրբոց և զգիր իմ առաքեան առ ամենահեան, և արձակեան եղբարս կամ եկեացեա զու և տարցիս զոսկի մատանիս: զի ես մինչեցութօրէս կատարի, ոչ կամիմ յառաջել, ողջ լեր:

Խ Ե.

Ան աշակերտս իւր Բարսեղ և Եղիսէ յազազս խնդրոյ գրոցն Արիստատէլի:

Թէպէտև գնախուստ գնուիրականն նիրհեալ տիրական պատուաւիրութեան առ ի ձէնջ, սակայն իմ դամենայն արտակացութիւն և արտալածութիւն հանդերձ տարարնականութեամբս ստանձնեալ պարտ վարկանիմ տիրապէս կրել ինձ յամենայնէ արտակացեալ. այլ ի ձէնջ միայն այս հայցելի է ինձ, զի փոխանից Ասատւծոյ և սուրբ և անշարժ վիմից ամենաբի ծառայիցէք իբրև Ասատւծոյ, զի մի յանէծս անկցիք, որ սնոյցն դձեղ, և դամօթ կրիցէք յոգունց ի կեանս ձեր և զկնի կենաց յերանելի յեղբօրէն ձերմէ:

Արդ լուայ եթէ Ասատւծոյ փոխանդ մեր տուեալ է ձեզ Արիստատէլ. կամիմք եթէ առաքէք դա մեզ. քանզի նախ պարտ է զքերականութիւնն հանդերձ թարգմանութեամբն ուսանել տիրապէս մակտացականութեամբ, և զկնի այսր զհետորականն երիւք հանդիսիւք անսխալ տրոհութեամբ, և օպա զսահմանացն պարունակել, և պղատոնական և արիստատէլական, և դարձեալ պիւթագորական կարակնակերտութեանն բացորոշմանց և դատողութեանց. նախուստ քան զայսոսիկ կրթեցելովք նեկուռ վերձանութեամբ զհին և զնոր կտակարանս, և առատղելալարժութիւնս ի բազում և զանազան տեղիս զեղեալ գորքանութեամբ արտայայտել հաւանիմք, և ի խոյզ ելանել ջերմագոյն և քաջողջական խոհականութեամբ և արամաքանական հաստատւծոց հոմերական և պղատոնական նախասականին և այլոցն բոլոր արհեստից և մատենից: Զի յամենայնի իմաստասէրն խոստովան լիցի զգիտութիւն և ուրացեալ զանգիտութիւն մանաւանդ ըստ կարողութեան քառիցն արհեստից՝ թուական, երաժշտական, երկրաչափական, աստեղաբաշխական: Այսոցիկ հետեւ ըսական է այս իսկ, եթէ Արիստատէլի հաւաքմունքդ այն է,

որ առաջեալն է յազապս երկնային մարմնայն և զնդատե-
սութեան երկրի կամ յազապս օրինադրութեան կենցաղոյս,
յորս յիշատակէ և զորականութեանցն քակտումն և զախտիցն
բաժանմունս, զոր անուանեն խորհրդական, առաքեալ այսր
զգաս:

Ապհիքէ միայն Պորփիւռի առաստիւթիւնքն իցէ բացո-
րոշեալ ի խնդրոյ Քախաւորին հնգից ստորագրութեանցն, որք
են այսոքիկ սեռ, տեսակ, տարբերութիւն, յատուկ և պա-
տահումն կամ եթէ ութիցն, որք են դիտաւորութիւնն, պի-
տանացուն, պատճառն, մակադրութեան կարգն, վարդապե-
տական յեղանակն թէ առ ինչ մասն, տարբերումն կամ
զիւրն Ստագիրացւոյն գոյացութիւն, որակ, քանակ, և առ
ինչ ուր, երբ, կալ, ունել, առնել, կրել, այսոքիկ ոչ են մեզ
բղձալի ի հեռաստանէ զայսպէս խնդրել: Քանզի արամա-
դրութիւնքս այս վաղ ուրեմն պատահեաց մեզ մինչ տակա-
ւին պատանեակ եղելոյ:

Իսկ եթէ որչափ ջան եղեալ ոչ խոնջանս վարկանել
սակս տառփելոյն յաւէտ այսպիսի ժողովմանց, որոյ տեղեակ
էք դուք ի պարսկականէ անախ և յԻմայէլացւոցն, և այժմ
Յունաց անդանդաղ քառիցն արհեստից հեռաբար մասին
ինչ տեղեակ լինել: Քանզի յայտոսիկ կրթեալ զմեզ վեհագոյն
վարկանէի անկողոպտելի և անծայրագոյն ոտանձնել քան
զամենայն ինչ որ ի կենցաղումս ագնուագոյն:

Իսկ եթէ զայսոսիկ խոկասցիս, մինչ տակաւին օոռա-
ցեալ ես և զներսու տրամիքս խոկաս կակղացուցանել, յերկսս
այս օգտեսցիս պատուասիրեալ զբաղեալ ի բարեաց հեղա-
տեսակ առաքինագոյն մակացութեամբք, զերծեալ յեռամա-
նակ տաղոյ անաշխատարար այսոքիկ լինին քեզ. քանզի և
սկզբանն իսկ ամենագերագոյն և տենչալի տեսական փաս-
տահանին իւրոյ յորդորմանէ յայսոսիկ վարեցելոյ գեղեցիկ
իմս մոլորութիւն և ողջախոհ մտածութիւնս գրէ. և նախ
քան զայսոսիկ միով մատամբ ճաշակելոցն այսու պատահեալ
է ամենայն կենցաղականացս բարեաւ մնալ ստացեալքն:

Իսկ եթէ կրթեալ էք քս յայսմ ստաղին մրցանակի և

վերձանեալ զյոդնախումբ հոյլս հանդիսացելոցն զայստսիկ և զպարկեշտութիւն նոցա և զառաքինաւեսակ և զնորագոյն բանաստեղծութիւնսն և զկատարմունսն, ոչ միայն ըղձալի լինէր քեզ, այլ և զբոլորս ակաաւկան և յաժողական խնդրոյն արտաքոյ մղեալ զքեզ զկնի իւր ձգէ, զի ամենեկմբ աշխատարար ակաաիցն է արտալոմծիչ:

Այլ որ զգիտողականդ ստացեալ է յանձին զպատկանութիւն քահանայական դասու, հարկաւորարար պատկառեցուցանէ զմեզս զբել առ փոխանդ Քրիստոսի, որ զայսպիսի իրողութիւնս ոչ հոգ ածեալ, քանզի զամենայն ինչ աւաղ աչօք տեսանեմ, որ փոխանդ է Յիսուսի և առաջնորդ հոգւոյ փրկութեան: Ողջ լեր:

ԷԻՉ.

Առ աշակերտ իւր եղիւէ, եղիսկոցոս Սերաստիոյ:

Էսեմ զբէն, մանսեկ դու, եթէ գառնդ ելով, աչժմ հովիւ զքեզ կացուցին երկոց հարցափորձութեամբ խոստովանեալք, և այն զկատարեալսն սէր և զառ ի Հօրէն ուսեալ դաւանութեանն սկիզբն. և ապա զպահպանականն ընկալար իշխանութիւն և այն զժայրագոյնն բոլորից հօտի. վստահացեալ ուրեմն աստուածպետականին Յիսուսի նմանողդ զփշումն յանախական տիպ մատուղ ելոյ, զմտաւ ածեր զԵրեմիաս, և զԴանիէլն, զՍողոմոն և զԻւրն հայր ի վերջին ծնելոցն մինչ օծանալք, զՅովհաննէս և զԱռիստակէսն:

Այսոքիկ ի հովուաց մեզ իմաստասիրեսցի տարացոյց, ի մարտիրոսացն նախափկայ և առաջինն սարկաւաղաց Ստեփաննոս, և ի մարտիրոսաց Կիւրակոս: Այլ ինձ յոյժ երկիւղալից և տրամական հանդէս հանդերձ ցնծութեամբ, զի մեծագունի հասեր հանդիսի և մրցանաց մարտի և աշխոյժ

ժամանակի բնութեան և տկարացելոցն ի հաւատաւ:

Եւ զի՞նչ որ առ այս քեզ խրատական կամ զգուշացուցանող հաւանեացի ստեղծանել բան. կամ թէ օ արդեօք օգնականութեան քեզ հաւանեացի կամ զգաատացուցանէ կամ միտիւթարեացէ: Քանզի մշտայոյդ այժմ զծովու կենցաղոյս տեսանեմ յածեալ զբնութիւն և զալեաց ի վեր ծառացելոց բնութեաց և զկոհակացն սղատրեալ բարձրութիւն: Եւ օ որ հաւատպեա մանաւանդ եթէ հաւահանդիսաւ. վասն զի ժամանակս և նշանակութիւն և ամենայն աստուածեղէն պատգամս դարձակումս որդւոյն կորստեան մեզ յայտնէ: Վասն որոյ ցամաքեալ է սէր և բազմացեալ անօրէնութիւն, այլ բնութեալքն սպասեն, վասն զի սակս այնորիկ կարճեալ է զաւուրսն:

Արդ լեր չընտրելոցն, զի յիւրաքանչիւր դարս այսօրիկ ոչ նուագին: Լեր Արէլ, և մի զպատասխանին առ ձեռն զկայէնին ուսցիտ ոչ եղեալ պահապան: Արդի ես նոյի ապրեցուցեալ և ի չարին ժամանակի ոչ ծնեալ, մի ծիծաղեացիս ի վերայ հօրն: Լեր Իսահակ և մինչև ի զենումս մի հարցաներ զպատարազէն, հեղգացեալ կամ փախուցեալ: Լեր Յակովբ և մի ընդ վայրենի որսս յածեալ վաճառեցես ընդ սպան զշնորհս: Թէպէտև վաճառիս յեղբարց իբրև զՅովսէփ պատանի, մի անողորմեացիս վաճառողացն զքեզ և այն յեղիպտոս: Եթէ Մովսէս և Ահարոն, մի զհակառակին՝ զմատակարարելն փութաւ: Լաւ համարեա զպատուիրանսն պահել և մի օտար հրով ծախեացիս իբրև զեղիաղար: Լեր քաւիչ իբրև զՓենէնէս, Թէպէտ և սրամտօղ, զի անցցի բարկութիւն, և մի հեղզ իբրև զորդիան Հեղեայ, զի մի տապանակն Տեսուն ի գերութիւն մասնեացի և զու ընդ նմին մեղցիս և այն ոչ գովեալ: Մերձ առ Երիքով երթիցես և եօթն անգամ զպարսպօքն շրջեացիտ սաղմոսելով, զի տապալեացի առաջի ժողովրդեան քո: Զյորձանսն Յորդանանս ի վեր կարկասեցես և զօտարակայն յաղտաղտուկն առարես ի ծով և անցցիս յերկիրն Աւետեաց: Մեռիւր վասն Դաւթեայ ճշմարտութեանն ի Սաուղայ, պապանձեա սակայն խորհրդ-

զիւ, զի ծնցի քեզ Յովնաննէս: Մի եղիցիս կայիափայ, մի-
միայն գտասանորդելն փութացիս, զհատաժաճառսն ցր-
ուեսջիր, զտղաւնալճառսն ի բաց հան, գտան գտուն Աս-
տուծոյ, արա խարազան շուանեայ: Եորժամ տացի քեզ
վերձանութեան իշխանութիւն, զՀոգւոյն բնութեցցիս զօծումն:
Եորժամ ընկալցիս զփշումն, ապա անցիալ բողմեցցիս: Մի
արժաթաւէր, որ կորոյսն զՅուդայ, այլ մերկ իրբն զՅօհան-
նէս: Մի առօղ իրբու զԱնանիա, այլ իրբու զՊետրոս և իր-
բու զՅակոբոս անկցիս ի բարձանց և թափօք մեղցիս. խա-
չեցիս, և թէ հնար է, զլիս'իմայր, զի հիւսիսդ յահեկին լիցի
քեզ և դրախտն բացցիս Հեղ, և րկայնամիտ, պարկեշտ, խո-
նարհ, և զորս միանդամ հայցէ ի քէն Պօղոս, զի ի քեզ
Աստուած բնակեացէ և իւր տաճարացուցեալ առաջնորդեացէ
քեզ և յամենայնի աջողկցէ, շինեալ ի վերայ վիմին, և մի
զփշումն նորա ի բաց հանցես, զի ի քեզ բնակեացէ և զու
ի նմա: Մի զժամանակեանս աղմատիալ և անարդ և որ
յառառածային օրինացն օտարացիս, այլ նոր բարութեամբ
յարդարեալ: Լից զականջս իմ ցնծութեամբ և լեր որդի լու-
սոյ և որդի տուրնջեան, զի յամենայնի փառաւորեցի ա-
նունն Աստուծոյ և ինքն պահպանեացէ զքեզ և եղիցի օրհ-
նեալ յաւիտեանս ամէն:

Խ Է.

Առ Կիրակոս յոյն զոգիր:

Յաղթեալ մայելլական ճեմեալ պատանեմ քեզ, մարտու-
ցեալ յայտմ զծի, տարակուսեալ տառանիմ, զբաղում օտա-
րոտի կասկածել, վարդապետելոյ ի մի թմել զօրէն վիմի
լործուա ոտից անհատատակի և անկասելի զօրկոտ գնացից
անուղի, զօրութեամբ բազկի շարադրական բանաստեղծեալ
բաժանեմ, զի կարօտացիս անգիտաբար: Բանդի ճշմարտա-

գաւան իմ հաստուած գանձեալ գժուարին քննողի և անգիտելի, քանզի գեղերեալ շրջի տիրապէս խորհել, և ի վերայ հասանել լստ իրին ոչ կարէ յիրաւի, զի թաղուցեալ ծածկի:

Եւ այժմ հասաւ քեզ երկունք, բայց ոչ ծնցիս ճշմարիտ բամբասողդ մեզ երբեմն երեւեալ: Հնազանդեան սահաւ կատակերգական աշխարհօրէն, որպէս տսէ Համբարտ, ի տաճարին ճշտելով վայելչարանեալ նորադոյն բանիւք:

Այլ մեզ յայտնի և քեզ անյայտական, և կարծիս, և աներևակ նորայն բանք. զօրութիւն իմ և լոյս երեւալ, օգնութիւն ընկալեալ և Հոգւոյն, զտաքանութեան քո ծածկոյթ անարգեցից: Հռչակեալ աւետաւոր լինիմ պատճառարանիդ երբէք թէ զթշուառութիւնն թողցես, ընձեռեցից յայտնի լուսաւոր բան և ի հափ ամից և թափեցից ի վերջին տգիտութենէ:

Խ Ը.

Առ Գիրակոս յոյն գաղիւ:

Էւայ ի քէն ի մէջ բաղմութեան ամբխի իմասանոց, տնտիրց առ առաջի մեր, յորժամ զատուցութեան պարապեալ, տրամախոհէի հաստանել վճիռ ի սերկեան աւուր, զի այսպէս հարցեալ զմեզ հաւանեցար ասել, եթէ ոչինչ է ինձ սքանչելի՝ իմացեալ ամենայն գոյացութիւնս միանգամայն բաղկացեալ ոչ երկնի և որ ի նմայն են ընթացք արեգական և լուսնի և կաճառք աստեղաց և ներգործութիւնս, որ ի նոցունց, և ոչ տարերք և ոչ ծաղ և ոչ երկիր և զօրս այն բուսուցանէ, այլ միայն սքանչելի է ինձ մարդկայինս բնութեան ախտեղեանցն ներգործութիւն, եթէ զհարզ տկարագոյն նիւթն այն գլխաւարեղուն ճաշակս իւր զօրէ արիւնացուցանել և բաշխել:

Այսոքիկ էին քոյն ստորառացութիւն մանկական անտիութեան կամ անտեղեկութեան: Զոր մեր ի պատկառանայ

պար ասեալ բաղմութեան ոչ կամեցաք զքեզ իբր անտեղեակ ի ձեմարանիս, զի արամեացիս. քանզի այսպէս Ախալխոս երբեմն խրատեաց զմանկունս իւր, եթէ մի ի կարծեցիլոցն խնասանոց հասեալ առ քեզ պատկառանս սակս ուսումնականին հարուսցես նմա ի պատճառս ծանուցանելոյ, որ ոչ աչգապէս արամախոհին ի միջոցի ձեմարանին, քանզի պատկառեալն կամ արամեալն ոչ երբէք կարողանայ բնդունել զվարդապետութեանն դատողութիւնն, այլ այսպէս հանցես զնաւ կարծեացն անտեղական կամ ի ձեռն զրոյ և կամ ուշեղադոյն և ներողագոյն բանիւ: Քանզի որ մակաղութեան են հասեալ, պարտ է նոցա զբնութեան անթակալին հետեւել, իբրեւ զհիւստունս զփայտ ոչ բնութեամբ և զօրութեամբ, այլ որպէս ինքեանք ունել տեղի մակաղութեան: Այսպէս և ամենայն արհեստից որքան կարողութիւն է իրին, բնդ նմին և մատակարարութեանն յարդարումն:

Եւ այժմ քանզի բանս առ ձեզ ոչ կամեցաւ ձգիլ յաւանապոյն տարացոյցս, քանզի այսքանեացս տեղեակ ես, այլ զի սակս ակննդեանցն էր խնդիր խռզմանս: Եւ յիրաւի սքանչանս ոչ սակաւ քեզ եհաս, բայց միայն յայտմանէ, զի տակաւին խնդրես զտղայական և զխակապոյն խնդիրն. թէ զփտես, եթէ երկին և որ ի նմա և երկիր և որ ի սմա, ամենեքեան տարացոյց զմիտ մարդոյ նշանակէ: Քանզի ինքն պարտաբար զամենայն բերէ բաղկացութեան գոյացութիւնս, սեւարար ի միտ ակասակի յատուկն այն նշանակեալ երևակայացուցանէ:

Քանզի խելապատակն զերկնի սնի նշանակութիւն և զօրաւորագոյն. երակք, որ յուղղոյ անտի, զաստեղացն հընդից և խոհականութիւնն զնորայն մատակարարութեան ի բոլոր մարմինն. իսկ երկուց աչաց զարեգական և զլուսնի զրնթացս. և զգայութեանցն կրկնակի և միակի դայլոց աստեղաց և զտարիւրց որպէս ի փշմանէ, երբեմն ի բերանոյ զօրորչի զթեմանայն նշանակեալ, և ցրտայինան զհիւսիսայինն. և ասիկս զվիմաց, և Զիւս զարմատաց, և երակս զգետաց, և որովայն զծովու. իսկ մօրուս և հերս զմայրս, և

մանրագոյն մազս մարմնոյն զրոյս, և բոլորն մարմինն զհող, և փշումն զօդ, և ամբողջտականն զջուր, խոյ սննդական ջերմութիւնն զհուր:

Եւ քանզի տարակուսանս քո միայն ամենդեանցն էր, եթէ զիարդ զյօքնաբեղուն կերակուրսն զօրէ յեղափոխել յարեւն և կամ վտարական զօրութեամբն յերաքանչիւր անդամս ընդ նմին զօրութեան ատարել, և եթէ փանաք և վրտիտ անգամն աչն, ամենդիքն, զիմբդ զայսպիսի ներդործութիւն տեւէ և տոկայ արան բեկել, յայսմ յոյժ մանկական եհաս քեզ տարախոհումն: Ո՛չ գիտես եթէ Ստեղծիչն ոչ զնա վտիտ և փանաք և յոսին քան զայլսն ստեղծ: Թէպէտեւ իւրաքանչիւր ոք անդամ զիւրն արբանեկել հաւանեցաւ ներդործութիւն, այլ սա յոյժ զօրաւոր և քաջուշեղապէս ունի զիւրն բազկացութեան զօրութիւն, զի ի ջղաց զսա Ստեղծիչն ստեղծ պատառակօք հաւանիւս լատեալ բազմակին մանուածով և յօքնական և նրբագոյն երակօք շաբապատեալ, խսկ բնութեամբ ցբաին զօրէն ծախու կամ անօթոյ խեցեղէն կամ այլոց զործարանաց, զի տեւել կարտոցէ կենդանական և սննդական հրոյն և ջերմութեան արեանն լերդին և լեղւոյն:

Եւ զայսոսիկ կարճառօտ հաւանիմ հատանել քեզ, զի եթէ կամեսցիս ի ծերութեանդ զմանկականն և այժմ ուսանել, ընթերցցիս զմատենն երբորդ Փաղիանոսի ի չորրորդում տառի իւրում եպիղիմական տիմին տրամարանութեան, որ ի սակս կազմութեան մարդոյ, և զՍիսալիոսին, որ յառաջնումս մատենի ի բազկացութենէ սերմնառութեանն ցուցանէ յիւրումս յայտարարական մատենին, զոր ուղղախօսականն ասեն:

Բայց և եթէ զբոլորիցն կամիցիս համառօտ գտանել, զի մի յածաշու խոնջմամբ տարակուսեսցիս տարախոհական մտածութեամբ, ազէ՛, սա ընթերցիր ուշեղապէս յօքնակուռ վերձանութեամբ զԳրիգորին Նիսեան ծայրագոյն մատեանս, զկազմութեանն ի զբնութեանն, և յայնմ գտցես բաւականապէս շատացեալ Քանգի մեր ոչ է սովորութիւն զողաբար զայլոցն իմաստասիրութիւն խորթս մեզ ստեղծանել, բայց

սուղ ինչ գտարախոհութեան քո անսեղութիւն յայտնեցից քեզ:

Զիմրդ ընդ մերոյ մարդկային բնութեան դարմանաս ախտնդեացն արբանեկել, որ յոքնագոյն կերակրօք և նմանապէս մարմնոյ ճաշակեմք մարմին, երբեմն այլօք գործարանօք օգնեալք և հնարաւորութեամբ և մակացութեամբ և բրժըշկութեամբ և արհեստիւք և զղեստիւք, տամբք, խորանօք և սաղարթացեալ բուրաստանօք և ամենայն հնարաւորութեամբ հազիւ հազ զմարմինս մեր սուղ ինչ պահպանեմք. և որքան կարողութիւն է, իմաստութեամբ օգնեմք ախտնդեացս և որ այլն այսմ հեռեմք:

Իսկ զարդեօք ոչ առաւել սքանչապցի ընդ թռչնոց, եթէ զիմրդ ի միոյ հառէ անեղական և անյարմար պարսկական հաւն այն գրազմորակ փետուրս իւր ըստ իւրաքանչիւր մասին բերէ կենդանական, և որ այլ տեսակք թռչնոց, և յիւրաքանչիւր ամի յեղափոխեալ զփետրիկս իւրեանց նոր և չքնաղ ըստ կարգի շարամանեալ նորոգեն, և այն ոչ ի միում ժամանակի, զի մի կնտացեալ սոցասցեն զիւրահաս թշնամեացն. և այսոքիկ յօքնատեղակ և յանհատան վարին եթէ մանրամասնաբար թ և ա խ ո ջ ե ս ց ի տ:

Այսպէս և շաղկակերք և դադանական հաւք և չորքոտանիք բոլոր ի միեղջիւրէ մինչև ցրնդեռն, և յարծուոյ մինչև ցճնճղուկ և ջղջիկան. և զայսոսիկ զամենեսեան ի ձեռքն ախտնդեացն իմասցիս կերակրեալ և զկենդանութիւն կրեալ:

Եւ արդ զի ոչ սքանչանս կալաւ զքեզ սակս ճնճղկոյ և կամ այլոց տկարագունից հաւուց բայց միայն մարդոյս, և այն ախտնդեացն որ յինքեան ստանձնեալ բերէ զերկնի և զերկրի գորութիւն մանաւանդ վասն որոյ ստեղծաւ իսկ:

Իսկ եթէ զիմրդ կերակրէ զիւրաքանչիւր անդամս ըստ իւրաքանչիւր բնութեան և ձեռոյ. զիմրդ ի միում պարտիզի յօքնարուն ծառս ի միոյ հողէ և ի ջրոյ կերակրէ, զիւրաքանչիւր պտուղս անշփոթ միմեանց և անյեղափոխ յառաջ բերէ բնութեանն գորութիւն, այսպէս և զբոյսս և զամենայն

արմախ ի միում տեղւոջ: Քանզի մարմնոյս մեր նկարումն
և կերպարանի տիպ և անդամոցն բացարձակին ի սերմ-
նառութեանն սերմանի՝ իրբու ի պարտէզս ի միում տեղւոջ
պար առեալ, և իւրաքանչիւր որ զիւրն բերէ բնութիւն և
ձև, և մերս թէպէտև միով մտրթով պարտեալ է, սակայն
ի սմա ունիմք զբախնս և ջերմինս իրբն զկարգ և զփայծա-
ղքն, և որ այլն բերէ զիւրաքանչիւր զօրութիւն, և միով ա-
րեամբ կերակրին: Քանզի իւրաքանչիւր որ զիւր նմանապէս
բարշոջական զօրութեամբն խնդրէր, սոյնպէս և վտարական
զօրութիւնն առաքէ: Բայց ոչ թէ այս միայն մեզ մարդկա-
յին սեռի պատահեալ է բնութեան, այլ ամենայն կենդանա-
կան սերի. և այս՝ այսքան:

Բայց յայսպիսի տկարագոյն մտածութենէ կամիմ զքեզ
ի բաց մզկէ. զի զայսոսիկ անկարգութեանն նախուստ ոչ
կրթել քեզ ըստ կարգի ճեմարանին հասանէ, քանզի այժմ
Սոկրատայ և Պլատոնի հաւանեալ է թեակսխութեան: Զիմրդ
այսմ ոչ էր տեղեակ, որ և ոչ յուսումնականին մի և մի բե-
րելով նշանակութիւն սորա. և ոչ պատկանեցուցանէ զքեզ
Պլատոն յասելն իւրումն: Աներկրաշափ որ մի ներամտեցէ,
եւ որք ոչ զախոնդեացն զօրութիւնս իմանան, զիմրդ աստ-
ուածաբանութեան զինքեանս կարող կասկածեն զոր եւ ա-
նա յիրաւի ուրեմն առաջեալն, եթէ որք ի բնութանականէն
յաստուածաբանականն ամբառնան, ըստ այնպիկ հաւանիմք
զոր, որք յաղջամզջին տեղւոջ ելով և ի խաւարչտին այն
ինչ՝ յարեգակն հայիլ ձեռնարկեն, որք ի նոյն ժամուն կու-
րանան:

Այդ այսպէս, որք յամենկին մարմնականացս յանմար-
մինան ձեռնարկեն մտաչել, զոր առաքելով քերզութիւնն
վասն Ստասի և Եփիալատոսի և Զոսայ, ի վերայ Որմոպիսոսի
յոժարեցան դնել, և ի վերայ սորա զտեղեաշարմն Իփոդոն,
որպէս զի երկին ճեմարան եղիցի: Որ նշանակէ ոչ այլ ինչ,
եթէ իմաստասէրք զորով կամեցան յամենկիմքք նխախա-
նացն յաննխութեանն ամբառնալ, այսինքն ի բնութանակա-
նէն յաստուածաբանականն:

Արդ զամենայն տրամախոհութիւն ի վերայ ուսումնականին խմանամք զոչ. վասն որոյ Պղատոն նորագունիցն աւանդէր զուսումնականն առ ի ընտանեցուցանել զանմարմին բնութիւնն: Վասն որոյ և Պլաթագորականքն ասեն եթէ յիրաւի լսի առ ուսումնական միայն, զի ի տրամախոհութեանն ունի զգոյութիւն, իսկ որ ուսանելն բնաւորեցաւ, տրամախոհութիւն միայն է, քանզի միտք պարզաբար ըմբռնումն գոյից է: Եւ արդ ուսեալք զայստօիկ, զիմօրդ զմէնջ ոմանք կասկածեն յիմաստնոց ձերոց իբրեւ թէ թարգմանեալք ի մէնջ, զիմօրդ, հզօրագոյն կլով քան զմեզ: Ասեմք առ այնոսիկ, եթէ այսոքիկ ոչ իրաւացի տարակուսանա գտելի կալցի առաջի մեր, քանզի թարգմանեալք ի Պտղոմէոսէ ոչ ի Յոյնս գտեալ էր զամենայն, որպէս և Յոյնք յերբայեցւոց և ի Բաղդէացւոց և յեղիպտացւոց և յեթովպացւոց. քանզի առ Յոյնս յուսումնականէն միայն յատուկ երաժշտականն բնաւորեցաւ և զայլսն յայլմանէ թարգմանեալ և ժողովեալ:

Իսկ մերոցն արիական արանց և առաքինատէր իմաստնոցն թուի ինձ եթէ յոյժ յաղթօղ եղեալք ամենայն արհեստից և մականցութեանց, որ վեհ ինձ նոցա համարիմ կոյ քան զյոքոռնցն շիւթտրամուծեալն ձերոց կլլենական կարծեցելոցն. նաև այժմ ցուցանէ ի նոցունց զպրութենէ մերոյ փանաքութիւն առ ձերն վեհագոյն, յոր այժմ են կարծեցեալք: Բայց եկ զու. ճշ ահա մարդ փոքր յաշխարհէ, և զերկիր երկին բնաւորեցաւ կոշիկ հրաշալին Պղատոն: Եւ արդ որպէս ունի սերմն իւրաքանչիւր անգամոց զբնութիւն և զգօրութիւն, այսպէս և կերակուրն յինքեան զամենայն անգամոցն զօրութիւն ունի և զնմանագոյնսն պատշաճեցուցանէ. քանզի զոտորզն և զյստակն և զանաւարագոյնն յուղիզն և ի սիրան և ի լեարզն և յայլ անգաման, և զդառնագոյն և զշիկորակ զջուրն լիղին և զմնացեալ միւրսն սեռութեանձրագոյն փոյժագն, իսկ ջուրն ի փամփուշան, և ամենեքեան սոքա ի միոյ իբրեւ ի կասկաջից, ի համաքամումն ընկալեալ մասն արեան ինչ ի լերդէն արիւնսնայ, բայց եթէ ոչ օգնականութիւն լիցի ի լեզւոյն յաղիսն, ոչ զրա-

ցանցութիւնն կարէ արտաքս հանել, և եթէ ոչ ի փայծաղ-
նէն թթու և փոթոթ ինչ մասն յախոնդիքն ձգեացէ, ոչ կա-
րօտութիւնն երբէք կերակրոցն լիցի:

Եւ այս սակաւութեւ նշանակութիւն ի մէնջ, զի ծա-
նիցիս, եթէ ի ձէնջ թարգմանեալ երբեմն, այժմ կարեորա-
բար ուսուցար քեզ, քանզի սովորութիւն է մեղուաց զփո-
շէտեսական ծաղիկ ժողովել և քաղցր և անաբօր կերակուր
մատուցանել, և այս այսքան:

Խ Թ.

Առ հայր Անանիա:

Թէպէտե աստուածայինն Մովսէս զգուշանալ հրամայէ
յիւրումն աստուածեղէն օրինադրութեանն՝ ոչ առնել ձեռա-
գործս ոչ ըստ նմանութեան, որ ինչ յերկին ի վեր և յերկիր
ի խոնարհ և ի ջուրս, շիջուցանել կամելով գհրդէն կառ-
պաշտութեանն մոլորութեան ի ձեռն ցօղոյն աստուածեղէն
բանի, որ առ նոսա տեղայր, զի ծանօթ էր նոցա պաշ-
տելն Եգիպտացոց զնիդոս գեա, և ի նմանէն պատուել
զջուր և ի նա գոյ Փազրոս ձկան, զոր պաշտէին յԵգիպտոս,
և կերպարան զանդրիս նորա կերտացուցանելով ի մէջ քա-
ղաքին, զոհէին, և զՍարապիսն, զոր անձեռագործ կամեցան
կոչել, և բազում վիպասանութեան արժանացուցեալ գնա,
զոր գործեալ էր Բրրաքսիս պատկերագործ և կանգնեալ
մերձ առ զդեկին, ուր հարճն վախճանեալ, զոր յոյժ տափա-
լին Պալամեանցն գրով, զոր յոքնարուն նիւթ ի վար առեալ
ենթակայացուցանէր, և բաղկացուցեալ ևս զԱպիսն, որոյ
հասարակութեան անունդ կոչէ, այլ և զԱմսոսն հաւան եղ-
ջերօքն առնիպատկանեալ պաշտէին, որովք ներտաներսս
կիսոյ պատրանս պատշաճէր մոլորութեանն և զուարակ եղ-
ջերօքն կիսազնդակ յարմարեալ ըստ յունական հմայահա-

ւանութեան վարկանէին, և այլոց աշխատեց, պարսկական-
նին զատրուշանսն և զհօւր Հեփեստեա հանդերձ պատուեալ,
կամ եթէ Պոսիդեայ գողացեալ զնա, և զարեգակն պատ-
ուեալ իրրն զանակիզրն և յԱստուծոյ ծնեալ, և զատուդս
Քաղզէացիք երկոտասան իրրն զօթեան և զյեղափոխիչք ա-
րեգականն և տարերց, և զեւթն մոլորական իրրու պատճառ
բարւոյ, շարի և միջակի և իշխանական իմն ունել նոցա բոլո-
րից զօրութիւն և զԱստուծոյ խնամածութիւն մինչև յարե-
գակն և յատուդս միայն. իսկ զելլենացւոց զբազմալէպ ա-
ռասպելաբանութիւնս, որ յաղազս Կոծնեայ, Արամաղայ,
Եռակլի, Դոմիսեայ, Ապողոնի, Աքիդայ, Դեմետրի, Աթենայ,
Պոսիդոնի, Կեկրոփայ, Մոդպեայ, Լա և Բեղա, Արտեմա, և
Արգոդի սոցա կանայս որպէս Սելեմայն և զՌէայն ոմն ար-
ծապան առն կլուցեալ և ոմն շանթիւք սատակեալ իրրու
զԱփոդիտէս, որ ի փրփրոյ և յարենէ ծնեալ, և որք այսմ
հետեին:

Զաշխարհեաց պատկեր զից զլուսնութեամբ մոլորե-
ցելոց և գողացելոց և յաստուածուստ օշտարացելոց հրամայէր
մեծն և աստուածատեսն այրն ոչ կոփել, քանզի վարժեալ էր
ամենայն իմաստութեամբն Եղիպտացւոց, այսինքն ծանօթ
գոլով ամենայն մոլորութեանց նոցա և ի նոցունց տեղեկա-
ցեալ զբոլոր աշխարհ ի յԱստուծոյ տաքապիրն լինել և զի
խաւարի բնակինս Այս է վարժելն Մովսէսի, զոր եցոյց նմա
Աստուած և իրրու ծանեալ, եթէ ամենեքեան խոտորեալ են,
և ոչինչ գիտէր ելս իրացն լինել միայն, զի երկնչէր ի Տեառ-
նէ, տրամէր և հող ամէր և նախանձէր Ապա երեկէր նմա
աստուածեղէն բանն և ցուցանէր և օրէնագէտ առնէր ի ճա-
նապարհի, զոր ինքն հաճէր, և սակս այսր արգելոյր զբոշել
պատկերս և նմանութիւնս յերկինս ի վեր և յերկիր ի խո-
նարհ և ի ջուրս, այլ ոչ զերախտիսն Աստուծոյ և զմատա-
կարարութիւնսն հրամայէր մոռանալ, այլ մանաւանդ յաճա-
խագոյնս բողոքէր հաստատել և նորոգել, և ինքն իսկ բա-
նիւ Տեառն տաղտնակս և քառութիւնս և սեղան և քիլով-
բէս և խնկանոցս և աշտանակս և որ ինչ միանգամ կահք

խորանին և զարդք և զգեատ քահանայիցն, և այնորիկ խորհրդով և չափով ոչ առաւել կամ նուազ հրաման իւր, այլ ըստ քանակութեան և ըստ տրամախոհութեան իւրաքանչիւր ոք առկայանայր և մաքրիւր և օծանիւր և որոշիւր ն իւթի համան ոցոսնց և բնութիւնակիր բաղկացութեանց սեռին յատուկ ի բացէ նոցա լեալ իրրե ի խաշանցն իսկ զոհիցն զանդաման ոչ ի միմեանս շփոթեալ հաղորդեցուցանէր, իրրե զպանսն ի հացէն և ի ձեռն սոցա նշանս և արուեստս ոչ պատկառի գրել յաստուածիդէն մատեանսն, քանզի արդար և ճշմարիտ եղեալքն էին. այլ զի ոչ Արքանամ այսպիսի եղ օրէնս, յաւել Աստուած ի ձեռն Մովսէսի ծայրագոյն զաւետիսն կատարել և ոչ որ ի Հրէիցն անհաւան եղև Մովսէսի, եթէ զայս ոչ Արքանամ հրամայէ. զի չև էր Ղեկ տալալն երևեալ, բայց և ոչ Նոյ ի յորդոցն մատուցանէր պատարագ, թէպէտև ընտրեալ իրրե զԱրքանամ, զի ոչ հրամայեցաւ յԱստուծոյ, և ոչ որ զԱրքանամ յանդգնեցաւ ասել, ընդէր ձեռնարկես ի պատանիդ, զոր ոչ հարքն քո, քանզի հրաման Տետոն էր:

Թուի ինձ եթէ յաստուածային օրէնսդրութիւնն Մովսէսի ոչ ուրեք գտանեմք առաջխարութեան շնորհս, սակայն ի մարգարէսն բազում անգամ, և ոչ տառնաղեաւ երգել հրամայէ, սակայն հոգին գիտալիթ յորդորէ, ոչ և թագաւոր յօրէնսն, բայց օծ զնա Սամուէլ և այն ի Հոգւոյն Սրբոյ, ոչ տաճար, բայց շինէ Սողոմոն, և բնակեցաւ ի սմա Աստուածուն որքան ի նմա բժշկութիւնք, նշանք և արուեստ. ոչ թէ զՅուրն պաշտել հրամայէր, այլ նովաւ մաքրիւ. գիտեմ և լուսատու նմա դու. ոչ եթէ զտաղանակն իրրու զփայտ փառաւորել, յորմէ հասեալ էր, այլ զատոյց զնա ընդունակ բանին Աստուծոյ, որով Նրիքով տաղալի և Յորդանան անգրադարձի, զգիսն խորտակէ: Գիտէ և ուսուցանել անբան և անմուղ կենդանեացն ուղղածել զինքն. ոչ եթէ զարիւնն, որով սրակէր, կամ զօլպայն, իրրե զԱստուած պաշտել, այլ իրրե յաստուածուստ փրկութիւն, և որք այլն այսմ հետեին անօրէնութեանն Աստուծոյ ի մեղ մատակարարութիւն:

Արդ զկենդանաբոյսդ՝ բոյս կենդանի ելով ի դմա, որ երբեմն մեռեալն ի դմա և ի դմանէն կենդանացեալ ի ձեռն կենդանի գոյոյն, որ հրաժարեացն նախ արտալածեալ ի փախուստ, երկրորդին երկատելոյ միեզինակ միակին յերիցն կամեցեալ միշտ զոյ կենդանի, և ոչ երբէք հրաժարեցեալ իբրեւ գնախուստն, քանզի այն ի բազմաց միայն զգոյանալն ընկալեալ թէպէտ և միակ. իսկ այս թէպէտն միակ, սակայն և բազմացն գոյանալ ընկալաւ, ոչ շփոթելով, սակայն միակն միեզինեալ հանդերձ առեցելովն մահացեալ յաւէտ կենդանի և նոյն ինքն կենդանի ելով, գնոյն նախուստն ընկալաւ բաժակ մահացու. զի միակն ոչ գերկատութիւն յինքեան տառնձեալ բերէ, զի պատճառ զոյ զծի ոչ տրամակայի ստորանդեալ ընդ թուով. բայց սա երբեմն միակ առատացեալ շարժմամբ և երկատութեամբ նոյն. ինքն ի միակին բոլորեալ, քանզի մասունք ի բոլորին ելով, ոչ յատուկն յայանի:

Արդ որով եցոյց զսէրն իւր ի մեզ և յայտնեաց զփրկութիւն դովաւ ի մէջ երկրի, յորոյ վերայ Զնջեաց զձեռագիր մերոյ զատապարտութեան հրամանաւն իւրով, որով մերկեաց զիշխանութիւնս և զգերատութիւնս և խաշտոտակեաց դայն, որ երբեմն խարբալեաց զմեզ, յորոյ վերայ եղև ա՜նէժք. զմերն ի բաց բաժնալով, որով շիջոյցն զկարծեցեալքն աստուածք՝ աշխնքն զլուսաւորոն, և բարձրաձայն զոչմամբն իւրով զվէմս պատառեալ և զերկիր շարժեաց, զգոխա տերեաց, զվարագոյր տաճարին պաշտառեաց, զմեռեալս յարոյց և ձեռս, որ զերկիրս ստեղծ և զերկիր, ի վերայ դորս տարածեաց. զոր արժանի արար ի վերայ ուսոց իւրոց բառնալ, արժանի արացուք և մեք ուրախութեամբ և հաւատովք, խորհրդածութեամբ, երկխոյիւ, զողութեամբ և սարսափմամբ միշտ ի խոնարհ երկիր պազանիլ և բոս առացելոյն որ նախ քան զաշտոտիկ ի բաց գնել զամենայն ծանր և զմթացուցիչ խորհուրդս. եւ եթէ ոչ պատկառէք մեծն Դաւիթ խաղալ առաջի տապանակին և ոչ պատճառէք զոչ ընկալեալ հրաման ի Մովսիսէ աշապխել, ով մտացի, աղէ՛

զմտաւ ան եթէ զնշանս և զարուեստս, եթէ զպատճառս երախտեացն, որչափ առաւել պարտիմք զյիշատակ փրկութեանն մերոյ ոչ ընդ վայր հարկանել, այլ պարծանս մեր ըստ երանելոյն Պօղոսի պերճ և պանոյճ պատուասիրարար զարգու յարմարել յուսով յայն, որ կենդանի է և անմեկնելի ի զմա զովաւ յիշել ի զուր ռդորմութեանն, զի մի ի մոռացումն անկեալ սպերախա գտցուք:

Այլ զկարմիրդ կերտացուցեալ կառափեաղ իբրու ի դաստակէ արեան և ի հոռմանէ կողիցն ներկեալ ըստ իմում սովորարար մտածութեան զյատուէն սիրել իբրեւ ծանօթ գոլ քեզ առաքեցի, յարմարեալ և ունելով ի միջակի քառանկեանդ զկայծն ծայրագոյն տարորակ ազիւսանման, զոր երբեմն ի լերինն տեսանէր բազմեալ զՏէր, առ ընկալ իբրու զխաշակից Յիսուսի և լեր Սիմօն կամ Պետրոս և առաջի զորա առ այն, որ սաեղծն զգա և ելն ի դա, ի խորհրդական յաղօթն քո և յայլոց, որք ընդ քեզ միեզինարար խաշակցեալ, յիշեալիք զփրկութիւն մեզ ի Տեառնէ գտանել, ողջ լիր:

Ծ.

Առ Անանիա զարձեալ սակս ձմերախոյ սաստկութեան:

Զնախուստ բաղախոհութեան մերում թուի մեզ, եթէ զրոյր պատահումն տարբերական տարրական ի ձեռն կածնական մակտառութեան բողոքեալ քեզ իբրեւ զսուգական լրտեսի ոչ դանդաղեցաք ազգել զկաճառական հանդիսի մակթորական տարափառ տեղման նախահօրն և ծայրի առաջնոյ մերոյ ծայրացելոյ պատճառի նաեւ մերոցն և մերականաց ածանցական բաղկացութեան:

Զայսօտիկ գիտելով զնորայն անկումն և դօսութիւն և զանփառական փաղփումն և զանսաղարթական ճողոպրումն և

կնտութիւն և ի հրաշափառագոյն հերաց շորթումն, որ երբեմն իբրև դնորանս այժնաց բերարեղուն և յոգնորական մակտացականութեամբ, վասն որոյ փութացեալ ի հաւրական դովրացի մտանել մորթն և այսմ մակաւասար տրամախոհեալ երկորական մաշկից ի վախտ և ի փանաք զազանական սերէ ստանձնեալ զանգարգութեանն զարդ և ծպտեալ ծակամուտ ծըւարեալ:

Դարձեալ առ նոյն, յորմէ նախուստն ասացաք ծայրին տպախնեալ, զոր նորա իբրև հանեալ իւր հարապատական զտխրական պատահումն մրցանաց կոճոպման և զարշաւանս ասպատակացն և զկապտումն ածխոյժին և զկործանումն իւր և զանկումն ոչ պատճառէր, այլ ի ծոց իւր կրեալ դարձեալ մրցէր մարտական անկմամբն ընդ գոռման գոռողին, իսկ խրոխտն այն և խիզախօղն ոչ շատացեալ պարառաբար բանակեալ խնդրէ արտաքս քաղաքին զհարազատն հանել, զի բնաւին անգարմ և անձեռս թողցէ: Իսկ զայսպիսի տեսեալ աղէտս տարակուսանաց տատանման և զանիրաւաբար յարձակմունս արշաւանաց, ձեռնառու ևս լինի նախնւոյն մեր ծերի ծայրացելոյն, որ այժմ անկեալ ատրականն հոյք պայազատ ի մնացելոց Պրիմիթէ իւրով մակակաճառ բնականագոյն բնութեամբն:

Եւ այսպէս հասեալ խոկայր ի խորան ծպտեալսն մնացուցանել, զոր իմացեալ գոռողին, խոկայ խարդաւանօք և այժմ զաղտնի նետիւք խոցոտէ զգաղթեալսն ի գաղտնի և յանհարինս մասնեալ զմեզ տարակուսանս այսպէս տատանէ և յանյուսալիս զմեզ կամեցեալ, իսկ մեր ոչ այլ ինչ գտեալ օգնականութիւն կեամք պարառաբար պաշարեալ:

Իսկ ծայրացեալն մեր մակդասական հանդերձ զօրուն Պրիմիթէ յուսացուցանէ զմեզ յայսպիսումն տատանական տեւել կենդանութիւն, ասելով գուցէ հաղիւ հազ հասցէ պատախանի թխտոյն Թեմանայ: Եւ այսպէս վստահացուցանէ զմեզ գոլ տաղմական զօրուն կանառի և արիւինու, որք պարածածկէին կարմրակերպ կերպասիւք և կանաչորակ զգետալ:

Եւ արդ ակն ունիմք այսմ հասանել բախտի, բայց արբանյ, յորժամ լլտեսք զգուշացուցանեն և դէտք ազադակեն, հաւատան և մի լիցիս անհաւատ:

Ծ Ա.

ՅԱնանիա, զորով յուզուջ, երկուցեալ ի հասանաւ հօգմոյ յաւարս ձմերայնոյ:

Կամիմ յայսմ տախտակի կարճառօտ և համառօտ հասանել քեզ, քանզի սիրելի է քեզ միշտ ստորասութեամբ շատանալ և այն չափաւորական ըստ շարունակ քանակի ոչ հատմամբ, այլ ըստ տարորոշական յեղանակի եղբակացութիւն անուշ: Ըստ բղձման քս փափաքանաց տեսութեան մեզ տենչայիր, և ես բղձանօք ուշ եղեալ յերկարագոյն ուղեգնացութենէ հասանել, իբրեւ նա ի ծփանաց ծառացեալ կոհակաց ալեաց ի նաւահանդիսաւ, յաշղպիսիզ ժամանել, մինչ տակաւին Աթենայ իւրովն հարսնացեալն զարդու պերճ և պաճոյճ սաղարթանայր բոլորն իւրածին յոգնարեղուն շարակայացեալ զարմիւ, տայր մեզ աշաւուրջ իմն և սխրալի օգնականութիւն, և ընդարձակագոյն գրունս յամենայնի չուպարել ընթացիւք:

Ապա՛ մերձ աս Ծովոս յորջորջեալ յաշխարհ հուպ մերձ եղելոյ՝ հասանէ աժխոյժն իրզախմամբ իւրովն ճանջաներմակ և սալասմբակն երիվարաւ մակուսասար մենամարտիկն այն և դուռդն Պիսիդոն յայապիսի հեծեալ, և ընդ ինքեան առեալ զքաջափազիկն երկնաշու և վրնջապաղչեակ զքօշն քաղեան, տճաղարեալ նահանջեաց զդէմ էաւ, և Հեփեսոսս ի փախուստ եղեալ հանդերձ Պառմէզիւ, Բայց և կարծիս կաակածանաց եղեալ մեզ զգուշական բաղխոհութեամբ ի մերոց լրտեսաց, եթէ Կոսմոս զկնի դարսնեալ հեծեալն յայժ և հօտ քաղին, անժամանակ իմն նախարուրական պատահեաց

մեզ: Յայսմանէ երկիւղեալ, իրբու զԲիւտիկացին այն Պիին-
քողոս, որ առ Պելոպանոսիւ զարհուրեալ յալեացն ծփմանց,
բան կապեալ առ դիսն՝ ոչ երբէք ծովագնացութեամբ մա-
կաշքջել փայտիւք: Ոչ հաւանիմ, ասէր, կարկատուն անօ-
թիւք առ հզօրագոյն թագաւորս մտանել և ոչ վստահանամ
երբէք ի սէր արքունի: Զայս դիւցազնական տաղ ստեղծեալ
Պոսիլուսիփոնոս երգէր ի ճեմարանին Աքիւղեայ:

Այսբար խմապխ և զմեզ ոչ վստահանալ ի լեառնդ
կաղեղայ, մանաւանդ եթէ ի դալն յայտպիսի աւուրս ձմե-
րայնոյ և սրբազան կրօնաւորացդ ելանել յիւրաքանչիւր
խրճիթէ սակս ասպնջականութեան մեզ, աքնեալ արամին.
և այսու պատճառանօք խնդրեմք աղօթս հանդերձ թողու-
թեամբ, ողջ լեր:

Լու եղև մեզ ոմանց, եթէ Որփիս և հաս առ քեզ հան-
դերձ Ալիկատրացեաւն Եւնոմիոսիւ ընդ ինքեան ունելով զԱ-
բիոփն. բայց զարմանամ, եթէ զիմրդ ի Սիկիլիացւոց զար-
ձեալ խաղաղութեամբ հառանէ, ոչ նախանձու ծովահեղձուկ
ջրատուդեալ և ոչ կարօտացեալ ողորմութեան զլվինի, զոր
ստանձնեալ արտաքս բերէր, և յԱթենա զանդրիսն այսպիսի
առն ի տաճարին Ապոլլոնի կանգնեալ պարտ վարկանէին, և
սակս երաժշտացն է բանս այնոցիկ, որք մերկ երգով զձկունան
խանձացուցանէին և զծառս կաղնիս, ուր և կամէին փոփո-
խէին, և որ ալ յաղագս սոցա առատակորանութիւնս, զոր
մեք սակս Դանիէլի տարացոյց վարկաք:

Ե Ր.

Առ Անանիա հայրն Տիրուայ:

Որդի Պարմինիդայ, համրակ գոյով և մինչդեռ տակա-
ւին յանտիական խակութեանն ոչ յարբունս հասեալ, չքնա-
ղագեղն այն յաճեալ յասպարիսին Պեղդեայ Թեապացւոց,

արծիւ սրաթեւ սլացեալ մագլօք իւր կտրկտեալ զնա կամե-
լով տանել յաշխարհն Արգիաջւոց և ծովու պատահեալ ան-
ցից, ձկնորսաց բախեցուցեալ զնաւս վարչօքն, յորմէ բախ-
մանէ ընդօտուցեալ խրտանայր արծիւն: Եւ զերծեալ ման-
կանն Պարմինիդեայ ստորանկեալ ի ծովն ընկղմէր և մակ-
տառական պարփակեալ նաւորդացն մինչև պղպջակս արձա-
կեալ ծովուն վերաբերիւր մանուկն: Իսկ նոցա զչքնաղաղեղն
այն և զհրաշատեօիլն ընկալեալ, մատուցանէին զնա տոռա-
կանին Արաեմիդեայ և ողոքեալ խնդրէին մնալ մանկանն
կենդանի, զի մի ըստ սովորութեան օտարասպանին այն
խողխողեացի, եւ մարդասիրեալ բազնապետին, հրամայէր
ապրեցուցանել ոչ միայն, այլ և շնորհ տալ նմա քահանա-
յութեան: Եւ վարժեալ նորա ամենայն իմաստութեամբ, իսկ
եղաժշտականութեամբ առաւել ծայրագոյն: Զորմէ ասի պատ-
ուասիրել յԱրգիաջւոցն և յամենայն տոռական լեռնայնոցն:
Զորոյ և զպատկերն սնդրի արարեալ ի պղնձոյ և օձեալ
ոսկւով փող ի բերանն ունի և ձիրանի բնեղ փողեալ
ի ծայրս փողին: Զայսոսիկ նկարագրութեամբ զնա գրօշմել
պարտ վարկան, որպէս երբեմն անուանեալ զայնոսիկ, որ
նախուստ գրեցաք Պափլուոփոնին զսա սալպինփօնիս աշ-
սինքն քնարերգ:

Բայց այժմ տեսանեմք ոչ արծուոյ պատահեալ բախ-
տի քեզ և ոչ տոռականին Արաեմիդեայ քոյն վանուց, որ
զայսպիսի համբալ ստորանկեալ ընդունէր ձիւր: Այսօքիկ
բանք առականք իմաստասիրեալ ի մէնջ հեռորական
յաղագս եղաժշտիդ Դանիէլի ի Դրիզորէ գրեալ առ Անանիա:

Ծ Դ.

Առ երաժիշան Դանիէլ:

Զմտաւ ածի զՊորփլուփօնոս, զորմէ յիշատակեալ
մեր յեռանդեանն արամաբանութեանն, և զիտեմք, զի տա-

բակուսանս իմն սակաւ առաջի ձեր սիրեցաւ, զի կաշկանգեալ կշկուուաւ և ընդելուզեալ հիւսակս առաիկեցի տիմիական յիմումնս եպիդիմիական մակամտածութենէ, զոր աշմ պարտ վարկանիմ վերլուծական բացատրութեամբ զքո խոհմութիւնն երեակայացուցանել:

Պոռփիւռփոնոսն ի Պելլովել հանդիսացեալ ընդ հաւս ի դարնանային յեղանակին փողէր և ի փողն սրնդէր, իսկ լեզուովն ճառողէր յողնարեղուն բաղդատական տրոհմամբ գիւրաքանչիւրոյն յատուկ ըստ տեսակի: Զսա տեսն եռասեւեան և բազմայատուկ և անհատական: Եռասեւեան իրրուղմարդ բանական և զձայնս հաւուց բարբառեալ ըստ իւրաքանչիւր սեռի. նաև պատկանեալ քատակէր իւրաքանչիւրոյն ձայն ըստ տեսակի յատուկ: Սակս սորա ապի, եթէ Պոռփիւռփոնոս երբեմն երթեալ յԱրգիտցիոն, գառղն Որփեայ գառաջինն սկսեալ, մերկ երգով ձեղուն յարկին պատուէր և ոտք սեանն ծաղկեալ բողբոջէին և զհաւս ի վերայ կացեալ տեսանէին Արգիտցիքն. իսկ Ապոզինար նախանձեալ, զի ոչ գոյր ի տաճարի նորա աշտպիսի, քանզի սա էր բախտի Եռակի պատահումն, օրհաս մահու հասուցանէր ի տաճարին և ընդարմացուցեալ զՊոռփիւռփոնոս: Զոր լու եղեալ Եռակի յաղղմանէ Դիոնիսի, զի քաջ նա սիրէր, յարուցանէ զՊոռփիւռփոնոսն և ի վերայ աստուածային սեանցն կացուցանէր: Զոր և ի զիսն Պելլագոնացոցն կենդանադրեն, իսկ յԱրգիտցիոն և ի Պանասոս անդրիս կազմեալ պաշտեցին: Այս ինչ ի մէնջ քեզ բան հետորական:

Ծ Դ.

Առ Դանիէլ յաղագս բնոյ:

Ար օք զմեզ ազարտել նախատանս կասկածել վարկցի կարկատել ի վերայ մեր սակս նորադոյն լսել մեզ կամ ասել ինչ, քան զի ձեմարանին Սոկրատային աշտքիկ սովո-

բութիւնք և կրթութիւնք մանկանցն հետեորական:

Ասեն զՊոսկլէս ոմն Պամպլոսեան, քանդի այս երրորդ հզրայր նորա մարտուցեալ ընդ Աւդիսեայ սպասէր նմա որպէս Պարէս Դիմիդեայ, զի զաղանի մահու օրհաս հասուցէ նմա, և այսպէս միշտ ախտանայր առ նա և իրրու պատշաճ ժամանակի գտանէր զնա միայն ի գիշերի: Ազգ ի ծառայէ իւրմէ լինէր Պոսկլէայ իրրու թէ Աւդէս ննջէ միայն մերձ առ վիմովն Մադիկայ: Ոչ եղև հնար զարթուցանել զՊոսկլէս, քանզի նախագուշական լեալ այս Եռակկեայ և բողոքեալ ի Դիմիդիայ, զի ծանրացուցէ զՊոսկլէս Եւ յարուցեալ Պոսկլէս, ուխտ եղեալ առ դիւն՝ ոչ երբէք ննջել և ոչ ի Դիմիդիայ առնուլ ճաշակ: Եւ յայսմանէ կրէր զկարեացն կիրս ոչ սակաւ: Եւ քանզի տառապէր, հնար հաւանէր խնդրել, և ուսեալ ի Կլէանթեայ ակն գայլոյ ճաշակել և զնոյնն ի վերայ ճակատին կառուցանել ի ձեռն ծաղկահոտ մոմոյ, զի մի երբէք ննջեսցէ: Եւ խնդրեալ զայս Պոսկլէս ի Տիւստենացի աննէ, որ էր յսյժ քաջազեղն յորս. իսկ նորա ջան եղեալ, զի հարցէ Գայլ սակս խնդրոյն Պոսկլէայ: Եւ ծանուցեալ Աւդիսեայ, աղաչեալ զաղեղնաւորն և հաւանեցուցեալ ի ձեռն արծաթոյ, զի փոխանակ ակին Գայլոյ ակն արջոյ տացի նմա: Եւ յարմարեալ ընդ այն ևս ակն խիժ պտոյ օրթ զօրակնէ, աայր Պոսկլէայ: Իսկ նորա զիզձ փափագման անշանացն ի ձեռն առեալ, հրճուէր անպայման և իրրու ճաշակեալ թմրէր ընդարմացեալ, երկակի հակառակացն հանդիպեալ, որով հակամիտէր, և այս բազմաժամանակեայ եհտս նմա պատահումն:

Իսկ ոմն մերձ առ Դարաւանդն կոչեցեալ լեւոն, Ռոստոմն կոչեցեալ Ասճիկ, երիվար նմա ունել ասի Ռաշ այսինքն աշխէն, և զի քնոյ էր Ռոստոմն այն, սպասէր նմա մահու Դիւղեղն, և զի ոչ երբէք ննջէր Դիւղեղն այն, զգուշութիւն եղեալ Ռոստոմեայ, զոր նայն խոկայր. իսկ Ռոստոմն բողոքեալ երիվարին Ռաշին գշուշանալ, և նա միշտ ոչ ննջէր, և ի միում գիշերի հասանէ ի վերայ նորա Դիւղեղն. գտանէ զնա արքեալ, և իմացեալ զայս Ռաշին, դարբ

հասեալ վրնջէր, մինչ զարթուցանէր զՌուստամ, և այսպէս ապրեցուցանէր: Եւ երբեմն ննջեալ քնուն Ռուստամ, ի վերայ հասեալ պատահմամբ Սպանդիարն անուանեալ, ապանայր զԴարաւանդ ի վերայ նորա հոլովել: Զոր զարթուցեալ սրտառէն աչն սթիաներն այսինքն շարժեալ զվարսն իբրտ երբեմն Կոստոս յակնարկելն զՈղոմպիոս և ի ծայրս կօշկին արտակրեալ ի վերջ նահանջէր:

Այս յազաչս քնոյ քեզ սակաւութիւնսս տեսնուի:

ԾԱ.

Աս վարդապետն Դերդ սակս խնդրոյ մեկնութեան մարգարէին երեմիայի:

Միշտ սուփումն փափագման ըզձման խնոյ ոչ թողու յազել պատուիրանօրն Աստուծոյ, վասն զի լոյս են և ոչ իրարս զգայի լոյս, մանաւանդ որ կրէ զկնի իւր զսուերն, կամ եթէ ի հոլովս իւր շրջարեութեան երբեմն հեռանայ և երբեմն խոնարհի և յազթահարեալ տայ միջոց և սեղի տունջեան խի նսեմացուցանել զմեզ: Վասն որոյ պատուիրանի Տեառն միշտ և ցանկ գլուէան և զմշտնջնաւորն յինքեան կրէ շարարարձեալ զփեմականն և զվճիտ լուսափայլութեանն ներդարձութիւն, վասն որոյ անբիծս և դամբարափայլս զառ ի յինքեան մերձեցեալսն պայծառացուցանէ:

Զայսոսիկ և այլուր զմեզ խրատէ աստուածայինս այր խեղալ յօրէնս Տեառն ի տուէ և ի գիշերի: Հաստատագոյնս զառ ի յինքենէ վարդապետութեան տրամախոհութիւն կամ մակացուս զմեզ անել սկեռագոյն տիրապէս խոտաման, զի ստուգապէս զմիացականն եզրակացութեան ծայրութիւն հասելոց ի տունջեան ոչ միայն շատանալ, այլ և ի գիշերի զնոյն մտաւ տնել և որոճել ստորաբաժանմամբ հանդերձ եզրակացութեամբ պատճառաւ: Մխիթարականս իմն և յաւա-

ցուցիչ զարձեալ խոստանայ աշապխույ առաքինութեանց
հետևողաց. այն ասէ իբրու զտունի գեղաշիտակ բազմատեալ
յոբնասաղարթ ի գնացս Զուրց ի ժամանակի տայ զպտուղ
իւր և տերև նորա ոչ երբէք թառամեալ և խամբեալ թա-
փեսցի թարշամեալ: Եւ զայս յոգունց մեզ հաճաւորել ոչ
դժուարին է տարացոյց քեզ մերձ դնել. վասն որոյ ի նա-
խուստն իսկ խնդրէ ի մէնջ. Բննեցէք զգիրս և զտէք զիս:

Արդ զայսոսիկ զրոյորն զմտաւ ամեալ, ոչ երբէք դան-
դաղիմ. վասն որոյ տենչացայ մանկանն մարդարեւթաղ
մարդարէի մակտաղանիս գնորայն մատենի մակաղութեան
հանճար մանաւանդ զիմոյն Յովհաննու ըստ հոգւոյն հօր և
փոխանին Յիսուսի այն, որոյ անուն ստուգապէս ստանձ-
նեալ օսկէհունն ունել շրթունս, զի զմաքուր և զյառակ ա-
ռանց նիւթոյ զհօւրն ի հրաշալի իւրոյ մտածութեանցն ար-
տաքս բերեալ իբր ի բրայէ: Այսրար մեզ զմիտսն, որ քո-
ղարկեալ կայ ի մէնջ, ծածկեալ և խրթնացեալ ի խորինս
սակրուս և անուտիլի, զայնոսիկ իբրև մանկանց կերակուր
յարմարեալ արբուցանէ մեզ կաթն: Վասն որոյ բանս հայցէ
ի քէն զմեկնութիւն նրեմիայի մարդարէի, զոր զրեալն է
Ասողակայ երջանիկ ծայրագոյնն ծերոյ շնորհել մեզ: Եթէ
տակաւին մնացես ի կենցաղումս, ստուգութեամբ տացուք
զարձեալ ի ձեռս քո, ապ'եթէ առ Տէր երթալով, ըստ հարցն
հարկաւոր կրից ոչ պատկառիմք ի քէն. ողջ լնալ:

Ծ Զ.

Առ Կազ վարդապետն, զոր ի տօնի Աստուածայայտութեանն կո-
չեալ դնալ:

Որք կապակցութիւն առ միմեանս դաւանեալ բնաւո-
րին սիրամի սուրբ առ Աստուած, բարոյականին նախուստն
հօր համազարգափար գոյ գտանին յանեղծն և յանհաղամբազն

ամենայն լրութեամբ, մանաւանդ զկնի Երուսաղիմի, որ ի վեր քան զմտածութիւնն խնդրէ. որ և ոչ բարձրութիւն, և ոչ խորութիւն, և որ միանգամ այսպիսիք և առ ազգակցութիւնս տեսակի, որոց նորայն ևն հետեարար բաղձացեալ բանի, մանաւանդ երկրորդ Յովնաթան ի Դաւիթ կապակցեալ։ Որ եթէ ոչ զպատճառէն պատճառ արտաքոյ այսմ էիր ընկալեալ խտերեւան սրատախանապետութիւն, այլ ոչ այժմ վարկապարտ, ապ'եթէ երկրորդեացի, հաւանեա առ ձեռն պատրաստ։

Հետիոտ այսպէս ի սքանչելի տախտակին իւր գրէ, եթէ հրապարդութիւն երկնի, որ և ծիրք ասանդաց բեռք կայինիցն կան, անկապուտ գնորայն պահելով զկղանակ շարժման, զարօրինակ բոտ շրջապայութեան ճախարակեալ փայտի, որ ոչ արտաքոյ թուլացուցանեն ասպարիզն ի կարակնակերտ բոլորակին։ որպէս և լերինք սիւնք և ցիցք երկրի, այսպէս և ինձ իմացին տօնք տարեկանք պարտութիւնք տարւոյ ողջախոհացուցիչ և յուսալիք հանգերձելութիւն և տոհմատշեայ և հաւատացելութիւն աննուապութիւն, յուսալիցութեան հոգւոյ և երախտեացն Աստուծոյ անմոռաց յիշատակ, որպէս ոչ թէ ջղացն ամուլեաց ակտնդեացն փնտտակարութիւն որդեացն Բարսէլեան այլ յիշատակ հօրն դաւաճելութեան, զի հարցցուք ընդ հարան մեր։

Եւ արգ' զիմրդ որ մեզ պատմեսցէ, անհայր գալով սակրս քո, կամ ս պատմեսցէ զայսօրան, որոյ քեզ միայն է ճանաչել։ Եւ որպէս Թին ի մարմնի, այսպէս հաւանիմ քեզ, սակայն եթէ յուզեցնացութեանդ վաճառաշահութիւնն ինչ ընդունել յուսալի է, աննուապ և աներկբայ զմեզ համարեա ի քումդ նաւել, զի ոչ միայն ի Հոռիմէ կամ ի Պամփիլոս, այլ և ի Կրեակ Բանն Աստուծոյ յայանեսցի, և ոչ յԲարաքէլի, այլ և ընդհանուր շրջապայութեամբ. վասն զի և զարեգակն ոչ որ պարտաւ սուղապէս վասն մշտաշարժ իւրոյն շրջաբերութեան, քանզի վաճառեան նիւթ պատարուն տայ անթարելի իւրմէն սպառել նիւթոյ։

Այսպէս և զքեզ բանս անուանեաց, այլև զյօժարամտու-

թիւն քո ի բանաստեղծակն մերձ պուտիկոսութիւն հարադատ և աւագ աշօք շուքջ պարատի, և խոկտա տարազել ոչ է ժամանակ, այլ ի հրաշակելոյ փրկութենէ մերոյս աստուածային տնօրինական խորհրդոյ այսքան գրեցաւ, ողջ լեր:

Ծ Է:

Առ կրօնաւոր ոմն Գրիգոր անուն ի գեղջէ Այլաբերից:

Զներածական քո մտածութեան տրամակայումն գիտաւորութեան ծանեայ և վարկայ գտա անկարծիս տիրաբար տրամադատական խոկմամբ եռակի բաժանմամբ եղբակացութեամբ պատճառաւ. քանզի ներքնական ուշեղութեամբ բաղխոհական մակամտածական տրոհեալ գրոյն կոչման այրականին Յիսուսի հետևաբար խաշակցութեամբ մրցման, որ ի մերձակայումս ոչ անտեղի հաւանութեամբ անվայելչաբար վերջ նահանջել զդասաւորութիւն գիտաւորութեանն. վասն որոյ յուսայի է ինձ ի քոյդ գերիմաստ հանճար, զոր կարճաօտ հաւանիմ հատանել: Եւ հայցէ բանս գնոյն, զոր ի տեսութեանն յուսացոյցանիս ժամանել, ոչ կամի դուզնաբեայ խմս յածաչու մեղապարտ և բժօտեալ տեսութիւն քումդ զգաստութեան հեռագոյն և արտաբաժիկ ի քոյոյ սերէ արտաքոյ լինել և որոշել յայնց, որք ըստ օրինի սրբ առեալ են վսեմական և մաքուր երեակայութեամբ: Քանզի պարտ էր քումդ արխութեան մրցման մարտի առ դուխ ոմն լինել ծայրացեալ և կամ դուխ իսկ ելոյ. վասն զի եռակի գտա կամիմ տարացոյց սխեկ վեհադունի և մեծի տեսութեան կամ ծնօդ կամ ծնեալ կամ անգրանիկ, ապեթէ ոչ զկնի յարմարեալ կրտսերութեամբ:

Եւ անս ոչ գիտեմ, զիմրդ հաւանեալ մտածօրէն մինչև յիս իսկ, որ զքեզ իրբու ծնեալ կարծեօք կառկածանաց

յանսեղիսն վարիմ, տրտմական ախտիւ յուզեալ. և ոչ կամիմ առ օտարս քեզ ունել կենցաղաւարութիւն և ոչ թագնի և խաւարչտին զլուսափայլութեանն շաւիղս աստուածպետականին Յիսուսի և բաղբաղանօք յանզգայական արս, մանաւանդ եթէ ի դաւառս իրրու ոչ տարաշխարհիկ և ոչ մերձակայ առ ընտանիս հաւատոյ և ոչ պատճառ: Զի՞նչ առ այս իմս ներմտածութեան կամ ի գտանել դազարումն ոչ գիտեմ:

Եւ այս ինչ է յատուկ՝ զմերս տեսութիւն հաւանեցուցանել. բնակել քեզ կամիմ ի մերն աշխարհի սեպհական կամ առ մեզ իսկ կամ ուր մերն են բնակեալ դաս սրբազանից և խաչակրօն արանց միեղինարար հզնութեամբ պայծառացեալ լուսափայլութեամբ արփիական լուսազարդ շաւոք զամբարաբոց վայելչարար անբռնադատական և առանց խրթնութեան: Ապ'եթէ ոչ այս կամ է քեզ, հիւանդական զիմս իմացիս տրտմադատութիւն, ողջ լնր:

Ծ Բ.

Յաղագս նոանց բան կատակական առ Եփրեմ եպիսկոպոս Բջնոյ:

Ընկալայ գնտունս ոչ ի կաթլացն կարծեցելոցն արենէ Դիոնիսեայ, այլ ի բաղկացուցիչն զօրութենէ անբաղարարն բարոյ: Եւ զի պարսկական է անունն անար, ի հրապաշտութեանն պատուեալ յատրուշանին յորջորջեալ, յորմէ անարն կոչեցեալ սակս որակութեանն հրակերտ, կարմբահատ և հրահատ: Իսկ սատուարանեալ նուռնդ, ներմակազրեալն նուռն, կուռն, յոգնախումբ և միահամուռն ի միասին բաղկացութեան բաղմահատեալ հարստութեամբ իրրու կուռն փոխազրեալ նոյն ներառասութեան: Զի կուռն իրրու բազում գտեալ այս ի գիր՝ փիււրն ի պէ, և կենն ի գիմ կամ ի քէ, հիւանն ի խէ յոչն ուղղախօսելոյ: Այսոքիկ են նոանցդ ներասութիւնք:

Այլ ինձ ոչ սակաւ եհաս հիւսցումն համարողութեանդ քո յերկրաշափականն համարձակելոյ մտանելդ և զմեզ շարժելդ: Ահա զօրէն հային Ոլտօյխանեայ կամ առաջեայն թէ ճանճն ճոխացեալ ճողողրեալ կամեցաւ զճաշակս ի ծամելաց առիւծուն, ի քուն զնա դտեալ: զոր, այսք անդր գաղին գալարեալ, հողմահարիւր ի բաց մղեալ: և ոչ աստացեալ թռչունն արաակայիլ: ապա կռճեաց կեռեօքն կոփել, կոկորդափոփ կոսեաց ընդ ժանեօքն, և ժողտեալ, զոմանս և թող կիտամահ ընդ անգունն գերծեալք: զոր ի դատաստան մտեալ Ակկարովեան ճանճիցն, ճենճերելով ճամեալք ճոռմարանն զճաշակաց առիւծուն: զոր ոչ ընկալեալ իրաւունն ի կրիտիւն կրեաացի աւէ: Ճանճիկ, ի ճոխ առիւծուց ծամելիս մի մտաներ, յօրժամ ի քուն մտանէ, եթէ ոչ՝ ճմլիս, ճողճոպիս, շատ ճենճերաս, ի ծանին, ի փեթանկն, ճանճիկ, անդ ազգն, բզգն և յարքունիսն մի երթար:

Արդ՝ ի խճւղն, ի խճւցն, ի խրճիթն, անդ սաղմոսէ, նուազել ի ճեմարանն մի ճեպիք, եթէ ոչ՝ ճանճին սէն ճմլիք:

Այլ թուոյն իմաստք հնգից եօթն, եօթնեակն Աթենայ կուսածին յուղոյն Արամազդայ Պիկկոսին, պատանի գորով, ոչ ծնեալ և ոչ ծնիցեալ, ընդ Պիտիդանայ մարտուցեալ, և սակեղէն ուռամբն բճամարտիկ կոփան մակ կառափին կարկատեալ, զխոնաւախոյցն փերջնանահանջ արարեալ խարդաւանող զծովայածուկն կոպտօղ, որ մակ երկնի ծառացեալ, զծայրս արեացն ծփէր, և գնիզակն ի տունկն ձիթենուոյ յեղափոխեալ ի զղեկին Ելլադայ յամբոն Ատտիկէի նախասացեալն Դիափկետեայ կանգնեալ, որ այժմ Աթենան անուանի:

Իայց հնգիցս թիւ՝ զգայական հանճարոյ հուպ քիզ ծանուցեալ է, այլ ինչ յարամանեալ յեօթն անկիւնս պատկանին, որպէս եռանկիւնին ի քառանկիւնսն, և քառանկիւնս ի քուէն ստաջին միով հոլովմամբ գտեալ գայտ հոյժ հարթթեմամբ որակուցեալ արամազրեցաւ տիրապէս շարժեցեալ, իսկ զեօթնից ոչ հորովեաց: և զճ լեր:

Յօդագրա կրօնաւորի սմեմն, զոր Շապուհ անուանեն:

Անուաղիկ եկն Էհաս Սարուս Վոսմեանն, որ մինչ յատրուշանն սկզալը օկերնն այն արփիանուէր, առաւել չբնագ և սխրալի տեսողացն փայլէր քան այժմ, որ Յունաց հասեալ բախտի պետութեան: Եւ այսպիսում առն հնազանդեալ ծառայել քեզ յոյժ հրաշալի և ի վեր քան զգարմանս թուեացի, որ զայն խօկան Քանդի յիրաւի ուրեմն ծայրագոյն ձկնորսացն պարծի դամենայն լերինս քակտել և զհրաւրտացեալսն հնազանդեցուցանել, որոյ և զու աշակերտ և զարմ հարազատարար: Բայց Շապուհ ըստ պարսկականին, որ վեհագոյնդ էհաս մեզ խնատաաիրել, ըստ խմայելականին Սարուսն յորջորջի, իսկ ըստ նրբայեցուց Սաուդ. որ և քոյին նահանգի Սևոդեկացն ոչ ոչ զղախօտելով զուս, առն Սևուդ:

Բայց մեզ յայտարիկ ոչ փոյթ է. միայն եթէ հաճոյ թուեացի քեզ և իրրն զքրիստոնեայ և զգաւաւացի և զքնատանի հաւատոյ օտարաւիրել. զի այդ ծայրագոյն է ամենայն հաւատոցն լրութեան, ուստի Արքանամ օթեան և մայր ամենայն բարութեանց և տարացոյց մեզ եղանի:

Կէտ կարթիւ արտակրաւ քեզ աւաղիկ ի կախ կորզեալ. կաշկանդեալ կաշեալ կոփեալ կողկոճաճոսն առաւանակալ. կախեալ ի կոհակաց ահանակիտ կրտին հասեալ.

Կեմայեան կրտին կամա կարեաց կրից ներհուն եղեալ:

Զլաղնջուց ծանուցեալուդ անձանօթ մեզ վարկանիս գու, տարագիր եղեալքս ի մօրէ և ի հարազատ եղբարց, խեղիկեալ և գոռացեալ անդամք, տեսալ զգիր ձեր, վերձանեալ: Եւ ոչ սակաւ արտօսք թորացուցեալ սակս այսր, տեսանելով զաղէտ տարակուսանաց, արամակայեալ թեակոխեցի մերով մակտացական և ներածական վարժմամբ, և յոյժ

զարհուրեալ ի հիացման եղեալ տարակուսեցայ: Որ և յիշելով իմ զաստուածայնոյն Դաւթայ յասելն իւրում: Ընդէ՞ր Տէր կացիր ի հեռաստանէ, անտես արարեր ի նեղութեան ի գէպ ժամանակի, և օտար եղեն մեղաւորք ի մօրէ, խաբեցան յարգանտի և խօսեցան սուտ:

Աղէ զմտաւ ան ի քում խոհականութեանդ, եթէ յորժամ զայսոսիկ խոստովանարար հաւանիս ասել, և այս պարզ Յիսուսի աստուածայեանականի տնօրինական մատակարարութիւնն, որ առ մեզ իջումն, զիմրդ օտարոտի և անհաւանական նախնեացն եղեալ պատճառէք պատճառս: Զոր ոչինչ օգտին մարդիկ, այլ մանաւանդ բազում աղէտք և անցք և տառապանս հասուցանէք ձեզ, տղայական և անխմատարար վարժամար իրրեւ զիմաստուն գոյ կարծէք զձեզ, եթէ քաղցր իմն լուծ և հեղաբար հանդարտութիւն և եթէ զայս տղայական մտածութեամբ վարիլ, ձեզ միայն իմանալ յաղագս եկեղեցւոյ, եթէ մարտս է և ժողովս: Եւ թ զայս ոչ իմացի, բայց և զեկեղեցի իրրեւ տեղի և պատճառ փրկութեան և ամենայն տնօրինական ի մեզ ներգործութեանն գործարան և այլն որք այսմ հետեին, և իրրեւ զչարչարանացն յաղագս խաչի, կամ եթէ իրրեւ ոչ հնազանդելն կամ որոյն մտածութեամբ վարիլ, բաւական է այս իրրեւ գրեալ է քո, քաջ գիտեմք եթէ բազմապատիկն զբաւարտութիւն է և ստութիւն. բայց և սակայն խոտորեալ յուղիզ զնացից բազում տարադրութիւն ծնանի:

Տրամախոհ տարադրական տատանական տողեալ տողեալ, Տարադառ տանտաղական տիւռենական տարակուսեալ, Տիրապէս տրամադրութեան տորբանականդ ի քէն տողեալ:

Բառական բաղդատական բաղազանեալ բարգաւաճեալ, Բարսառար բախոհական ներբուն բայի շարամանեալ, Բարեհամ բուծող հլու բարշոկ գեղոյ ձեզ ընձեռեալ, Բեզեկ բաղմակ բեղուն բակաղեթիւ քեզ նուիրեալ:

Ներուն նամակ նիտան նորին նաքոր անբուժական, Նախբուն նուէր նիսեան նմին նեախ անփառական:

Ներձուն նախաւ նաջան նետին նարին կիզողական.
 Ներլուն նաւթ աննակին նոյեան նմին իւր պահապան:

և.

Առ Սարգիս Կառամարտիկ տէլէտիւ:

Լուաք եթէ պատահեաց քեզ խօթութիւն որակութեան
 նրն և եթէ իմեռական ջերմութիւն, որ ի սիւնիքոսականին
 տրամակայի. և զի թէ զատողական տրձակումն արեան
 ի բաց հոսեցուցեալ ի բազկէ աջի կամեցար դատիլ և ի խո-
 բինսն իտկաս վարիլ: յորմէ զօրհուրեալ երկեար: Պատա-
 հումն որակութեանս այս եւօրեայ ցուցակութեան բերէ նը-
 շանակութիւն, եթէ յարանդանաց. բայց դաս կոչեն ջերմու-
 թիւն սոսկ և վճիտ: Քանզի ի ջերմինսն, զորս ցուցանէ նա-
 խասականն յիւրում հայկիրմականն տրամարանութեանն,
 սոսկ զնա գիտէ: Գրէ և սակս նորա սոյնպէս, եթէ երիս
 կամի դատել կարգ ի վեցերորդումն. ի վեցերորդումն դա-
 դարէ յեթեանն: Ապ'եթէ ոչ զգուշացի, կարծէ զնա և եթն
 դատիլ, զի ի չորեքտասաներորդումն դադարէ: Ապ'եթէ ոչ
 զգուշացէ, յոգնամանակագոյն զնա խմանայ: Եւ մինչ ցնի-
 սեանն, յորում պարսառարար անցեալ Բեզեկին մտանէ
 ի Սոյն, եթէ ոչ յայնմ փոխարկի ի Տոխտոնն, զի կիզեալ
 ատրորական մաղձ և ամբողջիտականն զործէ զնա, այնուհե-
 տե մանիան սեամաղձեայ զանդաղկոտ և դժոխաշարժ գեղել
 կամ եթէ թափել արիւն: այլ միայն ջերմինս և կծութիւնս
 տայ կերակրել տկարացելումն, զի զառզան հատցէ ի խմարհ
 և օգնականութիւն ահեկին կողման և փայծղան: Վասն որոյ
 զգուշանայր հրաշային առելով. երիս փոխադրութեանս այս
 եթէ ոչ արծարծեացէ, հաղիւ հաղ ի կենդանութիւն դարձցի.
 և եթէ կեցցէ ի կենցաղումս հասանէ նմա պատահ որակու-

թեան հալման և ծորման կամ բաղրաջիւ և արտաքոյ մասց լինել: Զոր աղաչեմք զՏէր մեալ քեզ յայսպիսի տրամախոհական բաղխոհութենէ և առ լ քեզ անողջութիւն հոգւոյ և մարմնոյ. ազջ լնր:

Կ. Ա.

Պատասխանի սրբազան եղբարցն սուրբ Եփեսոն Սանահին, որ գրեալ էին թուղթ Երնոսթեան ի Միջագետս և մեղադրական ապա ոչ գրելոյ թուղթ առ նոսա:

Զսրբազանից և զ'ի մարմնի անմարմնոցն և աննմանիցն հանգիսակցելոցն միեղինաբար կցորդութեամբ և յարատեական արտահանութեամբ մշտաշարժ ի գերակատարն խաչակցութեամբ վկայից և զմայրաքաղաքական բարեկարգութեամբ ի միասին բնակելոց խնամոնոց բոլոր արհեստից և մակացութեանց տարատելոց և յատուածպետական բանն միացելոց անընդմիջաբար և անխեղկեալ և անզօրացեալ անդամոց և առ նոյն ինքն Յիսուս գլուխն շարամանելոց և յարամանութեամբ յօղելոց, և եթէ պարտ է ասել, հարց մերոց և եղբարց, քանզի ի միջէ յորովայնէ աստուածայնոյ գիտէ զմեզ բանս վերստին ծնեալ, բնկալոյ զգիր:

Եւ իբրու պարտ էր արտալածելոյ և տարագիր կղելոյ եղբօր տեսանել զգիր կամ զոմանս ի նոցանէ, այսպէս ի վերայ իմոյ եղեալ զսա հայարանի, արտաւոր և կականտւմն ոչ սակաւ. հոսեցուցանէի, արտատրեալ իբրու ի վաակաց աղբից ի ստորակայեալ երախանաց. որ և յերկիր ծովացեալ ծորմանն ծաւալէր շիթս, յիշելով զհայրական ծերոցդ ծայրագունից իննամս առ մեզ և խրատ և ողորմութեամբ բարեկարգութիւնս, և զերիտաւարդացն, որք ի վարժարանն, հետտորական և երաժշտական գնոցայն զմտու տծեալ հանդէս և զմրցումն և զգեղեցիկ մոլութիւնս և զմանկանցն սաղ-

մասերգութիւնս քաղցրաձայնութեամբ վերահեցեալ, որ զրէթէ պետութեանցն և բոլորն երկնայինն դասու և զօրութեանց պերակատար գտեալք և ռմանց զանազան և պէտպէս առաքինութեամբ և հպնութեամբ սքանչելի և զարմանալի երևեալ, որ և ոչ ի Սկիւթ կամ ի Թերաշիդ աշպխաի երբեմն երևեալ:

Քանզի ռմանք ի ձէնջ ի մորթոց փայտից զգեստաւորեալ, ի կերակուրս մարդկայինս ոչ հպեցելոց, այլ խտտովք վայրենի շատացեալք, և ռմանց մաշկեօր միայն և առանց պարեգօտի և զգեստու զտապ ամառայնոյ և զսառնամանեացն օդոյ զճնդախութիւն ձմեռայնոյ ի հիւսիսային յինքն կրեալ, և զեանախշաի տարտամեալ, և սովու և ծարաւու համբերեալ, և ռմանք ծածկաբար ի ներքոյ պատառատուն պարեգօտին առասանս ի խտտագոյն ձաքաձև այծից կշկրոտտունս կարկատեալս ի ներքուստ ստորակայեալ, և նոյնօրէն յառասանիցն պարպատեալ զմէջս և զկողս և ի պարանոցն հարտաեալ կաշկանդեալ անշորթելի մանուածով, բաղմամամանակեայ շարշարանաց աշպխաի և վտանդի համբերելով և անսուսգութեան և ծարաւու, և զոյն զուարթագին և աշալուրջ լրջմտութեամբ, և նոցա ոչ այլ ինչ եթէ ոչ երգել մշտայար զԵտութեանն նուագ և պատարագել զանարիւն զենուին և առ Աստուած միացելոյ և յաճկեայն կենցաղականացս արտաքոյ եղելոյ և աշպխաի փախճանի հանդիպելոյ. որ յառասանիցն պարառելոց իւրաքանչիւր ոք խզտեալ զօրէն սղոցի, մինչև հեղուլ արտաքս փորոտեացն և գեղեցիկ պարանոցին, որ զստուածայինն էր ընկալեալ մանեակ, ստորաքարչեալ հատանէր զմարմինն, աշպխաի քաղցր լծոյ հաւանեալ, զի մըտանել կարացէ ընդ նեղ դուռն. և զայսօքիկ ոչ որ յառաջ ծանուցեալ մինչև ի վախճանին երևեալ: Իսկ ոմն անտանելի կիրս յանձին կալեալ և հրաշից և զարմանալոյ և մատենադրութեան արժանաւոր, քանզի ուսեալ ի մերոյն Պարթևէ սրբոյն Սահակայ, եթէ ստացեալ էր նորա աշակերտս երկաթազատս և բոկանիս, և խարափազդեալս, պարս վարկանէր լինել աշպխաի, զանտանելի կիրս կրօնից յանձին կալեալ

իրբու զատաւանս կամ զպարանս ստուարս քաջութատս
 ի ձարից ձիոց և յարջառոց, և որ այլք այսպիսի, քուրձ
 կազմեալ. զոր զժուարին է տեսողացն զնա կամ զատողացն
 տեսանել, որ եթէ պատժապարտի ումնմն միոյ աւուր հրա-
 մայէր զգենուլ, թուի թէ լաւագոյն իմն զմանն համարէր. և
 ի վերայ այսր ամենայնի սանակապանս երկաթիս և շղթայս
 և ձեռնակապանս և կանդրիւս ի միջոց ունելով և մանկա-
 կըս ի պարանոցի, և այլ կազմեալ աղիւսանման ի ձև խա-
 չինս եւ զի՞նչ առ այսոքիկ ինձ երկարագոյնս գրել, զոր
 յայտնի ամենեցուն և այժմու տեսողացս ճշգրտապատում
 մատենագրութիւնս երեւացիւ Բանդի ծանրութիւն երկաթոյն
 և թոռոպին էր լտիրս ճ. և խ. զոր այժմ եթէ ի մատնանս ա-
 ռաջնոցն ընթերցեալ էր մեր, կարծեմ եթէ ամենեցուն էր
 անհաւատալիս եւ սմանց ի տերևոց ցաքւոյ և ի կարգոց հիւ-
 նից աղացեալ թրէին, յարեղակնային տապոյն արարեալ
 բլիթս, և այն իսկ էր նոցա կերակուր, և ոչ հաց, այլ ամե-
 նսին ջուր, բայց միայն եթէ թթուիկ յեւթերորդում աւուրն.
 և մերկք և բոկանիք, և ամենազիշեր սաղմոսերգութեամբ,
 հեզք և հանգարաք, և լոկալք. սոցա ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ զի-
 շերի ձեռնատարած և յոտանաւոր սաղմոսերգութիւնս և
 ի տուրնջեան: Այսպէս ծաւալէր առ սոսա Հոգին Սուրբ,
 ի թիկունս հասեալ, վասն որոյ անտանելի և կամաւոր
 տանջանացն տարեալ տոկային:

Իսկ զի՞նչ արուեստ և կարգաւորութիւն մայրաքաղա-
 քիդ. ուղղափառ վարդապետութիւն ի գիշերի և ի տուրն-
 ջեան և այն ոչ սուտ կամ սնտախաւտիւր և առաիկեցի ա-
 ռապակօք, այլ աստուածեղէն արդեամբք և զօրութեամբ և
 քաղցրաձայնութեամբ երաժշտականաց և նուագումն սաղմո-
 սելոյ և ընթերցումն հարցն վարուց և հակառակել զգեղեցիկ
 հակառակութիւնս և զմիմեամբք եղանել և միոյ ճրագի և
 կայծական սպասեալք, յամենայնի նեղեալք և կարօտեալք, և
 յերեկորեայ և յառաւօտէ առ հովիւն և առաջնորդ իւրեանց
 ընթացեալք ճշմարիտ դաւանութեամբ, երբորդութեանն
 խոստովանութեամբ: Եւ եթէ այլ ինչ շնչական մտածութիւնս

ի նոսա կրեալ, առաջի արեանել ոչ դանդաղին, վասն որոյ զօրութեամբն Աստուծոյ ոչ հիւանդացեալք, այլ քաջողջութեամբ իբրոյ զակն ի մարմնի բոլոր Արամեանս գտեալք հանդերձ աստուածպետականիդ նմանեալք ծայրացելոյ առաջնորդի ձերոյ:

Արդ յայտոսիկ նայելով օրէնս և դրութիւնս և կրօնս և փոխելոցն առ Աստուած նշխարս ի սուրբ շիրիմս, յորոց լոյս յերկնուստ փայլատակեալ և շող և սիւն արփոյ յայտնէ: Եւ որ ոչ յուսացի և ըզձացի մաւիաքեալ և տենչացեալ միայն տեսութեան արժանանալ: Իսկ ինձ, իբրեւ ի գեղեցիկ մարց քեցումն ի ստեանց պատանեացն և ի տարերցն արտաքս անկումն, պատահեաց վիճակ կամ եթէ Յովսէփայ վաճառումն և տարադրութիւն, ի հարցն շիրմաց արտակացեալ և ի դաստակերաց և ի բազում աշխատութեանց ունայնացեալ և յօքունց խոցոտեալ և դանազան վիրօք վհատեալ անողորմարար խարէութեամբ և դաւաճանօք վարտեալ յայսպիսի ուղեղնացութիւնս, որ զրէ եթէ ըստ Դաւթայ Փոխանակ սիրոյ իմոյ մատնէին զիս, և որք միանգամ հետևին աշամ, թուի ինձ, եթէ զմտաւ որ ածցէ, ոչ անանդի գտանէ զկեղերջականն, որք ի նմանէ ասացեալք յաղագս հալածչաց իւրոց:

Բայց և զորս առեալ և արեամբ և ընչիւք, որպէս տեղեակ էք, կացուցի առաջին, ոչինչ նուազ քան զԱմամուլին յիս ընկալայ պատառումն և զբոլոր քարանցն արկուածս. և ինքն ի վոհուկս և ի դիւթարանս փոխանակ ինձ ընթացեալ զարիւն իմ, զյօշումն անդամոց և զկուրացուցանել և զրուն սեփականին և գտնդի շիրմացն, յոր յուսայի ծածկիլ, նմա խոտաացեալ հատատէր ձեռագրով և երզմամբ, և իբրեւ յայսցանէ հլու և հպատակ գտանէր զմեզ և այլ ուրեք խրնդրեալ օթեան, զի զդուղնաքեայ կենցաղոյս հատուցէ մեզ. զհարկաւորն միայն կերակուր առաքէր, և զկնի տնք մահ և կապանս հնարէր զազանի, զի ի կենացս լուծցէ. և ամենեցուն պատուիրէր թշնամեաց իւրոց և իմոց, որք յաղագս նորա մաքառէին ընդ իս. մրցել և վատնել զիս աղերսանօք

հայցէր: Եւ իբրեւ ոչ յայսցանէ խաղաղեալ կամ տաքարեալ յաճէի ուրեք, այլ զօգուտ կենաց իւրոց խնդրէի առնել, ապա զբոլորն Արամեան արտալածեալ, ի Յոյնս չարս ինքն, և զկնի սպառնալիք մահուն և արհաւիրք ահից խոտանայր ինձ և բազմաց: Զգուշացուցանէր, զի արշաւանօք և սաղատակօք և հրատուգմամբ և մրցանակօք նախասկսցին ինձ, և այս առ Հադարացիս և Վերիացիոն և առ մերոյին համադգիս, որպէս գիտէրդ: ապա զոր գրով և դառնութեամբ և անխիղճ հօրե գրօր իւր տուեալ էր ի Յոյնքս, ոչ այլ ուրեք գտեալ իմ հնար կամ ապաստան, զկնի ամենեկուն ընթացայ: և որպէս արարին, գիտէ՞ք բոլորդ հրեշտակական և մարբափայլ դաս: Եւ այսոքիկ բաւական է, Քանզի այլ է, որ քննէ զմիաս և զերկամունս այն, որ բռնակեալ է ի բարձունս և սարսաւանդեալ յիւրում առանձին բարձրութեան: Մեք ոչ կամէաք յայսմանէ յիշատակել ինչ, քանզի դուք ստաւել տեղեակ էք ձերով ստատածեզէն և մարութ տեսութեամբ, սակայն եքեր բան սակո իմոյ ի ձէն՞ տարագրութեան և փափաքանաց:

Այլ զի գրեալ էր ձեր, եթէ յորժամ կամեցար ի կենցաղոյս հրաժարել, ի յայտ Թորգոմեանս վիճակի զմեզ գրեալ քո հանգիստ և ապահով: այս արգար և յիրաւի և ոչ ակամար կամ անգիտարար: Այլ եթէ տուող աչօք որ պարտաւոր չաւ՞ հայեցի, թախ ինձ, եթէ ոչ այլ որ գացէ, ստեղծայն վաղ ուրեմն փախեալ յինչն, եթէ ի մէն՞ և եթէ այլ ուրուք աղագաւ ի դառն և յանկենցաղ կենցաղս մատնեալ իբրեւ յոլորտս հեղեղաց և յորձանս արձանադանուտս այսր անդր տաքարերեալ տատանիմք յաստուածային գաւթէզ և ի որովքեական սրբաանեալդ բանակէ զրկեալ:

Այլ գրեալ էր ձեր յաստուածեզէն տառիս, զի մի մոռացայց զձեզ, բաւական է առ այս այնոքիկ, որք վարեալք էին ի Բարեւոյնէ, ուրեքն առ Երուսաղէմ: և եթէ մոռացայց զձեզ, այնմ հանդիպեցից մոռացման աջոյ, քանզի բաւօրէն նոցա ի յերինս հայելով, յայսցանէ խնդրեմք զօգնութիւն յորդոցդ վերին Սիօնի: և զիմարդ մոռացի ըստ

Եւսայեաշ կոչս և հարան զգարդ ստաջին իւր:

Այլ յազապս կատարման ծնողին իմոյ և հարազատին իւր, զոր գրեալ է իւր բան միխիթարեական. եթէ ոչ ի ձէնջ միխիթարեցայց, սակայն յազապս ծայրագոյն ծերունւոյն և տատաւածային և ամենայն բոլոր բարեաց պարտեալ օթե-
վանին կամ եթէ աննման իսկ մարդկային այժմու սերի զանազան և աստուածապարզ և շնորհօք սրբութեամբ և մար-
բութեամբ, արիութեամբ և հասակաւ գեղայարմար և չք-
նազ տեսիւամբ, հեղութեամբ և հանգարտութեամբ, առա-
տութեամբ և լրջմտութեամբ, խոնարհութեամբ և քաջցրու-
թեամբ, արդարադատութեամբ և իրաւամբք, կրօնաւորասի-
րութեամբ և աստուածասիրութեամբ, ողջախոհութեամբ և
արգարութեամբ, աղքատասիրութեամբ և աստատմիր բաշխ-
մամբ: Եւ զինչ որ զնորայն կարաացէ պատմել բանիւ կամ
գրով գտարասիրութեանն, զհիւրընկալութեանն, զերկրագոր-
ծութեանն, գմարտիցն յաղթութեանն, զպատուասիրիւն
ի բազմաց, զաղօթիցն զգաստութիւնն, զսոնախմբութեանն
զհանգէս, զեկեղեցեաց զյարդարումն և զկերտութիւն, և
զղղեկաց սքանչելի և ամրապատ պարսպօք և աշտարակօք
յարամոնեալ, որ և ի մահարձանաց որ այժմ եթէ հայեցի
ոչ ի բնաւ բնակութեան Արամեան գտցէ որ այսպիսի, և
զրազմութիւն անապատականաց և մայրաքաղաքաց յօրի-
նեալ, և եթէ այլ ուրեք ոչ առանց ընծայարեցութեան և
սլասարապաց ի նմանէ մնացեալ այսպիսի աստուածայնոյ և
ողջախոհի տան, յիրաւի այնպիսի հանգիպեալ բախտի, որ և
զկնի ութսուն ամաց մարտիրոսականն հանգիպեալ և արժա-
նացեալ պսակի, որ և ի վերայ շիրմի իւրոյ լոյս յայտնա-
պէս ամենեցուն երևեալ, և այն պատու աղօթից ձեր և որ
նախ քան զձեզն աստուածապարհայն ծերոց և յայնոսիկ
զնա խրատելոց: Բանդի պարտ է ամենայն բարութեան պատ-
ճառ զձեզ նախազատել. որպէս և էրդ իսկ կենդանեաց և մե-
ռելոց յոչս մատակարար և ճանապարհ առ Աստուած: Եւ
այս այսքան բաւականացի:

Այլ որ եղեն պատճառ իրազատութեան և հաստատու-

Թեանս մեր և միաբանութեան, եղիցի նա որդի լուսոյ և որդի տուրնջեան. քանզի և Աստուծոյ իսկ է որդի խաղաղարարն. և որ ոչն կամի գտէրն կատարեալ և խաղաղանալն և զի մէնջ առ ձեզ միաւորութիւն իրբու ի ձէնջ իսկ եղբայր, այն եղիցի յաստուածուստ որոշեալ և ի ձէնջ արտաքոյ զըտեալ և ի սուրբ գաւթէզ օջաեալ,

Այլ կամէի և կամիմ ձիր և ընծայ ինչ սուրբ ուխտիդ առաքել, սրպէս պարտ է ճշմարիտ հարազատի ձեր և եղբոր. և զայն կամիմ, զի մշանջնաւոր և օրրատօրէ և ոչ երբէք պակասել ի կեանս իմ, այլ առժամանակս զպատճառն ի սուրբ և յաստուածային եղբարցդ լսէք. յաղագս շփոթի խաժագուժ աղցացդ, որք արշաւանօք շրջին. զի մի ի փորձութիւնս անկցին, ի մէնջ ելեալ և ձեզ ոչ օգտեալ. եթէ ճշմարիտ սէր և կատարեալ առ ձեզ աւնիք, Սրբոյ Խաչին ի մեզ մարդ եկեացէ և մեք զկնի նորա մինչև ի Մարմաշէն առաքեմք:

Այլ ի սուրբ և խորհրդական ազօթս ձեր մի մտանայք վասն սիրոյն Քրիստոսի, և դուք եղիջիք ողջ ի Քրիստոս Յիսուս Աստուածն մեր:

Կ Բ.

Առ խրախճանս մայրաքաղաքոցի և վարդապետք:

Նաւ խոսվեալ փութայ ի նաւահանգիստ և անձն ժողկալ խնդրէ զանապոտ, ասէ, որ ասացն ի բարձրագոյնդ ելեալ աշտարակ. քանզի արդարեւ յուսացեալքն ի Տէր և բընակեալք ի Աթոն, լերինք շուրջ են գնովաւ. և ի ծովածուփ կենցաղոյս ի լեռնն ընդ Յիսուսի ելանել և գնորայն լսել զկենդանաբար բան. բարոք է և համեմատ լինել ընտրելոց իւրոց աշակերտացն, առնուլ և զօրութիւն և իշխանութիւն

ամենայնի. բայց թաւի ինձ, եթէ ոմանք ոչ աշխարհի խորհելով հաւատան լինել, այլ առեալ զյանդիմանիչս ի դրունս և ի բանից որ ըստ Աստուծոյն խուսափել և ի մակացութեանց արհեստից անմահամտածութեամբ թեակոխել և տրամախոհական հեզներով քամահել: Եւ զի անտեղեակ գոյ բաժանման և մակարաժանման մանաւանդ եթէ ըստ ստորաբաժանման, և յիրաւի, զի որք բաժանման անհմտաբար գոն, զիմբդ մակաբաժանման, մակասորաբաժանման, քանզի պարտ է ենթակայի լուի տրամակայացելումն մակացուի և ձգել ըստ որում ախորժէ արհեստի մակացու, զի ընկալցի ուղղապէս ըստ խոհականութեան խուզման տրամադրութեանն, քանզի և նմա իսկ յոյժ գերակատարն է տախումն և ըզձալի, երևակայութեամբ տարակայացուցանել, զորս ոչ երբէք հարցեալ եղեն մակացու ընդ ենթակայս զախորժակս նոցա: Ըստ որում ի գոհնիկսն առականիսն պատմին՝ կրնոջ ըստ կամաց իւր կերոյ, եթէ թույլացի, լինի ամուսին Ռրիկսական արհեստի, վասն որոյ և ոչ Ամպէլառք, զորթս, և ոչ տեարբ զճառայս, և ոչ զայեկունք և տիտանք զմանկունս, ողջ լինք:

Ե. Գ.

Պատասխանի թղթոյ ու մեծ կրօնաւորի, զոր գրեալ է յազազս վախճանելոյ ու մեծ յազգահանաց իւրոց, որ բազում երախտանօք վերաստացեալ էր դնա և զկնի այնորիկ ասկերտութիւն և փորձութիւն ի նմանէ եղեալ անտես արարեալ, զկնի մահաւանն աշխարհի գրեաց պատասխանի:

Զստա քո զամբանական և եղկական ուժգնակի վերձանեալ, ըստ իւրում առողանութեանցն առաւել քան որ նախ քան զայտոսիկ կրականումն և արտաշնչութիւնք հեծկալով ի խորոցն խանդակաթ յոյժ և ըզձացելոյն իմ շարժեաց: Զի վերստին արծարծելով զնորայն աղէտ սղբերգա-

կանս շարամանութեամբ յարամանել նորադոյն բանս ըստ քում ներքողական գովաւանութեան նախ զմանկական տխրեալ զծաղիկ երիտասարդական հասակիդ և գարամայականութիւն աւուղանութեան մարմնոցն և գաւարերութիւն եռամանեայ և յուզեալ եռանդոտն տրեան, զի այսօրիկ յոյժ դժոխադատ ըստ մարմնոյ մարտուցեալ բնութեանն և ըստ հոգւոյ մրցեալ անպատարուն և ոչ յանդ հասեալ ախեացն կամ թէ ծերութիւն. և այսօրիկ յոյժ ինձ տարակուսելի է յորժամ զմտաւ ածեմ զգիրաւածախ կենցաղոյս, որ իբր արշաւանօր իսկ և անդամաւոր զերէ ի մէնջ զանճարին դարձուցանելով հարկ, կամ թէ իբրն կայծակմամբ թափանցիկ սուգեալ, զոչ եղելութիւն միայն անսանել որպէս նախատականն այն՝ ծաղիկ թօթափեալ զսա կոչեն կեանս:

Իսկ ի վերայ սորո և քարձս և արտաւար և նոստութիւն և յեղութիւն և արամութիւն, և որ ինչ միանդամ այժմ հետեին, ո՞ր որ ոչ ապէս Յանդի գլխատակ նորա առաջի աշայ խոց ունելով, ոչ մտացայց, և իբրեւ ըստ մարմնոյ երբեմն հակամխելով գտի զնա. և մալարարձեալ ըստ անձին իմոյ վերստին արծարծեալ ի զերբնականութեանն հաստատեցի յորնարեղուն հանդիսի և աշխատութեամբ, որ և սնուցեալ իսկ եմ, այնպիսում զնա վիճակեցի բախտի և սկին ունէի ինձ նախ զգարտան հատուցանել հարցն և առ ի նմանէն ծածկիլ Որում ոչ հանդիպեցայ այժմ, այլ թշուառութիւնս և հազ և տարակուսանս ի նմանէն ինձ պտղաբերեցաւ. զի ի կեանս իմ ոչ մխիթարութիւն ինձ տխրապէս հասանել հաւանիմք, մանաւանդ գոգոյմելի և զթշուառացեալ ծերացեալ և ծարեալ մայր նորա, և դատանեալն խակութիւն և գրոյս, և զեղբարցն միայնութիւն և տառապանս, և զբեռոյն քակտումն ի քաղցր և ի հեղահեղաց աշայ:

Բայց դու մանուկ որպէս ի կենցաղումս գուգնորեայ հլու և հպտտակ նորայն էիր անբութեան և աշպխախ մեզ ոչ որ ի նոցունց խակացեալ զրել. և սակս այնորիկ պատասխանօր զրել և իմով իսկ առաւանտութեամբ արծարծեմք:

և պարտ վարկանիմք, զի ըստ դրեցելուսդ մեր զկնի քրիստոսապցեաց և շնորհապարզեալ վարդապետիդ եկեացես Պօղոսի, ողջ լեր:

Է. Գ.

Աս եպիսկոպոսն Կարս ց պատաւածն ի վրան երթալոյ նորա ի սուրբ քաղաքն Աստուծոյ:

Զաւելա քղձական տենչումն անձկութեան խնայ փափազանաց, զոր միշտ առփնջին է ինձ սա մականուանական սրբազան ծայրութեանն դառ մանաւանդ եթէ քահանայապետական, վսեմական աստուածապետականն կցորդաբար զսրովբէականն ի մեզ հեղումն և մատակարարութիւն երկակի իմն սխրալիս Այժմ պարտ վարկանիմ յաւեառքեր թղթոյս քո հրճութեան և այն հանգիստ գոհացողական և բարեբանական օրհնութեամբ Աստուծոյ:

Նախ՛ զի ծանուցիւր մեզ գրոյլին փրկութեան ի բարխն տրամախոհութեան և զուգեորութիւն ի սուրբ քաղաքն Աստուծոյ և գնեռանալն ի ծոխածուփ և ի մրրկեալ կուտակման ալեացս, քանզի յոգնապատիլք է և սոցակոտ և հաւամխող ամենայն տաւարինութեանց և աշխական ողջախոհութեան և բնաանեբար սո հիգացեալան և մեղկեալան հազարգութեամբ: Զոր արխորար հաւատացն քաջութեամբ և առ նահապետն բարի Յիսուս յաւացեալ, մակոյէեա ի ծառացեալ ծփմանցն, յեցեալ յոգնափաշտն իրրե ի Տէր հառապանեա, և ահա մի եւ ի վերջ դարձցիս ի բարի թեակախութեանցս յայս, և աքձան ալի պատահեացի քեզ՝ և որ զկնի այսմ հեանին Այս ինձ այժմ նախապատուեցիս:

Եւ երկրորդն՝ յաջորդեալ ըստ քո՛ւմ զափասանական բարբառոյ սակս մանկանդ յաջոչեկոյ, եթէ բարեպ է ըստ կենցաղափարութեանն խբում, և եթէ կուտական բրարիմեա անթառամ պայծառանայ: Եւ այսպիսի խոյ պարտ է պետա-

կանին քահանայական պարուն լինել, և հայել ի զօրազլուխն հաւատոյ և ի կատարիչն Յիսուս, զի սպառազլինեալ ամենայն զխտոզական արթնութեամբ պատնէշ պարունակեալ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ պահպանեացէ քաջողջական հոգւովն մաքրափայլ տեսութեամբ: Եւ այսոքիկ քաջաց և առաքինեաց են յարմարագոյն հովուաց. իսկ խօթացելոցն և վիրաւորեցելոցն անվրէպ պահպանել ոչ և կարողութիւն, և այսոքիկ այսքան:

Այլ մեք ըստ բնականագոյն սիրոյն որ առ երանելի հորսն քո պատրաստեմք ուղևորութեան քո օգնականութիւն և առ յաջորդեալդ հայրաբար և եղբայրաբար խնամ. ողջ լին:

Է Ե.

Առ Հայրն Վարդապ:

Աստուածայինն Մովսէս յիւրն աստուածեղէն մատենին ի պիղծ կենդանին զկինջն վարկանիւր, որ և մկան հարթ զնա և ճազարի և նապաստակի և ուզտոյ: Եւ նախ քան զայս՝ երկուս զնոսա նաւակառոյցն Գաբուէթէս ի տաղանն ընդունէր ի հրամանէ Աստուծոյ: Եւ այլիսա ամբաստանէ զանօրինացն պատարազ արիւն խողի համարեալ. Դաւիթ օրինակեալ տարացոյց զնա ի զիմաց անօրինաց ասէ. Կինջ վայրենի արածեցաւ ի նմա. իսկ Փրկիչն զլէզլանն առաքէր և այնու խեղդեալ ի ծոփն սանգարամեականին մատնէր զնա: Եւ զիմրդ զգարչիկի զաղբաճաշակն զազիր ի սրբութիւնն յարմարեալ. անտեղի վարկանիմք և արտաքոյ օրինաց կրօնից անմարմնոց կանառեալ գառուջ, որ երբեմն ընդ հրեշտակս պարակցեալ երգակցութեամբ քաղցրաձայնութեամբ սաղմոսելով, այժմ զանգաղեալ զունչիւն կռաւաճան, և խիզախիւր ժայնաւոր վարադաց քրիոց ամայի վարարեալ զարշախառն շամբուշ վառաշուց իզամուրեացն:

Ան ահա անկէն մակիակեալ քանակին մեզ հայելի խառնս անասնոցն: Եւ զոր դերձանեալ ի մշտատեսիլ համարնակից խոճթացն ծերոց դերձանի յայտարար պատժոյ, զնոցայն տեսանելով քեկացն յաղօւմն: Ահա պատուիրեմ սրբազանութեանդ քո. ոչ բաւեմ հայհոյական զբացեալ և աշխարհեալ և ոչ մերոց թշնամեալ հայհոյել զմեզ. յիրաւի յայտմ հեռէ մի դոցին նորա, և թէ ոչ վկայութեամբ Տեառն Աստուծոյ աւար հրամայեմ զնոսա զօրաց մերոց. սղջ լնր:

Կ Զ.

Առ ձմե կրօնաւոր:

Զբրիստոսաղգեալ և զխաշակըօն սրբազան անձնացելոյդ անձին թողկիարս խոռացելոյդ հերով, որ զօրէն Յովհաննու շատացեալ մարմնական պիտոյիւք, զքոյդ մարբափալ աջոյ վերձանեալ զառա: Յոյժ բղձաւտ փափագմամբ լուծանէր զիմն խնդիր մանուանդ և թէ զտենչանս նախ ան սրբազանից հարց ընոյր զիցձն: Եւ յայտմ ծանեալ, և թէ տալաին առկա ի քումդ պատանական կենցաղում, որ սակս Յիսուսի աշխարհանին սերտութեան հետեալ շաղպոց. յիրաւի ուրեմն ի դուին հայելով քեզ յայն, որ փոխանակ ուրախութեանն, որ նմա առաջի կայր, յանձն առ զխաշն, անարգեալ զամօթն և նստաւ ընդ աջմէ մեծութեան Աստուծոյ:

Վասն որոյ որ զփորձն առեալն է, կարող է փորձանաւորացն օգնական լինել, զոր աղաչեմք հանդերձ պաղատանօք առ այն, որ առ լաւութեանն իւրոյ լսելի լինէր, զի օգնական լիցի քեզ ի քումդ հանդիսի մրցանաց, և աղօթիւք քո պահպանեցէ զմեզ:

Այլ թէ պարտ է սուղ ինչ ըստ մերում սովորական մալադութեան իմաստասիրել, փոքր ինչ մակագրել քեզ յայտմ

տասի, զի թերևս սխրացեալ զուարճասցիս: Բանս ոչ կամի
զքեզ ջրջնի յորջորջել. վասն զի ջատագով ջայլեաց գաղա-
փար հարանցն կոչի այն, որք յաւէժարաքն անուանին: Այլ
կամիմ զքեզ խուռացեալ հերովք և թաղկեալ վարսիւք ըստ
օրէն, զոր Գրիգորն յիւրում ներբողական աստուածաբանու-
թեանն արժանի գովեստի վարկանի, ըստ Եղիայի յանձաին
գիտաւորեալ մաշկեաւն և ըստ ամլածին Յովհաննու: Այս
բար և ըստ ալոց: Բայց ինձ հերք քո՝ ըստ որում
հօբանք այժեաց, որ շրջին ի Գաղգաղայ, գառաքինութեանցն
ծայրութիւն թուի ինձ ցուցանել և զմեռելութիւնն ի զուգ-
նաքեայ կենցաղումս: Զայստսիկ տարացոյց քոյդ խուռացեալ
հերաց, իսկ մաշկեակդ զնախահօրն ստանձնեալ զանիծադրու-
թեան կնիք, ջնջելով զնա մանաւանդ թէ զՏարսօնացւոյն
փողոյ լնլով զօրէնս: ըստ որում լեշկ մաշկեօք և մորթովք
այժեհեօք գքոյդ սերէ նշանակէր յաւկութիւն տեսակի,
զհաւատոցն ստուգութեան առնոյր վկայութիւն: Եւ այս
այսքան: Այլ գիտեմք, զի յօժարութիւն սրտիդ ստիպէ զքեզ
սո մեզ գալ, այսպէս և զմեզ գիտացես, զի սիրով ընկա-
լայց զքեզ. ողջ լեր:

Ե Է.

Պատասխանի թղթոյն կաթուղիկոսին Ասորոց ի մամանակին,
յորժամէր զուրս ի Վասպուրական և ի Տարօն. զկնի բաճաւոյն զՄանի-
քեցիսն յաշխարհէն Յուդոց, և ի Թոնգրկաց Մնացեալսն նոցա կործանեալ
ազգն. չազան առ կաթուղիկոսն Ասորոց ի քաղաքն Ամիթ, զի թերևս
խաբէութեամբ հաւանեցաւօցն զնա. զոր նաքա գրեալ թուղթ ի Գրիգոր
Մաղխարոսն յԱրշակունին: Եւ այս է պատասխանին:

Զյաւէտ ծայրացելոյ զընականագոյն նախուսան մերոյ
սրբազանից և վսեմական երից երանեան ուղղափառացն սր-
գիացելոյդ և հօրդ հարանց, աստուածակաւականին Յիսուսի
փոխանորդի, և առաքելական շնորհի իջման արժանացեալ

աթոռոյ նամակի մաքրափայլ և աստուածաներկ բարեփառ որակացեալ աջոյ զիծ ընկալեալ վերծանեալ: Եւ գտարա-
կուսական արտալսածական զաղէտ մշտաց քոյ իմացեալ, որ
այսպիսի հասեալ պատահման բախտի, յոյժ տրտմական
ախափւ զմեզ շարժեցիւ յարտօսել. որ զբէ զբոլոր վիշտս
հարցն, որ նախ քան զքեզն հանդիպեցան ի մեռազս և
ի բանաս, և ոմանք տարաշխարհիկ վարեալք և ձաղեալք, և
որոց ալեկոծեալք, և որք յայսմ հետեին միանգամայն, զա-
մենեան իրրե կենդանիս կամ եթէ զնկարագրութիւնս նո-
ցա ի մտածութեան մերում. որով անմարմնաբար կարող
եմք տեսանել աւագ աշօք, շուրջ պարագաբար հայեցեալ
իրրե մարմնական տեսութեամբ առաջի աշաց մերոց վար-
կար բովանդակեալ: Վասն զի թէպէտ և մեծի տեսութեան
ունէր պէտս և մեծագունի յողութեան այսպիսի բնական-
բար տարակուսանս, որ եթէ որ ուժգնակի մինչև ցգամբա-
նականն արձակէր ձայն, իրաւացի մեզ աշնոքիկ համարեալ
են: Քանզի զմտաւ ածեմ զմեծին և զաստուածայնոյն Դաւ-
թայ. Նախանձեցայ, առէ, զխաղաղութիւն մեղաւորաց տեսա-
նելով. և այլուր. Ստար եղեն մեղաւորք ի մօրէ և խաբե-
ցան յարգանդի և խօսեցան սուտ:

Թախ ինձ, եթէ այսոքիկ նախքան զմեզ, այլումն ի
հարցն ճահաւորեալ, յարմարական շարամանել բանս յիւրումն
աստուածային առատութեան, զոր և ինձ յոյժ նմանապէս
յայտսիկ յարամանեալ, յիտ ի պատահման ախտացելոյս այս-
պիսի արտալսածութեան տարակուսանս, այլ համբերութիւն
հոգւոյն հեղութեան հաւանեցուցանէ զիս յամենայն տկարու-
թեան մերում նշանակել զօրութիւն. քանզի յորժամ տկա-
րանամք, յայժմամ զօրանամք: Զի հոգին ի թիկունս հա-
սանէ տկարութեան մերում, և զամենայն վիշտս և գտարա-
կուսանս և զբոլոր մարմնոյ շարշարանս երանելին ուսուցանէ
մեզ Պօղոս. և նշանակէ բարձրագոյն իմն և հրաշալի և զու-
ղեորութիւն մերոյ կենցաղական ճանապարհորդութեան իրրու
ի քաղաք կամ յապարանս արքունի, կամ եթէ իրրու գնաւապետ
բարի ի կոհակաց ի խոռվեալն ծովու և յոլորտս ալեալն

ծառայելով ծովման գնաւահանգիսան յայտնելով, կամ իրրութիւն քաջազեղն զինւորաց գնդատանն նշուակեալ, որոց հանգէպ ուղղակի գնեատաձորութիւնն յարմարական առ աշխարհաբանչիւր. որ ի ձգողացն խոկացէ հարկանել, յասելն իւրում Հայեցարութի գլուխն հաւատոց և ի կատարիչն Յիսուս, որ փոխանակ ուրախութեան, որ առաջի նմա կայր, յանձն առ զխաչն, անարգեաց զամօթն: Եւ զի երանելիս այս ոչ կամէր երկարապոյն բանիւքն թախանձեցուցանել զամենեանն, ի բոլոր բանս իւր միատեսակ զամենայն շարչարանս և դճառ խաչի յայսմ հաւանեցաւ հատանել տախտակի բան: Քանզի զոր ոչ կրեաց Փրկիչն որք միանգամ ի կենցաղումսն վիշտր:

Այսպէս ու երանելի, պարտ է քումդ սրբազանութեան զամենեանն յօժարութեամբ մանաւանդ թէ ուրախութեամբ յանձն ասնուր: Վասնորոյ ինչն բառնայ զխաչափայտն Յիսուս, թէպէտև յոմանց վարի ի սղանդ, սակայն սու անմեղութեան իւրոյ բանայ գրեթեան իւր. այսպիսի էր իշխանութիւն ի վերայ ուսոց իւրոց կոչեցեալն. յօժարութեամբ զթագն ընկալաւ և զայն զի փշոց. ոչ դարձուցանէր զերեսս իւր ի թքանելոյ. ազատն ի ծառայէ ապտակէր զանիւ. ձաղեալ հարցափորձիւր. դատաստան նորա բառնայր, զրաբարութր, հայհոյիւր, առարհամարհեալ արտաքոյ ի քաղաքէն արտալածիւր, ի բաց լինէր ի ժողովրդենէն և նախքան զշարչարանն առաւել քաղցիւ և ծարաւով և տքնութեամբ և ամենայն բոլորն առաքինութեամբ խրատէր զմեզ:

Եւ զայսոսիկ զամենեանն կարծեմ թէ զոր կրեմք և թէ որ մտադիւրութեամբ և հօգւոյն ակամբ շուրջ հայեցի, պոյլէ զատուածաւանդ ասացեալ սրբազանն տառ ի յիւրում կենսարեւր աւետարանական քարոզութեան, և աշխատեալ, զամենայն պատահմունս ի վերայ եկեալ փորձութեանց ուրախութեամբ և լրջմտութեամբ ընկալցուք. զի հետեւել արժանի արար զմեզ Հայրն մեր, առ որ կարող եմք համբառնալ զձեռս մեր իւրում լուսաներկ և մաքուր արփիափայլ ուղեւորութեան. և միայն հայցեմք զհաւատոցն պահպանութիւն, զի մի տացէ զմեզ ի փորձութիւն այն, որ Տէրն է Տէրանց

և Աստուած յաւիտենից Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ արժանի արար գմեղ կոչել յանուն Միածնի իւրոյ քրիստանեայս, միոյն իջելոյն յերկնից ի սրբոյ ներքորդութենէն և նոյն միոյն միացեալ մերոյս մարմնով ընդ Հօր ընդ աջմէ նստելոյն, որ բարեխօսն իսկ է վասն մեր քահանայապետն սուրբ, որ իւրով արեամբն մտաւ ի սրբութիւն սրբութեանց, վասն որոյ զարհուրեալ զօրաց երկնից հարցափորձեալ ստէին. Ո՞ է սա, որ դիմեալ զայ յնդովմայ և կարմրութիւն ձորձոց իւրոց ի րոտլայ:

Այսպէս պարտ է, թ քահանապետ սուրբ, ամենայն ցաւն, որք զանարիւնն զենումն յանձն առեալ են զհնաւ իւրեանց իսկ առաքինութեամբ արեամբն մտանել ի սրբութիւն սրբութեանցն: Եւ այս թուի ինձ, եթէ բազում հալածանաց և շարշարանաց և խաչակցութեան պէտս ունի. և ուրեմն ողորմելով մեզ հայրական ինսամօք խրատէ, զի զխոտամբակութիւն և զծաւլութիւն և զյագեցումն մարդկային ազգիս իբրեւ մրտախալ զարթուցանէ ի ստաղինս, զի մի դանդանջկոտք յոյժ և մեղկեալք ի ծաւլութենէ առաւել քարշիմք ի թանձրագոյն և յընդիմահար մարմնոյս: Վասն զի այսպէս աւսանեմք զմեզ զամենեւեմն ի ժամանակի խաղաղութեան, զի հետեւորար տարբերութեամբ մարդկային սեռի աշտոյիկ պատահեն ախտք. իբրեւ մանկանց յագեցութեան խափանումն բոլորն վարժման և կրթութեան լինին. և զձիս հպատակեալս և կերակրովք յգիացեալս առանց սանձահարութեան շամբուշտ և անհեղեղս և անբաղկացութեան և անտեղական զեղելութիւն խնդրէ:

Վասն որոյ որք արհեստիցն են մակացու, յածանցակահացն մաքրագոյնս և մճիտս բոտ խրաքանչիւր կերպարանի խոկան յարմարել, և այսքան պատահի մեռելութիւն և հատուցումն ախտից, եթէ բանս և եթէ ոյլ ինչ, որպէս վերագոյնդ սասցաք, և եթէ այսպէս կամի զմեզ կամ արժարձել կամ խրատել կամ եթէ յեղեղութիւն իսկ մերաբերել կամ եթէ վաղագոյն ի շտեմարանս ամբարել կամ եթէ ի փորձութեանց և ի շարշարանաց մեկուսել,

Ե՛կ ո՞վ այր Աստուծոյ համարեցուք զսա իբրեւ զգու-

շախիւն գրաստացուցանող իբրեւ յախիցս հեղեղատէ յանկար-
ձակի թորելոյ կամ հոսեցելոյ և որք ի բարձրաւանդակին
պատահեն, ի բոց մզիլ աշնացիկ հրամայեն լինել, որք ի հո-
վիան չըջին, կամ իբրեւ դհայր դմանկունա իւր փախուցանել
յարշտաւանաց թշնամեացն. կամ եթէ հաւաղեաւ և հմուտ ուխ-
կածութեան ի ժամանակսն դիտէ հարնոյ խոտադունի, և ի ծո-
վամարտութիւնս ոչ ընթացուցանէ: Յայտմանէ դիտեմք զօգոր-
մութիւն Աստուծոյ, զի ոչ խնայէ ի դաւաղանն իւր, վասնա-
րոյ ուրախութեամբ կամք և հաւանիմք ամենայն փորձու-
թեանց ի վերայ եկելոց և խնդրեմք զեւս ի բարի կատարել:

Այլ մեք բառ հալցման քո սրբազնութեան հայցեկոյս ք
ի մերոյ քրիստոսապաւկեալ, սուրբ ինչնեակալ և արեգեակալ
բարեփառ արքայէն յոյժ թախանձանօք և մաղթանօք, զի
թերեւ վերստին արծարծիցի քոյն առաջնորդական պետու-
թեան կարգութենէ. և յուսմք, զի ներշնչութիւն արքայու-
թեան նորա լուիցէ պապաւանաց մերոց, ազաթէ ոչ զՏեառն
և երկիր լլիս իւրով, աշխարհ և ամենայն բնակիչք նորա
և պարտէ քեզ ազօթեւ սրբազանս և խորհրդականս կառարել
վասն մերոյ սուրբ արքային, զի զթշնամիս թաղաւորու-
թեան նորա արասցէ Տէր ընդ սախք նորա նկուն ի ձեռն
կենտակիր և պատուական խաչին իւրոյ:

Այլ ընթերցաք զգիրս գողոցք և արատկացելոցք ի բոլոր
կաթողիկէ եկեղեցւոյ, զոր չրեալ էին ի քահանայապետն
սուրբ Պետրոս. որ բառ քում իմաստութեան և աստուածա-
կրօն ճգնազգեաց սուրբ վարուցք և քահանայապետական
իշխանութեանդ առաջնորդեցար ի Հոգւոյն սրբոյ և ծանու-
ցեր մեզ դայտօթիլ: Այսպէս հաւանիմք, եթէ յաստուածուստ
երևեցաւ քեզ, զի մի գանդիտեացի գանխլանալ ի քումմէ
մաշրափայլ և վաեմական պետութենէդ, քանզի պարտ էք
ուրեմն յաստուածուստ արժանանալ քեզ այսպիսի մրցանաց
և մարտի, զի հակառիցիս և դու զկնի այլոց հարցն սրբոց
քում նախնեացն ընդզէմ աստուածամարտն սրոց ազանդա-
ւոր դիւթիւթեան կիւսոյ դադապոյ թաղաւորանաց այսպի-
սեաց ընդ գրտունաւ խաւարային նսեմացեալ ազգիդ: Այս-

պիտի ստիպութեամբ ստիպեալ են գայլոյ այդ հանդերձիւք ոչխարաց զոգանալ մանկուսս. յորոց զզուշացուցանէր Փըրկիշն յիւրաւն աստուածաւանդ աւետաւոր քարոզութեան. Զգոյշ կացէք, ասէ, որք են հանդերձիւք ոչխարաց և ի ներքոյ գայլք, յափշտակօգք. զորոց և երանելի առաքեալն զզուշացուցանէր դարձեալ ի շար մշակաց անտիւ:

Այլ դու սի բանանայտպեա սուրբ և Յիսուսի հետեւալ բորբն այրական սերտութեան, աղէ՛ ան ընթերցիր, եթէ դացեա յայդմ դաւառի, զարբոյն և դերիցս երանելի վարդապետին զգիրս Անանիայի, զոր ի խնդրոյ տեառն Անանիայի կաթուղիկօսին Հայոց, և դտեառն Յովհաննիսի Հայոց վերադիտողի, որ զանուանու դրեալ եմք յայդմ նամակի, թէ իրպիտի շար գազանն այն արխնտուշան, անամուլին և վաւաշ շամբուշ բորբսրիան, պիղծն Սմբատ անիծեալն այն երեւցաւ յաւուրս տեառն Յովհաննիսի և Սմբատայ Բագրատունւոյ, ուսեալ զչար մօլութիւն յումիմեկ պարտկական բժշկէ և յաւանդարաշխէ մողէ, զոր Մըջուսիկզ կոչէք:

Եւ զի՞նչ երկարագոյն քեզ ասացից կամ գրեցից քրիստոսաւեր անձինդ, այլ սակաւոք հատանել յօժարանամ. զի բոլոր օգէտ՝ տարակուսմանց նոցա անբարի բարեձեւութեան և խորամանկ խարէութեան և զտգայարար անուսումնութեան և անաստուած վարդապետութեան և անճոռնի ճոռմորանութեան և անտեղի հաւանութեան և պիշերային իւզագործութեան և նոր դազրալի և քստմեկի ախտակրութեան և անքանանայտպեա քանանայտգործութեան և խաւարչտին ձեռնադրութեան և անշնորհ մկրտութեան և անզամպարափայլ նսեմութեան և անյոյս դաւանութեան և աներկիւղ երկիւղաւթութեան և խաւարաւեր լուսափայլութեան և հրեշտակեկերպ դիւապեցօթեան և տարազկեաց գայլոցզ և թխացելոց այծեաց, և մերկացելոյզ զՀոգին և զգեցելոյզ դատանայ աշտկերտելոյզ ստանուէրն Սմբատայ սասանողին հիման առաքելոց և մարգարէից սակաւ ինչ, որպէս վերագոյն գրեցաք ծանուցից ձեզ:

Սմբատն այն և որ զինի նորա շունք և գայլք առանց

քահանայութեան կերպիւ քահանայի, եկեալ ի գաւառէդ Մազկոտնէ ի գեղջէ Զարեհուանէ, եկեալ բնակեցաւ ի Թոնգրակս և ուսուցանել սկսաւ զամենայն շարիս բոլոր, զոր ինչ ի կենցաղումս մտածութիւն կրէ, որ ըստ գործոց և որ ըստ հաւատոց թերութեանց: Եւ քարոզէր զբոլոր քահանայական ներգործութիւնս ոչնչացուցանել, մանաւանդ եթէ սնտրի վարկանել, և նստէր բազրադանօք իբրեւ զքահանայապետ, և ոչ իշխէր յայտնի եպիսկոպոսունս իւր ձեռնադրել կամ քահանայս կամ սարկաւագունս կամ օրհնութիւնս խզոց, այլ ասէր ոչ այլ ինչ է այդ, բայց վասն խաթիւոյ ժողովրդեանն, ի գաղտնի լուծելոց եպիսկոպոսացն և յարաարսելոցն գիշերի զանաբժան ձեռնադրութիւն ոչնչացելով առնեն, և զիւզն սրբազան, որ ի կառարապետողէ անտի բաշխի, խառնեալ իմն արհամարհելով դնա, և ծաղր աւանելով, կատականս առնեն:

Այսպէս ամենայն շարագործութեամբ յղիւալ, որ ըստ մարմնական ախտից յաղեալք, և ոչինչ համարեալք, աւանդեն զարձեալ ոչ յայտնելով զչոր տղանդ իւրեանց իբրեւ գովութագորտին, որ ոչ եթէ թէյովնեան այն միայն գմեծ ոլոտունսն ոչ ճաշակէր, այլ և, զանճառագործութիւնսն ոչ կամելով ասել, ատամամբք զլեզուն հատեալ յառաջագոյն մեռանէր: Սապէս ոչ երբէք գողքդ այդ նշանակեալ յայտնեն զդարձն կորստեանն իւրեանց, այլ յորժամ հարցանէ որ, այլուր նշանակեն, մոլորեցուցանելով ի շաղապ իւրեանց, յոյժ մոլորեալք են և աւանդեցին զչար աւանդութիւն իւրեանց այսպէս յայտնի խոստովանել և հոգով ոչ հաւատալ, և յորժամ ձեռն արկանեն քրիստոնեայքն զանիծեալն զՍմբատ և որ զկնի նորա աշտօրիկ՝ Թողբոս, Անանէս, Արքայ, Սարգիս, Կիւրեղ, Յեսու, աշտօրիկ են, որ նորին աղանդով կացին աւելի քան զձ, և Հ, ամ մինչև ցոյս, անիծեալ դնասա բոլոր Հայաստանեաց և Աղուանից քահանայապետացն, զգուշացուցին ոչ մերձեալ իսկ աս նոսա և ոչ ճաշակել և ոչ գրուցել և ոչ յարկս նոցա մտանել: Քանզի խաղող նոցա խաղող զանութեան և ողկոյզ նոցա ի դառնութեան լեզույ, զի յայլուին

Սագոմալուոյ որթ նոցա և տունկ նոցա ի Պոմորայ:

Մի երբէք իւրեանց քաղցրադոյն և գծնի բանիւքն խարեացեն զուղղախո՛ն մաածութիւն քո և զմաքուր լսելիդ. զի գծնին քաղցրսդունիւքն, բայց կատարեն ի չարն: Լեկակուդ են բանք նոցա քան զձէթ և ինքնեանք որպէս զսլաք. կարթիւք պարածածկեն զմահացու զեղս իւրեանց և հաւանեցուցանեն զանմեղս:

Գրեալ էր քո յատուածային նամակիս յայս, թէ քրննեցար զաղպան, որք մերձ առ նոսա բնակեալ են, և ամենին ոչ խոտորովանեցան գիտել ինչ գնոցա արտաքոյ որինացն քրխառնելից:

Ծանուցից քեզ սակս այսր, ո՛ւ աստուածային պիտի ի վաղնջուց յղացեալ զչար ախտն Յուդայի, ծածկէր ի սրբոց մեռաւսանիցն, որ մինչև յատուածային ընթրեալսն խորհրդոյ տակաւին անգլիտանային երանելի մեռաւսանքն. որ և բազում կասկածանա և տարակուսանա հասանէր նոցա. մինչև յակնարկին միմեանց ոչ ծանեան զչար խորհուրդ կեղծաւորին, մինչև աստուածային յառաջգիտութեամբն յայանէր նոցա: Գրեալ և նախքան զայս քոյդ սրբազանութիւնդ զԱրիտօրին, որ ծածկէր ի մարգարէէն Դաւթայ: Ե՛կ, զի ոչ զանգագեցից ասել քեզ զբազմացն այսպիսի բաղբաղումն եթէ ճրպէս կերին թան: Բայց և զկնի տյամ, եթէ ոչ էր երեսալ Յիսուս սրբոյն Պետրոսի ի բանտի անդր յԱղէքսանդրեայ, ողջախոհն այն հաւանեալ էր զկնի բաղմութեան անիծելոյն Արիտի. քանզի այսպէս նա թաքուցեալ ի սրտի իւրում, յայանի խոտաւանէր ճշմարտապէս, և այլք որք յանուն առաքելոցն սուտ աւաքեալքն. զայս և երանելի առաքելոցն յայտ առնէ յսեղ անդ իւրում ոչ զարմանալ ընդ կերպարանս սոտանայի իրբե հրեշտակի, քանզի և պաշտօնեայք նորա կերպարանին ի նմանութիւն ճշմարտութեան:

Գրեալ են եթէ վասն նախանձու արտաքսեն զմեզ, ո՛ւ աստութեանդ մանաւանդ եթէ զարմացման և սքանչացման արժանի. եթէ ի մէնջ են և մերովս դաւանութեամբ, զմենչ արդեօք պարտ է նախանձել, ընդ որոյ ճեմարանի կոմ

վարդապետութեան, ընդ որոյ մայրաքաղաքացեաց և եպիսկոպոսաց և հարանց և մեծամեծ և խաչակրօն միաբանական և միեղենարար անձնացելոց խաչակրօն կրօնաւորաց, եթէ միայնաւորաց քրիստոսապყեաց և ճգնապգեաց արանց, որք ի լերինս յայրս և ի փապարս բնակեալ են, եթէ յերաժշտական հաղնեղութիւնսն և ի քաղցրաձայնութիւնսն, եթէ ի դամպարափայլ կայարդական տօնախմբութիւնսն և յանուշահոտ դանազան բուրմոճսն, եթէ ի քահանայական զարդուղկսն և պարառարար խմբադործութիւնսն քահանայական բոլոր դասուք կղերիկոսացն և սարկաւազացն լուսափայլելոց շուրջ պար առեալ աստուածայնոյն սրբազան սեղանան, կամ վկատարողութիւն սրբազան իւզոյն միանգամայն աստուածային կոչմանն և ձեռնադրութեանն, կամ մաքրագոյն և անարիւն զենմանն և որք այլք այսմ հետեալ քրիստոսանուէր մերն աստուածային դաւանութիւնն, եթէ ըստ մարմնոյ իշխանութեան և գերագանցութեան, եթէ ըստ շնորհի և ըստ արհեստի մակացոյ ելոյ, եթէ ըստ հայրենեաց սեփականագոյն ազնուականութեան, եթէ գանձիւք յղիւպեալ, եթէ անդ ոմանք ուրոյն և լեզու և թաղաւոր և քահանայապետ, և այս ի մէնջ արտաքոյն եղև որպէս Վերիացւոցն ի մէնջ, կամ ի ձէնջ ոմանք իրրև զնեստորականսն և զայլս ոմանս:

Աղէ հարցիր քոյդ աստուածազան բարբառովդ, տացեն արդեօք պատասխանի առ այս բան մի: Բաջ գիտեմք, եթէ կարկեալք լինին. և բանականք այն զօղանջն իրրև զշուն կամ իրրև զպղինձ հնչեն, որոց ձայնն աննշանական և անյարմարական: Բայց եթէ կամիս գիրթնի խորթութիւն նոցա և զխարդաւանութեան խոկումն նոցա չար, ի վաղնջուց հետէ մեան կասկածելով կարապետ լինել ինքեանց սրբոյն կորստեան, զոր խափանեցէ Յիսուս Բրիտոս խրով բերանով հողւով:

Այգոքիկ, որք զայտոսիկ յայտնի խոստովանեալ առաքեն առ քահանայապետն մեր, հողւով յոյժ ուրախանան, քանզի մերովին իսկ տկանջօք լուեալ և աչօք տեսեալ զբազումս ի նոցունց, որք ոչ կասկածինն գիտել մեզ զգիրս

սուրբս. առաջի եպիսկոպոսաց և բազմութեան ժողովրդեանն հայհոյութիւն եւ ի բերանոյ նոցա, զորս ոչ եմք ընթերցեալ ի բոլոր մատեանս առտուածեղէնս և ոչ յայլոց հայհոյիչ լիզուաց: Որք ասէին, եթէ մեր ոչ եմք նիւթապաշտք ալլ առաւածապաշտք. և զխաչ և զեկեղեցի և զգգեստ քահանայի և զպատարապարծութիւն՝ զայսոսիկ ոչինչ համարիմք, ալլ զխորհուրդ նոցա, և ալլ բազումս:

Բայց զայսոսիկ ասելով, ոչ եթէ մի և մի ինչ չհամարին ի մերոց քրիստոսաւանդ զաւանութեանցս պառչած զոլ, ալլ առասպելս և բաջադմունս իմն, զորս ոմն ի նոցունց յայտնապէս սուտ քահանայ հակառակեալ ընդ մերոց, ասէր բազմութեան ժողովոյն: Ո՞րոտի յայսք քրիստոնէից. արգեսք զինչ յոյս ունիք զուր: Եւ նոքա պատասխանի տուեալ ասեն զպատշաճագոյնսն մեր: Իսկ նա նաեւր ամբարիշտ բարբառով, առեալ խմոր կողովս ամենէր ձեռամբն և թացեալ ի զինի արտաքս ձգէր և ասէր. Այդ է խաբէութիւն քրիստոնէից: Եւ այս էր կիւրեղ անիծեալ առաջնորդն Թսնդրեկաց: Եւ ալլ բազում հայհոյութիւն ի սուրբ կոյսն Առաւածածին և յամենայն անօրէնութիւն:

Ալլ զիտեմք, զի յորժամ զայսոսիկ յիշատակես առաջի պզծոյն, նոքա նղովել սկսանին, շարաշար կրղնուլ և անիծոնել. քանզի զայս ուխտ եղեալ է նոցա և այնու սովորեալ են խաբել շամբտացի շուներն այն և շամբուշ առանց օրինաց, շամօքիալք ի հնազանդութիւն հաւատոցն Քրիստոսի: Ղազարդ ալդ, որ այժմ զառաջնորդութիւն կուրացդ կոյր հաւանեալ է, բազմամեայ մեռեալն հողով, զոր ոչ Քրիստոսի է յարուցանել զդա չորեքօրեայ, ալլ նեղինն կարապետ, զի կրկնակի կործանեալ կորիցէ դա ի մերոյ պրոսասանոցէ և և ի թեմէ: Ազէ ասաքէ ի գաւառն մեր ի միայնակեացսն սուրբս և յաշխարհն ի քրիստոնեայ ժողովուրդն Առաւածոյ, եթէ ճրպխի աղէտ տարակուսանաց հասոյց դա եկեղեցւոյ, և ահա սակաւ մի յայտնեցից քեզ: Քանզի զիտեմք, եթէ լուեալ է քո, եթէ ի գալն իմում ի Միջագետս ճրպխի շարութիւն սերմանեալ զորոմն դոցա բարձի յաշխարհէ անտի:

եւ տալա տեսեալ իմ զպզտորումն մաքրագոյն ջրոյն, որ ծաւալէր, և հեռեկալ մինչև ցակն աղբերն, հանդիպեցայ ատուշանին Թանդրակաց, յորում թաղեալ կայր խմորն Սագակեցւոց և բորբոքէր թաղեալ անթեղն չարութեան, որ զօրութեամբն Աստուծոյ և աղօթիւք մերոյ սուրբ քահանայապետին և Լուսաւորչին և նախահօրն հրամանն ընկալեալ ի Տեառնէ յաւուրս մերոյ սուրբ և քրիստոսապատկեալ ինքնակալ արքային հոտամեղեայ Մանուկին մաքրեցի դամնայն որոմն չարութեան և պղծութեան:

Որք եկեալ խոստովանեցան զյանցանս իւրեանց և զմոլորութիւնս իւրեանց և զանաստուած առաջնորդաց իւրեանց չարութիւն, արտաքս մայթքեալ զմաղձն դառնութեան և զանյուսալի տարակուսանան, հրամայեցին սուրբ եպիսկոպոսանքն մեր, յորոց մի էր եմբեմ արքեպիսկոպոսն Բջնւոյ և ալլք. կանգնեցին ի միջի նոցա աւագան մկրտութեան և արժանի արարին գնոսս եռանձնեան երանաւէտ ձայնին դաւանութեան՝ ի բաց զնկ նոցա զհին մարդն և զգեցեալ զնոր մարդն. հրամայեցին ալ մի ևս ծառայել նոցա, կանգնեցին զնշան աւերանեան ի միջի նոցա և ի ձեռն աստուածային և անարիւն զննման հաղորդեցուցին աստուածային խորհրդոյն: Իսկ որք մկրտեցան, էին աւելի քան զհազարս, և տակաւին ոչ զազարէին զալ ի յուստաորութիւն, խոստովանեալք զյանցանս իւրեանց և զչար ազանդն նոցա, որք ստացանէին անմեղաց:

Իսկ նախքան զայստոսիկ պատճառ այսմ փրկադարձութեան եղեն երկուս ոմանց ի նոցանց կերպարանօք քահանայից, խոստովանեալ զամենայն գիւթիւթիւն և զչար աշանդ իւրեանց, քանզի հմուտ էին չար և ամենապիղծ առաջնորդին իւրեանց, և պաշտօնեայք էին նորա յորջայեալ դադանային պղծանայ խրջիթին. որք կարգուս զազանդոյն նոցա, որ այժմ է, պատմեցին մեզ: Քանզի միշտ յաճախէր չարութիւն նոցա, և քարոզութիւն նոցա չերիս ձեռն նշանակեալ ցուցանէ: Որք ի չարն կատարեյապոյնք են և կարող են ընդունել զմահացու դեղն, այնոցիկ քարոզեն իբրեւ անյու-

սութեան ամեններն և անասաւածութեան իրրու զեպիկութեանցն, իսկ ոմանց նամանութեամբ Մանիքեցեացն, զորս անիծեն, բայց գնոյն գործեն, իսկ զոմանս իրրե քրիստոնէական աւանդութեամբ ռաւոցանեն սո երես և ինքեանք ամեններն ոչ խոստովանէին, բայց զայն ևս աշխնդակ իմն հարդաց և կրօնից քրիստոնէից: Եւ ահա յայտնի է, զի որոշեալք են և անհպիսկապութեան և անքահանայս շրջին և ասեն բանիւք, եթէ մեք յԱրամեան գնդէն եմք և հաւատով համեմատ նոցաւ Բայց ոչ են համեմատ ոչ և միով իւրք, այլ հակառակ և նշանակեալ միայն զհամանուն ձայնն, որպէս շուն և շուն և շուն: Եւ զի՞նչ արդեօք յայտարիկ համեմատութիւն բնութեան:

Արդ ծանուցանեմ սրբազնութեան քո զգիրս մեր, որ յաղապս զոցա գրեալ է: Հրամայեցին ոչ ամեններն հաւլ լինել և ոչ խօսիլ և ոչ ընդունել ի խոստովանութիւնս կամ ի մկրտութիւն, և աշպիտի օրինադրութիւն հաստատեցին: Բայց իմ համարձակեալ ի ներողութիւն Աստուծոյ և ի հրաման մերոյ սուրբ Լուսաւորչին, բոցի նոցա դուռն ողորմութեան և մարդասիրութեան, վասն զի խաժաղուծ ազգն այն անմեղք էին յայտարի մահարեք թիւնից սրամտութեան բաժանոյ նոցա: Իսկ այժմ աշտղիտի գծնեայ խաճաղօղքդ բաղբաղեալ թաղնի զթոյնս իւրեանց, պրեն առ մեղ բան գրամարտիկոսաց, իրր եթէ ոչ զիսեմք պայս, զոր մանկանց է ծաղրական և ոչ եթէ մերոց խմատանոց և դպրաց, ռաւոցանել կամելով զմեզ, զհոյս հերձուածողաց համարեալ շարամանեն և ասեն, եթէ մեք ոչ եմք յայտցանէ, այն վաղադոյն լուծեալք արտաքսեցան յեկեղեցւոյ իրրե դանդամս գօսացեալս կամ եթէ զհերս հիւանդացեալս կամ իրրու զորովն հասեցեալ կամ զբարդ մեկուսեալ երեին, արք մինչև ցաւուրս երանելւոյն Եպիփանիս, զորս յիւրեւմ սրբազան մատենին յիշատակէ, զոր Պարուհակացն անուանեն, և զկնի նորա ի սրբոյն կիւրղէ, և դարձեալ որ զկնի նորա երեւալք յայոց հարցն մեր: Իսկ զսոսո որպէս և այնք զայնտիկ, այնպէս և աշտօրիկ զաշտօրիկ յայտնեցին մեզ:

Երանելի քահանայապետն մեր սուրբն Յովնանէս և վարդապետն Անանիա գրեալ զչարսախառութեան նոցա զսարսափելի հերձուած, զի ոչ եթէ ի մինն միայն մեղանշին կամ յերկուս, բայց ի բոլոր սրինազրութիւնս իւրեանց ամենեին արտաքոյ են հին և նոր օրինաց: Եւ զորօրինակ ոչդասիսութեան մեր ուսմունս և աւանդութիւն զօրէն մեղութի ի բարտն վարդից և ի ծաղկանց զմաշխակաակն և դանուշահատան ի մի վայր հաւաքեալ յարմարեցին առաքինութեան նոր տեսակս: Եւ զորօրինակ բժիշկ յամենեւն զեղոց զօգտակարագոյնն յոգնտուեալ խառնուածօք մարդկային սեռի պատրաստեն հնար բաջողջութեան կամ եթէ զհիւանդացեալսն վերստին ի նոյն արծարծել յառաջին բնութեան: Իսկ որք մահացու զեղս կամիցին պատրաստել, յամենայն ի խստագոյն և ի շարագոյն զեղոց իբրեւ զթոյնս իծից հաւաքեն բազմտուեալ պնտս, զի որոց տացեն, տաժամոյն ի կենցաղոյս հրաժարիցեն և յընտանի մարմնոյս և յազգակից արտահանեալ մղկացեն: Այսպէս ոչ եթէ հերձուած զոցս միոյ պատճառի է կամ երկուց կամ երկից ալ յամենայն շարսփատացն ի կիւսայ, ի դիւթութենէ, ի հմայից, ի կախարչութեանց, յանհաւատութեանց, յամենեցունց զթոյնս չարութեան ի մի վայր ժողովեալ հերձուածս, հաւանեցան այնմ աստուածամարտ և ցանկապատատ զիւսմովի անօրինին Սմբատայ օրէնս զնել, որպէս վերագոյնդ գրեալ է, զլուսաշաւիղ թողեալ ճանապարհ, հասեցան կուրաշաւիղ կոպտրական կորստեան ուղեգնացութեան, կամաւ կախուցեալ զաշս յարեղակնային ճառագայթից և զլուսանցս բնութեանցն յարմարական նշուիցն նսեմացեալք և բաւ զրեցելոյն հասեալք ի յափն մոլորութեան:

Իսկ սորա ոչ միայն յափն, այլև յատակս անդնդոց զօրծունեայք խաւարատէր իշխանին, վասն որոյ զգործս նոցա ուսեալք անպատկառ գործեն: Եւ այս ինչ են անօրէնութիւնք շարագօրծացն այնոցիկ, ոչ պահք նոցա, եթէ ոչ երկնշին, յայտնի և ոչ խտրութիւնք արանց և կանանց և ոչ ընտանեաց, թէպէտե ոչ յայտնապէս համարձակին, և

ոչ պատուեն և ոչ զմի ինչ՝ ոչ յաստուածայնոց և ոչ յեղե-
լոց. այլ դամենայն ծաղր առնեն՝ զհին և զնոր օրէնս. և
յորժամ յայանի հարցեալք լինին, անիծանեն սաստիկ, ու-
րանան և երդնուն, և այսպիսի խաբէութեան ճշ եմք տե-
ղեակ. աւագիկ Պօղիկեանքդ, որք ի Պօղոսէ Սամսատացոյ
զեղեալ. յորժամ ձեռնարկեալ հարցանեմք, ասեն եթէ քրիս-
տոնեայք եմք, դաւետարանն և դառաքեալն ռադմոսեն յամե-
նայն ժամ, և յորժամ հարցանեմք եթէ ընդէր ոչ մկրտիք,
զոր հրամայեաց Քրիստոս և առաքեալն. ասեն, Ոչ զիտէք
զուք զխորհուրդ մկրտութեան. մեզ ոչ է փոյթ մկրտել.
քանզի մկրտելն մահն է. և Յիսուս ոչ ասաց յընթրիան վասն
պատարագի, այլ վասն ամենայն սեղանոյ. եւ ասեն, զՊօղոս
սիրեմք և զՊետրոս անիծեմք. և Մովսէս զԱստուած ոչ ետես
այլ զսատանայ, և ասեն արարիչ երկնի և երկրի զսատանայ
և ամենայն մարդկային սեռի և ամենայն ստեղծուածոց. և
ինքեանք զինքեանս անուանեն քրիստոնեայս. Ահա և այլ ու-
մանք ի Զրադաշտ մոզէ՝ մոզդարսկականք, և այժմ ի նո-
ցունց զեղեալ արեղակնապաշտք, զոր Արեւորդիան անուա-
նեն. և ահա են յայդմ գաւառի բազումք և ինքեանք քրիս-
տոնեայք զինքեանս յայտնապէս կոչեն. Բայց եթէ ճրպիսի
մոլորութեամբ և անառակութեամբ վարին, զիտեմք, զի ոչ
ես անտեղեակի. եւ ոմանք անիծեալ յազգէզ Թոնդրակեցւոց,
որք անուանեն զինքեանս Կաշեցիք. և այն են չարութեան
արմատ. և արդ գտանեն պատճառս ինչ հայհոյութեան ի
Քրիստոս Թոնդրակեցիքն, որք ի Մնուն են և զրեն վասն
Քրիստոսի, եթէ թլփատեալ է. իսկ Թուլայեցիքդ հրաժարեն,
եթէ մեք թլփատեալ Աստուած ոչ խոստովանիմք. և յայտնի
լինի քեզ, զի ոչ թլփատեալ խոստովանին զնա Աստուած և
ոչ անթլփատ ի սրտի իւրեանց. բայց միայն պատճառանօք
կատականս ի վերայ մեր զնեն:

Մանուգից քում սրբութեանդ յայսմ տառի, այնք քա-
հանայք, որք եկեալ խոստովանեցան, որք մկրտեցան նախ,
որ և անուանեցան մինն Պօղիկարպոս և միւսն Նիկանորա,
նշանակեցին մեզ, եթէ յայնմ պղծանոցի խաճթին զթուղթն

առ անօրէն ստաջնօրէն Բեառ, եկեալ յաւաքանջիւք գա-
ւառաց, ազէ, առ ընթերցիր՝ և գտցես ի նոսա զազնատանս
ձունելոցն դիւականս եւ խուզեալ մեր գտեալ ընթերցար լի
շարաշար կախարդութեամբ և հայհոյութեամբ նաեւ յայլմ
գաւառէ զմէնջ տրտունջ բարձեալ, և բազում շարութեան
բանաւ եւ բնակեալք էին ի Շնափանան այն արք հանդերձիւք
կրօնաւորաց և կանանց բազմութիւն բողից, որոց հրամայե-
ցար տապալել զհիմունն յարկացն և հրձիգ առնել և զին-
քեանս հանել ի սահմանաց մերոց, այլ ոչ զոր փասեցար
մարմնական պատուհասիւք, թէպէտեւ յօրէնսն հրամայէ
զկերջին պատուհասն կրել նոցա. որպէս և նախքան զմեզ
բազում զօրավարք և պետք ի սուր սուսերի մաանեցին զնո-
սա և անողորմարար ոչ իմայեցին ի ձերս և ի մանկունս,
որպէս արժանն էր, նաեւ մեր քահանայապետք ի կիզումն
զիմաց և ի դրոշմ աղուեսակերպ, քանզի իբրեւ զաղուէսս
զօղս ապականիչս աշգեսց, որպէս առ իմաստունն. և զո-
մանց հրամայեցին փօրել զաշս. կոյր, առէ, էք մտօք առ
յիմանալիսն, ի զգալեացս եւ պարտ է ձեզ զազարել, և ոչ
կարացին զհեշտախառութեան հարմումն դոցա նահանջել և ոչ
զշամբուշ և զամենի զկեանս իւրեանց անօրէնութեամբն
գարձեալ բառ օրինօքն պարագրել, այլ սնտափ կեղծաւո-
րութեամբ բանս իւրեանց և զսուա նշանակութեւն գողա-
ցեալ քահանայութեան իբրեւ կամուրջ իմն առ ի կորուստն
յարմարագոյն կամ մերենայք և որդալթք թոշնոց կամ ծու-
ղակ, զի զանմեղսն կորուսցեն ի վիհս:

Զոր զգուշացուցանեմք գրոյդ սրբազնութիւն զգուշանալ
ի խմորոյ Սաղուկեցոց նոցա և ի զայլիւր էկեակրոցն և
ի բանից, զի մի արաւցեա զնոսա արժանի տեսանալիւ
ի զազաթն նոցա կամ եպիսկոպոսունք կամ քահանայք, որք
ի քոյդ վիճակէ, զի մի յանէճս հարցն ըմբօնիցին անգիտա-
ցեալ, այլ որք խոստովանին զշար գործս իւրեանց կախար-
դութիւնս և հրաժարին ի շար մշակաց իւրեանց և յիւրիցանց,
հրամանաւ քո առաքեալ առ մեզ, զի եկեալ բնկալցին զմը-
կըբաութիւն, խոստովանեալ զյանցանս իւրեանց, ապա եթէ

ոչ, մի ողորմեացիս նոցա և մի միաբանեացիս և մի արաւ-
ցես արժանի տեսութեան, այլ իբրեւ զհամախոհ հարմն և
զեղբարան քո անէծ զնոսա յամենայն ժամանակի, յորժամ
յիշեացես զնոսա, և այս՝ այսքան:

Այլ վասն միաբանութեան ձերոյ զրեալ է և յիշատա-
կեալ յաւուրս տեսոն Զաքարիայի և տեսոն Բրիտափորի,
եթէ պարտ է մեզ վերստին միաբանել և հաստատել զուխոս
հարցն և եթէ զոր հնարաւոր է ի կարգաց մեր ձեր ուղղել,
մեք ի ձէնջ ոչինչ հայցեմք յաղագս հաւատոց, քանզի միա-
բանութեամբ պարսպեալ էք և ամենայն բարեձեւութեամբ
փարթամացեալ, և առ մեզ և ի մերում հայրապետանոցի քո
սրբազնութիւնդ որպէս սրբոյն Կիւրղի և երիցս երանելեաց
հարցն, որ յնգիպտոսն են, այնպէս համարիմք աթոռակից,
պատարագակից մանաւանդ եթէ քահանայակից, ձեռնադրիմք
և ձեռնադրեմք, և զոր ինչ բոլոր քահանայագործութեան
հետին, այլ սուղ ինչ աւանդութիւնս, զորս ոչ մեք ընկա-
լեալ ի հարցն, եկամուտ սպաղեալ իմն օղորակեցաւ և եմուտ,
զոր հաղիւ հազ որ այժմ թուի թէ կարօացէ վերստին ար-
ծարծել, զոր ոչ կամեցայ յայսմ համակի գրել, այլ կենդա-
նի ձայնիւ կրօնաւորիդ ծանուցի, և յամենայնի, որքան հնար
է պատուասիրել զքեզ, ոչ զանդազեցից:

Սակայն որպէս կենդանի ձայնիւ ասացաք կրօնաւո-
րիդ, սուղ ինչ և այժմ ասացից, այս ինչ է խնդիր մեր, ե-
թէ հնար է խորհրդոյն անսպականութեան, զոր ի Տեսոնէ
ընկալաք ի գիշերին, յորում մասնիւր, զոր աւանդեացն,
զորս ուսարն, զոր բազմամեայ ամօք պահպանեալն եղև, որ
կենդանական է հոց, որ կենդանին կարէ առնել, զսրբա-
զանն, որ հանէ զմեզ յնգիպտոսէ, որ զանցսն մեզ ընձեռէ,
որ զմիեզինութիւնն նշանակէ, այն, որ զմեզ խմորէ և յիւր
ստոյնաժապետին հաղորդեցուցանէ, վկայէ այսմիկ և ամե-
նայն արեւմտային աշխարհն և Հոռմ և յորս աւանդեցին ե-
րանելի աստաբեայքն Պետրոս և Պօղոս: Եւ զօրհնութեան բա-
ժակ անշփոթ և անխառն արիւն և միացուցիչ կցորդարար
և նորոյ օւխտին է կաակ, եթէ ուստի գտեալ զսա, ի Բար-

Շամոլէ իմանամք և ոչ այլ ուստեք: Եւ դաժնիցն միարանութիւն զորքը տեղեացն ընկալաք յերանելոյն Յակովբայ և Կիւրղէ: և գնեաւումն լուսափայլ պատուիրանին, զոր յառաջումն աւուրն Տէրն սկսաւ գործել ի տուէ մինչև ցախ: զոր ոչ է ի ծածուկ ի քումմէ սրբազնութենէդ գիրք սրբոյն Բարսղի: և այլ ինչ ի տկարութենէ աւանդութիւն ամուսնութեան սակս Նուազութեան աղգիդ ձեր ի մէջ աշխարհաց, զոր հնարն է մաքրել, գիտեմք զի սրբազնութիւն քո ոչ դանդաղի: Ողջ լեր փոխան Աստուծոյ:

Կ Ը.

Պատասխանի թղթոյն Թուլայեցեաց, մնացելոցն ի նորոց Մանիքեցւոց Թոնդրակեցեացն, որք եկեալ էին առ կաթուղիկոսն Ասորոց և կամէին խորել գնալ:

Գողացեալքդ ի գայլէն Սմբատայ, և խողխողեալքդ ի խորդաւանող խաւարասէր խոպանողացն և ցանկապատառ հեաւողաց նոցա, աւաղելի և տարակուսեալ տատանական անտեղի տրամախոհութեամբ անդամք գօսացեալք և խեղկեալք, որթք անպողացեալք, և ի նեախց արտակացեալք, տունկք պարփակեալք, բուրաստանէ խլեալք, և այժմ փայտք փակեալք, զոր հողին չարութեան ացն, որ առաջնորդեաց ձերոյ ծայրին կորստեան, ընտրեաց: Ուրեմն զանուն տեղոյն Թոնդրակս անուանեն, զի անունդ աշխեցման նշանակէ պատշաճ դու, և յիրաւի գիտեալ փայտից և արտակացեալ որթոց պատշաճագոյն են աշխեցմունքն: Վասն որոյ Հողին Սուրբ շիջոյց զանաանելի հրոյն բորբոքումն ցօզովն իւրով տատուածութեամբն և անուանեցաւ յանուն սրբոյն Գէորգեայ: Բայց դուք յոր այժմ բնակէքդ, եթէ ստուգաբանեցէ որ ուղղակի Թուլայդ Թուլացուցեալ անուանի կամ Թուլացեալ յանդամոց, դարձեալ իբրեւ գեղնուն խցկեալ և խաւարեալ և ի խորամթին բնակեալ:

Ձգիր ձեր մանկական համբավօրէն հիբութեան առեալ ընթերցար, որ առ մեր լուսաւորինն հողոց՝ աթոռակալ սրբոյ առաքելոյն Թադէոսի և նորին սրգիացելոյն Գրիգորի։ Եւ զի՛նչ էր ծաղրականս այս ծփումն յածեալ զօղանջանս լի խաբէութեամբ։ Մի՞թէ, զոր աւելի հնգետասան քահանայապետից, որք նդովեցին զձեզ և զձերն շներամ հոյնս պապանարեկ, արդ՝ սա, որ այժմ տիրապետէ աթոռոյն, հաւանեցուցանես, զի ընկալցի Սղէ աստ, ժպրհնալ և քեցեալ կամաւ յատենէ զի՛նչ կամիցիս, զի հաւանեցուցես ձերոյն բազրազեալ և խաւարեալ խոկմանս, և զիսորդ թողցէ Փրկիչն զձեզ՝ զօղանալ զգնեալսն արեամբն իւրով։ Քաջ գիտեմք, եթէ ոչ թողացուցանէ, որպէս ոչ թողացոյցն Պետրոսի, որ յԱղէքսանդրիայ, հաւանել Արիոսի. քանզի ցուցանէր Միածինն պատասեալ պատմութեանն իւր, և յայտնէր զծածկեալսն որ ի նմա բունեալ վիշապին։ Այսպէս և ոչ դուք կարէք հաւանեցուցանել զազրազօրծ և նեխեալ և փառեալ օրինովք ձերովք։

Աղէ՛ եկ դու, վիժեալ յորովայնէ, եթէ կարող ես լսել, թէպէտե կոյր ես, սակայն խուլ ես և համար թուիս գոլ ինձ։ Հաւանեցուցանել զմեզ կամիս, զի նովիմք օրինօք անօրէնութեամբ ընկալցուք զձեզ յեկեղեցի։ Եւ ահա կորնչիմք, քանզի գրորոտոն ոչ հրամայէ մուծանել ի խորանն. վասն զի մեռեալ յինքեան բոբոտն կրէ, և եթէ սակա սակաւիկ մասամբ միոյ տեղւոյ անգամքն բոլոր պղծին, զիսորդ ոչ որ բոլորովին մեռեալն է բոբոտութեամբ, և եթէ որք մեղանչենն, արտաքոյ լինել հրամայեմք եկեղեցւոյն ապաշխարութեամբ և ապա միեղինաբար կցորդութեամբ յարմարին շարակացեալ, զոր քահանայն աղօթէ արժանանալ յասելն յիւրում, զի սոքա առողջացեալք հողով կղիցին անդամք եկեղեցւոյ քոյ. զոր կարծեմ ծաղր է քեզ այս ամենայն. քանզի զկնի հեշտախտութեան զեզերեալ դու և թիւնի մահաբեր արբեալ։

Գրեալ էր ձեր զհերձուած առաջնոցն և անիծեալ զնոսա. այսոքիկ ծաղր մեզ են։ Դիտեմք եղկելիք, զի ոչ զանէծան

ինչ համարիք և ոչ գործնութիւնս Զայդ քաջ գիտեմք, որ ոչ զնա ընդունիր և ոչ զայլ որ, վասն զի ի մէնջ ոչ էք, և այլ որ ոչ երևի, եթէ յայնոսիկ հպեալ յանդեցայք, Բայց երանի եթէ յայնցանէ էիք, զորս անիծէիք, զի մեք զերծեալք ի մահացութիւնից ձերոց և ի գաղանի նեախց և ի Սաղուկեցի խմորոց և յասրազգեաց գայլոցդ, ննջէաք արդեօք խաղաղական, և ոչ եթէ միայն հերձուածողացն համեմատ զլատանեմ զձեզ լինել, այլ հրէութիւն և թլփատութիւն ընդունել և եթէ այնոքիկ քան զայնոսիկ շարագոյն, միայն խընդրեմք կամ ջերմ լինել իբրեւ զմեզ կամ ցուրտ իբրեւ զայլանդակս, և ոչ եղկութեամբ, որ սրժացուցիչ է և ի փոխելն պատահագոյն:

Խնդրէք ինչ զեզ վիրաց արդեօք թէ ամենեին անարատք զձեզ երևեցուցանէք: Եւ անա ցուցից ձեզ, շարեացդ առաջնորդք և մոլիբդ, ի բաց կացէք յանմեղաց մանկանցդ, և զորս եկեալ խոստովանեացին զյանցանս իւրեանց, և ընկալցին մկրտութիւն ի մէջ քրիստոնէից խրաքանչիւր որ ցրուեալքդ, և անիծեսցեն զՍմբատ հանդերձ մինչև ցեսու որ էին, և զշէկ չունն Դազար հանդերձ համախոհօքն իւրովք, զոր սատակեսցէ և անիծեսցէ Տէր Յիսուս հոգւով բերանոյ իւրոյ:

Բայց եթէ զխնդ համարձակեցաք առ սուրբդ և երանելիդ մատչել քահանայապետ, զի և զգա հաւանեցուցէք խաբել, զի յեղրարց և յաթոռակցաց որոշեսցի կամ անդոսնոցի, ոչ, այլ անիծեսցէ զձեզ իբրեւ զիւր աթոռակիցոն, և զհամախոհս և զընտրեալսն, զի ոչ այլ ինչ պարծէր զերագոյն մեծն Դաւիթ եթէ ոչ զայս ինչ. Զատելիս քս Տէր ատեցի և ի վերայ թշնամեաց քոց մաշեցայ, և ատելութիւն կատարեալ ատեցի: Այս Դաւիթ ընտրեալ Աստուծոյ սակս ողորմութեան, զորմէ զոհանայր որ ընտրեացն աշտակս. Գոթի զԴաւիթ որդի Յեսուայ այլ ըստ որտի իմում, որ արար զամենայն կամս իմ: Այս ողորմածս Դաւիթ հրամայէ մեզ Մի ողորմիր ամենեցուն, որ գործեն զանօրէնութիւն: Եւ ի նորումս երանելի առաքեալս, որ յափշտակեցաւ մինչև յերբորդ

յերկիրնս այն, որ ոչ ի մարդոյ բնկալաւ պշտորնս առաքելութեան, այլ յատուածուստ, զրէ այսպէս. Բարձէք զչարն ի միջոյ ձերմէ և արարէք խաղաղութիւն: Եւ յորժամ պատկառեցուցանէր զամանս, ասէ. Ջանարդս եկեղեցւոյ նստուցէք ձեզ դատաւոր առ ամօթոյ ձերոյ. և ասէր. Ջանպիտին հրամայեմ արկանել ի սատակումն մարմնոյ, զի ոգին տալիսցի: Իսկ Փրկիչն հրամայէ երկից և երկցս բողոքել եղբօրն, ապա թէ ոչ լուիցէ, եղիցի իբրեւ զայլազգի և գնեթանաս: Եւ փախանակ երկիցս և երկցս բողոքելոյ՝ զհարիւր և զեօթանասուն ամ երկքսասան քահանայապետք Հայոց մեծաց, նոյնչափ և Աղուանիցն և բիւր եպիսկոպոսք և անթիւ քահանայք և սարկաւազունք բողոքեցին ձեզ և ոչ լուայք. խօսեցան և յանդիմանեցին և ոչ պատկառեցայք, անիծեցին և արաաքսեցին և ոչ զղջացայք, մինչև Հոգին սուրբ առաջնորդեաց ինձ և աղօթք նախաձօրն և հաւուն իմոյ սրբոյն Գրիգորի: Եւ եկեալ ի Միջագետս, հանդիպեցայ մահաբեր և մերկեալ պղտորեալ վաւկաց, որ հոսէր մահացու արտաթորեալ յանիծելոյն Սմբատայ որ ի թոնդրեաց: Եւ մաքրեալ զայնոսիկ, խաղացի չու արարեալ մինչև յակն, յորում բունեալ էր իմն և քարքն և վիշապն չարութեան: Եւ խլեալ զնոսա, տապալեցի, զորօրինակ հաւն իմ զԱշտիշաան, և անուանեցի զորջորջման վկայութանն սրբոյն Գեորգեայ, որ գրեալն էր ի շանէն Սմբատայ մինչև ցայժմ: Եւ յուսամ ի Տէր Աստուած այն, որ նստին ի քրովբէական յաթոռ, զի ի ձեռն իմ ծագեացէ առ ձեզ զօգորմութիւն մարդասիրութեան իւրոյ մոռանալ զչարութիւն ախտի և զամենայն սովորութեան, զոր յանօրէն և ի չար յառաջնորդաց ձերոց դեղնուլք և յղացեալք զչարութիւն: Ապա թէ ոչ, յուսալի է ինձ ի նոյն դօրութիւն բազկի Աստուծոյն իմոյ, զի մատնեացէ զձեզ ի ձեռս իմ: Եւ եթէ ոչ զղջասցիք, յարուացէ զայլ ոմն պահպանօզ և ցանկակարկաւ, զի նա բարձցէ զձեզ ի միջոյ:

Բայց պատուիրեմ ձեզ, թոյլ տուք մեզ և աշխարհին մեր Միջագետաց և ամենայն որք բնդ իշխանութեամբ Հո-

ռումոց սուրբ թագաւորութեան: մի թղթովք և մի պատուիրելով զչար հերձուած ձեր ուսուցանէք կամ հաստատէք, և ահա արիւն այնոցիկ և ձերն ի գլուխ ձեր, տապալեցէք այսուհետեւ զանուն ձեր և զրան և զգործ, ապ'եթէ ոչ, զօրութիւնն Աստուծոյ երեւցի ի ձեզ և բարկութեամբ իւրով խռովեցուսցէ զձեզ:

Ե. ԵՐ.

Յաղագս նկարագրութեան սրբոյ եկեղեցւոյն սրահի դռնի զքրեաց զայտոսիկ և սակա Մանիքեցւոց:

Բազմաց մոլորեալ ի սնտաի մտածութեան իւրեանց յաժման բաղրաղեն ի խորհուրդս իւրեանց, կասկածանս քերեալ կարկատեն զբարանութեամբ, կռապաշտութիւն զմերս պաշտօն համարելով իբր եթէ պատուողացն զնշան խաչին և զպատկերս սրբոցն: Տակաւին զիւսպաշտութեամբ հաւանեալ զմեզ ասեն և զայտոսիկ, ոմանք յայտնապէս վարդապետութեամբ ուսուցանեն, և ոմանք ի խորհուրդս իւրեանց բաղրաղեն իբրու զխմոր անհաւատութեան և չարութեան, նաև ոմանք ի նոցունց յեկեղեցի ևս ձեռնարկեն և յամենայն քահանայադործութիւնս և ի խորհուրդն սարսափելի և ահաւոր աստուածային մարմնոյ և արեան: Եւ այսոքիկ բնաւին որոշելոցն յԱստուծոյ և յուսոյ յարութեանն ոչ ունողացն, որք ի Մանիքեցւոցն ուսեալք անուանելոցն Թոնդրակեցիք:

Այլ դու որ ետդ քրիստոնեայ, արժանացեալ կոշման և լուսափայլութեան սրբոյ աւագանին, և հաւատացեալ յուսոյ յարութեան, և երկրպագեալ սրբոյ Երրորդութեանն, յորժամ տեսնես զնշան խաչին, երկրպագես, յիշելով, որ վասն քո խաչեցաւ Յիսուս Քրիստոս, և տեսես զքեզ ընդ նմա խաչակցեալ, և ի բաց զիցես զամենայն կենցաղական մտածութիւնս, ողջունեսցես զնա չրթամբք և ասացես այսպէս.

Քրիստոս Որդի Աստուծոյ ի ձեռն սրբոյ նշանին քո սգորման ինձ ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ և յիշեալ զի գինք արեան քո եմք, զի ի ձեռն խաչի քո փրկեցեր զմեզ:

Իսկ զպատկեր սրբոյն պատուեացես և կացցես յաղօթն, զմտաւ ածելով զչարշարանս և զնահատակութիւնն նոցա: Ուսուցիչ քեզ հաւանեալ և զազգակիցն քո վկայ ճշմարտութեանն, բարեխօս առ ճշմարտան Աստուած կալցես, զի այն, որ ոչ ննջէն, ըստ հաւատոց քոց ի ծառայ նորա իբրու մարտիրոսի մարտիրոսասիրիդ սգորմեցի: Կամիմ զի, շար կարծիս քո և զբաղրազանս թաքուցեալ, սակաւութ յուղութիւն ածեալ մաքրեցից: Կամին դու զայստսիկ դաւանութիւն հապտանս և աղճատանս իմն կարծել. սկիզբն առնել սկզբանն կամիմ և կարճառօտ հատանել:

Պատուի նախուստ ի դրախտին փայտն կենաց և դիտութեան, ոչ մերձենալ ի նա ժամանակաւ իմն հրաժարեցուցեալ և զկնի սրտիքէիւք պահեալ: Պատարագօք և Արեւ հաճոյ լինի այնմ, որ ոչ էր կարօտ: Տապանաւ ապրեալ Նոյի և իւրոցն, և թուով և շափով ընդունել ի նա, այլ ոչ յազմաց մտանել և յեկանելն պատարագօք զոհացեալ և ընկալեալ յԱստուծոյ: Պատուի և յԱրքահամէ ծառն Մամբրէի, և խոյ փոխանակ տուեալ լինի Իսահակայ: Եւ պատարագօք հաճոյ եղեալ ցուպն Յակովբայ, երկիցս ի ջուրն ստորեկեալ և ծնունդք խաշանց, օծումն վիմին և տեսին առտուածային օրհնութիւնքն առ որդիան և որ յաղագս Յովսէփայ գրեալ պատուել ոսկերացն հարցն պատուիրեալ բառնալ ընդ ինքեան, ապրելն Մովսէօի մանկարարձացն ի ջրոյն, նշանք և արուեստք ի ձեռն պաւաղանին, տախտակին յաստուածուստ տուեալ, և պատուելն զնա, խորանն և սեղանն, սրտիքէն, քաւութիւնն, տապանակն, աշտանակն և բոլոր կահք խորանին և զգեստ քահանային, պանոն, սպանդոն հնգից կենդանեացն անուանելն ըստ թուոյն, մանանայն, սափորն ոսկի, պաւաղանն Ահարօնի, իւզն օծութեան, օճն պղնձի, աւաղանն և ամենայն նշանք և արուեստք, որ անդր ի ձեռն Յեսուայ և տապանակին գործեալ:

Քննել ձեռնարկես, զի իմացիս, եթէ ոչ հաւատան
 բնաւին ոչ հնոյ կտակարանաց և ոչ նորոյս, և ոչ իսրայելա-
 ցի սասուածատես լեալ, արժանանաս որդի Արքահամու, որ
 հաւատացն յԱստուած և համարեցաւ յարդարութիւն: Եւ ոչ
 ի հեթանոսացն, որոց լոյս ծագեաց, ալլ տակաւին ի խա-
 ւարին բնակիս: Կայր ոչ ունելով առաջնորդ, կայր զմեզ
 կասկածելով զամենեւեան զհնազանդեալսն Աստուծոյ, և
 զպատուօղս օրինաց նորա, հրամայեալ հպատակս բաւրա-
 սեալ հեզնարանէս: Եւ եթէ ոչ յայտնապէս համարձակիս,
 սակայն ի ծածուկ խաւարին և աղջամղջին խորհրդովք հի-
 ւանդացեալ գնիս, կուրաշաւիդ ճանապարհ ստացեալ և յան-
 հաւատութեան միգի մոլորեալ: Լուր ինձ ալժամ և լուսաւո-
 րեան զաչս հողւոյ քո և երթ զճանապարհ նախահարցն և նա-
 հապետաց, մարդաբէիցն և առաքելոցն, մարտիրոսացն և
 վարդապետաց սրբոց և յուր Մովսէսի:

Մի եղիցի ի տան քո կշիռ մեծ և փոքր և յայտնիս
 մեզ և որդւոց մերոց և ի ծածուկսն Տեառն Աստուծոյ: Արդ
 պինդ կալցուք զխոստովանութիւն յուսոյն մերոյ և լուսաւո-
 րեալք լուսով երեսաց նորա, գնացուք ի լոյս, զի ծագեացի
 ողորմութիւն մարդասիրութեան նորա և ննջեացուք յուսով
 և զարթիցուք, զուարթերես հանդիպելով ամպովք բնդառաջ
 Տեառն յօղս: Եւ փառաւորեացուք պիբիստոս Աստուած յօյն
 յարութեան մերոյ ընդ Հօր և ընդ սրբոյ Հոգւոյն, որում
 փառք պատիւ և զօրութիւն և իշխանութիւն յաւիտեանս յա-
 ւիտենից ամէն:

Է.

Առ Իբրահիմ ամիրայն փան հաւատոց Գրիգորոյ որդւոյ Վասա-
 կայ տաացեալ:

Ջրղձաւէա տենչումն և զանձկալի փոփազումն յօժա-
 րութեան ի բարի խոհականութիւն ի վեհազոյն քո ինդրոյս

խուզման ծանեայ, ով մականունդ ամիրայտեան սերի Ար-
րահամ, յազդէ Արրահամու իմայելեական ծննդոց, ի թագա-
ւորեցելոցն ազգաց և օրհնութեանն ժառանգորդ, ըստ մօր
ի մերոյն Հայկեան և Արամեան, ի Սխականայ հայկազն,
ի նախնեացն շառաւիղէ երկորումբք:

Թաւ ինձ, եթէ յաստուածուած երեւոյ քեզ խնդիրս
այս օրպէս նախ Արրահամու Վասն զի Արրահամու առի
նախ ի խնդիր ելանել սքանչելագործութեանցն Աստուծոյ,
որ յերկիր ի մարդիկ հրաշագործեալ արարչագործէ, և
ի զարդու երկնից և ի հաստատութեանցն, որ կամարն է
կապուտակեայ կառուցեալ բանին Աստուծոյ Յայտարիկ հա-
յելով, խուզեալ խորհեցաւ խելամուտ լինել խորոցն Աս-
տուծոյ, ի բաց ընկեցեալ զամենայն մարմնական հնարից
զբարումն Քանդի և հնար գոյր նմա արհեստ աստղաբաշ-
խութեան, վասն զի Քաղղեայ էր, և որ այնմ հետեարար
մարմնական հանձար ի բոլորն պարտաճ ճանաչիւր: Սակայն
մինչև ոչ ի բացեայ եղև յայսցանէ ամենիցս, ոչ արժանա-
ցաւ ճանաչել զԱստուած և ապա փոխանակեալ զհնարս ընդ
հաւատոց և հաւատովք արգարացաւ և հաւատովք ճանա-
չեաց զԱստուած. վասն որոյ երեւցաւ նմա Աստուած և ծա-
նոյց իւր ծայրագոյն գիտութիւնն. և որպէս փոխանակ Իսա-
հակայ ընկալաւ զխոյն և զաւետիան, և փոխանակ եօթն առ-
տեղն մոլորակացն և մոլորեցուցչացն ի բաց կալոյն զեօթն
ազգն տայ ժառանգել որդւոց նորա, և ոչ զեօթն միայն, այլ
և զամենայն ազգս յասելն անդ աստուածեղէն պատգամացն
թէ թագաւորք ազգաց ի քէն ելցին և զաւակք քս որպէս
զատակոս երկնից և զաւագ ծովու բազմապիւն ի վերայ
երկրի:

Եւ այսոքիկ յայնիկ են քեզ. քանզի ծանօթ իսկ ես.
քանզի ամենայն միջերկրայքս ծանուցեալ զԱստուած. իշ-
խանք և թագաւորք յերկիցս յայսցանէ ասեմք զով ի Սաու-
յէ, յորմէ Իսահակ, ի Հագարայ, յորմէ Իմայէլ, և ի Քետու-
րայ, յորոյ Ամրան և ալլքն: Յորոց ծննդոց մինչև ինձ զով
ըստ հայրենական սերի, որպէս ի Մովսիսէ զտեալ ուսցիս

ի Հայկեան մատենին յերկրորդումն ծննդաբանութեանց, Բայց մեր ոչ այսոքիկ է փոյթ՝ զանձին ինձ շուք խնդրել, ալլ յազազս որոց խնդիրս է պատմեալ: Եւ ոչ կամիմք տակաին յառասացութենէս, որ առաջի կոյ, արտաքոյ մղիլ, վասն զի սիրելի է ինձ Արրահամու հանդէս, քանզի հիմն հաւատոց զսա իմանամք յԱստուծոյ խաբսխեալ:

Եկեսցո՛ք դարձեալ ի մեծ և ի հօր արուեստն աստեղարաշխութեան. ի բացէ եղև թուոցն և համարողութենէն անհատ. վասն որոյ և փոխանակ յոգունցն թուոց դրազմորդութիւնն ընկալաւ հաւատոց, յուսալով յերկարածից ժամանակաւ աներևութից. վասն որոյ յերեկվիս յածեալ՝ յերկարագոյն ժամանակօք ժառանգեցոյց որդւոց նորա զամենայն ազգս և երեկվիս արարեալ, յայտ յայտնի կացոյց արքայութեամբ և իշխանութեամբ: Եւ զի եթող նա զտախտակըն սղոնձի աշխիւքն զաստուանոմին, որ ընդունէր զչափաբերութիւն ժամուց տունջեանն և զուղէզնացութիւնն արեգականն ի կենդանակերպն և յաստեղատունս, բաղխահութիւնս առնել նոքօք ի գուղնաքեայ կենցաղումս. յորոյ վերայ տախտակի դժագրեալ էին կենդանագրութիւն երկոտասան աստեղացն. և յորմէ արտաքոյ եղև զրել, փոխանակ աշնմ գրեաց արեգականն Արարիչ ի տախտակ իմանալի ի սիրտն Արրահամու զիւրն անատուեր ծագեալ լոյս, և փոխանակ երկոտասան կենդանակերպացն դրոշմելոցն ի վերայ տախտակի, զերկոտասան որդիսն Յակովբայ յԱրրահամէ ծնեալս:

Յորոց արմատոց և դու, Իբրահիմ, ի Հազարայ և Իսմայելէ յառաջ խաղացեալ, աշտլխի գեղեցիկ զիւտից և խնդրոյ թեակոխելով, թափառեալ և հանդիսացեալ ջանիս խոկաս հաւանել: Այս ոչ ինձ զարմանալի է. քանզի Արրահամն առաջին, զորմէ վերագոյնդ գրեցաք, ոչ եթէ խնդրէր զԱստուած, որ ոչ էր, ալլ զայն, որ էրն և էն և եղիցին: Քանզի գիտէր հայրապետն աշն, թէ գոյ Աստուած, օակայն ուղղապէս ճշմարտախոհ լինել, ստուգութեամբ տեղեկանալ զերբեմն ի մոռացումն անկեալն ի մոլորութենէ հարցն ոչ

հետևաբար լինելոյ յարդարութեանն, այլ զկնի կոամու-
թեանն մոլորեալք: Եւ դու, այսպէս ճշմարտութեանն հետե-
ւելով, դարդարն և զուգիդն ճանապարհ հայցես ի մէնջ ճա-
նաչել:

Այժմ կամէի կարճաօտ հատանել, սակայն հարկաւո-
րեցայ ի գիմի խնդրոյս քս երկարագոյնս գրել. քանզի գր-
րեցեր առ իս երկարագոյն գրել առ քեզ, և պղատնականս
և այն անյամբ և փութանակի և առանց հակառակութեան:
Եւ նախ զի գրեցից քեզ թուղթ յարտաքին իմաստասիրացն
ստտիկեցի հոմերական ստորաապացութիւնս ելլենական հան-
ճարով ոչ պարզաբար, այլ պուէտիկոսաբար, որպէս Պամ-
պէլլասն այն և Փերեքղէսն և Արիստոտէլ և Ամոն, յորոց
և Պղատոն և Սոկրատէս և Պիւթագորաս և Պոլիմիդէս և
Հուսփոս և Պիպալիսս և այլքն յոգնախումբ ի ճեմարանն
Աթենայ գտեալ և յելլադայ պատուեալ. այս ոչ քեզ օտար
և ոչ պարտաւ, այլ պարծանք և պատիւ, պերճ և պայծառ
քան զայլոց արքայիցն գտեալ: Քանզի Փալլադոսն այն այս-
պիսի վարէր խորհրդով փիլիսոփոս գոյ նմա, որ և զկնի և
զերկրի գտեալ գիմաստս և զամենայն մատեանսն պուէտի-
կոսացն յիւր պաղատանն պարբերեալ պահպանութեամբ:
Իսկ Դաւիթ զպատուիրանս Աստուծոյ և զգլխութիւն լոյս
աչաց հաւանեցաւ գոյ և քաղցր քան զմեղր բերանոյ: Յայտ-
նի է այս թէ, որք ուսանին զպատուիրանս Տեառն և զգի-
տութիւնս, լոյս է աչաց. ապա որք ոչն գիտեն, խաւարեալք
են. և եթէ քաղցր է բերանոյ քան զմեղր, որ ճաշակենն
իդույ ցանկան ճաշակել այսինքն անգիտութեանն: Իսկ ի-
մաստասիրոյնն այն որդի մարդարէի և թագաւորի Սողոմոն
գիմաստութիւն խնդրէ յԱստուծոյ և ոչ այլ ինչ, վասն որոյ
զրոյրն առնու պարտաբար զբարիս և զկնի աշտորիկ ար-
ժանի զսա զովասանական առնէ ներբողեան քանի, որ և
գերագոյն քան զգանձս տսիւոյ և արծաթոյ պատուական է.
և յայտոսիկ յարմարելով ոչ շատացեալ այնու, այլ թէ ամե-
նայն որ ինչ պատուականագոյն է, չարժէ զնա:

Եւ դու այսմ ցանկացար սողեալ մանաւանդ մեծագու-

նին կատարեալ հանճարոյ, այլ ես զխնդրելիսն քո փիլիսոփայական թուղթն ուրոյն ոչ կամեցայ գրել այլ յայսմ մատենին, զկնի խնդրոյ մարգարէականին հատուցից քեզ հոստորական հոյակապ և համառօտ բան: Կարծեցեալքն այն իմաստակը, եթէ ի Հաղարացւոցն, և եթէ ի Սիսականացն, և եթէ ձկնորսացն եմ աշակերտ, սակայն ոչ եմք անտեղեակ ամենացւոցն ստորագրութեանց և հելլենական հանճարոյ, սակայն հաւատք մեր ծածկեցին զիմաստութիւն, վասն զի հոգեղէնք եմք և ոչ մարմին, և ոչ անմարմին, այլ երբեմն միայն մարմին, և այժմ հոգի պարածածկեալ զմարմին, երկրորդ ծննդեամբն մեր որ ի հոգւոյն ծնեալք եղեալք: Սակս այսորիկ հաւատք մեր աներեւութիցն հաւատան, զիմանալիս մեր մարդ, որ ներքինն էր, այժմ տրամակայեալ, յեզափոխեցաւ վերին, վասն որոյ զիմանալիսն իմանամք և զանհասութիւն նորա հաւատովք հանաչեմք:

Իսկ զխնդրելին քո ոչ եթէ միով գովեստիւ կամ երկիցս կամ երեցս, այլ եթէ բիւր անգամ, ոչ շատացայց: Կամեցար ի մէնջ զՅիսուսին ստուածպետականութեան հանդէսք որ ի կենցաղումս և զտնօրէնութեան մատակարարութիւն մատենադրել քեզ, և այն՝ եթէ զիմարդ տկարագոյնս և աղերսականս բարբառէր առ Հայր, եթէ Աստուած գու, եթէ Տէր անցցէ բաժակն, և եթէ Որ մասնեացն զիս, նմա մեծ մեղք են, և եթէ նստուցանելն ընդ աջմէ և ընդ ահեկէ ոչ է իմ այլ Հօրն որ առաքեացն զիս, և եթէ Հայր իմ մեծ է քան զիս, և որ այն կիրք մարմնոյ քաղցնույն և ննջելն վաստակելն և կերակրելն և Հօր յանձն տունել զհոգի: Էր և յայսոսիկ յարամանեալ քոյ նախ զՄովսէսին՝ եթէ, որ խօսեցաւ առ նա, *ո՛ր* որ էր, ինքն Աստուած, եթէ ի ձեռն հրեշտակի միջնորդի, և զհրեշտակացն երկուց, որ առ Արքաճամ եկեալ և ի տուն Դովտայ չոքան հրատուղել զՍողոմայեցւոց և զԳամորացւոց քաղաքս, եթէ *ո՛ր* որ էին, և զկնի այսմ՝ եթէ զպտուղն Ագամայ, զոր ևկերն, առանց հրամանի Աստուծոյ հաշակեալ եթէ յԱստուծոյ այնպէս պատշաճեցաւ, և եթէ զՀար և զԲարի յԱստուծոյ առէք լեալ եթէ զՀարն ի սատա-

նայէ և գրաբին յԱստուծոյ. և եթէ զԱստուած պատկեր կամ ձև՝ ասէք զոյ, եթէ ոչ. և եթէ արտաքին իմաստասէրքն մի՞ Աստուած ասացին զոյ եթէ նրբորդութիւն. և եթէ Քրիստոս Աստուած է, Պօղոս ընդէր ասէ՝ Բարեխօսն մեր. և եթէ ի քսան և չորս մարգարէսն անշաղէս են գրեալ որպէս Մահմադայ:

Այսոքիկ ամենեքեան թուով երկուստան քան ասացեալք ի քէն, ով հօգորդ Իսմայէլացի, զոր յինէն խնդրես, զոր հատուցից քեզ վստահացեալ ի Հոգին Սուրբ այն, որ զորոնորն իշոյ արքայ կացուցանէր և զհովիւն թագաւոր և մարգարէ, և զձկնորսն առաքեալս, և յայլ լեզուս տայ բարբառել և ի թիկունս հասանել սովորեալ է միեղինոյ մերոյս նուիրելոյ և յառաջագոյն բնորելոց, ըստ որում ընկալար զփշումն մեր:

Յորժամ հարցանել զմեզ ձեռնարկեն հօգրագոյնքն, ոչ յառաջագոյն խոկամք տալ պատասխանի. վասն այնորիկ և մարգարէն Դաւիթ զլեզու իւր միայն գրիչ գովեստի վարկանի, յօղք մակերևեցեալք, այլ առասացութիւնն նուազերգութեան սաղմոսելոյ ի Հոգւոյն ասուշութենէ:

Ասպէս և մեր ոչ հոգացեալ, այլ միով յեղանակաւ պրեցից քեզ նախ՝ եթէ «զԱստուած սրպէս ճանաչէք», երկրորդ՝ եթէ զոր ընդ Մովսէսի խօսեցաւ, Աստուած էր եթէ ի ձեռն հրեշտակի միջնորդի. երրորդ՝ եթէ երկուս հրեշտակս, որ առ յԱբրահամ եկին, ոչք էին յաղապս Սոգոմայ. չորրորդ՝ եթէ Ազամ զպտուղն կամաւ եկեր, եթէ յԱստուծոյ այնպէս պատշաճեցաւ. հինգերորդ՝ եթէ չարն և բարին յԱստուծոյ է, եթէ չարն ի սատանայէ և բարին յԱստուծոյ. վեցերորդ՝ եթէ արտաքին իմաստասէրքն մի՞ Աստուած ասացին եթէ նրբորդութիւն և որ զկնի այս Յիսուսի տնօրինական հանդէսք. և եթէ քսան և չորք մարգարէքն, զոր Մահմադ ասաց, զայն ասացին:

Արդ եթէ կամիս կարօտել և ողջախոհ մտածութեամբ զլուսափայլ աստուածութանդն ասացեալս ուսանել, ազէ առ ընթերցիր զաստուածեղէն տառս կտակարանաց:

Քանզի հօգը ես գրչութեամբ և ընթերցողութեամբ Արամեան նահանգիս և գտցես յաւետարանն աստուածակտականին Յիսուսի աշակէս գրեալ առ Երրայեցիսն ասելով. Բազում մարգարէք և արգարք ցանկացան տեսանել զերեսս իմ և ոչ տեսին, և լսել զոր լսէրդ և ոչ լուան, և Արրահամ հայր ձեր կամեցաւ տեսանել զօրն իմ, ետես և ուրախ եղև եւ աշտմ, եթէ յաղագս Արրահամու ասէ տեսանել զօր իւր և ուրախ լինել, տես երկրորդ Արրահամ և ուրախ լիր իսկ ի սոյն աստուածեղէն տառս պատգամացն գտցես և դաշտսիկ. Որ ոչ հաւատայ յիս, լարկութիւն կայ և մեայ ի վերայ նորա: Արդ՝ եթէ որպէս պարտ է հաւատալ, ի վախճան թղթիս գրեցից քեզ: Քանզի ի վախճան ժամանակիս երեկալ նմա և խօսեալ ընդ մեզ նովաւ, ասէ ուրեմն որ ասացն:

Բայց եւ սկսանեմ քեզ զնախասացեալս, եթէ Աստուած պատկեր է եթէ ոչ՝ կամ ձեւ ԶԱստուած նախ իմանալ իմանամք, յամենայն մարգարէական հանճարոյ և գիտութեանց մեկնեալ և գտեալ, նորա ոչ պատկեր և ոչ ձև և ոչ քանակութիւն և ոչ շարիարհութիւն և ոչ նիւթ և ոչ տեսակ, ոչ մարմին և ոչ դոշութիւն կամ անդոշութիւն, ոչ սկիզբն, ոչ միջութիւն, ոչ կատարումն, ոչ ժամանակ. նա ոչ լոյս, թէպէտեւ տախ, և ոչ խաւար, քանզի հալածիչ խաւարի է, ոչ զօրութիւն, թէպէտեւ տուօղ զօրութեանց, և ոչ տեղի, քանզի ոչ տեղեաւ պարփակի, և ոչ այլ ինչ յայտցանէ, որ ի մերս իմացութիւն և գիտութիւն. զնա ոչ որ իմացաւ, որպէս էն. և եթէ իմացի, ուրեմն ոչ է Աստուած, քանզի թէպէտեւ մարգարէիցն յիւրաքանչիւր դարուն ըստ կարգի և ըստ պիտոյից ժամանակաց ծանուցեալ մասն ինչ և նշոյլս, այլ ոչ բոլորն, քանզի անպարագրելի և անհասանելի է: Եւ դաշտսիկ թէ որ ի վերայ Աստուծոյ իմացի պատկեր կամ ձև կամ ժամանակ կամ օրպիտութիւն, ամբարիշտ մտածութեամբ հայհոյէ: ապա եթէ ի մարգարէիցն որ յանդդիցի բերել վկայութիւնս, եթէ ոմն աշակէս ետես և ոմն աշնոյէս, աշնոքիկ ոչ ճշմարտութիւն, այլ օրինակ ճշմարտութեանն, որպէս Յակոբ հայրապետն առիւծ ասելով յաղագս հօգրու-

թեանն և անյաղթութեանն և կորիւն առիւծու, զոր յայլում
 վայրի ասացից, և որպէս հեծեալն յաշխէտ ձի ետես Ջաքա-
 րիա ի մէջ երկուց լերանց պղնձի, զբարկութիւն նշանակե-
 լով ի վերայ Բարեկոնացւոցն, և այլուր հուր անուանի, որ
 ոչն է հուր, և այլուր յովաղ, նստելով ի ճանապարհի, և արջ
 յանտառէ ելեալ, և արծուի, և բազէ, ընդ հարաւ տարա-
 ծեալ գթեան, և լեռոն, և արեգակն, և դարձեալ ննջեալ ա-
 սի, վասն որոյ Դաւիթ առէ. Զարթիր որպէս ի քնոյ Տէր,
 և աքրեալ, քանզի առէ. Որպէս այր հզօր, զի թափէ զգինի:
 Այսօրիկ բաղում են պատկերք մարգարէական տառից տա-
 րացոյցք, որպէս նստեալն ի վերայ թեթեւ ամպոց, և ըստ
 Ամբակումայ՝ ելանելն ի կառս և ի լարել զպղեղունս և ար-
 բուցանել զնետս ի կապարճաց իւրոց, և ըստ Եզեկիէլի՝
 կտոք, անիւք, մարդապատկեր, առիւծանման, արծուի և
 զուարակ, և այս քառիցն քառամասնեայ, և հոլովումն, և ըն-
 թացք: Սակայն և ոչ մի ևս յայտցանէ, այլ իւրն միայն զի-
 տելի է աստուածութիւն և ոչ հրեշտակաց և ոչ մարդկան,
 քանզի տկար են արարածական բնութիւնքս. ոչ կարեմք
 տանել զանտանելին, և ոչ է հնար և ոչ պիտանացու, այլ
 ողջախոհ մտածութեամբ և հաւատոյ քաջութեամբ հաւատալ
 եթէ արարիչ է երկնի և երկրի, որ երկին և որ ոչն երկին,
 և եթէ ի նմանէ են յառաջացեալք ամենայն ածանցականքս
 միեղինացն դասք: Այսօրիկ յաղագս Աստուծոյ իմաստասի-
 րեցան կարճաբոս:

Իսկ յաղագս Մովսէսի թէ՛ որ երեւցաւ նմա, Աստուած
 էր թէ ի ձեռն հրեշտակի խօսեցաւ: Ոչ ի ձեռն հրեշտակի,
 այլ ինքն Աստուած. վասն զի վկայէ մեզ այսոցիկ ինքն իսկ
 աստուածեղէն բարբառովն, եթէ ես եմ Աստուած Արբահա-
 մու, Աստուած Իսահակայ, Աստուած Յակոբայ. և այլուր, և-
 թէ ընդ մարգարէիցն ոմանց երազովք, և ոմանց տեսեամբ
 և ոմանց ի ձեռն հրեշտակի երեւցայց, իսկ ընդ Մովսէսի
 ծառայի իմոյ զէմ յանգիման: Բայց Մովսէսի երեւալ ի Սի-
 նէական լերինն ի միջոյ մօրեմուտն հրով և միզով, եթէ
 զիմրդ, զկնի այսոցիկ պատմեցից քեզ:

Իսկ երկուս արս եկեալ առ Արքանամ, եթէ հրեշտակք
էին. հրեշտակք հշմարտապէս բայց եկեալք յԱրքանամ, եթէ
ոք ազազաւ: նախ վասն աշխարհի, զի ցոյցել հրեշտակաց
խորոյ Տէրն և յերկրի ունել ինձ բարեկամ և ապաստուր սր-
պէս զԱրքանամ, և զի ծանօցել Արքանամ զչարին Սողոմա-
յեցոց և Գոմորացոց թէ աշխարհ մինչ ոչ գտաւ ի նոսա
արդարս: զի փրկեացի եղբորորդին իւր Դովա և զի յայտնի
կացուացէ մեզ ամենեկուն, եթէ որ զսողոմայականն յանդը-
նիցի գործել գործաւ, եթէ բարեխօս մեր լինի Արքանամ և
ամենայն ծնեալքն ի նմանէ դասք առաքելոց և մարգարէից,
քանզի և նոքա յերանն Արքանամու էին, և ոչ սեղգեցին, և
արեան չափ և մարտիրոսութեան ապաշխարեացէ, ոչ թուլա-
ցուցանել կամի մեզ նոյն Տէրն և խառագոյն հրով յաւիտե-
ական կորուսանէ: Քանզի որ ոչ լսէ պատուիրանացն Աս-
տուծոյ, սոսկ ուրեմն աստուածատնդն ստացեալ Գիւրագոյն
լիցի երկրին Սողոմայոց և Գոմորացոց քան քաղաքին
աշխարհի:

Եւ այսորիկ աշտան բաւական լիցի առ այս վայր:
Քանզի եթէ զազէա տարակուսանացն որ ի չարեացն յայն-
ցանէ, զոր էնաւ մարդկային բնութեան մի ըստ միտջէ
պատմեցից, ոչ բաւական գտայց. նաե ոչ լսել բաւականա-
ցիս դու. զի վառաշ ցանկութեան բարբորումն շամբուշ ամե-
հեաց անհամոլութեանցն, զոր անհեղեղ հօկայածնութիւնն
հնարս հապանաց առ վշտին վարանեալ գտին բողքն այն
բարբորտան կաթաւքն և օճերագործքն խառամբակութեանն
բնութեան, և զընտկանաբոյն զովտան յանրնականագոյնն
յեղախոխեալք զմանկարարութեանն ծննդականութիւն ապա-
քինեալ, ի ազմատիտ տաղախալի մեղկեալք բմբռնեալք ի
կտրիան անարգութեան, վասն որոյ ջրասուզեալ սատակին
Այսորիկ աշտան կարճատաւ:

Իսկ յաղաղս Ադամայ մերոյն նախահօր զիարդ հաշտ-
կելն զպատգ՝ կամաւ Աստուծոյ և հրամանաւ, եթէ ախա-
մայ, մեր, զամենայն մատենաւ որք միանգամ յաշխարհի
լնթերցեալ, ոչ անտեղեակ եմք՝ եթէ Քաղզէացոցն անվաւե-

բական պատմութեանն և եթէ Հելլենացւոցն եթէ Կապա-
դովկացւոցն եթէ Եթէօպացւոցն եթէ Պարսից և այլոց
բաղմաց, զորս ոչ հմբ բաւական զբոլորն յայտնի կացուցանել-
արդ՝ քանզի բազումք ի սոցանէ, ոչ հանգունակ միմեանց
ասացեալք յաղագս առաջին մարդոյն ոչ զանուն, ոչ ժամա-
նակ: Այսպէս Ապիւղինոս Քաղդեայ և Բիւռոս այլանդակ
իմն պատմեն զլինելութիւն երկնի և երկրի. օտարոտի և ա-
սին տնուն Ադամայ Աղովբաս և կացեալ նորա շարս տասն,
և ամս յանգեն երեսուն հազար, թէպէտև լուսնականօքն
թուեն: Իսկ Ելլադացւոցն իմաստունք ոչ այսպէս. վասն զի
Եպիկուրեայքն ոչ կամեցան զԱդամ մարդ առաջին ասել և
ոչ ստեղծեալ աստուածուստ, այլ եթէ ի պատճառէ ումեմնէ
ապականեալ երկիր, և միայն ֆույ Ադամ, որպէս և Նոյ:
Բայց Պղատոն ոչ հանգոյն սոցա, այլ ի Տիմիոսի տրամա-
բանութեանն այսպէս և բստ այսմ օրինակի ասէ. յետ առնե-
լոյ արարչին զերկին և զերկիր հրատարակէր առ իմանալի
զօրութիւնս, եթէ երկին անկատար, երկին կոչէ զաշխարհ
ի պարունակողէն, և եթէ այլևս երեք սեռք մեզ անեղանե-
լիք, որոյ ոչ եղևոյ երկին անկատար, յորոց և մարդս: Եւ
այլ բազում վիպապրեն յիւրաքանչիւր մատեանս, որպէս
Զրադաշտ մոգ Պարսից, զոր Զարդանշան կոչեն, որ յառ-
տեղաց մոլորակացն ասէ լինել երկրի և վարել նոքօք մեզ
մինչև յեօթն դար և ապա ապականիլ. սա առաջին Ադամ
ասէ լեալ, բայց զկնի ոչ ասէ կատարած լինել երկրի. քան-
զի ի նոյն ասէ զարձեալ յեղափոխեալ շրջկացի և նորոգե-
ցի: Եւ այս երկարագոյնք են և նըքագոյնք իմաստասիրա-
բար ասացեալք իւրաքանչիւր ումեք: Քանզի ոմն ի մատեա-
նրս ի ձկանէ ասէ ուսեալ զինքն ի մարդապատկերէ, ի ծո-
վէ արաաքս եկեալ, և ոմն ի տանդարամետականէն և ոմն
յաստեղարաշխութենէ: Այլ մեզ այսօրիկ ոչ հաւատացեալ ե-
ղիցի, այլ ընթերցեալք, զի մի պարսաւեսցեն զմեզ հեթա-
նոսացն իմաստունքն, եթէ ոչ հմբ տեղեակ անվաւերական
նոցայն մատենագրութեանն: Մակայն մեզ հաւատացեալ լի-
ցի միայն Մովսէսին աստուածեղէն պատգամս, զոր ի Սի-

նականն ընկալաւ իւրինն Աստուծոյ զէմ յանդիման, ոչ ազ-
 ճատանաւ և ցնդեալն, այլ պարզ, մաքուր և լուսաւոր օրինա-
 գրութիւնս, և զրեալ բանիւ Աստուծոյ, և ոչ յորովայն ձը-
 կան որպէս Բիւստոսին կամ սանդարամետականին եպիկու-
 րեանց անաստուածիցն կամ արեգական Զրադաշտին կամ
 պիւթագորականացն, որք ի քառից զբոլոր բազկացութիւնս
 ասին լինել կամ ի Սմոնեանցն, որ երկուս հաւանին արա-
 րիչս՝ զմիւսն բարւոյ և զմիւսն չարիւ Այլ այս Մովսէս, որ
 յայտնի եղև յամենայն երկիր նշանօր և արուեստիւ քաջու-
 թեամբք և արդեամբք, սա մեզ զրեաց, յաստուածուստ ըն-
 կալեալ, զԱզամ առաջին մարդ ի հոգոյ ստեղծեալ և զկնի
 զկինն իւր ի կողէն կամացն յօժարութեան և կենացն հա-
 զորդ և ի գրախաի անդր յեղեմ յարեկաւ, իսկ զգրախոսն ա-
 մենապատիկ ծառօք ծաղկաւետեալ զալարափայր գեղեցկու-
 թեամբ զարդարեալ ծառոցն հովանաւորութեամբ և սաղար-
 թացեալ վարսիւք, և պաղովք պայծառացեալ, անաղականա-
 գոյնք և լուսատեսակք և երկուց ծառոցն ի նմա լինել երի-
 ցադոյնք և վեհագոյնք, յորոց հրաժարեցոյց Արարիչն, այլ
 ոչ եթէ չարաչար տնկեալ ի սկզբանն և ոչ հրաժարեցուցեալ
 մախանօք, քանզի ստեղծ Աստուած զամենայն ի կերակուր
 Ազամայ, սակայն ի տնկոցն յայնցանէ փայր մի հրաժարե-
 ցուցանէ չուտել, զի ի գէպ ժամու կերիցէ, և յեղափոխեալ
 ի ըարխոն կոյս, եղիցի յԱստուած մերձեցեալ, զոր ոչ լուսաւ
 և եկեր և կորոյս զկեանս իւր անտրտում, մահու հասանէ,
 պատուհաս ընկալեալ, զոր ի մեզ պաղարեւեաց ցաւս և
 տրամութիւն, ապականութիւն և մահ։ Այլ ոչ ասեմք մեք
 անդէտ զոյ զԱստուած, եթէ ոչ էր յառաջադէտ, զոր ինչ
 յանցեաւն Ազամ, քանզի նախազրտական է ամենայնիւ և
 ոչ ասեմք, եթէ յԱստուծոյ էր յանցանսն պատշաճեալ, քան-
 զի զԱստուած ի չարեացն անփորձ իմանամք։ Սակայն և
 այժմ մեք ամենեքեան ի նոյն օրէնսն Ազամայ փոսկեալ
 կամք, քանզի հրաժարեցուցեալք եմք ի բազում հեշտու-
 թեանց օրինօք, է որ ժամանակաւ պահոցն որպէս երբեմն
 Ազամ, և է ինչ, որ բնաւին յոչ հպիլիսն և յոչ մերձեանալիսն,

իսկ յորժամ յանցանեմք զօրինօքն, հակամիտելով ի մեզան, ոչ եթէ անգէտ է Աստուած նախադիտական, այլ ոչ կամի զմեզանչելն:

Արդ՝ ոչ կամել իմացիս Աստուծոյ զյանցանան Աղամայ և ոչ անգէտ յանցանաց նորա, զայսոսիկ սակաւութ հատանել քեզ պարտ մարկանիմ, քանզի ի բազմաց աշտոբիկ նախ քան զմեզ իմաստասիրեցան: Եւ սիրելի է ինձ նորագոյն ասել բանաստեղծութիւնս և ոչ յայլմէ առաջացութեանց պատմեալ: Իսկ բարւոյն և չարին, եթէ յԱստուծոյ են երկոքեան եթէ բարին յԱստուծոյ է և չարն ի սատանայէ: Աստուած միշտ բարի է, բոլոր բարեաց բազկացուցիչ, քանզի և յաշխարհարարողութեանն իմանամք զամենայն բարի ստեղծեալ և յանգումն բերեալ տեսանէ զամենայն ի բարիս աւարտեալ, և զի չար ոչ գոյ է, և ոչ գոյացեալ, և ոչ ի գոյէ, և զիմարդ ի ստանալէ ասեմք եղեալք, որ երբեմն արեւսակն էր, և նա ոչ ունի զիշխանութիւն գոյացուցանել զոչ գոյս: Եւ այսոքիկ պարզաբար քեզ՝ Վասն զի զչար աշտովէս իմացիս՝ ոչ է է, և ոչ ամենայն ինչ չար, քանզի որ ոչն է, ոչ եղիցի ամենակին չէն, վասն զի ոչ է: Քանզի բարին չէէ անտի է և է և էացի, իսկ չար ոչ է չէէ, և ոչ չէսս և ոչ էացի, բայց սրոյ հետեին: Որպէս և վէժ բարձրարիւծ լեալ զդեակ յաղագս ամրապանեալ ի թշնամեացն մեալոյ, իսկ եթէ ոք զկամութջ ոչ որոնէ, զանձն հեղձուցանէ: Այսպէս և սուսեր յաղագս խահարարաց կամ փայտահատաց կամ ի մօրթս ձողաձեւութեան յողտակարութիւն պատշանեալ է ի կենցաղումս, ապա եթէ ոք փոխանակ աշտոբիկ ի կողս ընկերի իւրոյ կամ ինքեան իսկ ի մահ՝ յեղափոխեցի, զիմարդ այսոքիկ են չարութեանցն բաղկացումն: Եւ այսոքիկ յաղագս բարւոյն և չարի ստացաւ:

Իսկ յաղագս արտաքին իմաստասիրացն թէ զմի Աստուած խոստովանեցան եթէ զԵրրորդութիւն, այնոցիկ ասացեալքն յոգնարի ստորասացեալք եղին, քանզի ոչ միակբօնք և ոչ հանդիտադատումն միմեանց երբէք դառնին, որպէս մարգարէականացն միեղինութիւնքն: Եւ պիւթադարականքն

աշակերտ Պիւթագորայ, որ և Պիւթագորոս ուսեալ ի Փերեքդեայ, այսպէս հաւանեցան ձուռել, դքստեակն պատուեցին ի քառեացս բնութեանց մեղ բաղկանալ, իսկ դքստեակն ի չորից տարերց գոյանալ, իսկ զտարերս պատուեցին ինքնեղ, արդ այսոքիկ պիւթագորականքն իսկ Համերոս, յելլագայ և յնգիպատս պատուեալ, յԱրամագղայ ակնարկութենէն ասէ զՈլոմպոս տառանեալ և զնա երկնի որդի, որպէս զԿոսնոս հայր իւր, և պատուէ սա զեօթնեակն կոյս զնա իրրու զԱթենայ: Եւ Արիստոտէլէս պղատոնական Ստագիրացին, ճշմարտախոհ քան զայլսն եղեալ, ծանեալ սուղ իմն ոչ զտարերս պատուեալ, թէպէտե ոչ բնաւին, քանզի և սա մեհեանական պատիւ արարեալ, և որ ի սմանէն Աղէքսանդր, որդի Նեքտանեւեայ: Բայց Պղատոն փոքր ինչ իմաստասիրելով գերակատար գոյիցս ասելով կամեցաւ զարարչականն էութիւն յասելն իւրում այսպէս, թէ որ զամենեւեան ածեալ անեղական և մակաւասար բնութիւն, ի վերայ կալով ամենայնի, նախախնամէ զամենեւեան, տեսանելով և ինքն ոչ յումեքէ տեսանի, այլ անցեալ կայ սարաւանդեալ յիւրումն առանձին բարձրութեան: Եւ Հերմեոսս մեծ շարժող զնա և տածող և իմանալի աշխարհ: Անդիսթինէս զԱստուած ոչ ումեք նմանել ասէ, վասն որոյ զնա ոչ ոք կարէ ուսանել ի պատկերէ կերպարանաց: Իսկ Կղէանթէս Պէգեսացի արդար, իրաւակ, արժանաւոր և սուրբ, իշխան անձին ունի զինքն, պիտանացու, գեղեցիկ, հօգօր, աներկիւղ, պատուական, անհպարտ, խնամածու, հեղ, ի յամենայնէ անրիժ, միշտ նոյնպէս կայ մնայ. և այսոքիկ Կղէանթեայ յաղագս Աստուծոյ, իսկ պիւթագորականքն այսպէս ասեն. Աստուած մի է, և զսա ոչ, որպէս ոմանք կարծեն, արտաքոյ յարդարման զարդուս է. ի սմա բոլորի բոլորում շրջանակի, ակնաւոր, ղէտ ամենայն սերման ծննդեան, խառնումն բոլորից ունելով, գործող իւրոյ զօրութեանն և գործոց սկիզբն շնչացութիւն բոլոր շրջանակիւ և ամենեցուն շարժումն: Սերովդոս Ասկրացի զԱստուած թագաւոր և իշխան գոյ ասէ վսեմ անմահիցն և քան զնա ոչ ոք է այլ զօրութիւն հաստատեալ

և յարմարեալ: Իսկ Սոփոկլէս ասէ. Մի է Աստուած, որ զերկին կազմեաց և զերկիր երկար և զծովս զսնային ալի և զհողմոցն թանութիւնաւ: Որքին աշտպէս ասէ. Մի, ինքնեզ, միոյ ծնունդք ամենայնք եղեալք և կազմեալք և ինքն շուրջ զնայ թափանցանց, ոչ որ զնա տեսանէ ի մահկանացուացս, բայց ինքն զամենեկին տեսանէ: Միքիլայ մարգարէութի աշտպէս ասէ յազապս Աստուծոյ. Սա ամենեկուն յայանի է, մի է Աստուած, քանզի Աստուած է, անձրեա, հողմս շարժունքս ի վերայ առաքելով, կայծակաւնս, երկնի իշխան է և զերկիր ունի, ինքն է Աստուած յոյժ սքանչելի և: Հոսփուս՝ բարերար և անկարօտ: Եւ այսոքիկ բիւրք, սակայն ոչ համարարբար:

Բայց սոքա ոչ միութիւն Աստուծոյ ծանեան և ոչ երրորդութիւն, սակայն զերրորդն թիւ պատուեցին, պատարուն զնա պակալ, ունելով սկիզբն, միջութիւն և կատարած, և առաջին թիւ, քանզի զմիակն պատուեցին, գիծ զնա անորակ և անմակերեսութիւն առայեալ, և զեռամասնեայ միեղինորար յանդեալ, միակ և երբեակ, եռանկիւն ի բոլոր անկեանցն, առաջին և բազկացուցիչ որպէս ի նմանէ յառաջ խաղացեալք թոյր անկիւնաւորաց մեծ արուեստին երկրաշափութեան: Եւ պատուեցին Պիմիթէս և այլքն յԱթենայ, երբեակ նովա եղեալ և կեալ և լինել իրրոս անցեալքն և յորում եմքս և հանդերձեալքն:

Բայց զինչ մեզ ի հեթանոսացն բերել զվկայութիւնս, քանզի կաթիլ իմե աստուածային կաթեալ էր առ նոսա, այլ ոչ որ ի մարգարէական կամ առաքելական, այլ սրպէս կամիցիս դու վկայս կացուցանել Արարչուցն ի Հելլենացոցն կամ ի Մակեդոնացոցն և Հելլադացոց, Պարսից և Սուժաստանեայց. զոր ոչ պարտ է, քանզի ոչ ի հեթանոսութեանն և ոչ ի լուսաւորութեանն դասն այսոքիկ միարանեալք: Սակայն յայսմ վայրի կամեցայ արտայայտել ինչ, եւ եթէ բացցես զաչս սրտի քո և զառապատաւ տաճութեան, քաջ գիտեմ, եթէ ամենայն ծածկեալք խորութեանց և զխութեանց Աստուծոյ յայանի քեզ լինին, և մեկ է և առանց սքողելոյ

երևեսցի քեզ, այլ ոչ մարմնական աշաց երևեսցի և ոչ բմբունեսցի, անբռնելի և անմարմին մեր իմանալին յայտ, այլ հաւատով իմանալ ճանաչի:

Բայց աղէ՛ տես զգուշութեամբ և մի իրրու զայստիկ որ անխորհրդագրեացք ևն, այլ զգուշութեամբ զիմանալիսն տրամադրեան տեղական զեռեզութեամբ, որպէս կարծեն կարծեցեալքն զմէնջ կամ զինչ ձեռնարկեն հարցանել յաղապքս Նորորդութեան միեզութեան, ամբոխեալ ի բազումս հեթանոսարար և ցնդեալ կամ ընկեր առ ընկեր, զայս ոչ ի մէնջ լուսն, կամ ծնունդ մարմնական Աստուծոյ կամ հատուցումն կամ անջատումն կամ զատումն կամ միջոց կամ նախադասութիւն կամ յղացումն կամ կերպարան կամ ձև կամ որակութիւն կամ երիցութիւն կամ որդիութիւն որպէս զմերս, թէպէտե ասի, կամ հոգի ըստ մերում եղանակի, թէպէտե անուանի, կամ հայրութիւն, որպէս ասի, և ոչ մի ինչ յայսցանէ զգայականօքս շափարերութեամբ թեակոխելով իմացեալ: Քանզի արտաքոյ այսմ ամենայնի իմանամք զատուածային ընութիւնն և զերազոյն քան զամենայն զոյացութիւնս գտեալ անբաւ և անհասանելի, անժամանակ և անիմանալի, և ըստ մերում իմանալեացս ոչ իմացի, այլ հաւատովք ծանուցեալ ճանաչի մի աստուածութիւն և մի տէրութիւն, և մի արքայութիւն և մի զօրութիւն, և մի իշխանութիւն և մի բնութիւն, և մի կամք և մի ներգործութիւն, միեզինարար յանդումն կենդանւոյն Աստուծոյ և բռնաւին նորա և Հոգւոյ իմացեալ ճանաչի: Քանզի կենդանի է Տէր, կենդանի է և Բան նորա, կենդանի է և Հոգի նորա, էութիւն կատարեալ, աստուած, այլ ոչ աստուածք և ոչ տեարք և ոչ հատեալք կամ որոշեալք կամ չափեալք ի միայ Աստուծոյ իմացեալ տեսանի:

Զինչ ոք ասիցէ շամբուշ մտածութեամբ յայսցանէ, զաղքատութիւն աստուածութեանն տալով, միթէ անբան իցէ Աստուած, ապա եթէ անբան է, որ խօսեցան ընդ Մովսէսի, զիմարդ բարբառի անյայտնի Ահա ըսն նորա առ Աստուած, քանզի Բանն Աստուծոյ Աստուած է, և եթէ առ

հրեշտակս բարբառի, ոչ ապաքէն Բանն Աստուծոյ, և արդ յայտնի եղեալ Բանն Աստուծոյ, զի բան է, և բանն, զի Աստուած է, և զի ի սկզբանէ էր, քանզի ոչ երբեմն էր. ապա եթէ էր երբեմն, որ ոչ աճէր բան և ոչ էր բանն, նա ուրեմն յայնժամ անբան էր: Եւ այսոքիկ ոչ Աստուծոյ վաշիշարար ասի անբան զոչ մանաւանդ ընդ ժամանակաւ. այսոքիկ յազազս բանին Աստուծոյ. իսկ կենդանի զԱստուած իմացեալ ճանաչեմք, և եթէ ոչ հոգի, ոչ կենդանի, թէպէտև ոչ ըստ մերում հոգւոյն: Արդ Մովսէս զՀոգի Աստուծոյ ի վերայ ջուրցն գոյով, ոչ անտեղի վարկաւ ասել, և Հոգւով Աստուծոյ Բեռելիէլ զխորանն կազմէր. Հոգի Աստուծոյ ի Սաւուդայ վերացաւ, ասի և ի վերայ Դաւիթ խաղացեալ Հոգւոյն Աստուծոյ. Հոգւովն Աստուծոյ Դաւիթ զամենայն զօրութիւնն Աստուծոյ, նորա աստանօր և զբանն Աստուծոյ միեղինարար պատկանեալ, շարամանեալ, յարմարեալն նուազեալ, յասելն իւրում: Ոգորմութեամբն Տեառն լի եզե երկիր և Բանիւ Տեառն երկիրն հաստատեցան և Հոգւով բերանոյ նորա ամենայն զօրութիւնք նորա:

Բայց ես այժմ ոչ յաճախեցից ի մարգարէիցն կացուցանել քեզ վկայս մինչև յայնմ առասացութեան, որ զբեցեր ասել համակրօն զմարգարէիցն դատս Մահմէդի: Բայց յայսմ վայրի սակաւութ ճառեցի զանճառելի նորա աստուածայիտականութեան իմացում, եթէ ասուցապէս միութիւն և ուանձնեան միեղինութեան անբաժին և անքակական, անանջատական: Եւ եթէ սքանչացիս, յրդգայականաց և յերեւելաց ցուցից քեզ, թէպէտև ոչ ըստ խոսութեան, տեսանես զակն տունջեան ունել նմա ջերմութիւն, ճառադայթ և լոյս. կարեն բաժանել կամ ոչ խոստովանել զայսօտիկ ի նմա զոչ, կամ զխոնաութիւն և զօրակութիւն և զցրտութիւն, եթէ ոչ յերիցս յանգեալ յարգարիցի: Բանդի յիմանալիս երկնային զօրութիւնքն երիս երախանս և քահանայապետութիւնս առաջինս և միջինս և վերջինս երիւք յերիսս, ինն դասուց, երեքկին սրբասացութիւն և մի աւերութիւն անանջատ, անորոշ բնութիւնն հզանակելով անեղապէս վերաձայնն:

Բայց այժմ բաւական են այսօրիկ:

Իսկ յազազս որոյ զբեալ էր քս եթէ քսան և չորս մարդարէքն համարարբառ են Մահմէտայ, այժմ սկիզբն աբարից քեզ ի մարդարէիցն, եթէ ծանիցես Քանդի Իսրայէլ ոչ երբէք ծանեաւ զասացեալսն, որ յօրէնս և ի մարդարէսն, վասն զի զորօրինակ զքօղ արկեալ Մովսէս ծածկէր զերեսս իւր, որպէս ծածկեալ էր ի Հրէիցն ամենայն խորհուրդ գիտութեանն Աստուծոյ յազազս խստասրտութեանն նոցա, որպէս գրէ Հոգին Սուրբ. Զանայայ ընդ ազգին ընդ այնմիկ և այլն, որ զկնի սոցա հետեին երգ. Արդ և զոմտադիւրութեամբ ընկալցիտ, զի և ոչ ծածկեացի ի քէն պատգամբ կտակարանացն Աստուծոյ, պարտ և պատշաճ է մեզ նախ ի Մովսիսէ սկսանել յիսկզբանէ անտի արարչագործութեանն և զայն յաստուածուստ Առ Ձ ոք տաց. Եկնչք արասցո՛ք մարդ ըստ պատկերի մերում և ըստ նմանութեան. դուցէ առ հրեշտակս ասէ զայս. զսր և Մովսէս իսկ ոչ ճասէ վասն հրեշտակաց և ոչ ունել նմանութիւն և ոչ պատկեր նոցա և ոչ տեսանել իսկ բնաւ զԱստուած նոցա. ապա եթէ առ մարդիկ զսր և ոչ երբէք էր սանդձեալ, և նախ քան զայս հոգի Աստուծոյ շրջէր ի վերայ Չուրց. և յայժմ զբի օրինաց պոցես և զայլ բազումս. և զի ասէ. Որ հեղու պարիւն մարդոյ, փոխանակ արեան նորա հեղցի արիւն նորա, զի ի պատկերի Աստուծոյ արարի Ես զմարդն. տես և զայս, զիմարդ ոչ ասէ. Ի պատկեր իմ արարի, այլ թէ ի պատկերի Աստուծոյ արարի. զայս ի Փիլոնէ ուղցիտ, քանզի Հրէայ էր և ոչ քրիստոնեայ. եթէ որպէս ասէ յազազս Բանին Աստուծոյ և նախ քան զայս ի սկզբանն իսկ ի լերինն ընդ Մովսէսի, զիմարդ ասէ. Ես եմ Աստուած Աբրահամու, Աստուած Սահակայ, Աստուած Յակոբայ, ի մօրենւոյ անտի հրով և միգով, քանզի զհաւարարբառ Բանն և զՀոգին յայտնեալ, այլ միգով ծածկեաց ի նոցանէ, զոր մեզ հանդերձեալ էր յայտնել Քրիստոսիւ. Այս ծայրագոյն է Աստուծոյ երբեմն, զոր ծածկեաց նոյիւ, յայտնեաց Աբրահամու, և զսր յԱբրահամէ, զի ոչ զոյր օրէն, յայտնեաց Մովսէսի, և

զոր ծածկեաց ի Մովսիսէ, յայանեաց այլոց մարգարէիցն. և զոր ի մարգարէիցն, յայանեաց Բանին Աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի ամենեցուն. քանզի և Մովսէս զհրեշտակաց ոչ ճառեաց, այլ Դաւիթ կարի յայանապէս հոգիս և պաշտօնեայս:

Արդ տեսցես զայս սակաւ սակաւ յիւրաքանչիւր մարգարէիցն բերեալ վկայութիւնս ըստ խոստման իմում և զխնդրոյ քոյ. եւ նոյն իսկ Մովսէս պատուէր տայր ժողովրդեանն լսել ճշմարիտ մարգարէին Բանին Աստուծոյ. և Յեսու զնոյն նմանութիւն բերելով Փրկչին մերոյ վկայեաց, և տեսեալ զնա և հարցեալ զ'ի մէնջն թէ ի թշնամեաց մերոց. իսկ Դաւիթ յառաջագոյն ծանեալ զայսպիսի սքանչելագործութիւն տնօրէնութեանն Աստուծոյ, թէ իշխանութիւն հեթանոսաց խռովեցցին զարմացեալ և ժողովուրդք Հրէից սքանչացեալ զսնտախ խորհեցան, սակս որոյ բարբառեցաւ. Ընդէր խռովեցան հեթանոսք, և ժողովուրդք խորհեցան ի սնտախ. Յանդիման եղեն թաղաւորք երկրի և Իշխանք ժողովրդոց ժողովեցան ի միասին վասն Տեառն և վասն օծելոյ նորա, և Քրիստոսոյ անուն օծեալ է. և եւս այսօր ծքնայ զքեզ. և եթէ՛ Տաց քեզ իշխանութիւն ընդ ամենայն ծագս երկրի, մի՛ արդեօք և Սողոմոն ժառանգեաց զհեթանոսս և զաւագանաւ երկաթեաւ խորտակեաց զնոսա, զոր և ոչ երբէք թաղաւորն Հոռոմոց ծառայեաց նմա Սրպէս և զարձեալ ասէ. երկրպագեն նմա ամենայն թաղաւորք երկրի և ամենայն ազգ ծառայեցեն նմա: Արդ ս' սբ ծառայեաց նմա ի հեթանոսաց թագաւորաց Հրէից. թաղաւորն Հոռոմոց, եթէ Ֆոանկաց եթէ Հայոց եթէ Դամբաց կամ Վերիացւոց: Ահա ոչ ոք. այլ Յիսուսի երկրպագեցին: Իսկ զնշանէ նորա ասէ. Նշանեցաւ առ մեզ լոյս երեսաց քոց և ետուր ուրախութիւն սրտից մերոց. իսկ զկնի այսորիկ՝ Յառաջագոյն տեսանէի զՏէրն առաջի իմ յամենայն ժամ. և եթէ Ոչ թողցէ զանձն իմ ի զժոխս, իսկ վասն այսորիկ Ի ժողովուրդս խոստովան եղէց քեզ և անուան քում սաղմոս ասացից, և վասն նորա առաքելոցն եթէ Ընդ ամենայն աշխարհ

եկ բարբառ նոցա, և եթէ Ուր ոչ են խօսեալ, անդ ոչ բան քո և ոչ խօսք: Իսկ զչարչարանացն ի նոյն յարեալ. Բաժանեցին զհանդերձս իմ յիւրեանս և ի վերայ պատմութեանի իմոյ արկանէին վիճակս. և եթէ Ետուն կերակուր ինձ լեզի և ի ծարաւ իմ արբուցին քացախ: Անէ՛ծ զՀրէայսն այսմ վայրի դարձեալ եթէ Բղխեացէ սիրտ իմ զբան բարի այսինքն Բան Աստուծոյ, որ ի Դաւթայ ծնանկոյց էր յազգէ Յուդայ, և Աթոռ քո Աստուած յաւիտեանս յաւիտենից գաւազան զօրութեան գաւազան ուղղութեան, և Ա՛ժ զուր բնդ մէջ քո և լարեան ուղղեան աղեղն. քանզի ոչ որ ուղղածիդ կարաց ի մարգարէիցն լինել, և վասն այսորիկ Օձ զքեզ Աստուած Աստուած քո իւզով ուրախութեամբ տառել քան զբնկերս քո: Տեսցես թէ ահա ոչ գոյր նորա բնկեր, և եթէ Յադա՛յ քան զարուսեակ ծնայ զքեզ, և Ասաց Տէր ցՏէր իմ նիստ բնդ աջմէ իմմէ, զոր և ինքն իսկ Տէր ասէ առ Հրէայսն, եթէ Դաւիթ զիս Տէր կոչէ, դուք ասէք թէ Հայր քո է: Արդ այսոքիկ Դաւթեայ ասացեալք, և այլք բազումք յազգս Բանին Աստուծոյ:

Բայց աղէ՛ եկ դու, բնկալ ի լսելիս քո յուսով և հաւատոյ քաջութեամբ յազգս մարմնաւորութեան նորա զասացեալսն ի մարգարէիցն ըստ իւրաքանչիւր տեստաբանութեան: Եւ արդ նախ սկսայց քեզ, Եսայիաս ասէ Ահա կոյսն յղացի և ծնցի՝ որդի և կոչեացեն զանուն նորա Էմմանուէլ այսինքն բնդ մեզ Աստուած, և այլ բազումք յեսայեայ, Իսկ Միքիաս ասէ. եւ դու Բեթլէհէմ տունդ եփրաթայ ստկաւար իցես լինել ի հազարաւորս Յուդայ, ի քէն ելցէ ինձ իշխան լինել Իսրայէլի և ելք նորա ի սկզբանէ աւուրց աշխարհի: Եւ դարձեալ Եսայեայ, Այլ նոքա կամէին, եթէ հրրձիգ լեալ էին, զի մանուկ ծնաւ մեզ, որդի տաւա մեզ, որոյ իշխանութիւն նորա ի վերայ ուսոց իւրոց և անուն կոչեցաւ նմա հրեշտակ մեծի խորհրդոյ, սքանչելի խորհրդակից, Աստուած հօգօր, իշխան, հայր հանդերձեալոց աշխարհին: Արդ ծանփր զասացեալք Եսայեայ որդւոյ Ամովսայ. ո՞ որ է խորհրդակից Աստուծոյ, կամ ո՞ որ է Աստուած կամ ո՞ որ է

հօր, եթէ ոչ յազապս էմմանուէլին ասացեալքդ, Դարձեալ
 Եսայիայ, Բզխեսցէ գաւազան յարմատոյն Յեսսեայ և ելցէ
 ծաղիկ յարմատոյ անտի և հանդիցէ ի վերայ նորա հոգի
 Աստուծոյ աշխնքն մարմնաւորութեան նորա ի կուսէ: Եւ
 դարձեալ Եսայիաս ասէ. Զօրացարձք ձեռք լքեալք և ծռնկք
 կթուցեալք, մխիթարեցարձք կարճամիտք սրտիք, զօրա-
 ցարձք և մի երկնչիք, ահաւասիկ Աստուած մեր, հատու-
 ցանէ զդատաստան և հատուցէ, ինքնին եկեսցէ և փրկեա-
 ցէ զմեզ, յայնժամ աչք կուրաց բացցին և ականջք խլոց լուի-
 ցն, յայնժամ վազեսցէ կադն իրրև զեղջերու և պարզ լի-
 ցի լեզու ծանրախօսացն, և ինքն եկն Աստուած և փրկեաց
 զմեզ: Եւ անս հշմարիտ է բանս մարգարէին, քանզի վա-
 զեաց կադն իրրև զեղջերու, անդամալոյծն, որ լ. և ր. ամեայ
 անկեալ գնէր, կամ որ զցուոցն կախեալ էր. և անս բացան
 ականջք խլից, որ էարկ զմատունս յահանջս և աղաղակեաց
 եփփաթայ. և աչք կուրին բացան, որոյ զկաւն արար և ե-
 դիր՝ սրբոյ Բարսեմեայ: Եւ դարձեալ Եսայիայ. Ահաւա-
 սիկ Աստուած մեր, ահաւասիկ Տէր, Տէր գայ զօրութեամբ
 և բազուկն տէրութեամբ, ահաւասիկ վարձք իւր ընդ իւր,
 և դորձք առաջի նորա, իրրև հովիւ մի հովուեսցէ զխաշինս
 իւր և բազկաւ իւրով ժողովեսցէ զգառինս, և ի ծոց իւր
 կրեսցէ զնսսա, և մխիթար լիցի յգեացն: Արդ որ զայսոսիկ
 զամենայն արար, Աստուած զնա անուանէ Եսայի մարգարէ:
 Իսկ Դանիէլի մարգարէի, Տեսանէի զվէմն առանց ձեռին հա-
 տեալ, և դարձեալ հին աւուրց որ գայր իրրև զօրդի մար-
 դոյ. և զկնի այսորիկ նմա ասէ նստել յաթոս դատաւորու-
 թեան, և նմա երկրպագել ամենայն երկնաւորաց և երկրա-
 ւորաց, որպէս Դաւիթ իսկ ասէ, թէ երկրպագցն նմա ամե-
 նայն թագաւորք երկրի և ամենայն ազինք ծառայեսցն նմա:
 Ում որ ասէ մարգարէն երկրպագանել, եթէ ոչ Աստուծոյ,
 որպէս և գրեալ է յօրէնս թէ Տեսան Աստուծոյ քում երկր-
 պագցես և զնա միայն պաշտեսցես: Իսկ վասն աստուածու-
 թեան նորա դարձեալ վկայութիւն և մարմնաւոր ծննդեան
 նորա ի Դարբիէլէ հրեշտակապետէ ասացեալ առ Մարիամ.

Ուրախ լեր բերկրեալ: Տէր ընդ քեզ. և դարձեալ Որ ծնանկոցն է ի քէն, սուրբ է և որդի Բարձրելոյ կոչեացի. և դարձեալ առ Յովսէփ նոյն հրեշտակապետն. Մի երկնչիւր, քանզի որ ի նմա ծնանկոց է, ի Հոգւոյն Սրբոյ է: Արդ եթէ ոչ պատկառի հրեշտակապետն Որդի Աստուծոյ անուանել, զիմորդ պատկառուցուք մեք ասել, որ և ինքն վկայէ ասելով. ելի ի Հօրէ և եկի յաշխարհ, դարձեալ թողում զաշխարհ և երթամ առ Հայր. և եթէ ի տան Հօր իմոյ պարտ է ինձ լինել, և Հայր ի ձեռս քո յանձն առնեմ զհոգի. և եթէ Հայր պահեա զնոսա, և եթէ Հայր զխաւմ, զի յամենայն ժամ լսեա ինձ, և եթէ Որ ետես զիս, ետես զՀայր իմ, և եթէ Որ ոչ հաւատայ յմորդի, բարկութիւնն Աստուծոյ կայ և Յնայ ի վերայ նորա, եթէ Գոհանամ զքէն Հայր Տէր երկնի և երկրի, զի ծածկեցեր զայս յիմաստնոց և ի զիմնոց, յիմաստնոց աշխիւքն յիմաստաւորաց, ի գիտնոց աշխիւքն ի մարդարէից. յաշանեցեր ազայոց աշխիւքն առաքելոցն. և եթէ Այն Հայր աշպէս հաճոյ եղև առաջի քո, և եթէ Ամենայն ինչ տուաւ ինձ ի Հօրէ իմմէ, և եթէ Ոչ որ ճանաչէ Հայր եթէ ոչ Որդի և ում կամիցի յաշանել: Եւ ապա բարբառի երանաւետական բանիւն ասելով եկնչք առ իս ամենայն աշխատեալք և բեռնաւորք և ես հանգուցից զձեզ, աւէք զլուծ իմ ի ձեզ և ուսարուք, զի հեզ եմ և խոնարհ սրտիւ, և զբաշխիւ հանգիստ անձանց, զի լուծ իմ քաղցր է և բեռն իմ փոքրոցի:

Արդ եթէ պարտ է լսել աւետարանական ձայնին, եկ ընկալ զքաղցր լուծն և հրաժարեալ ի հազրից հրապուրեցուցիչ և հնազիր օրինացող մոլորեցուցիչ: Քանզի սուէ Բանն Աստուծոյ, եթէ Հայր ոչ զոր դատէ, այլ զամենայն դատաւանն եւս Որդւոյ իւրոյ: Այստրիկ ծայրութիւնք բազումք ասացեալք ի Յիսուսէ և բազում, զոր ոչ եմք գրեալ:

Ապ'եթէ ասիցէ որ ի ձէնջ, եթէ սուա են զրեալքն աւետարանին և ոչ են Յիսուսի, ամբարիշտ բարբառի բերանն այն: Քանզի զի՞նչ օգուտ էր մեզ աշխարհ աղանց իմաստնոց և գիտնոց Հաւմմայեցոց, Յունաց, Հայոց, և Վերիաց.

ւոյց, Աղուանից և այլ բազում ազգաց թիւերի զաւետարանն
Աստուծոյ և երկրպագել մարգոյ իրր Աստուծոյ, մանաւանդ
առաքելոցն, զի՛նչ օգուտ է քարոզել ճշմարտութիւն սառ-
գութեան, և ինքեանք մերկ և բոկք քաղցեալ և ծարաւի
շրջելն. և ի վախճանին ոմն խաչի գլխովայր որպէս Պետ-
րոս և համբուրէ զխաչն և ի խաչին զնոյն քարոզէ զայն, որ
վէմն է հաւատոյ հիման առաքելոց և մարգարէից. և Անդ-
րէաս խաչի, գիրկս արկեալ զխաչիւն համբուրէ և ասէ.
Վա՛շ քեզ խաչ. և Պօղոս գլխատի և զնոյն քարոզէ. Ինձ
քա՛ւ լիցի պարծել բայց միայն ի խաչ Տեառն մերոյ Յիսու-
սի Քրիստոսի, և քարոզէ յայտնապէս, եթէ յանուն Յիսուսի
Քրիստոսի ամենայն ծունր կրկնեացի երկնաւորաց և երկ-
րաւորաց և սանդարամետականաց և ամենայն լեզու խոս-
տովան լիցի, թէ աէր է Յիսուս Քրիստոս ի փառս Աստու-
ծոյ Հօր. իսկ Մարկոս յեղիպտոս գլխատեալ լինի և ի մե-
սանելն իւրում քարոզէ զՈրդի Բանն Աստուած. և Յոհան-
նէս ի բանտի ի Պատմոս կղզւոջ աւետարանէ. Իսկզբանէ
էր բանն և բանն էր առ Աստուած և Աստուած էր բանն. և
Թաղէոս զԱբղար բժշկէ և ինքն ի Սանատրկոյ մեռանք. և
ի մեռանելն ի բում քարոզէ զՔրիստոս Աստուած բանն.
այսպէս և ամենայն առաքեալքն երկոստասանքն և եօթանա-
սունքն և հինգ հարիւրքն, ոմանք գլխատեալ և ոմանք խո-
չեալք, և ոմանք չարչարեալք, քարոզեցին զԲանն Աստուած
և ոչ ուրացան. եւ Առեփաննոս առաջին մարտիրոս քար-
կոծեալ ազադակեաց ասելով. Ահա ահաանեմ զերկինս բա-
ցեալ և զՈրդի նստեալ բնդ աջմէ Աստուծոյ. և Յակոբ ար-
դարն կոչեցեալ այն, որ վկայեալն էր յամենայն Իսրայէլի,
այն որ ծունկք իւր իրրն զուգտու կաշեալք էին և հերք
խոռապեալք և երես իւր այլապունեալ. սա ի քարոզել
զԲանն Աստուած անկեալ յաշտարակէն ի վայր կոփչօք
զարկուցեալ մեռանի և զնոյն քարբառի. և մերն Գրիգոր
զկնի այսմ բազում ամաց չարչարեալ անտանելի չարչարա-
նօք, որպէս տեղեակ ես, և երեքտասանամեայ ի խորագոյն
վիրապին կելով, ոչ ուրացաւ, այլ զնոյն քարոզեաց Բանն

Աստուած և զՀոգին Սուրբ բղխումն և լցուցիչ. և նախ քան զայսոսիկ ամենեքեան՝ Յովհաննէս որդի Զաքարիայ քահանայապետի և Մկրտիչ այն, որ ի վերն է քան զամենայն ծնունդս կանանց, քանզի է. ամեայ յանապատ վարեցաւ ի հրեշտակէն և ի. ամ պահօք և կուսութեամբ ընկալեալ զՀոգին Աստուծոյ. զայս Յիսուս, ասէ, գտնն Աստուծոյ ըստ մարմնոյ, իսկ ըստ աստուածութեան Որդի Աստուծոյ բարձօղ մեղաց աշխարհիւ Արդ այսօրիկ առաքեալքս և աշակերաքս թէ սուտ զաւետարանն Աստուծոյ գրեցին և փոխեցին զճշմարտութիւն ընդ ստութեան, ընդէր մեռեալս յարուցանէին, զիմրդ կուրաց տային տեսանել, զիմրդ զսորոտս սրբէին, զիմրդ զթագաւորս խոռովէին և զբիւրս զօրացն մոլեալս և զարձեալ բժշկէին, զիմրդ նշանքն լինէին, զիմրդ երկոսասան այր Երբայեցի տխմար ձկնորսք Յունաց իմաստնոցն յաղթեցին և Աթենացւոց հսկաւորացն, և թագաւորացն առանց զինու. և նետի. նոցա ոչ սուսեր, այլ Բան Աստուծոյ, որ ի վեր է քան զամենայն սուր երկոսայրի. նոքա բոկք, նոքա աղքատք, սակայն այսպէս բարբառէին, որպէս Պօղոս, եթէ քակտեմք զամենայն միտս ի հնազանդութիւն հաւատոցն Քրիստոսիւ Արդ այն Յիսուս, զոր գուք մարգարէ ասէք, հոգւով Աստուծոյ ծնեալ, ապ'եթէ փոխեցին առաքեալքն զաւետարանն նորա և սուտ գրեցին, ուրեմն չէր մարգարէ, որ աշակերտօքն զայն ստացաւ, որ սուտք էին և ստութիւն քարոզէին և մարգապատշութիւն ուսուցին. այն ոչ մարգարէ և ոչ տեսանօղ, քանզի ոչ ծանեաւ զճշմարտութիւն. քանզի թէպէտեւ Հրէայքն խոտորեցան յօրինացն Մովսէսի և ի պատուիրանւոցն Աստուծոյ, այլ զօրէնանն ոչ փոխեցին, այնպէս և զամենայն մարգարէից գիրս, թէպէտեւ զիւրեանան սպանանէին, այլ զգրեալսն ճշմարտութեամբ պահէին Հրէայքն, և այս ոչ ուրուք ի գրի կայ փոխեալ զգիրս մարգարէիցն կամ զՄովսէսի:

Արդ եթէ փոփոխեալ եմք, զինչ զիւրութիւն ի կենցաղումս օրինադրեցին մեզ՝ ի կերակուրս թէ յբմալիս թէ յամուսնութիւնս թէ յարինհեղութիւնս եթէ յազա-

հաթիւնս. կամ զինչ ինքեանք, որք ուսուցին զմեզ, փառս ընկալան կամ հեշտութիւն, դուցէ ասիցեն արամարք կամ տրգէտք լեալք. և զիմրդ ելլաղայ և Աթէնս անդէտ, և Արաբիա ասպառած ծանօթ, ազէ՛ ո սիրելի:

Արդ յաղազս ծննդեան նորա որ ըստ մարմնոյ ասացար: Ասացուք յաղազս անօրինակեան մասնութեան և չարչարանաց ի մարգարէիցն նշանակեալ: Զաքարիա. Եւ ծանիցեն Քանանացիքն զխաշինս պանեաթի իմոյ, զի Բան Տեառն է. և ասացից ցնոսա, թէ բարիօք թուի, առք զվարձս իմ, ապա թէ ոչ, զրոյց արարէք աշտինքն մասնութիւնն Յուդայի, որ էստն լարծաթ: Եւ զարձեալ Եսայեայ. Վա՛յ անձանց նոցա. զի խորհեցան խորհուրդ չար առանձին և ասեն. Կապեացուք զարդարն, զի զժպտի եղև մեզ. աշտահատ զարդիւնս ձեռաց իւրեանց կերիցեն: Դարձեալ Եսայիա. Ես ոչ խառնեմ և ոչ ընդդէմ դառնամ. զթիկունս իմ ետու ի հարուածս և զծնօտս իմ յապտակս, և զերեսս իմ ոչ զարձուցից յամօթոյ ընդ երեսս թքանելոյ: Իսկ Դաւթեայ. Մասնեցայ և ոչ երանէի, աչք իմ տկարացան. և թէ Մասնեցին զիս ի տարապարտուց. և թէ Բան անօրէնութեան եղին ի վերայ իմ. և թէ Որ ուտէր ընդ իս հաց, արար ինձ խաբէութիւն. և թէ Կակուղ էին բանք նոցա քան զձէթ և ինքեանք էին որպէս սլաք. և այլ ի բազմաց մարգարէից:

Իսկ վասն խաշելութեան նորա յԱմրակումայ մարգարէէ. Տէր, զյուր քո լուայ և երկեայ, Տէր, և զարմացայ. ի մէջ երկուց կենդանեաց ելեր ի կառս քո և հեծելութիւնդ քո ի փրկութիւն եղև. և աղաչեաց թէ ի բարկութեան զողորմութիւն յիշես. վասն որոյ աղաղակեաց Յիսուս Հայր թող գոցաւ Իսկ ի Միքիայ մարգարէէ. Արեղակն խաւարեացի և լուսին ոչ տացէ զլոյս: Իսկ Զաքարեայ. Եկեացէ Տէր Աստուած մեր յաւուր յայնմիկ և ամենայն սուրբք ընդ նրմա: Իսկ ի Մովսէսէ. Տեսանիցէք զկեանս ձեր կախեալ զփայտէ: Ի Զաքարեայ. Եղիցի օրն այն ցարս և պարզ. և օրն այն յայնմի Տեառն, ոչ տիւ և ոչ զիշեր եղիցի. և ընդ երկէս եղիցի լոյս. և յաւուր յայնմիկ բղխեացէ Զուր կենդանի

յերուսաղէմ աշխիճքն աւագան, որ կանգնեցին առաքեալքն: Իսկ յերեմիայ, Լոյս երեսաց մերոց Տէր Քրիստոս, և եթէ ես որպէս գտնն անմեղ վարեցայ ի սպանդ, և եթէ եկայք արկցո՞ւք փայտ ի հաց նորաւ եւ ի Սողոմոնէ. Փայտ ամենեցուն ի նա և որ պատապարին իրրու ի տէր հաստատութեան: Իսկ ինքն իսկ Յիսուս, որպէս Մովսէս բարձրացոյց զօճն յանապատի, այնպէս բարձրանալ պարտ է Որդւոյ Մարդոյ, և եթէ Խաչել պարտ է Որդւոյ Մարդոյ: Քանզի եղեալն երկրորդ Ագամ, յորմէ անկաւ ի ծառէն ստորանկեալ, եւ սա և արբեալ զգառնութեան ճաշակ, զգեցեալ զաղամային մարմին և երարձ գանձծա. և ինքեան միայնոյ է գիտել զոնարինելն այլ ոչ մեղ միայն հաւատալ, զօր ինչ ասացն, և ահրն ունել աւետեացն յուսով որպէս Աբրահամ հաւատովք:

Բայց զոր գրէ Մահմէտն ձեռ ի կուրանն բազում ինչ օտարոտի զմարգարէիցն առասանութիւնա, զորս ոչ եւք զբտեալ զմարգարէսն երբէք, նաե ոչ ասացեալ իսկ նոցա բնաւին: Եւ եթէ ոչ հաւատաս մեզ, առեալ ի Հրէիցն, ընթերցցիս. և ոչ երբէք գացես այնպէս, որպէս ասաց Մահմէտ, և ահա վկայութիւն թշնամեաց հաւատալի է. և ոչ, զոր ի Մովսէսէ և ի Դաւթայ և ի Սողոմոնէ ասացեալն եղև, և ոչ յայնցանէ, զոր առեալ է բան. ուղղաթափութեան գացես և ոչ բան, և զկնի այնորիկ զրեաց բանիս Յիսուսի իրրու թէ յաւետարանէ նորա է և յերկիւղի եղեալ զգուշանայր, եթէ գուցէ որ զկնի իմ գալոց են, առեալ ընթերցցին զգիրս Հրէից և քրիստոնէից և ոչ գտեալ համեմատ բանից իմոց, ոչ ընկալցին զօրինադրութիւնս իմ և գտայց սուտ ասալի աչաց նոցա. գրէ այսպէս, եթէ զգիրս Մովսէսի առեալ Հրէիցն յեզափոխեցին և որ այժմս է, որ ոչ վարեն Հրէայքն ոչ Մովսէսին և ոչ մարգարէիցն. նոյնպէս և զքրիստոնէիցս գրէ այսպէս, եթէ զաւետարանն Քրիստոսի, զոր հրամայեաց ինքն, փոխեալ զկնի համբառնալոյն Քրիստոսի աշակերտացն և զրեցին, այլ օտարոտի, զորս ոչ երբէք է ասացեալ Քրիստոսի, և զօր այժմ ունին, այս ոչ է բան նորաւ եւ առ այս, եթէ կամիս, առաւելալն ի գոհելիս ի ճահ մեզ եղիցի բան.

Տեառն ինքնին իսկ եկելոյ ոչ հաւատացին ուրուք շարա-
բարձեալ ի վերայ կիսիշոյ: Բայց սքանչանամ ընդ աշտոսիկ.
եթէ ասիցեն ձեզ Հրէայքն կամ քրիստոնեայքն, եթէ հարքն
մեր փոփոխեալ են զգիրս Մովսէսի և մարգարէիցն և Քրիս-
տոսի, միթէ և ձերն զՄահմէտին. և ասեն եթէ Մահմէտ ոչ
է գրեալ զայդ այգպէս, որպէս այժմ գուք ունիք, զինչ առ
աշտոսիկ սխառասխանել կարող էք. քանզի ոչ էիք մօտ յաջնմ
ժամու. և ոչ յայժմ վկայս երկարակեացս ունել հնար էք. և
ոչ յերկնուստ երեւումն լինել ումեք կարողութիւն է. ապա
եթէ խոստովանիք, եթէ այն իսկ է, և յուրաստ կայք, եթէ
ոչ եմք փոփոխեալ. զայս և նորա այսպէս խոստովանին. ե-
թէ այն իսկ և հրաժարեն, եթէ ոչ եմք փոխեալ. և համե-
մատ ի գառաստանին գտեալ երկոցունցող կողմանց վկայից
ճշմարիտ պէտս ունել. և ահա վկայք ի դատաստանի Հրէայք
են քրիստոնէից, ոչ ինքեանք այլ. գիրս Մովսէսի և բոլոր
մարգարէիցն, որք թշնամիք իսկ էին յայնմպէս. նաև վը-
կայէ Մահմէտն ձեր, Բան և Հոգի զՅիսուս կոչէ, որում հե-
տեւիմք և լսեմք կենդանորաւ և լուսաւոր Բանին Աստուծոյ
այն, որ լուսաւոր առնէ զամենայն մարդ, որ գալոց է յաշ-
խարհ, որք հաւատան ի նա, այնմ Բանին, որ ընդ Հօր
ծածկեալ էր, այնմ Բանի, որ ոչ իբրեւ զմերս հատանի կամ
յոյ մակազրի լիզուաւ, Բանն Աստուծոյ, Աստուած, էութիւն
և կարողութիւն, աջ և քաղուկ և զօրութիւն, ըստ որում և
ասէ. ես և Հայր իմ մի եմք:

Եւ այժմ եկից յայս վայր, որ ի վեր է քան զամենայն
գարմանս: Ասէք ի կուրանն ձեր, եթէ ասէ Մահմէտ, եթէ
յուսուր զաղստեանն Աստուծոյ Հօր ասէ զՅիսուս, եթէ գու-
ատացեր՝ եթէ որդի եմ եւ Աստուծոյ և Աստուած և հաւա-
սայ նորա. յայնժամ հրաժարէ Յիսուս. եթէ մի Տէր, քան
լիցի աշդ. և մեր ասացիք զոյ ինձ, զի այգպէս քարոյղէի
ես. և ամենեկն յուրաստ լինի ի քրիստոնէից: Եւ այս են
բանք ձեր, զոր հանդերձեալ է Հայր ասել զՄիածին որդին
իւր Յիսուս Քրիստոս: Եւ զիմարդ այս կամ ձրպէս, ոչ մեծի
ապշտութեան և յամառութեան մօնաւանդ եթէ անգիտութեան:

Եթէ այդ այդպէս է, որ ասէ Հայր ցՅիսուս և Յիսուս
 ցրբխատոնեայս, պատասխանի տալով քրիստոնէիցս, թուի
 թէ իրաւացի գտլով ի դատաստանին անպարտականք դառ-
 նիցին և գերակատարք յառելն մեր. Տէր ընթերցաք զգիրս
 Մովսէսի և բոլոր մարգարէիցն. դառաք զքեզ Մեսիայն յա-
 աջ քան զարուսեակ ծնեալն ընդ Հօր. Բանդ Աստուած
 ի վերջին աւուրսն մարմնանալ յանձն առել ի սրբոյ կուսէն
 աւետեօք հրեշտակապետին Գաբրիէլի. դառաք զհրեշտակա
 սպասաւորս, զմոզսն ընծայարերս առաջնորդութեամբ հրեշ-
 տակապետին, որ զօրէն աստեղ նմանութեան ընթանայր ա-
 աջի նոցա. մտնալ յեղիպտոս շարմեցեր զձեռագործս և առ-
 պալեալ կործանեցեր. և փակեալն քեզ բանայր դուսն տա-
 ճարին, ի գիրկս ընկալեալ ծերունոյն, խնդրէր ի կապողէզ
 զարձակումն ի կենացս և երթալ ի խաղաղութիւն. քեզ ձայն
 բարբառոյն յանապատին Յովնաննէս և Հօր առաքման Հո-
 գին Սուրբ. զքեզ Հայր սիրելի Որդի իւր անուանէ և հրա-
 մայլ քեզ լսել, հաճութեամբ Հօր, բարձօղ բոլորից մեղաց
 զքեզ նշանակէ Յովնաննէս. դու Տէր, որ զգես յիսոս զարկու-
 ցեր մինչ յանապատին զքեզ Տէր հրեշտակք մատենն և
 պաշտէին. ետուր Տէր խաւարից լոյս՝ ճնարհեցեր և կաղաց
 գնալ, խլից լսել, անդամալուծաց առողջութիւն, հիւանդաց
 բժշկութիւն, գոսացելոց առողջութիւն, դիւանարաց զգաս-
 տութիւն, մեռելոց յարութիւն. և զորս ոչ կարէ տանել աշ-
 խարհ, զանբաւելի բարերարութիւն զիմրդ համառօտարար
 կարասցուք սակաւուք յայանել. քեզ զարձեալ ի Թարօր
 Մովսէս և Եղիայ վկայք ճշմարտութեանդ երևեալ և Հայր
 յամպոյն վկայեալ դն է Որդի իմ սիրելի, ընդ որ հաճեցայ,
 զմն լուարնուք. տեսաք Տէր զբազում նշանս և զարուեստս
 աստուածապէս ի մեզ սրանչեկապործեալ, մինչև հրեշտակք
 սարսեալք, ծովու պահուցեալ, զեք կապեալք և ի խոյս ա-
 ռաքեալք և խոտափանեալ լեգէոնի զքեզ Որդի Աստուծոյ.
 ի բանից քոց Տէր դժոխք սարսեալք, մեռեալք արտաքս ե-
 լեալք, հաց բաղմացեալ, քաղցեալք յաղեալ, ծառ գոսացեալ,
 կաւ ակն եղեալ տեսանէք. դու Տէր, որ զմարմին զքեցար

և ի չարչարանս եկեալ առաջի ծառայի, տեսաք զքեզ և ի խաչի բեկեալ. ի ձայնէ գոչման քո զերկինս տեսաք զեկեալ, զարեգակն և զլուսին խաւարեալ, զվարագոյր տաճարին հերձեալ, զվէմս պատառեալ, զմեռեալս յարուցեալ ի մէնջ. Տէր, հարիւրապեան տեսեալ վկայեաց, Յովսէփ Արեմաթեացի պատեաց, ի զերեղմանի եղեալ զկենդանիդ Աստուած Բանդ, քահանայիցն մատանեաւ կնքեցար վիմի և զօրութեամբ աստուածութեանդ քո յարեար. հրեշտակք ի վերայ վիմին նստէին, ի ձայն փողոյ զյարութիւն քո աւետարանեցին մեզ. յարուցեալ լոյս ծագեցեր աշխարհի, կառարելով զբոլոր ասացեալն ի մարգարէիցն վասն քո, ութօրեայ զրօքն փակելովք մանր առ աշակերտսն, ձեռքն Թովմայի շոշափեցար, ցուցեր և գնշան բեկեացն. բնդ մեզ Աստուած շրջեցար, քառասնօրեայ հաշակեալ բնդ մեզ, երևեցար յայտնապէս. հրամայեցիր մկրտել յանոն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ, ուսուցանել որ ինչ պատուիրեցեր մեզ. հարցաք բնդ քեզ Տէր ցոյց մեզ զՀայր, ստատեցեր աշապէս. եթէ անմիտ էք, ես և Հայր իմ մի եմք և որ ետես զիս, ետես զՀայր. և զայն ցփլիլոյպոս ասացեր Տէր. Հայր ոչ գոք դատի, այլ զամենայն դատաստան եւ Որդւոյ իւրոյ, և որ հաւատայն յՈրդի, հաւատայ ի Հայր, և որ ոչ հաւատայ յՈրդի, բարեութիւնն Աստուծոյ կայ և մնայ ի վերայ նորա, և Որ ոչ հաւատայ յՈրդի, ոչ հաւատայ ի Հայր առաքիչ նորա, և ես ի Հայր և Հայր յիս, և Ամենայն որ Հօր է, այն իմ է, և որ ինչ իմ է, այն Հօր է, և եթէ ոչ բնդունիք զԲանն իմ, զոր լռէք, Որդի մարդոյ յամօթ արասցէ գնա առաջի հրեշտակաց Աստուծոյ, դու Տէր յաղօթեալն քո առ Հայր քո ասէիր, եթէ Ձեմ յաշխարհէ աստի և եթէ ելի ի Հօրէ և եկի յաշխարհ, զարձեալ թողում զաշխարհ և երթամ առ Հայր. հրամայեցեր մեզ, եթէ Որ ոչ ուտէ զմարմին իմ և ըմպէ զարիւն իմ, չունի կեանս յանձին իւրում, և եթէ Որ յամօթ համարի զիս և զԲանն իմ, յամօթ արարից գնա առաջի հրեշտակաց Աստուծոյ. յորժամ հարցեր Տէր եթէ Ձո՞ք որ ասեն զինէն մարդիկն եթէ իցեմ, և ասացին եթէ Ոմն զեզիայ կամ

ղերեմիայ կամ զմի ոք ի մարգարէիցն, ոչ ընկալար. իսկ յորժամ ասաց Պետրոս, եթէ Դու Քրիստոս Որդի Աստուծոյ Կենդանոյ, երանելի գնա կոչեցեր և ասեցեր. Մարմին և արիւն ոչ յայտնեաց քեզ, այլ Հայր իմ, որ յերկինս է. և յորժամ յայտնեաց Հայրն իմ զայստիկ ճշմարտութիւն խոտովանել, ետուր նմա զփականս արքայութեան երկնից և իշխանութիւն կապել և արձակել յերկինս և յերկրի. ասացեր Տէր Ոչ որ ել յերկինս և ոչ որ էջն յերկնից Որդին Մարդոյ, որ էն յերկինս, և եթէ Յառաջ էի քան զյինել աշխարհի. ասացեր Տէր ի ժամանակի մատնութեանն քո Միթէ ոչ եմ կարող հասուցանել ինձ այսօր ի Հօրէ իմմէ ասելի քան երկոտասան բիւրս հրեշտակաց. դու Տէր ասացեր մեզ թէ Որ ուրանայ զիս ասալի մարդկան, ուրանամ գնա ասալի Հօր իմոյ, որ յերկինս է. դու Տէր խաչեցար մարմնով քոս զբոց մարդարէիցն, զոր վասն գալստեան քո յայտնեցին մեզ. և դու իսկ ասացեր, եթէ Պարտէ Որդւոյ Մարդոյ ի խաչ Կեանել, Սակայն Մահմէզ ասէ, եթէ ոչ էր ի խաչին, այլ զայլ անն եւս խաչել. դու Տէր ասեալ զբաժակն օրհնեցեր և արիւն քո անուանեցեր և դհացն մարմին, իսկ Մահմէզ ամենին ոչ տայ հպել կամ ըմպել, բայց և զկաթեւածս ի վերայ զգետուն ախոս ոչ տայ թոյլ աղօթել, դու Տէր հրամայեցեր մեզ քարոզել յանուն Հօր և Որդւոյ և Հօգւոյն Սրբոյ, և զայս ամենայն պատախրեցեր, զոր վերագոյնդ ասացաք. այժմ հրամարնս, յուրանս լինիս ի Բանէն քո ճշմարիտդ Աստուծոյ, խուսափես ի Մահմեակ:

Քաջ գիտեմ ով Ամիրսոյ, եթէ ոչ գտանես, եթէ յայնժամ զոր յուսացեալն եւ և ոչ յայստիկ լսես դու և ոչ բոլոր յուսացեալքն. քանզի զարծցին հեթանոսք անդրէն ի դժոխս, որք մոռացան զԱստուած. բայց պարտ է առաքելոցն սրբոց զարձեալ ասել ցեփոռս այսպէս. Տէր քոյին աստուածեղէն բարբառովդ լոյս աշխարհի զմեզ անուանեցեր և աղ անհամութեան մարդկան. և ասացեր այսպէս, եթէ Որք ոչ ընդունին զմեզ և զբանն ձեր, զիւրագոյն լիցի երկրին Սողոմոնոց և Դամորացոց քան քաղաքին աշամիկ. հրամայեցեր

մեզ նստել յերկոտասան ամիսն, դատել զերկոտասան ազգն խորայելի, և այժմ Մահմետ զմեզ դողս ատէ և այլ չար ևս, եթէ զաւետարանն Քրիստոսի փոփոխեցին և օտարոտիս գրեցին, դու Տէր հրամայեցեր Օրէնք և մարգարէք մինչև ցեովհաննէս և յայնմհետէ արքայութիւն Աստուծոյ քարոզի, և մեր քարոզեցար զարքայդ ճշմարիտ եկեալ յաշխարհ և ծանկաք զճշմարիտ աստուածութիւն քո, և կատարեցաւ առ մեզ ասացեալքն ի քէն Տէր, առաքեալ իբրև զոշխարս ի մէջ գայլոց սպանանել զմեզ և համարեալ պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ, գայլս դնաք, այլ մարգարէ ոչ երբէք, զօղս տեսար, այլ ճշմարտութիւն ոչ ամենևին, և այսոքիկ առաքելոցն առաստեղծութիւնք:

Իսկ քրիստոնէից բոլոր արտօսք, հալածանս, յափշտակութիւն, անանկութիւն, զերութիւն, աւերումն, անխնայ խողխողումն, այսոքիկ առ Տէր:

Իսկ մարգարէիցն ազազակ հանդերձ քննութեամբ այսպէս, ընդէր ի մէջ անուանեցեր զբեկ, զմր հողի արդեօք ընկալար, զիմբդ ճշմարիտ բանս մեր ստեցեր, յոր ընկալեալ ի ձեռն Հոգւոյն Սրբոյ, յայտնեցաք գալուստ Որդւոյն Աստուծոյ և զամենայն տնօրէնութիւն նորա ճշմարտութեամբ, զիմբդ խափանեցեր և քակտիչ եղեր ճշմարիտ օրինացն և լուսաւորութեան Բանին Աստուծոյ, զյիշատակ մեր խափանեցեր ի վերայ շիրմանց մերոց, զեկեղեցիս հրձիգ արարեր, զառաւ մեր ստեցեր, մարգարէութիւն մեր այլանդակ ուսուցեր, հակառակ Մովսէսի և Քրիստոսի գտար, զշարաթ խափանեցեր և զկիւրակէս ոչ պատուեցեր, զքահանայութիւն բարձեր և ամենևին անագորոյն եղբ, զի՛նչ նշանս արդեօք արարեր, կամ զմր նախատացութիւն ցուցեր, եթէ ի սուսեր պարծիս, ոչ հանգոյնս Աղէքսանդրի դտցես կամ Արտաշէսի, և եթէ ի հաւանելոցդ քեզ բազմութեանց ոչ առաւել քան Զրադաշտին մօզի, որ առաւել քան զերկու հազար ամ բոլորեալ, Մարաց և Պարթևաց և ամենայն Պարսից օրինադրեալց պաշտել զհօւր, որ հօգորագոյնքն այն թագաւորքն Պարսից հաւանեցան հնազանդեալք օրինացն և մինչև ցայսօր

հասին վկայք ստույթեանն իւրեանց: Եւ այս մարդարեւիցն քանք առ Մահմէտ:

Իսկ իմաստասիրացն հոյքք, եթէ պարտէ ստել, հարցանեն յաղագս զերութեան, սղանման, յափշտակութեան, հրասուզման, և զայն Բանին Աստուծոյ և երախտիս նմա և պատարագ. և քաջ զիտեմ, եթէ այսմ հատկանաց ոչ հաւանին նոքա, որք ի նոցունց ամանք ոչ միտս, երբէք ուտէին յստելն իւրեանց, եթէ մեք զորովայնս մեր գերեզմանս ոսկիրաց ոչ պարտ վարկանիմք առնել և զիւրեանք ի մահ մատնեալ ոչ խուսափէին զանգիտեալ, որպէս Սոկրատէս և ի նոցունց իսկ ճեմականացն աղօթէին փորձութիւնս կրել և զբարկացեալն կամ զսրտմտեալն ոչ ընդունէին ի ժողովս իւրեանց, ոչ եթէ զարիւնահեղսն կամ զմարդասպանսն և զյափշտակողսն: Եւ այսոքիկ հեթանոսացն ժողովք:

Եւ ի գալստեանն այսոքիկ Հրէայք և Նեթանութ, քրիստոնեայք և Տաճիկք: Բայց ի խոստմանն իւրում Մահմէտ թուի թէ ստէ և յուսացեալն ակն ունելով յայնմանէ:

Այժմ աճապարեցէք մինչդեռ այս օրդ առաջի կայ, քանզի զկինն բազմամօթեայ թուի թէ ոչ զտանէք. քանզի անդ ոչ արք կանայս առնեն և ոչ կանայք արանց լինին, և զեան գինւոյ լուալ զաղարեալ լինի. և զոր աստ անպատուեաց և խռտեաց, անդ ընդէր պատուեաց, և գետս հրեղէն զոր ձիով ի ներքս վաղեալ արտաքս րերէ զձեզ, աղաչեմ, զի մի մտցես ի գետ անդր, զոր յահեկութիւն լինին, եթէ ոչ, մի հաւանիր հանել զքեզ ձիովն իւրով, ի ձորն հաւանին հատել:

Արդ որպէս յառաջագոյն ստացար, մի խոտացուցանիւր զսիրտ քո որպէս հարքն քո յանապատին, և բացցես զայս սրաի մտաց քոց, և հաւանեա հնազանդել Բանին Աստուծոյ, որ է լոյս փառաց Հօր և նկարագիր էութեան նորա, որ կրէ զամենայն բանիւ զօրութեամբ իւրով. սրբութիւն մեղաց մերոց արարեալ նստաւ ընդ աջմ, մեծութեանն Աստուծոյ, և որ իւրով իսկ արեամբն եմուտ ի սրբութիւն սրբութեանց առ ի քաւելոյ զմեզս այնմ, որ ոչինչ յափշտակութիւն հա-

մարեցաւ զինքն լինել հաւասար Աստուծոյ և զանձն ունայնացոյց, զկերպարանս ծառայի առեալ հնազանդ եղև մահու չափ և մահու խաչի այն, որ լոյսն էր աշխարհի. ըստ որում ասէ ինքն. Լոյս եկի յաշխարհ, զի որք ոչն տեսանեն, տեսցեն և որք տեսանենն կուրացին. և դարձեալ եթէ Գոհանամ զքէն Հայր, զի լուար ինձ, և զայս յազազս մեր ազոթականս, զոր պողարերեաց ի մեղ, և որք ի խաւարի նրստէաք, լոյս ծագեաց:

Եւ քեզ, եթէ կամիցիս, ծագեացէ զլոյս սղորմութեան իւրոյ այն, որ առասն է և զուարթ առ ամենեւեան, և կոչէ ի ծագաց երկնից յիւր արքայութիւն և ծագեացէ դարեղակն իւր բոլորից: Արդ այնմ բարի բախտին արժանացեալ եմ և վիճակեալ ընդ հովանեաւ թևոց նորա և ամրացեալ ընդ ամրածածուկ աջով նորա և արժանացեալ երիցս երանեան կոչմանն եռանձնեան աստուածայեալանին քրիստոսեայ անուան. բղձամ և փափագիմ այսմ երանութեան և բախտի քեզ հասնել և ընդ մեզ փառաւորել զամենասուրբ զերբորդութիւնն և զմի աստուածութիւնն յախտեանս ամէն:

Հ Ա.

Պատասխանի Իրրահիմի ամիրայի, զոր խնդրեաց մի վասն իմաստասիրութեան և մի վասն հաւատոյ:

Հարկաւորեցայ ի բարձրագոյն խնդրոյս և զարհուրեալ պակեայ ի հիացման եղեալ՝ այսպիսի ունել քեզ մտածութիւնս ի բարի խոհականութիւնս խուզել զբոլորն բաղձալի յողունց: Քանզի ի կենցաղումս յայս գուզնաքեայ երկիցս այս պատուելի է նախ հաւատ, երկրորդ իմաստութիւն և հանճար: Եւ են սօքա մակաւասար ամենայն պարագութեան և պայծառութեան, որք ի մերձակայումս և զբոլոր բարիան

պարունակեալ և յապաւնիսն առհաւատչեալ:

Այժմ զհաւատոցն հատուցի քեզ ինչպիսի յառաջնում մերում մատենին, թէպէտե յանապառ և ի բազմաբեղուն կարասեաց մերոց զմասնաւորն ճաշակս առաքեալ իբրու կաթիլ մի համատարած ծովէ կամ շիթս յամպոյ ստորիջեալս: Վասն զի Հոգւոյն է տուելութիւնս այս անհատարար հոսեալ առատարուզին յանապառ աղբերէ: Եւ արդ դու ընկալ և արբ որպէս Աբրահամ, Իսահակ և Յակովբ, Մովսէս, Ահարոն, Յնու, Սամուէլ, Դանիէլ և Չաքարիա և այլք ի մարգարէից յոգունք: Ապ'եթէ արքայից ես, Դաւիթ, Սողովմոն, և եղեկիա և որ միանդամ այսպիսիք: Եւ ահա ոչ քեզ պատկառելի, իսկ ինձ յոյժ ըզձալի է տարփանտ լինել և զանձուկ խանդաղատանաց և խոհեմական քո ինդրոցդ լնու:

Եւ արդ ընծայեմք քեզ նպատակ ոչ զնումիզմատայն արարացի և ոչ զմաքրափառն ի Քալատայ արտակիտեալ ստորիջացն ի խորս և յախոնդեանց ոսմիդայն ընկալեալս: Դոր շիթք ամպոց զնա զործին կամ ի կարծիցն վիմաց ճողոպրեալ ճաճանչանայր հուիրականն յատրագունիցն առաջին կամ յերկնագունէն երկրորդել, այս ոմն սա եղբորն Կիթիրոնի և օմն յապառածի Ապառնի: Սակայն և սորա յորհաստ և ի արամադրութիւնս յենթակայէ յեղափոխեալք, թէև քսա բնութեանն ունել յինքեան զպիտանիս, այլ սորա իսկ պէտտ ունին կազմածոյ, հաւանին հանձարոյ և իմատութեան ստորակայիլ, թէպէտե գերակայ զազաթան ընդելուզին մանուածովք շարամանեալք արքայիցն:

Այսպէս և որք զնոսա պարածածկեն, պերճագոյնքն առաջին ուրբախոյն կամ ուրբախոյն և որք այլքն եթէ Յունաց և եթէ յԱրարացւոց, ոչ ապաքէն բացանցութիւնք ճիւղ և ճողորտեացն արաասորեալ: Վասն որոյ յիրաւի մեծն այն Սողովմոն վեհագունին ըզձացառ անկողոպտելի գանձուց, իմատութեանն առեմ, և զամենայն որ ինչ պատուականագոյն ոչ հանգանակել նմա, և ոչ միայն նա այլ և Փերեքէս, որդի Պիկիտի, և Փղատոն և Փողոմիո և Նեքատաներոս: Ահա արքայ զոյ սոցա հզօրագոյնք և վեհ և զինի այսոցիկ ծա-

նօթագրոյնս ասացից քեզ և ի քամմէ սերէ և նահանգէ համակրօն Մայմաւնն մականունն իամայէլացւոց պետութեանց:

Արդ զայսոսիկ արհեստս և մակառացականութիւնս մեծարեցեր զու. վնճ ինձ զքեզ ասել ոչ անտեղի վարկանիմ, մանաւանդ իմաստասիրել քեզ ոչ խուսափիմ: Եւ արդ՝ զիրագրոյնս և քաղցունս սկսեալ զպատճառս տառիդ ոչ ի բաց տրտալաղել վերժանողաց, զի նախ միկեացին ի զրուսս մեր, մօւժանելով ի խրախճանութիւնս սուդ ինչ կերակրել, և ապա ըմպելեաց զմայլեցուցից ի խորինս խաղացուցեալ ի Դիոնիսեայ և Հեփեստեայ տրբեայ, զի շնչան խելապտտակին վերտառեալ զեղեկեցին այսր անդր ոտնառութեամբ, զսփալով թողեալ իրբու ի Պիսիդոնի, որ այժմ սատրաբեւեալ խափուցանէ, ի Պօսնէ կարկատեալ այժմահեծուկն այն և երկնաշուն, որպէս յեղջերդ խոռի խրեցեալ խափուցմամբ կամ իրբու ի ծովի համատարածի ծփեալքս անդեկարար վարանեալք ի ծերունեաց ծառացեղոց ալեացն ծփմանցն, ի ծերպ անկեանցն ծպտեալք նաւացն, ծաղատրակեալք ի հոսիցն բլրաձև կոճակացն, նաւապետին ակն արկեն:

Եւ ահա ոչ թողից շասել զանշալին քեզ կարծրագոյն և զոսկրուտն պղատոնական և հոռաորութար և պուհաթիկոսութիւնս անդձեկիս և անշորթեկիս շաղկապութիւն, քանզի զերագունական է այս կուսածին բոլոր քանս, հիկէն իրբու յականս կայծին գժուարագիծ և իրբու ի պողովատուն տիմին Եմանն և Բասրային, քանզի սոքա ականաւոր և մզնառեսակ համանման նշուլիցն, որք յականէն տունջեան ստորիջեալ ընդ լուսանցս մանրամազ փոշէտեսակութիւն, վտամական սթափառութիւն ի նոսա է օդոյն, զմիմեամբք հոլովեալ զօրէն անաղի, կամ որպէս զրակոնտիկոն շարամանարար մակ ոսկւոյ մածեալ մատիամամբն մանուածոյ մեա եզեալ, միայն յորջորջեալ սա և անդիծ և լպրծոտ լակոնացի և արարացի վիմաց, մանաւանդ որ ի Հեփեստեայ հրացեալ և ի Պիսիդոն սատրամոյծ խանջեալք, քանզի զօրէն Պարսից ճարճատեալ և որոտմամբ մախանացն պղպջակս մակտանցանէ, արահելով ցիր, և ծիրս հատանել հօգորարար յարձակ-

մամբ, և մալէ յորս քաջամուխն լինի իբրտ զգովքացի յա-
րամանութեամբ օգոյ: Եւ ինքն թէպէտե նա՛նանջի, ստեղայն
զգօրութիւն իւր գերակատարէ, և յորս յարձակեցան սառ-
րազասէ յենթակայէ, ներածական ընականն ընութեամբ
տարերն այն տարագիծ արարեալ, յեղափոխէ:

Այսրար և իմաստասիրաց անձինք անհպելիք և ան-
մերձանալիք իբրտ զանգանատայս յինքն կարծրագոյնս քար-
շօղ և ինքեան ոչ յամբքէ համամիտեալ, և զի՛նչ զարմանա-
լիք այս. մի և պարսաւ որ իմացի իբրտ ոստայնանգու-
թիւնս, որք զսաստառակն խաշարս և անհոյժս և անգայտս
յանգեն, անհարթութեամբ կեամատարազ կարկատեալ խեղ-
կեալ մատանց մանուածով, և զգատկանեալն պոսփիւռիկոն
թեամայփառեացն այդանեն, և որք զկնի նառեանն լիզոնի
սկիւրրափառեացն սփողէն նորաքարշիւքն քանոնիկոն հար-
թութեամբ հոյժեալ, և այսոքիկ ի խոյրագործան է խնդիր:
Եւ որք աշաղխում հետեին, յարատեղական արկանեն զով,
և անորակս պատուեն, վասն զի զսա ոչ ի զծէ գերարնա-
րար ներգործեն, այլ միեզինութեամբ մակադրեն:

Այսոքիկ առասացութիւնք առականք հազներդութիւնք
սակս իմաստութեան ներհակաց իբրտ Տիւռսկնացւոց զել-
լադացիս և Պառնասոյ զԱտտիկէ: Այժմ տուր ինձ առ այս
սուղ ինչ իմաստասիրել որակութիւնք ի բեղ: Այս յենթա-
կայումզ ընականագոյն առկայացի բանակեաղ, ընկալցի
անյեղափոխելի հարազատարար հանդիսից իբրտ զանանջա-
տրն և զեղուտն ի բաղկացութենէ ընուտն ընականագոյնն
իբրտ զթխութիւն և զկարմրութիւն և զգայարանացն զգո-
յացութիւն, և զանդամոցն պատկանաւոր ի միմեանս յօդու-
մըն: Որոց բոլորին է սեռից և ոչ մասնաւոր, և մի իբրտ
զորակութիւն արտաշնչական ախաից ներհոսեցեալ ժամա-
նակեայ օգտուն անջատական ասարկերութեամբ քեզ եղեալք:
Քանզի գոյս այս մակատացական և մեծագոյն արհեստիս
գերարնարար ի գոյէ ընաւորեալ, յորմէ գոյքս, և գոյն ի գո-
յէն ասի ընաւորեալ. քանզի և գոլն ածանցութեան իրիք
մտածութիւնն ենթադրէ. նաև իմամածի եթէ ոչ արտակայք:

իրբու ձկանց ի ջուր, յորմէ ևն և նովա կեան և որ արտա-
քոյ այսմ օգոյ:

Այլ բնականս այս թէպէտև յօրոյ սիմետիկոնն ան-
ուանեալ սակայն մտաց և մակացութեան ընդունակ, վասն
որոյ երկիր դոս կոչել աստուած ոչ պատկատի, ներմեռա-
մած, թէպէտև աշխարհ, բայց ի բազմաց աստուածս. վասն
որոյ յիւրում սքանչելի տախտակին այսպէս հաստանելով
պարզև մճիտս, աստուած անշարժելի աշխարհ, երկին շար-
ժուն աշխարհ, մարդ բանաւոր աշխարհ, երկիր և միակք
աստուած: Իսկ եթէ ոչ բանաւոր, զիմրդ մարդ, և եթէ ոչ
խմաստուն, ծրարակ բանաւոր, և եթէ ոչ մակտաացական,
նիկէն խմաստուն, և որ ոչ խմաստուն, ծրգոն մտաց և մա-
կացութեան ընդունակ: Եւ վասն զի բան գոյացութեանն
մտացն ծննդականութիւն և խոր մտածութեան խոհականու-
թիւն խմաստութեան յառաջարկութիւն կամաց հատուցանել
ինչ կամ հայցել: Եւ որ ոչն խմաստուն, ոչ յայտոսիկ չածի,
և որ ոչն խնդրէ, ոչ դտանէ, և որ ոչն գտանէ, կարօտեալ է,
և փանաքութիւն տտանայ նա և անբանութիւն, և միայն
իրբև զկապիկս կամ եթէ անձայնութիւն, հիզան իրբու
զանդրի անզգայ ի զգայարանացն կռիեալ:

Ապա որ յայսմ մասին հասին զիւտից առաջին իսկ
մատենի սահմանի յատուկ ոչ կոկեալ այլ ի բազմաց ան-
կեանցն վեցից: Եւ ասէ որք միով մատամբ ճշդակիցեն, ա-
մենայն կենցաղականացս բարւով մնալ ասացեալք: Իսկ ե-
թէ հիացին սակս սիրտկան կառուցման քո առ իտ, տա-
րաբնակ կարծելով և անանդ, ոչ ուղղապէս դայս խորհնցի:
Վասն զի ասացից ինչ սխրալիս բեզ, եթէ ոչ բարձրացիս
ըստ մարմնոյ բառացի գոյ. վասն զի Զրուանեան մեզ ըստ
հօր հաւանիմ յԱրքահամայ, թէև ինձ ի Յետուրայ, իսկ
Յապետութեան դարձեալ երկիցս, և այս մերձ և անապա-
կոյս Հայկեան ի Սիտակայ սարաւանդեալ:

Ապ'եթէ պերճուցի որ մի և յառաջին ազարէ արեա-
կացեալ, զմեզ տարարունս կամեացի տանել, ոչ վարկանիմ
զայս պարտ, այլ հաւատով միմեանց առուք արեան. ապ'եթէ

ոչ, իմաստութիւնն քան զայստսիկ առաւել շաղկապ ընդա-
նութեան, որ և հարադատութեան ծնող և արտաշոսկացիչ
և ի բաց մղիչ ստութեան և մայր ճշմարտութեան, և զիմբող
վիժեալքն վարանին քաջողջութեան և սղջախոհութեան, ան-
կենցաղքն և անբացք բրաց և աչացուք, նաև անշունչք խի-
թերևս զօղանջին, զարովելով գկենդանիսն, կափիւնս աալով,
կափուցեալ զաչս իբրև վխուրդս. սակէս անիմաստից ան-
ձինք ինձ վարկցին:

Զայս գիր տառի կարճառօտ հատանել սրբաւ վարկայ
անաղատուկ լսելեաց, զի մի յանդգնիցիս. նաև ոչ ի սպաս-
նաւեացն յագեալ եմ, զի մի կարօտեալ տրամեցիս, ոչ
իբրու մանկական օրոց յարումն զՊիսիդոնեայ ճաշակս կա-
ռուցեալ ի փոզս փարատեցուցիչ նշանակին, ձայնս կարկա-
ռել, ի ծայրս երգից ծախց լինել զուշակին, զի մակ յերկիրն
հաշիւով ստորիջեալ ջուրն սթափի յելիսն. իսկ յարբունս
հասեալ անշափարար բնձեռն: Եւ հիմ այս ինձ եղև կարօ-
տութիւնս քս այսմ հետեւել գկնի և ոչ յսկզբանն, քանզի և
բազում անգամ հեղձամղձուկ ինձ լինել սակս ոչ խնդրողացն
զսա անիմաստափրաց անձանց. և ք որ կալցի համարնա-
կութիւն սիրոյ առ անիմաստս, քանզի շամբուշք և վաւաշք,
և ամենայն գործաւնութիւն նոցա անվաւերականք, միայն
վհատողք և վրդափշք մեր լինին:

Արդ այս բաւական քեզ ի մերմէ զբողանացն թեախո-
խութիւնք ցնորականք, վասն զի ան մեր յայստսիկ միտք
և զգացութիւնք, որ յապարիս խաղացուցանէի ի բանս
իբրու ի ստաղին Կոսիրոս կամ Մսեմիոս և Պիսգալիոս, որ
և զծովականն ստեղծանէր մրմունջս Բեզ և հոմերականս
հատանէի բան, ի պիտանի պուհեալ ատաւել քան զնշու-
մէս, սրոյ ճարուն ի լծակին նստեալ և զգաւասեալսն լնոյր
զաղի ի վերայ վիշապին, և գկադնիսն մերկ երգով փոփո-
խէր և ուր կամեացի անկէր: Թողից և գիւրայն, որ գձկուն-
սն գկնի իւր խանձեցուցեալ նմա և ներբողականս և նուր-
բականս ձօնին, կամ Որփես տակաւին, զի տեղայր նա ի մէջ
պարուցն առաջին գու. և եթէ ասել քեզ իբրու գիւրայն

Արամազդայն, յորմէ և Որմիզդն սերեալ, քանզի ի սմա տ-
սէ Հերմէս ակնարկութեամբ տատանել զՂոմպուս Զայս
քեզ ասել պարտ է պատշաճ և ոչ անտեղի. քանզի ի դիւ-
ցազանց քեզ լինել իմացի. այլ ի պակասել Եննոմեայ և
ի հատանել ադիոյն Աղէկատրացւոյն զոստուցեալն լնոյր
զտեղի հոլուսն այն. Իսկ մերս օ ոք լցցէ պատարուն զդա-
րըս աղեացն պատկանաւոր. քանզի ի բաց փախեալ յինէն
ի բիւրաւսր խաղմիցս խռովեալ, զոր եթէ խաղաղացայց,
խորին զքեզ խաղացուցից ներբողականս ներածութիւնս
յաւէժս և նուիրականս նորագոյն:

Արդ միայն կեանց բազմամեայ խաղաղութեամբ. ըն-
թերցցի նոյնդ սիրեցեալդ ձեր Անանիա. քանզի հօր զոյ
զմա ի վերծանութիւն անվթար յառաջաբերութեամբ, զի մի
օք եղծանիցէ զեղեալն, այլ ըստ մասին իւրաքանչիւրն ա-
ւարաիցէ զկիտիցն և տրտնակաց և զփաղապսութիւնսն ա-
ւարտակիտովք և ստորակիտովք յարդարել ըստ իմ յեղա-
նակի անյեղանկն պատարուն և անտրամադրելի զենթակա-
յէ կազմեալն և քերեալն. մի պատառոտուն կարկատեալ
զեղերման ընկալցի պէտս տարակուսանաց. քանզի գիտ-
գութիւնս այս յնպիգիմիտն պատուի ի Հիպոկրատայ ըստ
օրէն բուժողացն ի բողիտնութիւնսն ուղղապէս բացորո-
շութիւնս:

Եւ արդ զօրտաճառն իսկ դոյն այր արտայայտեալ քեզ
ցուցցէ. եւ դու աէր իմ աւագ աչօք հայեացիս, զի ծանիցես
թէ սոյնպէս մրմնջեն հոեաորացն մանկունքս. Այս զիւր գե-
րակայ դժագրեալ մակ տառիդ ետակի շարմեցելոյ յիսկզ-
բանն, վասն զի և պատուեմ իսկ. և այս յատրե կայ
ի դասէ հնդեկին անկեանց մակաւասարին մեծագունի յա-
րեալ և յերկեակն տատանց տարաբերեալ գեանդի, և դար-
ձեալ յիրրեակն պատկանեալ, և սպա ի վեցեակն միջին
անկեանց, և անդուսա յօգեալ ի հնդեակն զգայական և
պահպանական. եւ է սա առ միակն միեղէն և յատուկ
պատուեալ յիսկզբանն. և երկեակն ըստ անձին և մարմնոյ,
եռակի տարորոյշ և մակաւասեցեալ ի հնդիցն անկեանց և

ի նոյն միակ պարառեալ և յիօթնիցն երկրորդացն դատուէ շաղկապեալ և յիւրն սիրեցեալ միակ մեղարեալ և անդուատ յերկեակն երրորդին թաւացեալն և յօդն յանգեալն, վասն զի ոչ սա վեցանկիւնի նախ յիակղբանն, զի և ոչ բազմամասնեայ, այլ հեզից հաւանեալ մաղանունութեան, որ և վեցից վերաառեցեալ անկեանցն ի Տեառնէ վերկոչեցեալ:

ՀԻՆ.

Ան որդին Աշտի պատասխանի, մինչ գհօրէն իւր գրէջ բանս կեդերջեալանս:

Ես բնատրեալ եմ ի խրատուէ ոչ խուսափել և յանդիմանէ ոչ հրաժարել մանաւանդ զթագաւորականն և զտրքոնի, քանզի հլու հնազանդութեամբ անհեղգարար զինքն համարել, զի մի իբրու զչամօքելոցն ի հնազանդութիւն կրիցեմ պատիժս. վասն զի այն դուժիցն և դժնէիցն է անգ, որք ժպրհելով ժամանեն ի պատասխանիան փութալ իբրու յատուածաւանդն դաեալ տախտակի լուսարեւ մերոյն աւետարեւր տառի. Տէր Արք տեսաք քաղցեալ կամ ծարաւի, և զկնի աշղմ պատկանեալ պարայարմար հետեալ սղորմելի և սարսափելի բան: Վասն որոյ և երանելին էմք անգ դաեալ, պարտ միոյն վարկանիւր. դափրեւրանն լինել, այլ Տէր զինչ յամպոյն և ի սիգէն ոչ տէ. Պնդեա իբրու տյր գմէջ և տուր ինձ պատասխանի: Եւ կինն Փիւնիկ տրիական և տղերսական բանիւ. զրարկութեանն շիջուցանէ զվճիւ հրաժարելոյն և ոչն ընձեռելոյ բժշկութեանն, այլ ընկալաւ զդատողութեան. տյապէս և տնտեսն, սոյնպէս այրին սակս աշխատ առնելոյն:

Եւ ծառայ քո յայտոսիկ հայեցեալ համարձակի, ընկալ երկայնամատութեամբ և հեղարար, բաւական դու, շուրջ

հայելով և անաշխատաբար զփռչեալեալն և զամբարեալն ի բջիջս մեղու, արտաբերեալ հրազարդն միգաւ զխայթոցն, խոկայ ի բաց մեղի:

Նախ այգբան տակայացի առ առացեալս պատճառ մահադրութեան սակս ոչ օգնական լինել ի բարխն կոյս ի կռիւղացն և ի նախատշացն. զոյսոյ ներեցի նոցա, որք զրէն խօսէին, որ նստէին առ դրանն, և ալսն արարին, որք ըմպէին զգինիւ եւ առ այսոսիկ զինչ արգիօք. յազօթս կայի ասէ ի ժամանակ ընդունելի և ալրեցո՞ զիս ի կաւոյ, զի մի ընկլայց, ալրեցո՞ զիս յատելեաց իմոց, և որ ալսմ հեռաբար երգի:

Երկրորդ առ այսոցիկ, եթէ անտես արարեր ի նեղութեան ի դէպ ժամանակի. Յիսուս յայտնապէս ասէ, եթէ զոր լսեմն, դատեմ և զատաստանն իմ արդար է. իսկ եթէ որ դժամուկան քննէ և զանյայտն յորովայնի ճանաչէ, զըսելն խնդրէ ի դատութեանն, զիմրդ, անլուր և անտես զօլով, դատէի զդոսա, զորս ոչ երբէք գիտէի մեղուցեալ զքեզ:

Կրեալ էր քո, եթէ հալածեաց զվարդապետն իմ, որ ըստ հոգւոյ կենդանութեան պատճառ էր իմ զօլոյ եւ յիւրաւի այս. քանզի վարդապետք բարի ելոյ պատճառք են և առաւել պատիւ ընդունելոյ քան զհարք ըստ մարմնոյ. քանզի նորա միայն ելոյ պատճառ, իսկ վարդապետք բարիոր ելոյ. քանզի Բանն Աստուծոյ ի ձեռն զորա սերմանեցաւ առ քեզ. քանզի այսպէս զրէ աստուածապետականն Յիսուս. Բանն իմ, զոր լսէք, կեանք են և լոյս. զի օրէնք Տեառն լոյս են և լոյս տան աշաց:

Սակայն ի հալածելն խրում քաղաք ոչ սպառեացի Իսրայէլի: Մի այսպիսի տրտմականս ի քեզ թուլացուցես երբէք: Բայց ի փախստեան խրում զիմրդ ոչ առ մեզ փութացաւ ապաստանել, զի զփորձութիւն յուղողացն անդրէն նահանջեալ ի գլուխ խրեանց վարձուցանէի:

Ապ'եթէ վարդապետն քո ծայրագոյն, ի Մար ծաբաւի ծորեալ, իքէն ջերմուկն ջայլիւ ջոկ կապեալ ջնարոհարացդ,

Հատագոյժ քաջին ջեռուցանէն, զինչ իմ առ այս վնաս վարանելի վաճանդ ի վերայ կացուցանեմ՝ վտարել վիրօք զբանեա վարեալ նետիւք։ Ի դատաստանին երկրորդումն ինձ հատուցանել հրամայես, զոր յուսամ աղօթս սրբազանս ի վերայ իմ առնել, իրրու իրաւացի է ի վերայ ծառայից և բնակչաց և հնազանդելոց և հաւանելոց արքայի և քո իսկ բնական և հայրենի հարազատ գօրու։ Յիրաւի եթէ այսպէս է, որպէս կասկածանս կարծեաց կարկատեն կաշկանդել, կոհակս կեղծեաց կսփել, և զբան անօրէնութեան եթէ պարտ է առ այն ասել ինձ, զոր ինչ գիտէի հարցանէին զիս, և յայստիկ յարմար և զկնի կացցէ բանս, զի մի յուրտոս պրկելոցն սպրդեալ մացէ և զանծառայարարն համարձակիցեմք զընդդէմսն ի դէտ երեւել, այլ զհնազանդիցն ընկալեալ ուղկորութիւն ի վերջին բարձի և զկնի յաստիճանս ճեպիցեմք, ճողժպրելով յանձնոնեացն և ի ճոռոմիցն ճակատէ, և յարգարն Յիսուս դատաւորն յարել, յամբատաւանն և յանտրտումն, և զնա ամիկ մեզ անպատկառ ի պատասխանին վկայ։

Անվրէպ գուր զոյիցն գազանի նենգութեանց ոչ գիտեմք, արդարեւ ոչ եմք գիտակ։ Տէր է ճանաչող ճանապարհաց իմոց. նա գիտէ գզադանիս սրտի իմոյ. դու սպառնաս անիծանել, այլ ես աղօթել ի վերայ քո. դորս ոչ երբէք սխալեցի և ոչ սխալեմ. դու խոստանաս դատել յերկրորդումն պալատեան, ես խոստովանիմ, եթէ ոչ ամաչեցայց վասն այսր և վասն քո երբէք ի Տեառնէ. դու խրատս խնդրես. ես ոչ իշխեմ պախտանացուն պեռեկել զխորոցն. վասն զի ի կասկածի կարծեաց ծուլացաւ յիս երիկամունք իմ. եթէ այսպէս է, արդարեւ որդի եմք բարկութեան, զկամս մտաց և մարմնոյ։

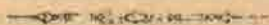
Այլ դու եթէ ի մէնջ զօգնութիւն խնդրեցիր, օր էր, որ օգնէր, օ արար տեղեակ զիս. զիմքդ ճանաչես զիս՝ հալածելոցն հաւաքիչ կամ խռովութեան շիջուցիչ, եթէ բնոյ խաղճարարս խռովիչ, աստ առաջի Տեառն։

Բայց վարդապետն ի Վարդիկն վահանաւորեալ վաղ-

վաղեայց. ևս զիմորդ անդարտականս պակուցեալ պաղատիմ
թողութեան, զորս գտայց շնորհս սուաջի տեսունն իմոյ. ողջ
լինի:

Հ Դ.

Պատասխանի թղթին Դագեկայ որդւոյն Աշոտոյ, եկեալ վասն ոչինչ
իրաց վայրապար զկնի կրօնաւորաց սակս պարտուց ինչ նոցա ի գաւա-
ռէն Տարօնոյ:

Զտրամախոհականն նախուստ իմոյ անբաղարար մտա-
ծութեան մինչ տակաւին առ զերազոյականն ծայրութեան
տափումն ըղձայի ձգիլ քեզ՝ ի լրոյ համբաւեալ կրօնաւորացս
ունել յաւէա ինձ ներածական Յորմէն ակն ունէի իբրու
ենթակայ մակացուի ելոյ, ստորակայեալ առ ի տենչմանն
փափաքման, վերստանալ զըղձումն և այսմ արհեստի ոչ
միայն բոյսք և կենդանարոյսք կամ կենդանիք յատուկ և
սեռաբար, այլև անաճական մարմինք. և բոլոր իսկ գոյացու-
թեան, որոց մակացու մակացութեան եղև մակառացական
ոչ միայն արհեստից, այլև արհեստից արհեստից. որոց սե-
ռաբար երկիրս այս տիրեաց ծայրացեալ և ստորակայեցոյց
ինքեան տեսականն և գործական. և գառաջին դասն ընկա-
լեալ տեսականին, որոյ ենթակայանայ բոլոր մարդկային
հոգիք. վասն որոյ նմանութիւն Աստուծոյ յանգագոյն նմա
նաճաւորեն տալ իբրու բարեք ելոյ և իբրու զբոլորն ծա-
նուցելոյ ըստ սրում է: Եւ այսօրիկ ոմն հուպ յենթակայէ և
ոմն հեռի ի կատարմանէ, և իբրու գայտսիկ խուզեալ որոյ-
նեալ, ընտրեալ, խոխումն խոհականագոյն ի հասեալ տառիս
ունայն և թափուր մնացեալ ի մերոյն խնդրոյ, ըստ օրէն
տեսական երազական պատահեաց մեզ այս, ի բոլորն ըղձա-
կան արգիմանէ մակառասարն ի բնութն խոնարհս զմեզ ստո-
րաբարչեաց: Սակայն սուղ ինչ պատճառ եղեալ, յուսամք և-
թէ յաստուածուստ սա եղև, որ զիսպաղութիւնն միշտ խոր-
հի ծառայից իւրոց:

Տէր իմ, աղէ՛ր զմտաւ անձ զքսութիւն ոմանց և զիշարն և ի վատթարագոյնան կողմ զհակամիտօղոսն զքեզ խրատողացնու եւ ի տրամախոհութեան քում մակատապաւորեան իբրու զկնիք տառի զբոշմելոյ զականակիտն և զվճիտն. և ի բարձրագոյնն մակարդակ լեառն ձգեան զքոյդ վեհական խոհեմութիւնու եւ այսոքիկ նախուստն մինչ տակաւին ի քումն սեպհականի:

Իսկ արդեան զինչ արդեօք կրկին զկծեցուցանել տնորմոն և անհոյժ, անդայտական տրամախոհութիւն, մինչ զի զտղեղ և զոչ արժանիան յիշատակել:

Ասել պատկառելի է ինձ. ընդ մեզ նորագոյնք և անտիականքդ զնեն թշնամութեան սկիզբն, որ և զոմանս պարտականս պահեալ և զոմանս յազատաց և ի խոհակերաց յերիցանց և ի զպրաց: Զինչ այսոքիկ քեզ տափելի կամ բղձալի. կամքս զի յաղթեցեն ինձ. և ոչ պատկառելի է քեզ այն: Բաջ գիտեմ, եթէ յոյժ. ապ'եթէ ես կամեցայ, ոչ է ինձ մեղս, եթէ հարստահարեցիք. այն մեղս համարիմ: Սակայն եթէ ոչ մեղս այսոքիկ, աղէ՛ արձակեան զմեզ ի ձեռն գրոյ. և զօրութեամբն Աստուծոյ ցուցից տեսանդ իմոյ, մինչև յերբ ոչ հասեր ի վերայ խաբող սուտակասպառից և թըշնամեացն Աստուծոյ:

Աղէ՛ զմտաւ անձ զԴաւթեանն ժախտաւ յերեսաց իբրոյ արքայի. աղէ՛ տես զՅովսէփեանն վաճառումն յիւրօցն. յիշեան զպանդխտելն Արքանամու. որչափ ժամանակաց Սեմայն նահանջէր վիճակի, ծառայէր Յեսու. տես և զԱհաաիանն Եղիազար: Ոչ մոռացիս. մինչև յերբ զկնի իմ ձգեմ զքեզ ախտացեալ հակաճառել զբով և առաջի արքայի ապաւստանել և ի յերինս զրել առ կրօնաւորս հակաճառութիւն, և զմարդիկս ժողովել, այսպանել, հայհոյել: Եւ այսոքիկ քաղցրասցին քեզ ընդէր, տէր իմ: Վասն որոյ այս մարդ հայի յերեսս մարդոյ և Աստուած ի սիրտս:

Ոչ գիտես, զի համբերեցի այսքան ժամանակ. զիս համալուծ տունես որդւոյդ խեղկեալ Սարբի, որ հազարաց և բիւրոց ընդդէմ եղեալ են թշնամեաց և պետաց. և ոչ գիտես,

եթէ երկնչիմ յԱստուծոյ, տակաւին խոցոտես զիս և ոչ երկընչիս յԱստուծոյ ամենակալէն այն, որ նստին ի քերօքէս:

Հրաշեայ մոտացեալ եղև, Վաղարշակ ոչ յիշեցաւ, Շամբաթ և Ասուդ ոչ յիշին, Հայկն 'Թաքչի, Սուրով զհետդի, Պարթևն նուադի, Բետուրա յափշտակի, և այս երկարեն: Եկ աէր իմ, Վասպուրականի և Տարօնոյ և Մանազկերտի, Արճիշոյ, Բերկրոյ, Միջագետաց տէր և Մօնումային մագիստրոս, վէստ և տուկ ի Քարբի որդւոյդ ի գանդատ գնո. չէ, մի աւատայք: Բայց յԱստուծոյ երկնչիմ յայն, յոր յուսամ, որում երկրպագեմ: Իսաիի իւր լուկ անուն և մեռեալ շուն, մինչև Աստուած ետես և այց արարու եւ ես ներեմ և ազաչեմ, որ ձեզ կեանք տայ և բարի միտս, ողջ լիք:

Է Գ.

Ան իշխանն Մամիկոնեան (Քոռնիկ):

Նստաացար երբեմն մեզ նպատտ առաքել զուզակս և այն յատուկ կարմրախայտ, արտակիտեալ գնա կարթիւք ի կաղկաջահոս և ի կոհակաւէտ ականակիտ ականցս կէտք վեհ գոյով քան զՓաղրոս Եգիպտացի, զորս ի պաշտօն առեալ, որք առ եզերքն Նիզոսի, և քան զԻսահրնաւայն և կամ զՍիմամայն, որ ի կարմիր ծովէ արտաքս ելեալ մատենադրէր պատ առ Բարեւոն: Փոքր ինչ առ նա զՅովնանեանն ասելիք գոյ կէտ և չափ հարթութեան նանգէտ Լեւաթանայն:

Իմ այսմ խոտաման խոհի խոկացեալ յուսայի նաւթի զայսքան երկարութիւն աւուրց կրել տաղնապ քաղցոյ, տրամակայեալ մտածութեամբ, բաղխոհական խորհուրդ ի մէջ առեալ, վեհ կազմելով զիսն երախանին բազմազան խորակաց առաւել քան ի Պեղդէ Թեսաղազուոց զգոհն հարիւրաւոր Արամազդայն տօնի, յորս Թէոպոմպէս էր Ղակեղեմանացոց

Թագաւորն և Եւրիպիդէս ի տեսարանին երգէր. Մոնենոս պատմէր ի Թումացւոց ժողովին ի Պեղդէ Թեոագացւոց:

Սապէս կամեւով մեր գյօշուածս կիտին, զոմանս ի շամբուքս հարեալ ի վերայ Հեփեստեայ, զոմանս ի սանի Պասիդոնիւ ամոքեալ, և զոմանս ի տապակի տրամադրեալն մակեդուտ ելով ելլազացի իւզովք, և զոմանս ծպտեալ ի մէջ Դիայ, պարապատեալ արմանօք, քառանկիւնի և ուղղանկիւնի յարամանեալ ըմբոն, և զոմանս գծօրէն կտապս, և դարձեալ խորտակեալս մանրագոյն պարսկական խորտիկս, և զայլս որակացեալս ոսկէտեսակ ջրբմով, ուտին մակաւասար արկեալ և ոքսեմելի: Եւ այսոքիկ յանհատոն վարին գյատուկսն յանուանէ թուել:

Բայց մինչ ես յայսմ խորհրդի զրազեալ կայի իբրու յանուրջս, զարթուցեալ ոչ տեսի ի քէն զոր յուսայի: Արդ կամ հրամայեալ բերել մեզ ի խոտացեալ ձկանցդ պարզեաց, կամ զանյուսաւին մեզ անհատեցդ ընկալցուք գիր, զի մի նքթեալս զօրէն Պաղմենիդեայն շան, որ ի կամուրջն ելեալ և կող ի բերանն իւր կալեալ, զստուերն ի գետին տեսեալ, տենչայր ըզձացեալ այնմ հասանել, ի բաց ընկեցեալ և յըստորս վազեալ, և ոչ այնմ հասեալ, նքթեալ հոլովիւր ի գետէն: Զոր Պաղխոսի կենդանադրեալ ի Պարմենիդայ տաճարին մերձ մակադրեալ խրատականս այսպիսեաց անիմաստ տուիման:

Բայց դու Մամիկոնեան, որ համոզեան հաւանեցար Դեւոնեան ընդարձակագոյն տօմարի, ո՞րք ի քէն այժմ կարացէ կորդել զուղակս, զոր Պոնտոս և Ոսկիանոս ոչ հանդուրժէ կերակրել: որ և զայլոց ոմանց պատրաստեալ կերակուր յափշտակել փութայք զթոճնոց և զգեանոց որպէս զխէչս և զքառաձէտս և զօձասանդրս և զկրայակիրոս և զայլ զբիւրս ի բզդոց անգարդ զեռունս:

Բայց դու փութան գիտատացեալսն առաքել, թէ ոչ, զկնի այսմ նամակի հանցուցից քեզ ճարտասան բանիւք ճայթմունս առատութեան, զի ոչ քաղցրացի ի կոկորդս քօ պարարտութիւն կարմրախայտիդ: զի ոչ միայն զայդ, այլ և

զամենայն զեռունս և զրդիզոն և զճճիս, զոր յուրրաթու ճաշակեալ է քո, տաղակացեալ ախոնդեացի զօրէն Կոնսեայ ժայթքեալ արտաքս բերցես:

Հ Ե.

Առ նայն Մամիկոսեան, որ խնդրէր ի ժառարտիրել յաղագս ձկանց և առաքէր նմա կարմրախայտ:

Զառփումն մշտախոն զցանց ըզձման քո յար տրամախոնական մակամտածութեան փութամբ իրրե հարկաւորեալք ի դիւցադնական և ի պատկառելի վեհազոյն քո սիրոյ: Դիտեմք զձկանց իմաստասիրել խնդրես. և քանզի զայս յառաջումն մերդւմ նամակի հատար, յորում յիշատակեալ եմք զՓազրոս և զՈվանայն և զԴաակոնոսայն և զԷկան Յովնանու, բնդ նոսին և զԼեիաթանայն:

Բայց զՅովրայն յարացոյց, զորմէ նշանակէր՝ եթէ ամենայն նաւք ուղղակի ի մի վայր ժողովին, ոչ են կարող շարժելոյ թեփ մի ի տառնէ նորա, իսկ ի նաւս ձկնորսաց զլուխ նորա, կամիմ քեզ և յայտմ տառի ընդ զպակասեալն եռանդեան, որում աննշատ, զի մի կարծեսցես թէ ի մէնջ մոռացին բնաւին մատեանք աստուածեղէնք կամ անվաւերականք:

Յիշեմ և որ յաւուրսն Դանաւոսի այսինքն Յարեղի չորիցն յուշկապարկացն ունել զնմանութիւն ձկան: Եւ զարձեալ այլ ումեմն ձկան զմարդկան և զձկան ունել կերպարանս անագին գազանի, որում անուն էր Ովդակոյն, որպէս պատմէ Ապողոգորոս: Դիտեմք և զձկունս զկնի Որփեայ շրջեալ զղլիինն ստորակայեալ և յինքեան ստանձնեալ, փրկագործելով զնա ի խարդաւանոգ նաւապետաց, յորժամ ի Սիկիլիայ գամնայր պարգեօք առատաձիբ գանձու. որ մինչև զայսօր ի մեհենին Եփեսացւոց նկարագրեալ գտանիւր, սոյն-

պէս և պղինձ կռեալ, անդրիս կանգնէին: Եւ զամն Եթովպացի յԱխճինայ նսաւեալ, յաշաղեալ մախաճօք նսաւեղացն ստորընկէց ի նսաւէն ընկզմէին ռանակապօք. զօր գտեալ ձկան և յուս իւր բարձեալ, տղորմելով տանէր դնա, նախընթաց եղեալ ի նոյն աշխարհ նսաւել. և զի ոչ ժամանեցին ի քաղաքն, առ եղերբ ծովուն առեալ ձկանն քար լերդարակ, փոխանակ հացի քար տալը նմա. յորմէ ճաշակեալ, մտանէր ի քաղաքն. և ի գալ նսաւեղացն, ի դիմի հարեալ, մտանէր դատաւորին և պատմէր զեղեալսն. զօր ըմբռնեալ, զփայտէ կախեցին և զինչսն դարձուցեալ, ետուն յայրն. և զպատկեր ձկանն պատուեալ կանգնեցին ի մեհենին, ընդ նմին և զառն տարաշխարհիկ: Առ այսոքիկ և այլ ևս բարեգործութիւնք ի ձկանց եղեալ. քանզի երբեմն Փազրոս՝ յնգիպտոս ի սովի եղեալ սաստկութեամբ և նիւզոս ոչ ռոգանէր զանդատանս տրտորայցն, և Փազրոս փեռեկեալ զինքն ընկզմէր պրկեալ, և յայմանէ վտակ արտաքս հոլովեալ, ռոգանէին իւրաքանչիւր որ ըստ պիտոյիցն, և ապա ի ժամանակ հրնձոցն զեխեալ դարձեալ անյայտ լինէր:

Իսկ ի Փիսովն սքանչելեացն հանդիպիս. հարճ արքային Սուսրովու, քանզի սա առեցեալ տարապարտ յուճեմնէ ի հարճից արքայի, կիւսոյ հնարիւք քսութեան՝ մտանեալ Իսկ նորա առ եղերբն Փիսովնի լայր կականմամբ. զոր ելեալ ձկան երեւել նմա, Աշդահակ կոչեցեալ, և լռելեայն ի դող նորա ժայթքեալ մարգարիտ մի, երկոտասան կշիռ ունելով նմա սատելու: Եւ առժամայն ծանեաւ, եթէ ի դիցն աղղմանէ եղև ողորմութիւնն այն, և մատուցանէր զչքնաղն զայն և զսխրալին և զհրաշալի սպիտակափառ և զականակիտ արքայի: Զոր, սքանչացեալ ընդ սխրալին դարմանալին, դնէ ի ծայրս դադաթման թաղին իւրոյ, զոր Եզդադովսն կոչեն աշխինքն սաստաւածատուր, և զհարճն զայն առաջին ամենայն կանանց իւրոց հրամայեաց կարգել, և զզխն մեծաւ պատարազօք պատուել, իսկ զնկարապրութիւնն ձկանն այն, Աշդահակ կոչեցեալ, ի դիսն նկարապրել և առ եղերբ գետոյն Փիսովնի զանել ի անդւոճս այն:

Ոչ դանդաղիմ ե ղկամողեանն ասել քեզ զուղակէ. յասպատակել հիւսիսայնոց ոմանց առ նոսա նաւօք ի ժամանակի, յորում ոչ ժամանէին ի խանս եղելոյ քառ օրինի իւրեանց, քանզի ամի ամի սովորեալք են առ միմեանս չոգել, կասկածեալ թշնամեացն, ղիմեցին իբրեւ ոչ եղեալ ի տան իւրեանց ասպատակել նաւօք. և ձկան ոմն, Բիտոն կոչեցեալ, հանդիպի նաւուց ախապեալ, և սղոցէ ողամբն զողնափայտն նաւուցն. և առնասարակ ընկղմեաց զնոսա. զոր դուժքն այն, ոչ ունելով արհեստ պղնձագործաց կամ աչլոց արուեստաւորաց, բայց ի փայտ կերպարանեալ կանգնեն առ եզերք գետոյն և պատուեալ զնա յայնմ պարապէին մատուցանել պաշտօն:

Միթինա ոմն Հնդիկ շինէր ապարանս առ եզերք ծովուն և խոկացեալ ընդ պարխապն ապարանին հանդերձ մահարձանօք ի միջոցի ծովին կերտացուցանել, իսկ յանձն առեալ արուեստաւորացն և առեալ գանձս ոչ կարէին. զոր բարկացեալ արքայի հրամայեաց զնոսա, զի ջրատոյզ կորուցեն. իսկ քեւ նորա գաղանի պահեալ զնոսա, խնդրէին աւուրս ինչ, զի ներկեցէ, թերևս հնար իմացին այնպիսում խնդրոյ: Եւ ի տեղեան երևեալ նոցա ձկան միոյ փութալ առ եզր ծովուն առաւօտուն, և զվէման կոփեալ, ածնայր և տանէր, զնէր յառակս ծովուն, մինչև բարձրացեալ քան զջուրն և ապա սնյայտ լինէր: Եւ այսպիսի սքանչելեօք մնային ի մրրկեալ բարկութենէն ճարտարապետքն. յորում ապարանի վէմ կոփեալ զկերպարան ձկանն և ղինքեանս մնացեալս մերձ առ նա:

Յայցցանէ յոլովագոյնս ինձ մակադրել քեզ ոչ զժուարին է. բայց են ի սոցանէ երկարագոյնս, որ ոչ թղթով բուսկանասցի օրպէս զայն, որ երևեալ օրդոյ արքային հարցանէր զիտել նմա զհամբաւ հինգշաբաթեան աւուր կամ զայն, որ զըզմամբ իւրով ի նաւէն առեալ օգնականութիւն իւր տանէր մարտակցութեանն առ աղգակիցսն և ի հանդիսի մրցման յաղթէր այնմ, և շնորհեալ նմա ձիր զկայծն ասորորակ ի յոկանց պատուականէ:

Կամ իմ այժմ դառնապիականն սպասել յայտմ տեղւոյ, թէ պէտե յոգնագոյն ունիմք զսորա տարացոյց: Հաւանիմք այժմ հասանել ի ճշմարտութեանն աստարէզ, յիշեմք զՓրկչին առ նոսա հրամանատրութիւն՝ հատուցանել զհարկն և զհասն ոսկի, հնազանդեալ բանին. և այլուր ուր յուռեանն ժողովեալ, և այն եռակի յիսունց և երիցն յարարարդեալ եռանկիւնի չափ կատարուն և պատարուն միեղինաբար պատուեալ. և արդ այսմ բախտի հասեալք իմանամք յաջակողմանն արկեալ դուռկանն և ի վերայ լինել արժանացեալ աստուածային սեղանոյն և բաղմոցեալ և բուսկանացեալ:

Այս քեզ ձկանց փոխարէնս իբրու ի փարթամ կարասեաց: Բայց զոր այժմ առաքեցեր, թէ պէտե զթիւն ունէր կատարեալ, զոր Պիւթագորասն պատուէր, ի քառեկէն շարադրելով, որ զտանեակն ծնանէր: Բայց սոքա ճիւղեալք և ճեկճեկեալք ճիւղէն ճողորտեաց. և թուի ինձ եթէ ի կարծութենէ միմացն ծպտելոցն դտեալ զսոսա նքթեալս կամ թէ հաւուց հոյս կլեալք և դարձեալ յարտաքինն զսոսա զբտեալք: Յիրաւի և զսոսա ոչ մեղք են ճաշակել քեզ, քանզի ոչ մարմին և պարարտութիւն ինչ ի սմա դասք, այլ որպէս մարախ և ճանճ աչպէս իմացիր զսոսա:

Եւ դու փութացիր հաճեցուցանել զմեզ ձկամբք, նորագոյնս և առոյգս զնոսա առաքել. և յայտմ մի գանդաղեցցիս խնդրոյ, եթէ ոչ զաշխատութիւն իմաստասիրելոյդ իմ զեղչեալս յըղուղակաքո ննթագատութիւնս հակաճանեցից բնդդէմ քեզ: Բայց զհայցեալդ առ ի մէնջ զսկեկեկոնդ եթովպացի յաղազս զօրկայութեան զգեղեցիկս շնորհեցաք. և եղիցի քեզ ի մաքրութիւն և յառողջութիւն հոգւոյ և մարմնոյ: Ողջ լեր:

Ան Նոյն Մամիկոնեան սակս ծառոյն զոր խնդրէր ի պէտս սեղանոյ:

Կամիմք խմանալ զծայրագոյնդ ծառէ, զի ծանուցես մեզ զծուէնս քանակութեան, եթէ որքան յօշեալ հերձաւ տխուրոս մահաւասար տունկ յորմաշար սղոցի գերակայ գազաթանն հուպ սղոցեալ. և ըղձամ տեսութեան աշպխափ տնկոյ տնօրինել մեզ, որ երբեմն գերակայ գոլով սպասաւորէր պտղով կենդանաբուսելով աճական մարմինն, այժմ տնաճիցն պատկանեալ հաւանի ստորակայել. և որ երբեմն ի բարձանց կերակրէր, այժմ ստորակացեալ առաւել հօգատակեալ արբանեկէ, և յայլուստ զմեզ կերակրէր ի մահուանն խրում վեհագոյն քան մինչ զեռ տակաւին կենդանին էր. վասն որոյ հանդերձեալ եմք ներբողական գովասանութեամբ պատուել զզա և մահճուպ յեզերս սպառաւածի ոտանաւորս և չափաբերականս գերակայ գրել տաղս:

Եւ զինչ քեզ այժմ իմաստասիրեցից, քանզի յոլովագոյնս առաստօթիւնս նախադրական աճադարեալ մրցեն զմիմեամբք ելանել:

Քանզի ծառն կաղնի պատուեալն Կիրրայի, յոր աւազս պատուեալ յանապատին և գերակատար գաղաթանն Արամազդայ ի տապ ժամու հովանաւորեալ, պարածածկէր ի Բեզեկեան տապոյն: Ոչ հանգոյն դորս գնա հաւանիմ առել և զեռակալեան սոճին, զոր ջայլեացն օգից բիւրուց եւթեանց կաթամբ սնանէր. յորմէ ճիւղ ի ճակատ կապեալ ի տաճարին Ասողոնի ի բժշկութիւն արտից հաւանին գնա դու և ի տեղեոյն շարժմանէ հողմով հանդարտագոյն աղղումն դիւթութեան կիւսոյ կարծեցին. և զԱթենայն նիզակի առ եզր Պիսիդոնի ցցեալ. զոր ի տունկ ձիթենւոյ յեղափոխիւր. զոր յՈլովպիադան պատուիւր: Եւ ոչ եւթեմիական սոճի և ոչ Կեկրօփեանն, որ առ զգեկին Աթենայ, վերաբուսեալ ձիթե-

նին, յորմէ ելլադայ աշխարհն կոչիւր: Եւ ոչ սաւաին յԱրմաբիր առ դրան ապարանին արքունի, զոր Անուշաւանն պատուէր Արայեանն մանուկ, վասն որոյ սաւաանուէրն կոչիւր. մերձ ի տեղին, որ հնոյն ինքն գնիւքարն Մադէս կոչեցեալ անդ ուրեմն հանդէպ ի ծայրս աշտարակի պարսպին ցից երկաթի ընդ ճակատն վարեալ ի յորմ վարսել հրամայէր ի տեսիլ ամենայն անցաւորացն և եկելոցն առ նա: Եւ ոչ մայրն Սարալանի, զորմէ ասեն Պարթեք երից քաղաքաց յոստոցն կերտացեալ, իսկ արմատ և միջոց նորա ի վէմ յեղափոխեալ, Ապանդիարայ գնա կանգնեալ արձան: Եւ զԱփրիզիոն առ Թէովպացիսն ծառ մարդածին, զորմէ ասեն պրտուղ լինել մարդ, հներացն ստորակախեալ իրրու. զայլ ինչ ի մրգաց, և ի հասանել հերացն շիթս արեան կայլակացեալ հոսի. և բոլորն մայրեաց աւաղական միեղինարար արձակեալ հնչեցուցանեն ձայն. զոր զոմն տարագիր արտալածիկ ի խաւարչուս կապարանաց բանալ ասեն գերծեալ և ծովածուփ ղեկավարութեամբ ավելործեալ և ի հողմոց վարեալ յայն վայր. և անդ զփորձ առեալ այսմ իրողութեան. զէզս ոմանց յոստոցն հասանէր և առժամայն վախճանեալք լուծանէին. ապա հնար առ վշտին ուսեսոյ տափականն այն և վաւաշ, դահաւորակ ձեռցուցեալ մերձ առ տնկովն առ ոմն ի նոցունց և հնար հասակին դաւեալ մերձենայր. յորմէ մանկունս և ղեալ և յարբունս հասեալ, հանգիպի ոմանց ուղեւորաց քաշտեօք նաւուց և յայնս մտեալ յիւրն հասանէ յաշխարհ:

Գիտեմ և այլ ևս տունկ համասեռ, թէպէտե ոչ ըստ տեսակումն զԱնգիւստն սպիտակափառ և ղեթովպականն և զԱշխարեանն, կամ եթէ զծայրագոյնն ի նոցունց, որ գերապոյնն է և պարարտ, զՄանդաւն անուանեալ, կամ եթէ ի կաղնեացն յայնց, որ զկնի յեթեմնացւոցն Ամիրխովի:

Կամիմ քեզ և ի մերոյն տաքացոյց Պարթեայ, զոր Լամաշուն անուանեն այսինքն մանկան ծառ կամ պատանեաց, զոր ի հանգիսի մերկամարտիցն ցցեալ զարդարեն յոքնական կարասեաց գանձու և որք յոտադին եւթանցն յաղթէ, պարգեօք պսակեալ նմա և զայն ձիւր ընձեռեն:

Ասեմ քեզ ի մերում սեփականին իսկ յԱղուանեանն աշխարհի աւանն կոչեցեալ Ծար, և ահա ոչ ձեքարանեմ քեզ մակարուսեալն վաղընջուց գեղեցկութէնն զի, յորմէ սինս ոչ սակաւս հօրս և ստուարս ի կոչարանում անդ տեսեալ մեր և գերանք գերակատարք և երկայնաձիգք, որ է վկայարան սրբոյն Յակորայ, ամենայն կահք խաճարին գերակայ տախտակք և խոյակք և խարխիւք, և զթակաղակք և զղբունս և զսեամս հանդերձ բարաւորօք և ներքոյ զատակս կազմեալ ի միոջէ ծառէ յայնմանէ գիոյն գոյ ասէին. զնա և զայլս սմանս ի նոյն աշխարհին ընդարձակագոյնք սրահք և միջոցք այնմ տաճարի տեսեալ մեր, որ զրէթէ այսպիսի ոչ այլ ուրեք բայց միայն ի թաղութեալ քաղաքին. և ասին զնմանէ փոքրագոյն քան զԵռակլեանն սոճի, վասն որոյ և միայն և իմանց հազարաց ասեն կաթամբք մնանել նմա հօրանաց, և ի նորայն օտոոց ասէին լինել բժշկութիւն: Բայց, ասեմ զՌոստոմեանն անկոյ, զորմէ ասեն յոտոոցն հասեալ զործէին զնա մանրագոյն քնարս, զորս և գեալ ի ձեռին համրակացն և առժամայն ուսեալք անաշխատարար որպէս ի սարգենի մահակէ պար գոլով երգէին զհամերական քերթուածսն:

Եւ և թէ ակորժեա այժմ, թողից զայստիկ և ի մերո մտից ասպարէս և եկից ի նոյեանն կազմեալ տապանակ յոգնափայտն և տամանեայ կանգնոց հարիւրոց կամ յԱրրահամեանն կաղնին Մամբրէի. ոչ կամիմք այժմ զՄովսէսեան փայտիցն նշանակութիւն և ոչ զԵռակեան և ոչ զՍողոմոնեան, զոր յոմանց ընծայ և ձիւր ընկալեալ. լսեմ զբարձրագոյնն որ ի նշանակութիւն կենոց փայտին և մեզ առաւ. քանզի ոչ պարտ վարկանիմ զայնտիկ յիշատակել կատարելական յայտմ տառի. քանզի բնաւորեալ եմ ի մանկութենէ ոչ զառաւանդեղէն մատենաս յաշխարհական բանաստեղծութիւնս բերել, որով կեամք և հանդերձեալ: Բայց զուփութեմ գտախտակադ տրուել, զի մի բողբոջեացեա իրբոս զբաղանեացն սան, այլ անապարեան հաճել զմեզ. ողջ լնր:

Առ նոյն Մամիկոնեան, զոր կոչեալ ի ասնի նաւակաւեաց եկեղեցոյն:

Զբաղձումն անձկութեան տենչանաց քոյ և զփափագ ցանկութեան գերագոյն տախանաց, որ խանդակաթ ըղձամար յաւէժ առչորիս, պասքմամբ կարօտեալ նախուստն քո հայրենի աւանդութեան հետեւի. որ և հեղձամղձուկ կղեալ ի խնդիր ելեալ տրամախոհական մտածութեամբ թեակոխես: Եւ յիրաւի այս քեզ հասանէ տարակուսանս զծայրագոյնն խուզել հաւատոցն հաստատութիւն:

Քանզի և յառաջագոյն ի քում սեփականի զբոլորն իմանամք սկիզբն արարեալ լուսաւորութեան մերոյն Պարթևի և անդ ուրեմն նշանք և արուեստք առաւել ի պալն ի հռոմէ. անդ և հրեշտակք, յերկնից երևեալ սրբոյ և աստուածային քահանայապետին, և յաստուածուստ յայտնի հաստատութիւն սրբոյ վկայարանին մեծի կարապետին Յոհաննու և Աթանազիին. զոր վանս Մատրանն կոչի: Եւ ի զօրութենէ սուրբ և աստուածքնկալ նշանին տէրունեան իբրեւ հոգմ զփոշի հոսեալ այսպէս արտայածէր զընդկոթիւն սանդարամետական դասուն և հաստատէր զհաւատս ի վերայ հիման կաթուղիկէ եկեղեցոյ:

Եկ գու այժմ, զի զորս հանգերձեալ եմք մակագրել, այսմ պարտաւեցնէք: Զգուշացուցեր մեզ սակս դուրս քեզ ի նաւակաւիս տաճարիս Աստուծոյ տյն, որ նստին ի բրովբէս, այնմ, զոր ոչ երկին և ոչ երկեկիրս միանդամայն կամ աներևոյթք պարածածկեն: Բայց զի՞նչ քեզ այսր տեսութեան հանդիպել տենչումն աղքատ և վայրարեալ մանաւանդ եթէ տարաշխարհիկ և արտայածեալք և տարադիր եղեալք. զի՞նչ որ այժմ ի մէնջ հայցէ:

Քաջ դիտեմք, զի հոյքք ի հանդիսի հօրք և փառացի

և փարթամք, և վիճակելոց դասք ոսկէնու գարդիւք պարածածկեալք, սպիտակափառ և երաժշտական պարք գումարեալք դաստակերտացն անօրէնութեամբ, և ոտիւք կաքաւեալք, և ննչմանց երգ արտակիտեալ և փողեալ քնարական ներդաշնակապէս. քանզի և այս ինքեանց սեպնական և հարադատապէս ի թրակիայ երևեալ զիւր մանաւանդ ի յատտանցն ներքինեաց մաքրագոյն և վճիտ քմազարդութիւն և րացադանշութիւն պատկանեալ և յարմարեալ ձայնիւ եւ առատապէս զրուբումն անուշահոտութեան խնկոց և զլուսաւորութիւն յոքնարեղուն դամբարափայլ լապտերացն և զխրախճանութեանն հանգէս քաղմախորտիկ և զխցազնական երախանայն. իսկ տաճարացն հրաշակերտութիւն յերեկի դակնացի վիմացն ուղղանկեանցն պարածածկեալ յոքնորական գունովք շարամանեալք, և նեցուկք և մոյթք սեանցն հրատեսակ և ասթորակք, ստուարք և րարծրագոյնք. Հոովմայեցի նախաւստ գտեալք, և զոմանս ի տաճարացն Ապոգոնի և Երակլի, կապեալ, և զկարծրութիւն անկոխ վիմացըն սխրալի կոփեալ կենդանատեսակս, և ընդելուզեալ ոսկւով մակաւստար թակաղակին. իսկ զխարխտն արծաթիս և զսիւնսն պարածածկեալ ոսկւով, և զմիջական ի միմեանս պատկանեալ վանդակացն և ակամբք յարամանեալ սարդիովնիս և տպաղխնիս, զմիխտով և կարկենանիս, շափիղաւ և յտպիս գոճաղմ և ակառ և սուտակ և յակինթ, բիւրեղ և եղունդն և աչլոյն պարսեական քարանց փայլեցուցեալ իրբն զերկին յարդարեալ լուսաւորացն պարու. իսկ զսեղանն սրբութեան յոսկւոյ յաջնուէ և յարծաթոյ մաքրագունէ և ի մարգարտէ մեծագնէ և յանապոյ և ի պղնձոյ, ի կապարէ և յամենայն ականց հանդերձ մատիտամբ և զրակոնափմանրեալք և յուզեալք միեկինապէս հրաշափառագոյն գնա կազմեալ քառանկիւնի ծիրանեգոյն իրբն զանապ. և զնկարազրութիւնս վկայիցն և ամենայն առաւածեղէն դասունկատեալ յոսկւոյ ընդելուզեալ մատիտամբ և ի կարծրակոխ վիմացն մանրագոյն գնոտ տարակալացեալս առ միմեանս հոյձ և խիտ յարամանական ձեացեալ, որ գրէ թէ

իրբե զկենդանիս զնոսա ոչ պատկառելի է քան զմզնաձև բիրս և թաղանթս, դարաւանունս և զկոպս, ոչ զանդաղեցայց նկատել զջիւղս և զերակս կամ եթէ զկրկնակս և զհով հանդերձին:

Թողից ասել զընդարձակութիւն և զբարձրութիւն կամարացն և զոսկիակովս զբանցն և զստորակայ քանդումոցն սքանչանս, որ ի կիզմանէ ծախման խնկոցն մակառոցեալ ծխոյն իւրաքանչիւր ումեք հանդերձի հանդէպ բուրեալ զօրէն մատախոյ մածեալ ամպատեսիլ միգով շուրջ փարի: Եւ զանադան հանդերձիւք երևելի մեղաքտաց և տկէհուռ արտակիտեալ զզրահակսն ծածկեալ: Եւ բազմութեան սուսանիցն յոսկւոյ և յարծաթոյ օղամանեկօք կախեալ ջահք և աշտանակք, տկիք և բիւրիւք: Եւ տուն զանձուց առաւել եւթնպատիկ քան զՍողոմոնեան տաճարին: Քանզի աստուածաւանդն ասացեալ պարածածկեալ ի քարաց պատուականաց և ի մաքաբաւէ մեծագնէ: Այսրար և բոլորն անօթք աստուածային խորանին և բիւրք աշտօրիկ կարասեացն նշանակութիւնք:

Արդ այսոքիւք սովորեալք են տեսութեան և կացեալք ի հանդիսի ի ժամանակի խաղաղութեան, եթէ ոչ աւագ աշօք շուրջ պարահայի, զինչ աղքատացն երևեացի նմա հանդէս նաւակատեաց տօնի, Բայց եթէ կամիս ուսանել, փոքր ինչ իմաստասիրեցից քեզ և այն զգուշալի, քանզի մեծի լրսողութեան պէտս ունի և մաքրագոյն մտաց, եթէ յայտոսիկ զուարճանալ քեզ հաւանիս:

Թէպէտե եկեղեցիդ ըստ ներայեցւոցն ժողովոյ բազմութիւն ասի, սակայն ժողովոցն քնակութիւն ընդունիլ պարտ է, յորմէհետէ ի կենաց փայտէն և ի հայրենի տեղոյն արտաքս անկաք, որ էք եկեղեցի: Քանզի ծառն կենաց զօրինակ սեղանոյն ունէր, իսկ գիտութեանն զփարզապետութեանն և զպատուիրանացն Աստուծոյ: Յորժամ յայնցանէ ոստուցեալ անկաք, պանդխտեալ յօտար երկիր, ընդ մեզ և եկեղեցիս պանդխտի և հալածի իրբե զապականն նոյեան, որ ի ջրոյն տարաբերեալ շրջէք, սակայն զապաւինեալսն

ի նա փրկադորձէր, և խորանն Արրահամու պանդխտեալ շրջէր ընդ իւր, սակայն հրեշտակաց լինէր բնակութիւն և աւետեացն տաճար և միեզինութիւն երկնաւորաց և երկրաւորաց, Իսահակ ի պանդխտութեանն մատչէր պատարագ ի հօրէն իւրմէ, որ զաւակն ընկալաւ, և Յակոբ փախուցեալ ի Լաբանու, օծանէ զվէմն, որ մերկամարտիկ ընդ Աստուծոյ մրցէր, և զերկինս բացեալ, դարձեալ միեզինութիւն հրեշտակաց ընդ մարդկան տեսանէ, և Մովսէս յուղեորութեանն իւր յատուածուստ երեւեալ զխորանն կազմէր և ընդ իւր շրջեցուցանէր, քանզի պանդուխտ և օտար նմա զոյ արժաթոյ, և Դաւիթ գնէր զտեղի պատարագին, Իսկ Յիսուս Տէր և Աստուած մեր յիջևանի խնդրէր մատուցանել պատարագ:

Այսօրիկ սակս պանդխտութեան և փանաքութեան և օտար զօրոյ քեզ այժմ բաւականացի պատճառ: Քանզի մեզ ոչ է մարտ ընդ, մարմնոյ և ընդ արեան, այլ ընդ իշխանութիւնս և ընդ պետութիւնս, և հաւանիմք հաւատացեալ հանգիստադրին ինքեան մատուցեալ պատարագ և ինքն ընդունի, զի ի մեզ բարեգործեսցէ ողորմութեամբն իւրով բոս կամաց իւրոց, փրկելով յերեկի և յաներեւոյթ թշնամեոյն:

Հ Ը.

Ան պաւտեապատրիկն և աշխարհագիր սակս բարեխոսութեան վաճառականի ու մեղն ի Մեկրանոյ ճտափալ անուն:

Զծայրագոյն յօքնատեսակ ճոխարանութեան քառս մեզ սիրական պոփասանական բանս, որ ոչ միայն ի վեր է քան զմեզ սա, այլ և անդր քան զվերն խմանալ զսա, փասն զի որք ոչն նմանապէս ունին յինքեանս ստանձնեալ զկերպարան նկարագրութեանն, ոչ ցուցանէ յայանապէս զնախատիւն

տիրաբար գիտութիւն, և ճանաչի, թէ ոչ այս այն է։ Սակայն յողջախոհ և ի մաքուր և յամենեկին անբիծ բարսդ քո և ի կատարելագոյն սէրդ և ի բոլոր գիտութիւնդ յուսացայց հաւատացեալ, զի թէպէտե ոչ եմք այսմ արժանի և ոչ նման սակայն բարեհայեաց աչաց քոց թուիմք ի բարիսն կոյս տրամախոհել։ Եւ այս կատարեալ իմաստասիրացն է հանճար յորդորել և ի բարիսն կոյս յառաջացուցանել։ Այլ և ասէ ուրեմն երկոցս երանելի հայրն մեր Գրիգորիոս յիւրումն աստուածեղէն տառի սակա ազաւնոյ, զոր յիշէ իմաստունն, եթէ աչք ազաւնոյ բարետեսիլ է, և ամենայն որ ինչ ի կենցաղումս է կենդանի, հաճոյ նորա թուեցեալ է, վասն որոյ և ոչ զոր ի կենդանեացս կամի ճաշակել կամ սպանանել։ Իսկ նախքան զայսոսիկ Հոսիոս գովասանական քանից արժանի արար զսա՝ ասէ այսպէս. հաճոյ ինձ թուեցեալ է հաճոյառեալին ազաւնի, մանաւանդ եթէ իմաստասէրն այն, որ ոչ կամի առնել զորովայն իւր զերեզման կենդանեաց, քանզի և սա ոչ երբէք եկեր ի կենդանեաց։ Վասն որոյ քանս զբեղ ազաւնի ոչ զանգաղեաց կոչել սակա ողջախոհութեան և բարետեսիլ երևեալ ամենեցուն յաչք քո։ Եւ այսոքիկ ձիւ պարզելի ի հոգւոյն է. բայց և զկնի քառիցն ուսումնականաց տիրապէս կատարեալ անցանել քեզ ի մակացութեանն մակացութիւն. քանզի և սա ոչ այլ ինչ ունի տեսութեան գիտաւորութիւն, եթէ ոչ ի նմանութիւն Աստուծոյ։ Աստուծոյ սովորութիւն է զամենեւեան սիրել և նախախնամել։ Այսպէս և ըստ կարողութեան իմաստասէր հոգւոյ, որով ի քեզ տեսանեմք և ըզձամք լինել քեզ միշտ այսպիսի, և այսքան։

Բայց և սիրեցեալդ ի քէն Գէորգ անուանեալդ Եւստափաւ, որոյ անունդ նշանակէ զԱթենայ զայն, որ յուղղոյն Արամաղղայ ծնեալն էր, կոյսն ունելով զթիւն եւթեանն, ներքոյ տասնեկին, որ ոչ ծնեալն է և ոչ ծնանի զօք, որպէս ասէ Պաիտոս, և Փիւնիկէ որում տեղեակ իսկ եւ քանզի հմուտ եւ բոլորին մանաւանդ եթէ թուականութեանն, յորմէ բոլորն ուսումնական արհեստ յառաջխաղացեալ տար-

րականայ մանաւանդ եթէ գեթնիցդ շարժմունս, որ ի վերոյ քան զմեզ և որ առ մեքս հետեի, որով վարիմք:

Դիտեն զսա ի բոլորն պատուեալ ազգս, եթէ առ Քաղ-զէացիան ըստ աստեղացն պարու շրջաբերութեամբ և ծնըն-դաբանութեամբ, և եթէ առ բժշկապետան և խմատասէրան ըստ հասակին և ըստ ներածութեանն և ըստ յղութեանն և մանկանց ծննդեան և ծերութեան ի բոլորն տարբերութիւն, և եթէ ըստ Երրայեցւոյն ի բոլոր խորհրդածութիւնան ի նախնում ի սկզբանն մինչև ցճանդերձեալսն յաւիտեանսն, զոր ի մերոյն ամեներջանիկ հօրէ ասացեալ բաւական համա-բիմք ի բանս Պենդակոստէին:

Բայց ասեն եթէ Պիսիզոն երբեմն մաքառէր ընդ կուսին Աթենայ իբրու զի երկիր նմա լիցի ծով, զոր քաջին Աթենայ ոսկի ուռամբն զծայրս ծառացելոյ ալիացն կոփեալ վերջնանահոնջ անէր. զոր իւր բերեալ զՊատմիթոսն գայն, որ յատուածոցն գնուր գողացեալ, շնորհէր աշխարհի հանդերձ Հեփեստիւ: Այսպէս և թնեակդ, զոր բանս Աթենայ անուանեաց, եթն անկիւնքն յեռանկիւնեացն բաղկացեալ կրկնապատիկ վեցանկիւնս ծնանին միոյ կարօտացելոյ միակին յարարարդութեանն, որպէս եւտափաւդ քումդ օդնակա-նաթեանդ. ողջ լիւր:

Հ Թ.

Առ ոմն իշխան, որ խոստացեալ էր կաթնայ և հեղգայր տաքել զնա:

Կաթնայ յեռանդեան տեսանէր երբեմն մեծն Երեմիաս, և գայն յերեսաց հիւսիսոյ, և որ այսմ հետեին:

Չայնոսիկ լոնցից գտանան Թէապոտեան, ի վերայ կա-լով եռասանուոյն Կիւռացի, և գտանն Տիտանեան, յորում զյօշեալ գանդաման Դիոնէսիոսի եղին:

Գիտեմ և զսանն, որ պատրանօք զՊիլատոսն կորուստնէր, յորմէ խոյն խրատուցեալ արտաքս վազէր:

Ոչ թողից չասել և զսանն, ի վերայ գլխոյն կալով Ափրողիանայ անդրւոյն, զոր այժմ ի ստաղին պերճն ոյն մակտառական գաղաթանն ունի, յորում երբայեցիքն մատնեն յաւուր հանդիսին:

Բայց եթէ պարտ է, ոչ զանց արարից զՄեսաբեմեանն սանէ, զորմէ ասնն երիցս հազարաց ցոից և եղջերուաց անյօշիւ կենդանւոյն ի վերայ եզեալ Հեփեստեայ, ի ճայթոյն վանգիցն ուռուցման պատառելոյ պայթման մորթոյն նշանակեալ, առժամայն լափիէզ մաքրէր զսանն և քաղցեալ մնալով, աճապարէր որսոց ինչ հայել. զոր ի միում աւուր վազեալ գինի իշոց վայրենեաց, գթեալ անկանէր և յերեք հարիւր զրկից օւնչս հակային զվէճ առեալ հարթ զխմացն լինէր. և վէճն աղացեալ մանրէր յոնգաց առնն. զոր բարկացեալ վիմին, զմնացեալսն ձեռամբ աղացեալ լետոյր և հողմով քամեալ տափարակէր զտեղին, կասկածելով թէ այլ երբեմն այսր գթեալ մնասեացի:

Բայց եկ զու առ աստուածային սանսն օրինաց, յորմէ զգատառն Ղևտականք արտաքս բերեալ: Այլ սակս զրոց թարգմանութեանն հատուցաք, զի գիտացեա, եթէ Մովսէսի և Յիսուսի եմք աշակերտք և նոր Իսրայել կոչեցաք ի Քրիստոս. ողջ լնր:

Զ.

Առ ոմե, որ խաբէութեամբ ջանայր և կեղծաւորէր:

Բաւարդան ոմե, արեւելեան հարաւային կալով պետութեանն Մարաց ի ժամանակին Վարրակայ, խոստանայր նըմա յողագս Գոհական լեռնախոցն հանդերձ զօրու. նորա ասպատակել և յափշտակել զամրոցսն, կարծիս կատաժանաց

կաշկալ իբրեւ թէ յաղագս մախանաց նախուսան կողմաւոր-
 թեամբ արշաւանացն որ ի Մարտ ի նմանէն կղեալ Քանդի
 նա ի Զերմականն գետի ապառաժին բնակէր և այսպէս
 պատրեալ ի յայլս ցուցակութեամբ Նանայր ձգել զնորայն
 սրտմտական յարձակումն, գուցէ ի ցնորս ինչ ցնդեալ անկ-
 ցի ի ձեռն լեռնականացն Գոհական և ինքն ճողոպրեսցի
 յայսպիսի փորձութեանց։ Արդ առեալ զգօրս Մարաց չողա-
 ի վերայ Գոհականաց և ազգեալ ի ծածուկ պատրաստէ զնո-
 սա յեզր անձուկ ձորակին. և յայսպիսի խաղտիս ծպտեալ և
 ի ձերպս անձաւին մուծանէր և նշանակի արարեալ, զոր յա-
 ռաջ զգուշացուցեալ էր, արկանէր զնոսա ի սատակումն և
 սոյնպէս մօտնէր զնոսա. ինքն մնայր կենդանի. զոր և զկնի
 հատուցանէր նա զպարտիսն. քանզի սա, անկեալ ի ձեռն
 Սարինն կոչեցեալ խորհրդակցի արքային, զկնի անցեալ ժա-
 մանակաց և յաղագս այսպիսի մախանաց նենդութեան ընդ-
 վըզեալ մեռուցանէր զնա, և առ նոյն ինքն եզերն գետոյն,
 Գարմիւն կոչեցեալ, հանդէպ ապարանից նորին կաշկասեալ
 վիմօք ի տեսիլ արշաւանացն թողոյր զնա։

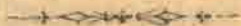
Ոչ թողից չասել և զխարդաւանական երկպառակութիւն
 մալորութեանն, որ առ Փերափոռայ ի ձեռն հօրն գործիւր, ոչ
 ևս Բիւստականին Բրաքսիգեայ որ առ Թէոպոմպոսիւ Ղակե-
 դոմիւսացոյ։ Ունիմք բեզ և յայսմ վայրի դատաւածականին
 կիւթսոնի. քանզի նա զախմանն որ առ եղերքն գետոյն
 կիւթսոնի ցանդ բերեալ և զճայրագոյնն ի նոցունց խորէր
 և խարեալ զԻւզարսն որ ի վերայ զանձուցն արքունի Փալո-
 մէոսի Փիլատէլլիեայ, և դարձեալ խարէր ի Թէոփոպոսցն
 երթալ յաշխարհ ի հեռագոյն, և այլևս բերել վեհագոյն քա-
 րինս ի ձեռն զնոյ տակոյ և զայն ևս առեալ խարէութեամբ
 յափշտակեալ գնաց։

Բայց զի՞նչ բեզ յայսոսիկ ըզմանս տոփանաց կամ մեզ
 պարտպիլ յառասպելագրութիւնս. բաւական է մեզ զոր առ
 Յիսուս Տէր և Աստուածն մեր գիւտականն հայցուածս ի խաղ-
 արն մտանել ինդրել, զի թերեւ այնու գերծեալք մնայցին
 արտաքոյ ոչ աշխարհի լինել-զոր երկորումբք ոչ դարձուցանէ

զհայցուածս, բայց երկսքեւմբք առաքի ի սանդարմեառ-
իրբու ոչ խարեալ, այլ խարէ և պողացեալ գողանայ և օտեալ
ստուգէ և պատճառեալ հաւատարիմ լինի, և ի մէնջ գալստ-
սիկ հայցէ: Բայց մեք յիշեցնէք զմեծին Հոռիոսի, որ ասէ
յիւրում սքանչելի տախտակին առ ոմն Անկղիտոս, թէ լաւ
համարիմ քան զչարչարելն և զչարչարելն յուսով սակս քեզ
և իբրու որ զքեզն անյուսացեալ հեշտանալ: Քանզի նա
զանշուսութիւն հեշտութիւն հաւանէ սահման, այլ ոչ իբրու
յԱստուծոյ: Իբրու ոչ, որք միանդամ անեղք ասին, Աստուած
է, և ոչ որք օծեալք, Քրիստոս. քանզի այս բազմաւորական է:

Ձ Ա.

Առ կարծեցեալ ոմն զիտնական, զոր յոյժ ազէա զօեալ և զգիրս
արտաքին և զԱստուածաշունչ արտադի մեկնէր:

Ի Տրաքոնացիոն Բիւռոս Պենտացի յոքնամրցիկ մար-
տաշմամբն զոչ նահանջեալն երբէք յԱռաւելեալ ընկալոյր
չնորն: և ի պատանել Պոսլթիւնեայ հասանէ նմա ի ստա-
գին տաղնապել: Քանզի սոքա, մերկամարտիկք ելով ըմբշա-
մարտիկ, վասն որոյ երկուցեալ Տանտաղէս յանկարծօրէն
ուժգնակի խանչմամբ գոռացեալ զաշնօրեցուցանէր զՊս-
նօթեայ, քանզի ընդոստուցեալ ի վերջ կոյս հայէր ի Տան-
տաղէս. վասն որոյ դարձեալ յաղթէր Բիւռոս Պենտացի:

Բայց քեզ գերապանծ պանծալովդ ըստ Նարկիսեայ
յորոսոց դարձեալ պատահեացի աղբիւք կամ ըստ Նեկտառեայ
տրամախոհութեանն պատառումն վիմի: Որոյ արտաքոյ
սղիացելոյն մախաղքեալ առաքինութեանն սքանչանս եւկ-
լիւզոսի առ եզերքն Նեկոսի սնպխտանալ և յանվարժիցն ի-
մաստից իմաստասիրութիւն ուսեալ:

Բայց եկ դու առ Տիւռոնացին Ագնեսիս, որ չափու
հասակի զժառան վարկանէր ընդ ինքեան կաշկանդել, զի ոչ-

նաւ ձգեսցէ զերկայնութիւն հասակին աճեցուցանել. զոր կրէր յանկար կարծիցն զՄենեղրոսին ըզձումն, որ ի վերայ ծովուն Սիկիլիացւոց սերմանել տենչայր, թեթե ոտս զինքն կարծեցեալ ունել. յոմանց գովեստիս պատրեալ և զԱքինոսին զամառնսն մղել առժամայն զորդւոյն Բէլլորոսի, որ առաջի Թէոպոմպոսի թագաւորին Ղակեդոնացւոց ի ձեռն գրբաւու զնէր առհաւատչեալ, և հեծեալ ի շամբունէն կրէր զարժանն: Բայց ուրումն Միդեայ հանդիպեալ քեզ և իրրե զխոյն ի սանէն խլրացուցեալ և զօրէն Պէլլոսայ տարացուցին պատրեալ:

Այսպէս քեզ. թուէր ինձ եթէ զԱստեղանտեայ զվազսն թափ առեալ ոտիւք քեզ պատահեալ Պոմպենէս և պարգեւեալ խնձորիւքն, որ յԱստղկանէ շնորհս, և հոլովիւք ի խաղսն անդամարեկսն պատրեալ ուրեմն ամաշէր:

Բայց եթէ պատճառես այժմ իրրե զօղիս ևս, զի մի զինուորիցիս ընդդէմ մեզ, զեզն և զձի ի միասին լծեալ, սակայն գտցի քեզ Պաղէմիդէս և զՏեղեմարոս կալեալ ի պատճառս զինման, զի զգոտառացիս:

Բայց ահա զգուշութիւն քեզ բաղխոհութեամբ ստուգեսցի, զի մի զՊոլլեկրատեան հայցեացես փորձանս և մի զմատանին ի ծով ստորանկեալ պակասեցի, քանզի ոչ ըստ բախտին Պոլլեկրատեայ ի ցանցս հարեալ ձկանց դարձեալ արտաբերեալ գտցի: Այլ թէ պարտ է ոչ հասելոցն հասեալ կարծել, զիմրդ հասելոցն հաւանել անհասիցն: Ասեն ի գոհիկս թէ մուրցացի ոմն զկանափ մեռաքս կարծեալ ի Թրակացիս տանէր վաճառել, և ոմն մեղու օծեալ զքարինս աւրորակս ի Պաղեստին վաճառել փութայր իրբու զոստին. և ոմն զբուս և զաւրատակս, ըմբռնեալ առ լեռնոտամբն Կաւրեայ, շրջեցուցանէր, բազէ զնոսա կառկածեալ: Իսկ մերձ առ մեզ ելոյ ոմն զօրտ դաեալ ի Վերիացւոցն կողմանէ ասեն ապախտ արարեալ և ի Կոթ գաւառին Գեղամայ ձայնէր, ձուկն զնա կարծելով, զի գնեսցեն, որոյ ստանձնեցուցեալ բռնան նմա յարտակիրտեցն կողից կարկատուն կեմովքն կաշկանդեալ:

Բայց թէ սարտ և հաճոյ տմանց թուեացի, որք հետորայն են մանկունք, առականս ինչ շարամանել սակս տարադրական և խորթիցն խուզման վերաստեղծական մականաւածական տարախոհութեամբդ յեղջերուաքաղսն և յուշկապարիկսն յաժման, զոր ի դէպ մեզ թուեացի, ոչ միայն յեղջերուաքաղս, այլև փղաքաղս և ուղտաքաղս զլուծմանոց կասկածեմ զոր:

Եւ առ այս ի հաճ եղեալ մեզ, բայց որք ի մեղուացն անծաղիկս ձմերայնի հայցէ մեզր, և յողեաց առանց ճարակոյ ստիպեն կաթն, և ի ծախու առանց նաւուց և ուսկանից կամ կտրթից բղձան դուղակս ճաշակել, զիմրդ ոչ զխեսս, եթէ զոր ոչն է ծնեալ, ոչ է ժառանգ, և զոր ոչն է գնեալ կամ աւարեալ, ոչ է ծառայ: Սաղէս որք ոչ են մրցեալ ներկուս վերժանութեամբ, ոչ են թաղատութեամբ բազդատին և ոչ սաորարածանեն, և որ ոչն մակաւասար ենթակային տրամախոհի, զիմրդ տնօրինարար բաժանէ, քանզի արհեստըն ի վերայ կայ ենթակային, ապա որքան արհեստ արհեստից և մակացութիւն մակացութեանց: Քանզի ըստ օրէն հիւտանց, եթէ ոչ ստորանկեալ զծառսն ի մայրից ինքեան խոնարհեցուցանէ և պարունակեալ յարմարեցէ ճախարակին, ոչ զնա գահաւորակ կամ յաթոս յարամանեալ գործիցէ, զի ոչ եթէ միայն ներքոյ աշացն կամ ձեռին գնա ընկալցի ստորագասեալ, այլ և ոտին: Այսպէս և ոսկէգործք և զարբինք և որք զվէման կոփեն:

Եւ արդ որք զայստիկ խական, մեծի խոյութեան ունին տէտս և աւագ աշօք շուրջ հայել և այս այնոցիկ որոց ի հողւոյն ձիւր ընկալեալ է ըստ հնորհին, և բազում հոգ և կրթութիւն և ջան, և որ զրէ ամենայն կննցադական հողոց բարով մնայ ասացեալ: Եւ արդ սրբաւ է մեզ սարսափել, ի Դաւթեան նուագերգութեան Սաղմոսէն զարհուրել, զոր միշտ առաւօտուն երգեմք, զի յոյժ սարսափելի մեզ թուի ընդ արիւնշանկսն համարել, մանաւանդ եթէ կորուսեալս և կործանեալս, որ զսուտսն բարբառեն: Զոր ազդեմ անհակամտարար ուզդի զքեզ յայսպիսի թեալիտութեանց և պա-

բապել ճշմարտութեանն և զհետ երթալ աւանդութեանց հարցն, ապ'եթէ ոչ, զկնի այս հակաճատութիւն ի մէնջ զբացեալ հետադարձան ճարտարասանել զՊիւթագորայն և զՄանինատսին, զի այնու պատկասեալ մանկանց ճշմարտին զգաստացեալք զուղղագոյն խոկասցեն խուզմունս և այս այսքան:

Զ Բ.

Առ մին, որ խմաստսրէր ոչ սեղգապէս:

Ոմն անուն Պետակլէս ի Պաղնատոս տօնէր Դիոնէսեայ ի տաճարին Ապոլոնի որդւոյն Արամազդեայ. իսկ ի տօնէն երգէր օրհնութիւն Դիոնէսեայ և անէծս Տիտանեացն, իբրութէ պատճառ եղեալ նոցա Դիոնէսեայ յօշման. զոր մինչդեռ տակձախ մանուկ տղայն էր, խաբամբ պատրանաց այսպիսի տաղնապ հասուցանէին. զոր լսեալ զերդ պարուն Ելլազապւոյն Ամպոխոզտի, կալով յատեան կոյս տաճարին զետեղեալ, առէ. Ո՛չ պատկասեալ Պենտակլէս, այլ վարդապետես և աստուածաբանես, և այն երաժշտական երգով կարծիս կատկածանաց ունել քեզ, եթէ Աթեանս հեռագոյն է և ոչ տեսանէ, սակայն ակն Աթինացւոյ տեսանէ, Ամպոխոզտ:

Արդ թուի ինձ առ հուպ առակ մերձակայ ի մեզ. և խնդրեմ վերձանել զմակապութիւն տախտակիդ, սակս որոյ է բանդ. վասն այսորիկ ոչ կարելատեցի զգա հազներդութեամբ և շարամանեալ յոտրտոս ստորասացութեամբ այլ յայտնի և զիւրահաս, բայց խոկասցիս տրամակայեալ մականատածութեամբ. ողջ լին:

Առ որդին իւր զօրանալ ի պատերազմին հասանելոյ ի շարաքառս
ծերունոյն նիկաւայ այլարարս:

Լուար թէ եկն պապն պաղակ, վարդանասարն պիտակ,
Գիշերարուն Բուլղարաց, սպիտակափառն գետորաս,
Այրարատեանն գազաթն և Կողբայինն կատար,
Պատագարուն պրաքսիս, սէգ գիշերեանն ճեմօղ,
Աւարառօղ, աւերօղ, վատահամբաւն նիկաւդաս:

Աղէ գինեան, գինուորեան, սպառազինեան, դու վառեան.
Արիարար դու մրցեան ի հանդիսի ատաղին.
Միամարտիկն վառիս, որ մերկանդամ մարտնչէր.
Փիղսածանի անհառի քեզ ի գիմի հարկանի.
Արջ անտառի շիկորակ քեզ մարտնչել հանդերձի:

Արգ միլարեայն, դու պնդեան գլայնալիճ հայրենին.
Զերեքթեանն դու մխեան, յառաջ մատիր և քաղեան.
Այս քեզ Բէլայն հաս հանդէս և Թորդոմեանն Հայկայ.
Աճապարեան և փութն, զի ես Կաղմեանն Արամեան.
Ահա հրսակք աճեցին, ահա հառին քեզ քաղղեայք.
Այլ դու Տէրամբ զօրացիր և Յիսուսիս պարծեցիր:

Աղէ առ բնթերցիր դարհեստ ստանաւորացդ. դիւցազ-
նական է տաղդ, քաջ ոլորեալ, և տաղ պղպձուն, օղուն և
ղեղուն, եռակի վանկօք շարակայեալ, լի, հոյժ, կատարուն,
շարժուն, ոչ վիժեալ գծի, ոչ նուազեալ յօդի, ոչ փոփոխեալ
տառին, կարեկցարար առ իս ձղելով զձայնակիցան, ստու-
ղարանութեամբ և շաքակացուցեալ, շորթելով կամ ճողոպ-
րելով, այլ իբր առ մանկականսն քեզ կամեցայ յըստակ
վճիռ շարադրել գայտոթիկ, զի մի անկարելի ոմանց թուե-
ցեալ, արտավազիկ արշաւանօք փախիցեն, այլ դիւրալուր

եղեալ թերեւ լսիցեն. զի սովորեալ կաթին, կարացեն
զկնի այսր զմերս փութացուցանել բանաստեղծութիւնս, զի
զկատարեալն կերակուր տացուք իբր զքաջ խոհակեր: Ողջ
լեր:

Զ Գ.

Աս վեամն Վահրամ, որդին իւր:

Վարժողական ներտրամադրութիւն մակամտածական բաղ-
դատութեամբ երկպատիկ ի քէն հայցէ բանս իրաւա-
ցի ինձ վարկանիլ, մանուկ դու, նախ ելոյ և ապա
բարւոք ելոյ:

Արժանապէս բաղկացուցանող և արժարժող և մակացու են-
թակայի յարհեստ պիտանացու տածեալ վեհագոյնն
խոկման ի բարխն մոլորեցուցիչ և ի վատթարագունէն
քեցեալ տուփմանէ:

Հարտակ եղեալ ի հուսկիցն կարծեաց, և յանուսումնութենէ
արխական ջանիւ նահանջեալ, և յատուկեցի կրթմուն-
սըն, մինչ տակաւին յանտիական տիս հասեալ, ի տէ-
րունեան ճեմարանին զարգանաւ:

Բակերտեալ բարունական եռանձնեան կոչմանն և հայրենի
աւանդութեանն պատահեալ բախտի հուպ քեզ յենթա-
կայէ եղեալ բոլորն և ի կառարմանէ:

Առատանութիւնս Պիւթագորեան և Պլատոնական և Ստույի-
րացոյն իբրու զառինս զիեցեալ, մինչ ի տարերս
տակաւին տարրերէի, տենչացեալ ըզձայի քեզ ար-
բուցանել անգանդազ:

Մեծագոյն ձիւր քան զսակի և քան զականս և զբոլոր բաղկացեալն իւթ զգա կապտեալ յոքնական առաքինութեամբ, ի մի հաւաքեալ, ընծեռեցի քեզ աննախանձ, և անդուռն հանգեալ երբէք, և փոխարէնս հայցեմ ի քէն զաւանդութիւնն մեր ոչ մտանալ երբէք և զփոյթ սիրոյն առ Քրիստոս Աստուած մեր և զոյս ճրագի նախնւոյն մերոյ ոչ շիջուցանել զՊարթևին ասեմ քոյոյ հաւուն:

Չ Ե.

Առ հեղ շշտկերտս յուսումն և հոգարտս զոյ:

Պանգիւն բախիւն հասեալ զեղազանամ քեզ ճոխացեալ.
Քարայական պայքար պարսի իւրատական աճադարեալ.
Ի հուսկիցն ի բաց քեցեալ քեզ շահանամ շահատակեալ.
Պերապանմ միտ մակառեալ սաանաւոր սոստացեալ.
Որոնեմ որցեալ կերտեալ ճեմարանիս կադեմեալ.
Քախարար Ատտիկեցի Ելլազացոյ վարժապետեալ.
Իսկ թէ յայսմէ ոչ պատկառեալ կամ յարհաւրացն զարհուրեալ.
Համարեա զու զքեզ քեցեալ, ձաղեալ, ձեծեալ, ի բաց վարեալ.
Եղկելի, տատանական, ծոյլ, մեղկառէր, վատ, շամոքեալ.
Ղեկավար գէթ համարեալ ի կռակաց ոչ զահանդեալ.
Պետարաս զադարկայած, տղաշնորհաց բախտի հասեալ.
Աղոտկեալ ստարանական մակացութեանցն ոչ կարօտեալ:

Հիմ ինձ յայտոսիկ ոչ զփութարել, որ աշտպխում ոչ հասեալք աշհետից և մակացութեանց դիւտի, մինչ զի զկարծի և զվճիտ կոպեալ քանս, զանգէզ և անգծական, հոյժ խոշոր կերտացուցանեմք սակս յսոդացի. զի մի զլոյրժոտ և իմաւակեալ ողորկատեսիլ տղակատարազ, որ զօրէն բակոնացի

վիմացն սահեալք լպրծին փայտառկան և լինիցին զմեալ
իրրու զխաղքն անդամարեկ։ Ասան ուրոյ զխառնաս զոտանա-
ւորս սկսայ կատարել, սուղ սատարելով պարառական ի Հո-
մերովնին անխաղժառէր և հեղգից մեղկեալ մանկանց, որպէս
զգովաւանականն վեհիդ իմոյ սեփական վեառիդ վահրամայ։

Զ Զ.

Առ հեղգս սմանալ յաշակերտացն, որք ուսանին զիմաստասիրութիւնս։

Արգուդ փանար ծրգեալ ծեքեալ անհոյժ ոգեալ յառեալ,
Իրազեկ խանտեալ մանծրեալ յարազինեալ իսկոյն յանրեալ,
Սանջուկ մանչոն ճահճեալ զամեկեալ ըմբահեալ,
Դիւրադատ պատենեալ անուանափար պարայածեալ,
Որջասոյղ և զրուանոյ ծեքեալ նսծեալ ապազանեալ
Փինատ թեքըս փքացեալ ապա զինիւ բաց ստացեալ,
Հիկէն գոյս կոյր կոզանեալ թափառական կոկոզացեալ,
Ամալի բաղադրեալ առ վիրական ի գուր խոնջեալ,
Անխորասոյղ արգոր կարծեալ արտօրինեալ բարուրեալ,
Անդրուատ գրուակ բոսոր անիրապէս ըմբոշխորեալ,
Անճոռնի տիպ զիմառեալ ապամաման լաւից եղեալ,
Ընկրկեալ թոպեալ թրմեալ խողեալ ի յայտ տրամակայեալ,
Բոսորագոյն հաշմեալ չույածական արտալածեալ,
Իւզագործ կիւտ կածնական յուգեալ խուգեալ և խողխողեալ,
Անհեթեթ վիթխարացեալ հրազիմացոյ զաղափարեալ,
Մեղգեա մախիդ զսփեալ միտեալ յարդեալ արատունեալ։

Առ հեղգս յուսումն իմաստից:

Գամաղտական զեղանամ շոհացեալ՝ քեզ յայդմ պատահեալ տառի, տարակոյս տատանական տրոհել զտարբեղունն կասկածանս՝ տորրանելով վեհագոյն իմն ածեալ, լր-պըրծական փայտութեան անկառուցական վաղից ան-սխիթեցք:

Բաքովական աջառութեամբ փարագրական պուեսեալ տա-րակացուցանեմ, զի տարփասցիս տարախոհ, քանզի տրամադատական իմ տախտակ տողորեալ վարժ խուղ-ման անխոհի, քանզի կոպանեալ ծխողնի:

Իսկապէս իրածել և իրողնարար ժառել՝ ժամարունակ զաւ-շտաէ, զի զեղչեալ զեանդի և ափու եկն քեզ եկեակիէն, սակալն ոչ կանկնեսցիս. հարազատ ըստխողզ երբեմն մեզ պատահեալ՝ որոհեա սուգ:

Գողրումական զոհաւրէն, ըստ որում ոգէ Հոմերոս ի գէ-ման ճեմարանի, ճմգճելով ճոխ առացեալ ճաճանշաւէտ, այլ մեզ մական իմրիականն մունչ ել, քեզ տմախիզ:

Ոյնք ստանձնեալ ողջախոհիմ ուղփագունեալ, պատ առեցեալ յեւադէն ըստամագութեան քո ըստարւումն ցնցեցից փազպիական:

Բախճանակ եղանիմ փաստողիդ՝ թէրէք զթրողակու-թիւն տրոհիցեա՝ ենթադրեցից վճտական արգոյր, յար-բունս զքեզ ձգեալ և համողեալ ի հունկիցն կար-ծիցդ:

Մատիւր դու առ մակադրութիւնս անմոմոզական, միտելով
մագոյն և զմականկեալ բրաք առ մարդ, յորում յու-
զում յար արհուն:

Աժխորեալ արտասանեմ զգատարկակեաց զիր յանգականդ,
զի զոփեսցէ թառ աւրինոզ թինոսեանդ Ներդիմեա
զժառեալս:

Գեատրաս դրէ իցես խորթարար եռանկիւնեայ աղահատեալ
կառաշմամբ. հիկէն գեատրաս հաղտեալ ըմբարհակեալ
կոկոզանս, սակայն ոչ մակթեխս ապուսեալ միայն ա-
նհիւնիցն ծաւաբման:

Իրազեկ զինէն ծանեայ, զի լիցիս ի բաշ ի կարծրակուռ ա-
ռասութեան իբր ի թնառէ և ի կէս դակոնդակէ վա-
րատեալ անհպելի համրդես կարծեցեալ:

Ստորոգեալ բեզ զքողոստիկոսեան փարնակապէս ողեցից. ոչ
իբրու տարբեղուն, այլ տրամակոչ փատ ողանալ և
շորթել ի ներկայից մակաջութիւնս ներում նպաստ
եղելոյ առ ի մէնջ առողատցիւ:

Տարփիմք ցանդ տածել և պատըզբայել և բուծել, զի բաղա-
ծեալ բեկտեսցին բակտերեալ զլեզուն զնդակին
ի ստաղին:

Ռատնագոյն յայսմ եռափա ախորժիմ տիտանիլ դասսիմալ
յաքաքրութեան յարատեանալ և ընձեռել ներձրարար
նեցուկ զկրթմունս և ոչ ծասքիմ մախելով, զի մի մախ
եղեալ և ծիւրեալ մեղկիցիս:

Ողիմպիական մրցանակ ուղղակիաւք զի ուսճասցիս. ելոյդ
ի նիշդ անորական տոգորից տենչամ քեզ տրամակա-
յեալ փարթար զաարբումն. շաշապատեալ շաղաշարտի
տրամաբանիցես տերէկովկացի զկացարդական տիւռ-

սենական օտարավրէղ կորրսնիցն Արամական բազ-
նին զխկութեան. սղեն մեզ սենոադոյն, զի ծանեայց
եթէ սուղ փազփեալ քոյ, փանաքիմաց փարաւարթեալ
զոս զփատա քո վիպատանութեան:

Ախրայի սաթերովդ վերլուծական 'ուզփաճեմ զգուշացուցից
քեզ չու ի քարզոնսական նպատ, զի մի մախիզ մնաս-
ցէ մթերեալ մեհենջանք ձանձել աստուտ. Ռիստիանէ
ներ առողեալ շափրազազգեաց բառացի մի համբակաց
փարաքեան այս խակազոյն ազոխիցն անտիոցն տրա-
մանական տաղստութեան ազմասոյդ անվարժիցն վար-
կեալ աղայական տատանումն ախտանեաց մանկասպա-
նիցն տիրական տառի որակք տարածամիցն և մրցու-
մքն ստորաստութեան հոլովիցն անտիճել անվարժիցն և
տաղականալ ազխաացն և զանգաղականն ծուլաց:

Զ Ը

Անցք ստուերի է փառք մարգոյ,
Հոլովի յար սրպէս անուոյ,
Տարբերի նման հոգմոյ,
Մինչ անկցի ի գուր ազմոյ:

Մարգոյ աւարք սրպէս խառոյ,
Եւ փառք նարուն նման ծաղկոյ,
Տամաքի խոտն ի խիտ տապոյ,
Թափի ծաղիկն ի սուտ պատուոյ:

Մարգն է զէտ ծառ, կեանքն է տրատ,
Ման առ արմին եղեալ հաւատատ:

Օր մի ատնէ զնա կենատ,
Տանի յատեան վեհին ի դատ:

Մարդն է գերի մահուն չարի,
Թէն իցէ Սամփոն աբի,
Շրջաբերէ որպէս ջորի
Աղալ գերկանս ի յագորի:

Ի Դալիլայ շար պոռնկէն
Սարսղ մարմնոյ հեշտութենէն
Եօթնեակ գիտոյ զօրութենէն
Զրկի մեղօք, լինի անզէն:

Է գարշահոտ շար գիծութիւն,
Քսակ աղբոյ և նանրութիւն,
Թէն մարմնով իցէ արթուն,
Հոգւովն ի մեղս է միշտ ի քուն:

Հետք արծուոյ ոչ ճանաչին,
Երբ ի յօդդ թևօք թռչին,
Եւ ոչ նաւուց շաւիղք յայտնին,
Նոյնպէս իմա զկեանս մարդկային:

Փառքն է անիւ հոլովական
Միշտ վարուվեր տարրերական,
Բաղդն է նման կոյր աղջկան,
Տայ զպատին անդանաղան:

Կայսրն Զենոն յորժամ լուաւ,
Թէ ի մարտի զօրք իւր պարտեաւ,
Ասաց թէ մարդն որքան և լաւ
Թէ խաղալիկ տեառն բնաւ:

Կեանքն մարդոյ իրրու երազ
Զտեսանօղն ատնէ անազ,

Ոչ տայ յագուրդ թէն նուազ,
Այլ սորի միշտ իբրու աւազ:

Զէտ պղպջակ է փառք մարդոյ,
Շուտ շիջանի դիպմամբ հոգմոյ,
Կամ փքով լի նման աղոյ
Ասղան ծակիւ պայթեցելոյ:

Որ հետեի փառաց մարմնոյ,
Նա ընթանայ զհետ հոգմոյ,
Կամ օրպէս խոզ ի մէջ աղմոյ
Հրճուի նորին ի դարչ հոտոյ:

Շիթ բերանոյ է կեան մարդոյ,
Եւ կամ կաթիլ մի ի դուլոյ,
Մէտ նժարից մի ի կշռոյ,
Որ վերջին մասն է չափոյ:

Կամ օրպէս ցօղ տաւօտեան
Քարշի ծագմամբ արեգական
Կամ ջուր գետոյ շուտ անցական
Եւ ջուր ծովու յորդ ծփական:

Սարդի ոտայն է կեան մարդկան,
Որ թէ գիպի օդ մահական
Եւ կամ գետուն ինչ ճանճական
Թզի շուտով ծռենական:

Է ձու քարբի ըստ կրեման,
Բայց միջի ջուրն է թռնական,
Յորմէ կիտայ օձ իժական,
Թայթել խելոյն մահ տայ դաժան:

Մարդոյ կեանքն է գիւրանց մրրիկ
Ներհակ բախմամբ գէտ փոթորիկ

Վայրկեան ժամու տեւէ փոքրիկ,
Անյայտ լինի յետ աշտոբիկ:

Յայամիկ կիտոջ, յոր ջանալի
Զյաւթանականն ստանալի,
Որոյ երկն է թէպէտ լալի,
Բայց վայելումն յոյժ բերկրալի:

Գործով բարեաց սերմանելի,
Զուրբ արտասուաց ստոգելի,
Վերնոյն շնորհօք հուրբ տաժելի
Զարդին պաղոց յառաջ բերլի:

Հաւատն է հիմն այսորիկ տան,
Յոյսն նեցուկ սին ամրական,
Սէրն առաստաղ ծածկողական,
Վայելքն է մէջ ուրախական:

Առնեմութիւն շրջապարիսպ
Յամէն դիմաց առնէ զզիսպ,
Արդարութիւնն հուսաբորդ,
Ողջախոհ կեանն աւել մաքրօղ:

Ազօթքն է այս տան բանալի,
Պահքն է ամբոց անմատչելի,
Ողորմութիւնն է մատան լի,
Շտեմարան ցորենալի:

Մկրտութիւնն է մաքրարան
Ազտից մեղաց ջնջողական,
Դրոշմն օծումն անուշական
Պարզե հողւոյն աստուածական:

Պատարալն է իրախնանական,
Որ է ընթրիս արքայական,

Ոյր կերակուրն անուշական,
Մարմին արիւնն է տեսնական:

Ներ յայսմիկ տան դատ և իշխան
Քահանայից կարգ պետական,
Իսկ տանուտէր և տիկին տան
Սուրբ պսակն է ամուսնական:

Իսկ թէ ի գործ տնտեսական
Լինիցի ինչ սխալական,
Ապաշխարանքն արդիւնական
Բուարարումն քաւական:

Վ Ե Ր Ջ

ԾԱՆՕԹՈՒԹՅՆՆԵՐ

1. ՄԱԿԻՍՏՐՈՍԻ ԹՂԹԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ.

Այս առաջին տնդամեն է, որ Գ. Մազիստրոսի թղթերի լիակատար ժողովածուն լոյս է տեսնում իւր ամբողջութեամբ:

Սակայն նոցանից մի քանիսն արդէն վաղուց լոյս տեսած են առանձին առանձին զանազան հրատարակութիւնների մէջ:

Այսպէս՝ Մսեր Մսերեան 1860 թուին հրատարակել է իւր Ճաքագի մէջ վեց թուղթ, որոնք են ԺԹ, ԾԸ, ԾԹ, ԿԸ, ՀԴ և ՀԵ Մէրաիշ էմին 1861 թուին հրատարակեց ԶԳ, ԶԵ, ԶԶ և ԶԷ թղթերը: 1868ին Վենետիկու Միսիթարեաններն հրատարակեցին «Տաղատացութիւնը Գրիգորի Մազիստրոսի» գրքոյի, որի մէջ կան թէ ԶԳ, ԶԵ և ԶԶ և թէ նաեւ Թ թուղթը: 1892 թուին գօրծ. Վահր, Թորգոմեան հրատարակեց Վիէնայի Հանդէս Ամսօրեայի մէջ «ի գրոց Գրիգորի Մազիստրոսի» ԽԸ թուղթը, որն և առիթ տուեց բազմահրժուա Նորայր Բիւզանդին՝ լոյս հանել 1900 թուին ԽԷ թուղթն և մի օրամիտ ու շահեկան ուսումնասիրութիւն ԶԷ թղթի բացատրութեան վերայ Փարիզու Բանասէրի Բ հատորի մէջ: Ի վերջոյ 1904 թուին Հանդէս Հայագիտութեան կոչուած հրատարակութեան Բ հատորում լոյս տեսան Եզնիկ Գեանջեցեանի խմբագրութեամբ Գ. Մազիստրոսի երկու թղթերն այն է Ե և Հ մանրամասն բաղդատութեամբ գրչեայ օրինակների հետ: Ըստ այսմ Գ. Մազիստրոսի թղթերից 15 արդէն տարգրութեամբ մատչելի և

1. Всеобщая История Варягов Великого, переводъ П. Финна, Москва 1861, Прил. III, стр. 205—210.

2. Բանասէր Հանդէս, հատոր Բ, Պարիս 1900, էր. 119—140.

3. Հանդէս Հայագիտութեան, Բերլին 1904, Բ Հատ. էր. 75—80 և 234—263:

դած են բանասէրներին: Անկախ այդ հանգամանքից Մագիստրոսի թղթերի բովանդակութեանը ծանօթ լինելուն մեծապէս նպաստել են նախ՝ Վ. Լանգլօս,¹ որ 1869 թուին տուեց մի ամփոփ նկարագիր Մագիստրոսի կեանքի և երկերի մասին, և երկրորդ՝ Վիլհելմայի Մխիթարեանների հրատարակած կրկնակի ցուցակները: Առաջինն է 1892ին լոյս տեսած «Յուցակ հայերէն ձեռագրաց արքունի մատենադարանին ի Միւնխէն, Հ. Գր. վ. Գալամքարեանի», այդտեղ 11—14 երեսների մէջ նշանակուած է Գր. Մագիստրոսի թղթերի ցանկը: Երկրորդն է Հ. Յակ. վ. Տաշեանի կազմած «Յուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիլհելմ» որ լոյս տեսաւ 1895 թուին: Այդտեղ Հ. Տաշեան տալիս է մեզ 147—162 երեսների մէջ թէ ցանկն և թէ քաղուածքները Մագիստրոսի թղթերի և նոցանից շատերին վերաբերեալ կարեւոր տեղեկութիւնները: Ի վերջոյ Գր. Մագիստրոսի թղթերից ինչ ինչ քաղուածներ, թարգմանութիւն և քաջատրութիւններ հաղորդում են մեզ Հ. Գար. վ. Զարբանալեան,² պրօֆէսորներ՝ Գր. Սարաթեան³ և Նիկ. Մառ՝ և Կար. սարկաւադ Տէր Մկրտչեան:⁴ Աւելի վաղ՝ հատուածներ հաղորդել են նաև Զամչեան⁵ և Վ. Լանգլօս:⁶

1. Journ. Asiatique, Paris 1869 sér. VI, t. 14. p. 5—64.

2. Հայկական հին դպր. պատմ., Վենետ. 1897, էր. 572—586.

3. „Fragmente iranischer Sagen bei Grigor Magistros“ W. Z. H. M. 1896, II.

4. Сборники Причты Виражия, ч. I, СПб. 1899, էր. 434, 519 և այլն.

5. Die Paulikianer, Leipzig 1893, էր. 136—153.

6. Պատմութիւն Հայոց, Բ. Հատ., էր. 940—942.

7. „Collection des historiens anciens et modernes de l' Arménie“ I. 403.

2. ՄԵՐ ԲՆԱԳԻՐԸ.

Թէպէտեւ, ինչպէս տեսանք, Գ. Մագիստրոսի թղթերի գրեթէ վեցերորդ մասն արդէն հրատարակուած է, մասամբ նաեւ ուսումնասիրուած, նոցա մասին ճշգրիտ դադափար տալիս է միմիայն նոցա լիակատար ժողովածուն, որ առաջին անգամ ահա լոյս է տեսնում:

Բնագիրը նախապէս ընդօրինակուած է հանդուցեալ բանասէր Կարապետ Եղեանի ձեռագրից 1886 թուին Ս. Պետերբուրգում: Նորա ասելով իւր օրինակն առնուած է Միւնխէնի արքունի մատենադարանի ձեռագրից և բաղդատուած է Մկրտիչ Էմինի օրինակի հետ:

Ժամանակի ընթացքում ծանօթանալով Մայր Աթոռի մատենադարանի ձեռագրերի հետ, մենք եկանք այն կարծիքին, որ Եղեանի օրինակը պակասաւոր է, ուստի 1888 թուին մեր բնագիրը փոփոխեցինք, յարմարեցնելով Մայր Աթոռի մատենադարանի թ. 92 ձեռագրին, որը մեզ նախընտրելի երևեցաւ:

Վերակազմելով մեր բնագիրը, մենք միևնոյն ժամանակ օգտուեցանք Մայր Աթոռի մատենադարանի երկու այլ ձեռագրերից, որոնք են թ. 1880 և թ. 58. այսպիսով մեր բնագիրը կազմուած է չորս գրչեայ օրինակների համեմատութեամբ:

Թ. 92 ձեռագիրն (ըստ Կարինեան ցուցակի թ. 87—1) «Աստուածաբանութիւն Գրիգորի Նազիանզու» գիրքն է, գրուած է 1696 թուին Կ. Պօլսում այնտեղի պատրիարք Եփրեմ վարդապետի համար և բովանդակում է իւր մէջ Գր. Մագիստրոսի թղթերն ու ստանաւորները թուով 90 (Ղ.):

Թ. 1880 ձեռագիրն (ըստ Կար. ցուց. 1838—4) «Դաւթի Սահմանաց» գիրքն է առանց յիշատակարանի, բովանդակում է իւր մէջ Գր. Մագիստրոսի թղթերն ու ստանաւորները և շատ չի տարբերուի նախընթացից:

Թ. 58 ձեռագիրն (ըստ Գէորգեան ցուցակի) գրուած է Սիմէօն կաթողիկոսի ժամանակ 1767 թուին, բովանդակում

է 85 թուղթ և ոտանաւոր: Այս օրինակի բաղդատութիւնները տուին շատ տարբեր ընթերցումներ, որոնք մենք հազորդում ենք ծանօթութիւններէս մէջ առանձին ցանկով, աւելացնելով նոցա վերայ և այն տարբերութիւնները, որ հանել ենք այլ օրինակներէց:

Յատկապէս ոտանաւոր թղթերի համեմատութեան համար մենք օգտուել ենք նաև Մայր Աթոսի մատենադարանի այլ օրինակներէց: Մեր ձեռքի տակ եղել են զանազան ժամանակ բստ Կար. ցուցակի թ. 1601—1, թ. 1837—3, թ. 1787—11, թ. 1770—1, թ. 1846—12, թ. 1853—19 և թ. 1862—5 ձեռագրերը:

Չնայելով այս ամէնին, մենք զարձեալ չենք կարող աւել թէ մեր առաջարկած բնագիրը զերծ է անխուսափելի թերութիւններից, և այս այն պատճառով, որ Գր. Մագիստրոսի թղթերը գրչութեան մէջ շատ աղճատուած լինելով գրայի գծուարութիւններ կան բնագիրը վերականգնելու:

3. ԹՂԹԵՐԻ ԹԻԻՆ ԵՒ ԴԱՍԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Գրչեայ բոլոր օրինակները, որ մենք 1888 թուին մեր բնագիրը կազմելու ժամանակ աչքի առաջ ենք ունեցել, թղթերի թուի նկատմամբ իրարու համաձայն չեն: Երևում է, որ Մագիստրոսի թղթերի նախնական ժողովածուն, որից ապա յառաջ են եկել զանազան գրչեայ օրինակները, մի հատ չէ եղել: Ոմանք նշանակում են Հէ (77), ոմանք Ղ (90) և ոմանք Ձ (80) և այլն: Պատճառն այն է, որ թղթերից մի քանիսն առանձին վերնադիր չունենալով, երևում են նախընթացի հետ միացած իբրև նորա շարունակութիւն: Համեմատութիւնների և ուսումնասիրութեան ճանապարհով մենք հասանք այն կարծիքին, որ Մագիստրոսի թղթերի թիւն է 2է (87): Մեր բնագրի մէջ վերջին 2Ը (88) թիւը կրող ոտանաւորը «Անցք սառւերի է փառք մարդոյ» գետեկել

ենք ոչ իբրեւ թուղթ, այլ իբրեւ մինչ ցայս անձանօթ ֆա-
ցած մի գործ, որը սակայն մեզ կատկածելի է երևում, նա-
յելով ոճի տարբերութեանը: Մեզ գրաւեց խկապէս այն, որ
թ. 58 ձեռագիրը պահել է այդ ստանաւորը Մաղխարոսի
անունով. աշխտեզ եր. 135 և 136 այդ ստանաւորը գտնում
է ՁԳ համարի տակ, որի նախընթաց ՁԲ համարն է «Լուսք
թէ, եկն պատն պաղակ» իսկ հետեւեալ ՁԳ է «Օրհնեալ ես
փայտ կենաց» (տ. Տաղասացութիւնք ԳԲ. Մաղխարոսի եր.
80—88):

Ինչ վերաբերում է թղթերի դասաւորութեանն այդ էլ
գրչագրերի մէջ միակերպ չէ. ճշգրիտ գաղափար կազմելու
համար մենք տալիս ենք այստեղ նոցա համեմատական պատ-
կերը. առաջին օրհնակի մէջ նշանակում ենք մեր բնագրի
թուերը, ապա թ. 92 և թ. 58, ի վերջոյ Միւնխէնի և Վիէն-
նայի օրինակների թուահամարները յայտնի ցուցակներին
համեմատ (տ. Գալստքեաբեան և Տաշեան): Ըստ այսմ հա-
մեմատական պատկերի մէջ Ա— թ. 92, Բ— թ. 58, Գ—Մ և
Դ—Վ օրինակներն են նշանակում:

Ահաւասիկ այդ համեմատական պատկերը:

Գ. ՄԱԴԻՍՏՐՈՍԻ ԹՂԹԵՐԻ ԴԱՍԱԼՈՐՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ.

Բնա- գիր.	Ա.	Բ.	Գ.	Դ.	Բնա- գիր.	Ա.	Բ.	Գ.	Դ.
Ա.	Ը.	Գ.	Դ.	Դ.	Ը.	ՃԹ.	(խը)		ՃԳ.
Բ.	Իբ.	ՃՀ.	ՃԴ.	Իե.	Թ.	Գ.	Ճե.	Ճ.	Ճե.
Գ.	Ի.	Ճե.	Ճե.	Ճե.	Ժ.	խդ.	լԳ.	լԲ.	լԹ.
Դ.	Իա.	ՃԴ.	ՃԴ.	Իդ.	ժԱ.	ՃԹ.	ՃԴ.	ՃԴ.	ՃԴ.
Ե.	Իզ.	Իա.	Ի.	Իթ.	ժԲ.	Ճէ.	Իը.	Իթ.	Ճա.
Զ.	հա.	կա.	կա.	կզ.	ժԳ.	Ճը.	(խը)		Ճբ.
Է.	Իէ.	(լԲ)		(խա)	ժԴ.	հբ.	կա.	կբ.	կէ.

የሰው- ባህር.	ሀ.	ቦ.	ጥ.	ገ.	የሰው- ባህር.	ሀ.	ቦ.	ጥ.	ገ.
ታሪ.	ኣግ.	ካዮ.	ኣግ.	ካዮ.	ከሀ.	ካግ.	ዕግ.	ዕግ.	ዕዮ.
ታደ.	ኣከ.	ካከ.	ካከ.	ኣ.	ከቦ.	ካግ.	ዕግ.	ዕግ.	ዕቦ.
ታረ.	ኣኒ.	ካኒ.	ካኒ.	ኣዮ.	ከጥ.	ኮግ.	ዕቦ.	ዕዮ.	ኮኒ.
ታረ.	ኮዮ.	ኮግ.	ኮዮ.	ከሠ.	ከጥ.	ኮዮ.	ኮከ.	ኮዮ.	ኮግ.
ታቦ.	ኮከ.	ኮ.	ዕቦ.	ኮዮ.	ከከ.	ዕዮ.	ኒ.	ዮ.	ኒ.
ኮ.	ኮቦ.	ኮግ.	ኮግ.	ከዮ.	ከደ.	ካ.	ዕ.	ዕ.	ዕግ.
ኮሀ.	ዕሠ.	ኮዮ.	(ኮግ)	ኮከ.	ከኒ.	ኮዮ.	ኮከ.	ከዮ.	ኮዮ.
ኮቦ.	ካዮ.	ዕዮ.	ዕዮ.	ዕግ.	ከረ.	ካሠ.	ዕሠ.	ዕሠ.	ዕከ.
ኮጥ.	ካከ.	ዕከ.	ዕከ.	ካ.	ከቦ.	ኮዮ.	ከቦ.	ኮሠ.	ኮዮ.
ኮጥ.	ካግ.	ዕግ.	ዕግ.	ካሠ.	ኮ.	ኮ.	ኮከ.	ኮግ.	ከግ.
ኮከ.	ኣ.	ካ.	ካ.	ካከ.	ኮሀ.	ኮዮ.	ኮከ.	ኮከ.	ከግ.
ኮደ.	ዕግ.	ኣሠ.	ኣዮ.	ኣኒ.	ኮቦ.	ከዮ.	ኮኒ.	ኮግ.	ኮከ.
ኮኒ.	ኣግ.	ካግ.	ካግ.	ኣሠ.	ኮጥ.	ከግ.	ኮዮ.	ኮኒ.	ከግ.
ኮረ.	ዕ.	ካቦ.	ኣ.	ኣከ.	ኮጥ.	ከግ.	ኮቦ.	ኮዮ.	(ከግ)
ኮቦ.	ዕሠ.	(ካቦ)		(ዕግ)	ኮከ.	ካኒ.	ዕኒ.	ዕከ.	ካዮ.
ኒ.	ካቦ.	ዕቦ.	ዕቦ.	ካግ.	ኮደ.	ዕግ.	ቦ.	ዕ.	ቦ.
ከሀ.	ኣግ.	ካግ.	ካግ.	ካቦ.	ኮኒ.	ካዮ.	ካከ.	ዕዮ.	ካግ.
ከቦ.	ዕግ.	ኮከ.	ኮግ.	ኮዮ.	ኮረ.	ዕግ.	ዮ.	ቦ.	ዮ.
ከጥ.	ዕግ.	ኮግ.	ኮከ.	ኮኒ.	ኮቦ.	ኮከ.	ኮኒ.	ከቦ.	ኮ.
ከጥ.	ዕከ.	ኮግ.	ኮኒ.	ኮቦ.	ካ.	ዕግ.	ኣግ.	ኣግ.	ኣዮ.
ከከ.	ዕዮ.	ኣ.	ኣሠ.	ኣግ.	ካሀ.	ኮግ.	ዕዮ.	ዕኒ.	ኮግ.
ከደ.	ዕከ.	ኣግ.	ኣግ.	ኣቦ.	ካቦ.	ዕ.	ኮሠ.	ኮግ.	ኮግ.
ከኒ.	ዕግ.	ኣግ.	ኣከ.	ዕ.	ካጥ.	ዕሠ.	ግ.	ኒ.	ግ.
ከረ.	ዕኒ.	ኣከ.	ኣግ.	ዕሠ.	ካጥ.	ዕዮ.	ኮግ.	(ኮግ)	ኮግ.
ከቦ.	ዕቦ.	ኣኒ.	ኣዮ.	ዕግ.	ካከ.	ኣዮ.	ካዮ.	ኣግ.	ኣግ.
ከ.	ኮሠ.	ከግ.	ኮከ.	ኮሠ.	ካደ.	ዕዮ.	ኣግ.	ኣኒ.	ዕዮ.

Բնա- գիր.	Ա.	Բ.	Գ.	Դ.	Բնա- գիր.	Ա.	Բ.	Գ.	Դ.
Կէ.	հ.	ա.	ա.	ա.	ՀԸ.	խգ.	լը.	խ.	խա.
ԿԸ.	դ.	բ.	բ.	բ.	ՀԹ.	լե.	լ.	խթ.	լէ.
ԿԹ.	լգ.	լա.	լ.	լը.	Ձ.	լէ.	լթ.	լա.	ժէ.
Հ.	ժ.	ե.	զ.	ե.	ՁԱ.	լը.	լգ.	լթ.	ժը.
ՀԱ.	խէ.	խբ.	խա.	լ.	ՁԲ.	խդ.	լե.	լէ.	խդ.
ՀԲ.	թ.	դ.	ե.	դ.	ՁԳ.	լթ.	ձէ.	լթ.	ժթ.
ՀԳ.	ծգ.	խէ.	խը.	ծ.	ՁԴ.	հթ.	ձբ.	լգ.	հդ.
ՀԴ.	ժէ.	ժբ.	ժբ.	ժբ.	ՁԵ.	խ.	հթ.	լդ.	խ.
ՀԵ.	ժե.	ժ.	թ.	ժ.	ՁԶ.	թ.	1880	լգ.	
ՀԶ.	ժգ.	ժա.	ժա.	ժա.	ՁԷ.	է.	հբ.	դ.	ժդ.
ՀԷ.	ժբ.	ժգ.	ժգ.	ժգ.	ՁԸ.		ձգ.		

4. ՏԱՐԲԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՒԱԾՆԵՐԻ ՑԱՆԿԸ.

Մեր բնագրի և թ 58 գրչագրի (Բ) բաղդատութեան արդիւնքն է տարբեր ընթերցումների ստուար ցանկը, որ անմիջապէս գնում ենք այստեղ. Մենք աչքի առաջ ենք ունեցել այն շեղումները, որոնք կարեւորութիւն ունին, առանց ուշադրութիւն դարձնելու լոկ գրչի սխալների վերայ, որոնք դադափարողների տղիւտութեան և անուշադրութեան արդիւնք են: Տեղ տեղ աւելացուցել ենք նաև այն տարբերութիւնները, որ հանել ենք այլ օրինակներից: Ցանկը դասաւորուած է բնագրի թղթերի կարգով. առաջին թուանշանն է երեսահամարն, իսկ երկրորդը տողահամարը: Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերի բնագիրը վախճանական կերպով վերականգնելու համար, համոզուած ենք, բուսական չեն միայն մեր յառաջ րե-

րած տարրեր ընթերցումները, քանի որ նախ գիտենք կան
և այլ գրչագիր օրինակներ, որոնց բաղդատութիւնը անդի
ռնեցած չէ, և երկրորդ Վենետիկու մեծ Հայկազեան Բառ-
գիրքն և այլ հրատարակութիւններն ևս տալիս են որոշ չա-
փով տարրեր ընթերցումներ Մագիստրոսի թղթերից: Մա-
կայն մեր առաջարկած բնագիրն և տարրեր ընթերցումնե-
րի ցանկն ինքն ըստ ինքեան հաստատուն կոտաններ են
Մագիստրոսի թղթերի ուսումնասիրութիւնը չարունակելու
համար դէթ բնադրի քննութեան նկատմամբ: Այդքանով առ
աջժմ սահմանափակուած են և մեր ակնկալութիւններն: Ա-
ւելին կուտայ ժամանակի յաջողութիւնը:

Ա.

3—23 ով ամենապլուխ հաւատոցն:

Բ.

4—24 մշտաւորեալ, տպ. մշտաւորեալ 5—3 իւր ի պիտէս,
տպ. եւրիպիդէս, 5—5 հանդանակի, տպ. հանդանակի. 5—13
խրթնից և խաւարչատին. 5—17 փերեքդէս (այլ օր.). 5—25
զԴիմոսթինեան յաթէնս գրի և Ողիսեալ. 6—9 հացանունք
(այլ օր) տպ. հատանունք. 6—23 ըմբերեալ, տպ. մթերեալ
9—24 քարաճնոսական:

Գ.

11—25 չայթութիւն պարսին. 13—6 յերկրին, տպ.
յերկին. 13—7 զի մի երկնի և երկրի անկցի փախու-
ցեալ. 13—9 որք արկանեմ, տպ. որքան կարեմ. 13—14
հասոյց, տպ. հասուցի:

Դ.

13—20 զսիր, տպ. զսիր (այլ օր). 14—20 պատուկէ, տպ. պատուկէ (այլ օր). 14—21 զծովաձին, տպ. զծովաձին (այլ օր). 14—27 իշխանաց, տպ. ի նշանացն. 14—33 յընկողինան. 15—22 յուսակիս, տպ. յուլիս. 15—22 տիցն, տպ. դիցն. 15—22 զտրոցն, տպ. զԱրայն:

Ե.

16—5 իշխանական, տպ. էլիտական. 16—6 յարօրե, տպ. յատօրե. 16—16 ըզձական տենչանաց. 17—2 զգուշացուցանօղ. 17—3 խակամիտական. 17—5 ծորացեալ (այլ օր). 17—21 առքանաղեանն. 17—26 պուտիկոսական. 18—3 հանդիպեալ, տպ. հասեալ. 19—2 զի սաղարթասցին և ծագկեսցին և պաղարեքեսցին և պատուհն կացցէ. 19—6 զամենայն մարդ որ պալեսցէ յաշխարհ. 19—9 մատուցից յիմմէ. 21—5 աբղեօք և թէ երախտիս մատուցանեմ մի և այլ. 19—12 խաղմութեան, տպ. զխմարութեան. 19—33 վրիպէ, տպ. ի վերն է (այլ օր). 20—27 ասացեալ տիմենէ առաւ. 21—6 ծագէ, տպ. ծայգէ:

Զ.

22—20 որ ետն զքեզ. 23—3 նմանակիր, տպ. նմանակի. 23—18 չիբ-երանեկի ես և երիցս երանեկի նա:

Է.

24—2 օգնական, տպ. յօքնական. 24—13 Աերադոս, տպ. Սարեդաս. 24—19 չիբ-վառն ուրումն ախպիւռայ իրկացողի. Բայց զի՞նչ ինձ փոյթ յայտարիկ. 24—21 վատաշուէր. 25—24 և չպիտրիտեայ. 26—4 բնութիւն, տպ. թութի.

Ը.

26—26 մերձենայր, տպ. մերկանայր. 27—3 տենի, տպ. զժնի. 27—5 զխեկումն. տպ. զխեղումն. 27—16 գիտէք, տպ. գտէք. 27—18 հողւոյն, տպ. հնագոյն. 27—28 բնաւ երգել, տպ. բ. երգեալ. 28—15 ամարդութիւն. 28—20 ատլչի... ի դեղատուութեան. 30—9 որք քարկոծէին. տպ. որք կարծէին. 31—7 Սղամ, տպ. Սողոմ. 31—10 դաղանդն, տպ. դաղատն. 31—13 յաղտպս, տպ. յաղգս. 31—19 ֆնայցեն:

Թ.

31—24 պսակս զայս քաղցրութեան. 31—26 մանկանց, տպ. մական. 31—27 նեցուկ, տպ. յեցուկ. 32—3 մանեալ, տպ. մածեալ. 32—6 մեղ առաջնորդ մեծ փրկութեան. 32—7 դարնիդաս արդինեան, 32—8 արամազդեայն. 32—9 եսթիմեայն. 31—11 հովական. 31—15 Քսութրեայ. 31—16 լուսափայլեալ. 31—20 սա զարդարեալ, տպ. ռազարթացեալ. 31—24 չեմ, տպ. զիմ. 31—27 տէրունեան տպ. տէրութեան. 31—31 իմատունսդ, տպ. ի մատունսդ. 33—6 կամիս օրդէն, տպ. կամ ի սարդենի. 33—14 զԴիոմիդեայ. 33—15 գործառնութիւն. 33—16 որք, տպ. ոյնք. 33—17 ըսղմամանկանցն. 33—21 երկամանաւ. 33—22 ձայնաւորաց. 33—30 զի, տպ. մի. 33—31 չիք-հետեւեցի. 34—1 ամենայն ինչ, տպ. այլ ինչ:

Ժ.

35—6 սպիտափռ. 35—14 ի տապալցի այսր հեռաւոր ի տանէն. 35—33 աղանդաց խրատացեալ:

ԺԱ.

38—2 յանդիմանեցուցիչս. 38—9 մատնազրեն, տպ.

մատենագրին. 38—13 «աւանդ որդւոյս... հօրէն» չիք. 38—18 ըստ քոյ հաւուց. 38—21 ամենաբման, տպ. ամենայար նման. 40—12 սոխնչս, տպ. սոխնչս. 40—14 աննախանձորդք. 40—15 և արդ քինասէրքն. 40—17 երկայնաձայնեալ. 40—18 կատարումն. 40—22 մարտիրոսական. 40—30 յւերումն բատեցիս. 40—31 Արուղանմի և կամարեանն, (այլ օր.) և կամ արեանն Արտակայ, 41—1 պալատան. 41—5 տանել, տպ. տեանել. 41—7 սրով, տպ. սրսօք. 41—7 ըսբումուլ. 42—7 Արշակեան. 42—20 Շմոնի. 43—13 դանպիտանն, տպ. դանապատականն. 43—28 Սարբա. 43—30 Թագաւորաց. 44—12 դու, տպ. դաս. 44—14 հեշտացելոցն. 44—23 տեսանելի. 44—28 չիք—որ և անունն գրեալ է ի դրպութիւն կենաց:

Ժ Բ.

45—2 սերիս, տպ. երիս. 45—16 հարաւ, տպ. հաւու. 45—20 յորդորման, տպ. յարգորման. 45—25 ձեռնարել, տպ. ձեռնդել. 45—25 հարակիլով, տպ. հաշակիլով. 45—27 մեր, տպ. ձեր. 46—3 նոյնաճարց, տպ. նախաճարց. 46—8 չիք—փրկութիւն:

Ժ Գ.

47—3 աւձին դաւաճանութիւն. 47—16 զի, տպ. զինչ. 47—17 սորնչանս, տպ. սանրջանս. 47—26 ի կենդանութիւն և ի կատարումն. 47—31 չիք—և ահա:

Ժ Դ.

48—18 չիք—ծփել. 49—11 եռանկունեան, տպ. եռունկնեան. 49—16 ծովու ովկիանու յօլտօղիսէ. 49—19 բնդձեռէ ձիւր շնորհի:

Ժ Ե.

49—22 պւեհեկ, 49—22 առատութիւն. 50—5 քմաճաշակ. 50—16 չի ք—զովացուցիչ. 50—18 ի տխուս կոռինուէ:

Ժ Զ.

50—23 աղէարիացի. 50—24 պուլէմպոնացիան. 50—26 քոզո, տպ. փոզո. 50—27 հաւելն, տպ. հաւելն. 51—2 ճարտարականն. 51—4 վերվարժիկ. 51—7 կրկան. 51—10 հրեշտակաց. 51—14 Թամացւոց կամ ի մոզս ի ածին, (այլ օր.) «կամ ի մոզ սխաժին» «կամիմ ողորմ ածին»:

Ժ Է.

51—19 Պաղումէս. 51—22 զուարացուին. 51—23 սուր լնթացիցն. 51—25 ի պարակ, տպ. ի պարէ. 51—26 պատեհ, տպ. պատահ. 51—26 Թաղթէոսեանն:

Ժ Ը.

52—10 հնարից, տպ. հմայից. 52—14 քառթեամբ, տպ. քննութեամբ. 52—15 կալ, տպ. կամ. 52—29 խոնարհեցուցեալ. 53—4 խորհէին. 54—9 և մերոյն Լուսաւորչի. 55—5 Սահակայ, տպ. Իսահակայ. 55—9 քան, տպ. քանդի. 55—11 աստուածային. 55—23 տիրարար որ տեղեակդ ես. 55—25 յանդիման. 55—26 զբեաց, տպ. կրեաց. 55—30 մաշեալն, տպ. մուշեալն. 56—1 պառակաւի, տպ. պատկառել. 56—2 չի ք—ընդունել. 56—24 Դաւթաւ. 56—25 չի ք—մի:

Ժ Թ.

57—15 ի քսեմդ, տպ. ի քումո. 57—20 մի և, տպ. միթէ. 57—25 տարբերութենէ. 57—26 պատրուակեալ, տպ.

պատուաւալ. 57—26 պատմեալան, տպ. պոէմեալան. 27—28
 առաքարեան, տպ. առաք արեան. 58—1 թուրացեալ, տպ.
 թողացուցեալ. 58—2 պատար, տպ. պոտար. 58—3 ընդ գլով
 արեանեւ. 58—8 դամբանականին. 58—9 լուաւ, տպ. ոչ
 լուաւ. 58—17 կաղախիթս, տպ. կաղախիթս. 58—17 սկւով,
 սկիով, սկւով, տպ. սակաւով. 58—17 սկիով և զև խատար.
 58—20 քեկքեկեալ, տպ. քեկեալ. 58—24 թոյն, տպ. թեոյն.
 58—25 բաթախեալ ի մահո. 58—30 մեծացուցանելոյ. 58
 —34 շամանդատի շառայեալ. 59—6 ի վեհն. 59—12 դուր,
 տպ. սուր. 59—20 եղուղակ. 59—22 զծայս, տպ. զծայրս.
 59—29 սաղտար, տպ. սաղտանք. 59—30 ածից, տպ. անի-
 ծից. 60—1 Ամասեան. 60—3 Արքամ, տպ. Արամ. 60—4
 Արարատեան. 60—5 Աշուշանաւ. 60—5 պառարար. 60—8
 և սիրուն, տպ. սէրուն. 60—10 վարչակ, տպ. վաշեակ. 60
 10 Հակակ, տպ. Հայկեակ. 60—11 Ամպակ. 60—12 ալրէ
 ալրեալան. 60—14 արիութիւն. 60—16 վեհն տամ. 60—19
 Գղաք. 60—24 Հօյ. 60—25 Փայպակ. 60—26 հակայ որդի.
 60—29 բոլորիւ է. 60—29 Կարանակ, Կանակ, տպ. Կանակ.
 60—29 թեկնած էր. 60—30 Փաւսս փաւայի. 60—31 Հակակ
 կամ նման իւր հաւուն. 60—32 Երուան. 61—2 աւերէր, ա-
 ւեր, տպ. աւեակէր. 61—3 Արմող, Արմուտ. 61—5 Բայգամ
 ալր, Բաղամար. 61—5 Բաղամ, որ բաղինն յախտարէրս.
 61—6 վախճանքս, տպ. վախճանեալ. 61—10 Բալխայ, Բա-
 լիայ. 61—10 Արատաղ. 61—26 բարութիւնս. 61—29 շոս-
 հանդաղեալ. 61—29 միգապատ. 61—20 մթին իմն, տպ. մը-
 թին և. 62—2 մեքենայիւ. 62—3 զովքէլէթեանց. 62—7 գե-
 կափարացն. 62—11 եղեաք. 62—16 ընդ մի ու. 62—21
 զծուարարոյժ. 62—24 չիք—սերին. 62—31 շաքալէլ քեզ
 զվազրականն. 62—32 զմանկականս. 62—34 հրդեհեալ
 հեղձուցեալ, տպ. հրդեհ եռացեալ. 63—7 դարդիւնս, տպ.
 դարդեանս. 63—15 պատկանէն. 63—29 Տիրանայ, տպ.
 Տիգրանայ. 63—32 որք, տպ. որքան. 63—32 խօթացելոյն.
 64—1 զգուշացուցեալ:

Ի.

64—7 Համբերդ, տպ. Ամբերդ. 64—8 Մանուկ գ ու լ ու լ
տակով, 64—14 դարգացեալ է. 64—17 իմս, տպ. իմն:

Ի Ա.

65—16 Հարեթեան, Յ ա փ ե թ ե ա ն. 65—17 Մարպե-
տական. 65—24 Մանինեցոյն. 65—25 զերկեր իւրում, 65—
26 արձանեցոյցին. 66—3 չ ի ք «վասն զի ոչ եմք երբէք դա-
դարեալ». 66—6 գ Դիմէսի 66—6 զՓեթմաթի. 66—9 առ-
նական. 66—10 Ուսմպիոսդուրոսի. 66—14 զեկկիտասին. 66—
23 օգնեացէ մեզ, ո զ ջ լ է բ:

Ի Բ.

67—6 Գեղարհո. 67—7 չ ի ք—եղեալ նախնւոյն... ց՝ կար-
ծիա կասկածանաց. 67—10 յարձակումն. 67—11 եղեալ,
տպ. խղեալ. 67—21 չ ի ք—գաղտփարեալ. 67—27 առնելով.
67—28 դուրական, տպ. դարական. 67—34 յարատեղաց.
68—5 և դանձի, տպ. ևս անկի. 68—9 զարբիականն. 68—
11 յաշածու. 68—15 յարատեղագոյն 68—18 և ի սափեալ,
տպ. և խափեալ. 68—22 ի բրեան ուղղակի. 68—32 զեկու-
ցանել, տպ. զկծեցուցանել. 69—8 զաքմատոն, տպ. զպարա-
տն. 69—11 պարտականացն. 69—12 չ ի ք թ. 69—12 զօրէն
տ ա ո ե դ ա ն ց ա ն է թ է և. 69—13 երկիրն. 69—14 չարա-
խօս, տպ. չար արտ:

Ի Գ.

69—26 չխամամորթ, տպ. չիքամորթ. 70—16 մեզ ե լ ո լ
մ ո լ ո լ ի ո ե ա ն ն մ ա ն ա կ ա ն. 70—18 հաղիս հ ա դ 70—19
մեր, տպ. մեր:

Ի Գ.

71—2 բողոք, բաղոք, տպ. բարեք. 71—7 բողոք, 71—18 դժուարատար. 72—3 ասից, տպ. ասիաց. 72—4 ամօք, տպ. ամօք. 72—10 Ի վեցանկիւնիսն. 72—11 անարար:

Ի Ե.

73—9 զհաւատան, տպ. զհայցուածան: 73—12 յաւեալ, տպ. հաւեալ. 73—16 ըստ, տպ. ընդ. 74—8 Ի Զորին կոչեցելոյ. 74—11 մարդկան, տպ. մարտական. 74—12 միւնչ զկնի Ի իմ գայ. 74—12 չիք—Եհաս նմա. 74—13 սիւնիքստական. 74—14 յուզումն. 74—15 Ի մտաց սր և. 74—33 զկաշառ, տպ. զկարկառ. 75—2 բրացեալ, տպ. փքացեալ. 75—3 անբարատ. 75—21 զբութեան, տպ. զպրութեան:

Ի Զ.

76—3 յարացանդ, յարացանք. 76—3 պատասեալ, տպ. պարասեալ:

Ի Է.

76—23 եղբական, տպ. երագական. 76—25 հոլովումն, տպ. յոլովումն. 76—25 զանազանի, զանազանէ. 77—4 ժանդար, տպ. ժանդար. 77—5 սողողո բայիք. 77—9 մերձելոյ, տպ. մերձ ելոյ. 77—12 խաւարաչին:

Ի Ը.

77—23 հարթութեամբ, թեակոխութեամբ. 77—25 ծագեալ, մակ երեակեալ. 77—26 ստորգութեան. 77—27 կոսորակն, ուղեորեալ. 78—1 սուղ ինչ հասեալ. 78—2 առսութեան. 78—23 գայ, տպ. գոյ. 78—26 կլիտոսին, կլիզոսին, կոխտոսին:

Ի Թ.

79—7 Կոխարիս, 79—13 նախնականի, տպ. նախկին.
79—21 Ի Պառնասոյ, 79—22 յազկուզէ, 79—25 Ի Կիտտոսաց,
79—27 զՔսիթութեւ, 80—3 Ի մայր ըստ աբեբ, 80—18
ուզկուզի, 80—22 Գովրացւոց, 80—23 Ասկկարոֆի (3 օր.),
80—27 տիկնեան, 80—28 տալիւածին:

Լ.

81—1 Մանազկերտի, 81—5 ախարից, 81—7 զերեա-
կութիւն, 81—21 Թողացուցանել, 81—28 ոչ է, տպ. ոչ էր,
82—5 զի Ի մերձակայիս, 82—8 քնկալուլ, նոյն և 15, 82—
15 պաղատան, 82—17 պատրկութեան, 82—24 յաղաչեմ,
տպ. յաչաղեմ:

Լ Բ.

84—9 զեղիկ, տպ. զղեկի, 84—11 Աբիւղայ, 84—13
հրաշտոտական, տպ. հրաշ առտական, 84—13 Ափրիկանոս,
84—25 կենդանեացն, 85—4 որ յիսուսէ է, տպ. որք յէէ,
85—25 կափուցեալ, տպ. փակուցեալ, 85—11 հրամանի 85
—13 է ութիւն ի մանայ ըստ հեռմեսեայ, 85—21
պարտ, տպ. պատ, 85—26 զիւրասպատակ, տպ. զիւր առ-
պատակ, 85—28 տափմամբ, 85—34 հիւտոսային, 85—34
բերելով, 86—1 անուանց, 86—2 բռնութեամբ, 86—4 պատ,
տպ. պատ, 86—5 սպիտակ առն, 86—12 զլուսանան:

Լ Գ.

86—16 յԱնկի, 86—20 հիքարար, տպ. հիքար, 86—
20 Թխանայ հերօք, 86—21 առ իս, տպ. առէր, 86—22
մաւրուեզ, 86—22 Ի դաւացի դաւար, 86—24 խնջիւն,
87—1 Ահեան, 87—3 նաւասարդիս, 87—4 եղանց, 87—6 և
զայս առեկն:

Լ Դ.

87—9 Ուլիկն աւլոմպեան ոսկողինար. (այլ օր.) ցուլիկն. 87—13 աւարտել, տպ. աւարել. 87—15 աւարտեալ, տպ. աւարեալ. 87—17 չիք—մնայ. 87—18 փողօք, տպ. փողովք. 87—26 աթենա, տպ. աթեան. 88—1 պոթմիթէս. 88—2 եթէպպացւոցն, (այլ օր.) և ի թրապպացւոցն. 88—4 փութայ հասիկ կուտուռաց. 88—10 խաւարածին, օտարածին, տպ. խաւարտածին. 88—13 եւմենոսի, տպ. և Մենոսի. 88—15 յուսեալ, տպ. յուսացեալ. 88—17 մարացուցեալք, տպ. ամբացուցեալք. 88—19 ի հիւսու. 88—21 արարեալ, տպ. արեալ.

Լ Ե.

88—25 գոլ, տպ. գոշ. 88—28 եռոմանւոյն (3 օր.), այլ օր, եռասանոյն.

Լ Զ.

90—27 յայտնի, տպ. յայտնէ. 90—27 հրասուզիւր, տպ. հրահոս սուզիւր. 90—28 զօրմ ծակէք, տպ. զօր ծածկէք. 90—30 կամ սորա յոլոմպիտսին. 90—33 զառօրքոսին ի պառնասայ. 90—34 պան բաւանդ, տպ. Դարաւանդ. 90—34 կենդուռստան. 91—2 լալով վերին, տպ. կալով լերին. 91—2 Արտավազ. 91—2 Արարատայ. 91—26 հանեն, տպ. հանին.

Լ Է.

92—2 խազմախուան. 92—5 անմեղաց. 92—7 լուսաւորել զմիտս հոգւոյս. 92—16 ի կոպարանի, տպ. ի կապանի. 92—21 քստյանձնէ. 92—24 մարդկան սիրէ երկակի. 93—5 գործն է, տպ. փորձն է. 93—7 նեղութեան. 93—8 ողջ լիք.

ԼԸ.

93—9 Հնձացին տ է լ է տ պ ա Ն ե ա ն. 93—19 ցանկումն տպ. անկումն. 93—23 ի գերագոյականն. 93—24 շամփութութիւն 93—27 յերէս. 94—4 հարանէր, տպ. խարանէր. 94—28 յոժարութիւն:

ԼԹ.

95—6 որբան, տպ. որզան. 95—8 ցտանեալն. 95—9 «որպէս միակ տան երկաթ» (այլ օր.) աներկաթ. 95—12 պղպղուն. 95—16 այդ, տպ. արդ. 95—17 դառասանութեանս. 95—22 կարէ, տպ. կարծէ. 95—27 բնտանեցոյց. 95—27 Գ. չի ք «մերոյ լեզուիս, որպէս միական» մինչև վերջն այն է «ողջ լեր». 96—8 իմանալ մ ա դ թ իւ (այլ օր.) 96—14 փորտեալ (այլ օր.). 96—17 ուղղուն (այլ օր.). 96—18 թլորեակն պաղոյ (այլ օր.):

Կ. եզեանի օրինակն այս ԼԹ. թղթի վերջում «ողջ լեր»-ից յետոյ ունի և այս յաւելումը.

«Զորս են ենթակայի տրամախոհութեան յեղանակս մակացութեան ենթադատութիւն իրաւացի ըստ գոյին վերաբերութիւն, ըստ վերաբերութեան մտածութիւն, և մտածութիւնն ի լուազոյնն»:

Զորս են զրպարտութեան մտածումն: Հարստահարել զովորս կամ որ ընդ իշխանութեամբ ստել պարտապանին բարւոյ, ազանել օրում յաղթէ, կամ տարախոհ կարծիս կասկածանաց: Արդ ա ս ա ն ո Ր ո Յ և մ ք ա յ ա օ Ր ս ա կ ս հ Ր ե շ տ ա կ ի ն ի ք է ն գ Ր պ ա Ր տ ե ա լ. ողջ լեր»:

Բ. այս յաւելումն ունի ՀԲ. թղթի վերջում:

ԼՍ.

96—27 Գանձակեցոյ, տպ. Հնձացոյ. 97—1 արխապագացոյ, (այլ օր.) արխատագացոյ. 97—4 զիմաստաւերն

97—5 մարգարէ, տպ. մատակարարէ. 97—18 բղձա. 97—30 զգեղեցկական. 97—30 զթխովեան. 97—33 յարդարեալ, տպ. յարդարեալ. 97—34 զփերեքզէս. 98—2 Աքեղոս, այլ օր. Աքեղաս:

Խ Ա.

98—18 պատաստուն. 98—21 նորոյ, տպ. նորա. 99—3 և մատուցեալ, տպ. և դմտա ածեալ. 99—15 անաչառաւ, տպ. անաչառու:

Խ Բ.

100—2 որումն, տպ. որում. 101—8 բնաբեցէք (այլ օր.), տպ. խնդրեցէք. 101—11 զորոց (այլ օր.), տպ. զոր ոչ:

Խ Գ.

101—17 Սաթմնէսի, այլ օր. Լխաթմնէսի. 101—28 մարդ, տպ. մարա. 102—3 զգեցուցեալ, տպ. զեկուցեալք. 102—17 քան լոհմ, տպ. քանզի լոհմ. 102—24 մրմանց. 102—27 զխմակալեալ. 102—34 «այժմ այսպիսում յուզեոջ. 103 1 ի բանակէն, տպ. ի բնաբանականէն. 103—8 վարկանիմ:

Խ Դ.

103—27 «անուասիկ առ քեզ առաքեմ»—«անուասիկ առաքէ». 103—27 տարբերական տառ. 103—27 տրամակեալ. 103—28 յաղնուականին. 104—2 Թագաւորին, տպ. Թագաւորական. 104—11 մօնամօխն. 104—13 Մարմաշինուոյ. 104—19 զվէստ. 104—21 չիք—արար. 104—22 «և եմոյժ առի» տպ. և իմոյ ծառայի. 104—24 «Գրիգոր Երանելի այսինքն իմոց». 104—27 չիք «և կամիմ չոգալ առ սուրբ արքայ» տպա Բ. չիթթում է իտաքերի դասաւորութիւնը:

ն Ե.

105—13 դգա, տպ. դա. 105—16 առդալ, 105—23 բաջ
զգջական. 106—6 առասուքն. 106—7 Քոխատորին. 106—7
առորագրութեանց. 106—21 կրթող. 106—22 վարկանէին.
106—25 տրամիքս, տպ. տրամիքս. 106—27 առաքինակա-
նագոյն. 106—29 տենչալի ա ե լ ի տ ի ս ա կ ա ն. 106—30
վերեցելոյ. 106—31 մոլութեան. 106—34 մրցականի. 107—9
Յիսուսի. 107—11 աչօք դատաստանի, տպ. աչօք տեսմանմ:

ն Զ.

108—24 չիք «լաւ համարեան», 109—3 զտեան, տպ.
դատեան. 109—10 հետիւտդ:

ն Է.

109—26 զորհատ, տպ. զորկատ. 110—3 զտերեն, տպ.
բատ իրին. 110—3 յիմարի, տպ. յիրաւի. 110—3 ծածկէ,
տպ. ծածկի. 110—13 ազիտութեան:

Բ. ունի իբրեւ այս թղթի շարունակութիւն տպ. ԶԲ.
«ուրեմ անուն Պենտոկկէս ի Պառնասոս տօնէր Դիոնիսեայ»
և այլն:

ն Ը.

110—27 քնայ, տպ. քոյն. 110—27 անդիտութեան,
տպ. անտիութեան. 111—5 ծանուցելոյ, տպ. ծանուցանելոյ.
111—6 ի միջոյ, տպ. ի միջոցի. 110—21 կրկին, տպ. եր-
կին. 111—26 խելապատիկն. 112—9 առկայարան. 112—15
հասկահիւղալարգալ. 112—23 եպիդմական. 112—29 յա-
շածու. 113—13 ի մ ո յ հատէ անեղական. 113—20 թևախո-
ղեոցիս. 113—30 չիք «գիրքաքանչիւր անդամս». 113—31
ի մ ու մ, տպ. ի միում. 114—24 ի իւրաքանչիւր տին, տպ.
ի խաւարչտին. 114—25 յարեղական. 114—28 «զօր առա-

քելովք երբորդութիւնն». 114—28 Օլումպիսի. 115—4 չիք
«ասեն եթէ յիրաւի լսի սա ուսումնական» 115—20 հեղե-
նական:

Խ Թ.

116—11 օրէնսդրութեան. 116—17 Փաղոս... Եգիպ-
տացւոյ. 116—18 կերպացուցանելով. 116—23 պտղումնանցն.
116—25 զՍոմնոն. 116—26 առն ի պատկանեալ. 116—26
նեքստանէ փոս. 117—5 շեղափոխիչք, զեղափոխիչք. 117—8
իշանական իմն. 117—9 յարեզական. 117—11 կատունեայ.
117—13 և սիրիդայ, այլ օր. և առքիդայ, տպ. ևս և Բեդա.
117—14 Սէմէլայն. 117—15 աբձանական կլուցեալ շան-
դիւք. 117—23 կեալն, տպ. բնակելն. 118—5 նիւթի համո
նոցունց. 120—8 կերպացուցանել կատարեալ. 120—9 կո-
ղին և և բ կ և ա լ:

Մ.

120—20 ըստ նախուստ. 120—21 պանական, տպ. կած-
նական. 120—23 զվաճառական. տպ. զկաճառական. 120—24
և ծայրն. 120—25 չիք «պատճառի նաև մերոցն և մերկոնաց
ածանցական». 120—28 փաղիումն, տպ. փափումն. 121—3
ի հօրակ անգովրացի. 121—5 մաշկեցի. 121—6 ստանձնու-
թեան զանգարդարութեանն. 121—8 ծաբեալ, տպ. ծրա-
բեալ. 121—14 խրոխտացն, տպ. խրոխտն այն. 121—19 հոյք
պայտղացի մնացելոյ. 121—26 անյուստալիս առնելով զմեզ...
121—33 կարմրակերտ. 122—1 բայց դ սե տրբայ:

Ծ Ս.

122—14 Աթենս. 122—15 սաղարթացեալն. 122—16
մեր, տպ. մեզ. 122—19 մերձ առ ծափս. 122—21 սպասըմ-
բակ. 122—23 վրնջադադչեակ. 122—24 զաէմէառ, տպ.
զգէմ էառ. 122—25 տամէտիւ, տպ. պոտմէդիւ. 122—28 հոտք

աղին. 123—1 սյրինքողոս, տպ. պինքողոս. 123—2 պեղոպա-
նոսիւ. 123—8 տչ վստահանալ իշխանդ Կաշիգայս. 123—14
լուր եղև, տպ. լու եղև. 123—15 և նամիոսի. 123—19 որ և
Աթենա. 123—22 չիք—ուր:

Ծ Բ.

123—26 համբայի, տպ. համբակ, 123—28 պէլայոյ
Թեառլացւոյ, պելլղեայ. 124—4 խլլտանայր, տպ. խրտա-
նայր. 124—6 պղպջուկս, տպ. պղպջակ. 124—17 քողեալ,
տպ. փողեալ. 124—20 պոսփիւռուփոնիս. 124—25 առասա-
կանք, տպ. առակականք:

Ծ Գ.

125—1 ձեզ, տպ. ձեր. 125—4 դրադխոհութիւն, տպ.
զրո խոհմութիւն. 125—6 ընդ նուս, տպ. ընդ հաւս. 125
—8 յոքն բեզուն. 125—10 եռասեանան. 125—14 յաղիա-
ցիսն. 125—19 ասէր, տպ. սա էր. 125—20 ընդտարմացուցեալ.
125—21 չու, տպ. լու. 125—21 Դիոնիոսի. 125—23 ի դիսն
կազմեալ:

Ծ Դ.

125—28 դմեզ. 125—29 քանդի ի ճեմարանին, քան
դ'ի ճեմարանէն. 125—29 Սակրատայն. 126—2 գորոսկէս.
126—2 պանպիոսեան, պամպիոսեան. 26—3 Օդիսեայ. 126
—4 գիամիդեայ, այլ օր. պարէզգլամիդայ. 126—4 գաղտ.
126—6 աղա. 126—7 պոխկիւայ. 126—8 մտտիկայ, այլ
օր, մօտիկայ. 126—10 Դիոնիոսեայ. 126—11 աւտիսն, տպ.
առ դիսն. 126—14 ական. 126—21 «և սակս խիժպտոյ որթ
զոր ակնէ», 126—22 տենջացն. 126—28 տաճիկ, տպ. Սա-
ճիկ. 126—28 լուաչ. 126—29 աշխէտ, տպ. աշխէն. 126—30
տիւղեղն, դիւղեղն. 126—31 կոխայր, տպ. խոխայր. 126—
32 Բաաշին. 127—2 քնոյն, ի նուն, տպ. քնուն. 127—4 հո-
լովէր. 127—4 որստակէն:

Ծ Է.

անշխարհք. 137

127—14 ի յորովս. 127—17 գյաւան, ի քաղցր լը-
 127—23 կամի, տպ. կամ. 127—25 ծերութեան տապին էր
 բութեան. 128—2 քաղմոստեալ. 128—5 թոշումնոցա. 138—
 զըջնունս. 128—14 առանցնի պայ, տպ. առանց նր. 139—25
 —20 Ասղկայ, Աստղնկայ. 128—21 ստութեամբ, տպ. արեալ.
 գութեամբ: աս-

Ծ Զ.

128—24 կազ, տպ. կադ. 128—27 բարեոյականին.
 129—7 խտտեալս անպատասխանատուութեամբ. 129—11
 ծերք, տպ. ծիրք. 129—33 քսպարել նիւթոյ. 130—2
 պաթ առի, տպ. պարառի:

Ծ Ը.

130—5 չիք «ի գեղջէ Այլարեւից». 130—17 յաշածա.
 130—20 երեակութեամբ. 131—7 կամի գտանել, տպ. կամ ի
 գտանել. 131—12 գամբարարաց. 131—13 անբաղդատական,
 անբաղատական. 131—14 հիւանդանալն. 131—15 տրամ-
 դատութիւն:

Ծ Ը.

131—17 ք կաթիւանց. 131—18 Դիանխտեայ, Դիանէ-
 տտեայ, Դիանէօիտտեայ. 131—20 արարն, տպ. անարն. 131
 —23 ներ առատութեան ներ առատութեան. 181—24 կենն
 ի դա ի քէ. 131—26 ներատաշտութիւնք. 132—3 Ողոսիանեայ.
 132—4 ճողոպրել. 132—6 աստուցեալ. 132—7 կրճեաց, այլ
 օր. կաճեաց. 132—7 կեոօքն. 132—9 ի դատատաւանն. 132
 10 ճիւմեալք, տպ. ճեմեալք. 132—12 կրէկացի. 132—14
 ճենճերա ի ծակն ի ծակն ի փեթակն. 132—15 այդ, տպ.
 արդ. 132—19 յղոյն, այլ օր. ուղղոյն ուղոյն. 132—19

աղին. 123—1 պրի—22 կոփմամբ, ապ. կափոն մակ. 132—
նոսիւ. 123—8 զն. 132—24 ծառայեալ զծայր ալեաց. 132
լուր եղև, ապ. 132—30 քառանկիւնա ի քունէն. 132—31 կոյծ,
Աթենա. 123₂—32 տրամագրեցաւ. 132—33 զեթնիցն:

Ծ Թ.

133—2 Սափուռ. 133—3 արգիանուէր. 133—12 Սա
թեն, Սարուռ. 133—13 նահանգիս և որդեացն. 133—19
աղանի. ո զ ջ լ ե ր. 133—21 կոշեալ, ապ. կաշեալ. 133—21
կողկոջանոս. 133—22 ի կոյակաց. 133—23 կերհուն, ապ.
ներհուն. 133—24 ի վաղնջուց. 133—25 չ ի ք—գու. 133—25
տարագիր և զեալ ք ո. 133—28 տրամակայեալ. 134—25
տողեալ բազեալ. 134—27 ի քէն, ապ. ի քեղ. 134—29
բառխոհական. 134—32 նաքորան բուժական. 135—1 նը-
պատանաջան, նոթման նակին. 135—2 նաւթան նակին.
135—2 նրնին, ապ. նմին.

«Կէտ կարթիւ» ոտանաւորն Բ. ունի առանձին իրրև
ՁԱ. Թուղթ, իսկ ԾԹ. Թուղթը Բ. ի մէջ վերջանում է 133
երեսի 19 տողի վերայ ողջ լեր խօսքով:

Կ.

135—3 տէլէտէս. 135—4 որակական. 135—5 մեռկա-
կան. 135—5 ի սիւնի զոսականին, ի սիւնքս սականին. 135
—10 կնոջէն, ապ. կոչէն. 135—17 յոյնամանկագոյն. 135—
21 զիզել, ապ. զեզել. 136—4 ողջ լերուք:

Կ Ա.

136—11 խաչակրութեամբ. 136—21 բարեկարգութեան.
137—5 ի սկիտէ, ապ. ի Սկիւթ. 137—5 ի Թերալիտ. 137
—10 հաստային. հիւստսային. 137—11 ծաքառուտ. 137—
12 պատառոտուն բարեկօտին. 137—13 առան, ապ. առա-

սանս. 137—23 իւրաքանչիւրոց, տպ. իւրաքանչիւր ոք. 137—23 իդուեալ, տպ. խշտեալ. 137—26 այսպէս ի քաղցր Լժժոյ. 138—11 մատենագրութեանս. 138—12 թոռապին էր օրերս ձեռ. 138—18 բոկոտնիք. 138—21 տո սոցա. 138—26 սնտոխապատիր 139—7 ի սուրբ զերամս. 139—25 ի վնուկս... ընթատարին գոշում. 40—20 հրաժարեալ. 140—26 արծաղանուստ անկեալ այսլ սնդր. 142—5 առտուծոյն եղիցի, տպ. նոյն եղիցի. 142—6 օձտեալ. 142—15 մարմնաշէն, տպ. Մարմաշէն:

Կ Բ.

143—17 որ փեսայական, տպ. Որփեսական. 143—17 դարթս, տպ. զորթս. 143—19 ողջ լնր, տպ. ոջ լիք:

Կ Գ.

143—26 աստղանութեանցն. 144—5 հոտն ստնարեան. 144—6 զժոխապատ 144—10 դրէ, տպ. գերէ. 145—2 եկեացէ, տպ. եկեացես:

Կ Դ.

145—4 կարնոյ, տպ. կարուց. 145—6 բաւէր, տպ. դաւէտ. 145—14 ծանուցանէր. 145—19 ընտանարար. 145—20 հալուոցն, տպ. հաւատոցն. 145—21 ի ծառակեալ, տպ. ի ծառացեալ:

Կ Ե.

146—18 արիւր, տպ. արին. 146—20 զլիկէսնն. 146—27 քոիոց ամահի. 146—28 դարչախառ..., վաւաշոյան. 147—4 քառեացն քաղումն այլ օր, քոշումն. 147—6 այլ անդրանկաց, տպ. այլանդակաց. 147—8 ողջ լիւրութ:

ԿԶ.

147—11 թագկալօրս. 147—24 մրցմանաց. 148—1
զուարճացիս գ.ս. 148—2 Զնձնի, տպ. Զրձնի. 148—3 հար-
սանցն, տպ. հարանցն. 148—4 վարսիդ, տպ. վարսիւք. 148
—9 հարամք, տպ. հօրանք. 148—18 զիս իմով, տպ. զի սի-
րով:

ԿԷ.

148—22 ի խնորկաց. 148—25 յԱրշականին. 148—29
և փշման, տպ. իջման. 149—2 դ ձ ի բնկալեալ վ ե բ ծ ա-
ն է ա ք. 150—1 ծառայելոյ. 150—32 լուսնաներկ. 151—3
միայն, տպ. միոյն. 152—11 հայեացուք. 152—30 մրցմա-
նաց. 154—5 ուրացութեանց, տպ. թերութեանց. 154—28
Թորոս, Թոթրոս (այլ օր). 157—25 Վաղարդ. 159—21 խու-
ժապօղբդ. 161—5 Պօլիկեանքդ. 163—31 Պարզամովէ:

ԿԸ.

164—10 Թուլայլեցեաց, Թուլայլեցեաց. 164—2
խափել. 164—17 որթք յայդւոյ անպտղացեալ, անպտղա-
ցեացք. 164—18 առնէք յարմատաց ի պարփակեալ բու-
րաստանէ. 164—26 յորում այժմ, յորժամ, տպ. յոր այժմ.
164—27 Թուլայդ ցր աւ ե ալ անուանի. 165—13 բրտանէ, տպ.
յառնէ. 165—15 բուսեալ, տպ. բուսեալ. 165—16 օրինովք.
165—19 խուլ և ու համք. 165—20 զի՛նչ, տպ. ինձ. 165—
20 օրինօքդ անօրէնութեան. 165—24 բոլորն պղծի. 165—25
165—26 հրամայեն, տպ. հրամայեմք. 165—31 թիւնիք օձին.
165—33 գրեալ էք քո. 165—34 ալսոքիւք ծագք. 166—
7 երանեմ, տպ. դաանեմ. 166—11 սրճանուցիչ. 166—13 վե-
րաց. 166—18 զՍմբատ և զօրս մինչև ցեսու էին. 166—19
Լազար. 166—20 քերանով. 169—35 Որպէս իւր աթոռակիցքն

և համախոհքն և ընտրեալքն. 166—26 յայլ ինչ, յայս ինչ.
167—4 նստուցանեմ, 167—9 երկուց և երկից. 167—13 պա-
հասեցէք. 166—18 ի թանթրեկաց. 167—22 Գետրգայ.

Կ թ.

168—8 Մանինեցոց. 168—18 չիք—ի խորհուրդն. 168
—21 ի Մանինեցոց... թոնթրեկեցէք. 170—8 դպ առ զս-
րինաց նորա հրամայեաց:

Ը.

170—26 Արրահամ, Բրրեհիմ. 171—1 յուզման, տպ.
խուզման. 171—4 ի Սխտկանայն. 171—14 դու, տպ. զայր.
171—17 մինչև որ. 173—6 ի արմին, ի դիմին. 173—12 փե-
րեքդէն. 173—19 զիտեալ. 173—20 պալատն. 174—1 կա-
րստեալ. 174—9 հողեղէնք եմք և ոչ մարմիր. 175—20 հո-
ղեցեալ. 176—2 հրահանգիս, տպ. նահանգիս. 176—16 գե-
րութեանց, տպ. գիտութեանց. 176—19 ոչ մարմիր. 176—
34 նահապեան, տպ. հայրապեան. 177—15 յուղումն, տպ.
հոլումն. 178—28 զպետան. 179—6 Ապիզիլնոս... Բիւսոս,
Պիւսոս. 170—14 Տիմէոս. 179—21 Զրազահէզա. 180—4
Պիւսոսին. 180—7 Սիմոնեանց. 180—34 յոչ յղելին. 181
—23 կարմուճ. 181—25 յողնութիւն, տպ. յոգտակարութիւն.
181—32 յոգնարար, տպ. յոգնարի. 182—2 ձօնել, տպ.
ձունել. 182—5 Յովմերոց, Յովմերոս, տպ. Հովմերոս. 182—
13 Նեքտաներայ. 182—21 Անտիսթենէս. 182—32 Սիրով-
դոս. 183—2 արար, տպ. կազմեաց. 183—6 Սիրեայ. 184—
1 մարմրական, տպ. մարմնական. 189—20 զիշխանս, տպ.
զխաշինս. 190—27 հնազանդիր, տպ. հնադիր. 190—29
հայրութիւնք, տպ. ծայրութիւնք. 192—23 զէս մարգարէ,
տպ. շէք մարգարէ. 194—10 մարմիր. 200—18 ազսպարե-
ցէք, տպ. աճապարեցէք. 200—19 րազմազամօթեայ.

Աոյն թղթի մանրամասն բաղդատութիւնը տես Հանդէս
Հայագիտութեան Հատոր Բ, եր. 234—26.

ՀԱ.

201—19 Արրհհիմի. 201—23 խուզեալ. 201—26 պա-
րտութեամբ և գործառն սեթեամբ. 202—1 քարունա-
կեալ. 202—16 յախոնդեացն նամիզայն. 202—17 ի կար-
ծեաց, տպ. ի կարծրից. 202—18 Հաճանչանօր... յատգու-
նիցն. 202—21 ի տրամութիւնս. 203—10 ի շնչեան. 203
—14 խոեցայ, տպ. խրեցեալ. 203—15 չիք «սնդեկարար
վարանեալք... ծպտեալք». 203—27 սրափառումն ի նսէ. 203
—28 գրակունդիկոն. 203—29 մատամբ, տպ. մատիտամբ.
203—29 մեռեղեալ, տպ. մեռ եղեալ. 203—30 պրծօտ, տպ.
չպրծօտ. 203—33 պղպճակս. 204—9 ոստայնակութիւնս.
204—10 անգայթս յանդէն. 204—13 թեմայ փառեացն,
թեմայ փորացն. 204—14 փոլէն նրաքաշիւնքն. 204—18
մատակարարեն, տպ. մակագրեն. 204—21 պատասու, տպ.
Պատնասոյ. 204—34 արդակացի. 205—5 պատառի, տպ.
պատկառի. 205—5 հեր մեռամեծ. 205—20 կոխեալ, տպ.
կոփեալ, այլ օր. կոփեալ. 205—26 անարգ, տպ. անանդ.
205—30 յապեղասթէ. 205—32 աղօրէ. 205—34 զայրարս,
տպ. զայս պարս. 206—18 հեղձափոյձուկ. 206—26 Մսեմեա
և Պիւրվիտօր. 207—17 պատարումն. 207—23 այրատ
յայտնեալ, տպ. արտայայտեալ. 207—34 տարօրոշ. 208—
6 կոչեցեալ

ՀԲ.

208—13 անդ, տպ. անդ. 208—19 դափ ի բերանն լի-
նել. 210—1 ջեռուցանէի, ջեռուցանեն. 210—12 պրկել այն,
տպ. պրկելոց. 210—12 զանձառաբարսն. 210—13 ի դերե
եղեալ, տպ. ի դէտ երկել. 210—16 յամբարտաւանն. 210—19
ի գորբգիցն. 210—22 «գորս ոչ երբէք աղաչեցի և ոչ աղաչեմ»

Հ Գ.

211—14 *հռարար*. 211—17 *սիրեաց*, *ապ. սիրեաց*.
 211—23 *որոնեալ*, *ապ. որոյնեալ*. 212—3 *մակառայաւո-*
րարար, *այլ օր. մակառայաւորեաց*. 212—14 *չիք—քեզ*.
 212—16 *հօ*, *ապ. հօ*. 212—17 *այս*, *ապ. այն*. 212—20
«խարալ սուտակս սպասից». 212—25 *եղեղար*. 212—
 28 *ղմարտիկս*. 212—32 *համբերեցի*. 212—32 *«զի սահմա-*
նալուծ առնես». 212—33 *հազարց և բիւրց*. 213—3 *Հրաչեա-*
լի. 213—4 *Աստի*. 213—8 *զրեալ*, *ապ. զնալ*. 213—9 *մի հաւա-*
տայք. 213—10 *լուիքի*, *ապ. լու եղ*. 213—12 *ողջ լնր*.

Հ Դ.

213—14 *լուղակս*. 213—18 *նեղօտի*. 213—18 *զգոակո-*
նայն. 213—20 *պստտ Բարեկոն*. 213—22 *նօթի*. 213—25
խորակաց, *ապ. խորակաց*. 213—26 *զՊեղզէ Թեառացեաց*.
 213—27 *Լակեղոնացուց*, *Մակեղոնացուց*. 214—3 *ի շամ-*
փուրս. 214—5 *մակեղ ուտելով*. 214—7 *զայ*, *ապ. զիայ*.
 214—9 *մանքագորոյն*. 214—11 *սքսիմեկի*, *և քսամեկի*. 214—
 17 *Պաղմենիդեայ հշան*. 214—21 *Պալեստի*. *Պաղիստի*. 214—
 24 *Լեռնեան*. 214—24 *քնդարձագոյն*. 214—29 *զկրակիրոս*,
զկրակակիրոս.

Հ Ե.

215—6 *մշտախոհաց*. 215—12 *զփարզոս*, *այլ օր. զՅար-*
զոս. 215—12 *զօփանան*. 215—21 *Դաւանոսի*, *Դաոնոս*. 216—
 1 *անդր իսկ կանգնէին*. 216—2 *յախրճայ*. 216—15 *ար-*
տաւորացն, *այլ օր. արտաւարացն*. 216—19 *հանճար*, *ապ.*
հարճ. 216—27 *զսիրելին*. 216—27 *սպիտակարուս*, *այլ օր.*
սպիտակափուս. 216—27 *զականիդ*, *զականակիդ*. 216—29 *եղ-*
զազովան. 217—1 *զամօսեանն*. 217—5 *զիտեցին*. 217—7 *կա-*

տաղեայ. 217—13 Միթիմոս. 217—16 ընդ որ, տպ. դոր.
218—16 ճեճեկեայ. 218—23 առագս, տպ. առոյգս. 218—26
ի ձէնջ, տպ. ի մէնջ. 218—26 զոսկոկոնդ. 218—27 եթիով-
պացի. 218—27 դորակութեան, զորկութեան. 218—27 զի
գեղեցիկս:

ՀԶ.

220—1 սասին, տպ. սասին. 220—1 յԱրմաիր. 220—
6 վարսի, տպ. վարսել. 220—6 զոնփեանն. 220—29 մե-
թեմնացոցն:

ՀԷ.

222—14 յայտնութիւն, տպ. յայտնի. 222—21 հան-
դերձեմք. 222—29 բառացի, տպ. փառացի. 223—4 յե փո-
ղալը տրականն ներդ. 223—6 ի թրակայ. 223—16 գրեալք,
տպ. գտեալք. 223—21 յամանեալ, տպ. յարամանեալ. 224—
21 զօրանակսն, տպ. զդրանակսն:

Այս թուղթն խնայելն նկարագրում է Կ. Պօլսի Ս. Սոփիայ տա-
ճարի շքեղութիւնը: Ա. ձեռագրի մէջ գրիչն իւր կողմից լուսանցքնե-
րում գրել է մի քանի ծանօթութիւններ: Ի թիւս այլոց կան հետեւեալ-
ները. 223—24 «Իսկ զսեղանն» խոսքի բացատրութիւնն այսպէս է. «զսե-
ղանն յամենայն պատուականաց, որպէս ասէ, մարտեալ որպէս զփռի և
չաղեցին և զայլով թափեցին, որ ամենայն իւրք զիւր պայծառութիւն
մէջն ու մաճելլա կու ցուցանէր. գիտեաց պարզ երևի, յոյժամ Ֆաանիք
ասին, տիրապետելով զքաղաքս, և եղև ի նաւ ընդ այլ պայծառ սրբ-
ութեանցն տանել կամեցան ի Վենետիկ. ֆաթուռա եղև մեծ, անկու
ի ծով: 224—3 «զկրկնակս և զնով հանդերձին» խոսքերի դէմ գրում է.
«զպատկերսն ասէ մանր և սրի, որ պարտաւ տեղ մի չկայր և ոսկէգոծը
այնպէս թէ որպէս կենդանւոյն ունէին դճայեցուածն՝ քղունիցն, ջիւղն,
տամարքն, թաթիլիք և րիչփիկ և հանդերձն էնայս որպէս կենդանեաց
վերայ տեսանիւր: 224—8 «բարեալ» խոսքի հանդէպը նշանակում է
այսպէս. «ստանն տաճարին զարժանալի նկարեալ նաղչ, որ ի թուր-
սուէ, աստ և ամպ է, և արշալէնտին հարեալ ի նաղչն, ամպայ նման
ձեանայ, և մէջն տարտազան ցուէր ի հանդերձն մողովոց յամենայն
հանդիսի յայտնի»: 224—11 «զգրանակսն ծածկեալ» խոսքերի հանդէպ
գրած է. «պարտաւ տեղիքն, որ պատկեր չկայր, սարթերով տիպայով

ծածկած: 224—13 առկիբ և բիբեղբ: խօսք: թի հանդէպ կայ. «չուն, պարան, մախարայ, կլապխուն և սրմապար: Է, բնդ քո պանախը և բազմակալ շամաւոր: 224—4 առանարին: քօսքի գիմաց ասուած է. ապահարանն է, որոյ ասանգատուն տսկն: 224—5

Նոյն ձեռագրից են և այն ծանօթութիւնները, որ հաղորդեցինք եր. 91 դժի տակ:

Հ Բ.

225—23 ճոխութեամբ. 226—27 այս արքան. 226—28 ճապիւր. 226—34 տարականաւ տպ, տարրականայ. 227—15 վերջնս նահանջ. 227—15 գլխի տպ. գոր:

Հ Բ.

227—24 «ի քէն խոստաց կշիւ կաթնայ յեռանդեան». 227—26 զանուն թիւ պտտեան. 227—26 զարով. 227—27 հոռոտանեցն. 227—28 Դիւնէսի 228—1 զպէլան. 228—3 զարով. 228—4 չիբ—այն. 228—7 «գմեստմերեանն առնէ». 228—8 հզօրաց, տպ. հազարաց. 228—10 ի ճայթիւն. 228—15 զանգաց. 228—17 տալիակէր. 228—21 հաւատացար, տպ. հաւուցար. 228—21 գիտացես:

Զ.

228—27 Քոհական, Կոհական. 229—1 կուզակութեամբ. 229—5 ի ցնարս, տպ. ի ցնարս. 229—8 Քոհակացն. 229—9 չիբ «ձորակին և յայտպիսի խաղախ ծպտեալ և ի ձերպս». 229—11 հասուցանէր ևս զպարտին. 229—14 Սարեն. 229—14 «զկնի անցեալ ժամանակաց և յազգաց». 229—16 չիբ—«մեռուցանէր զնա և առ նոյն ինքն կզերն». 229—20 Փետափրեայ, ալլ օր. վերափտեայ. 229—21 նա, տպ. ևս. 229—21 Թէոփոմպոսի Դակեդովնացւոց. 229—24 խարնէր, տպ. խորէր. 229—25 զիւտական. 229—25 Փառզմէտի. 229—26 Եթէոփապցւոցն. 229—27 խորագոյն, տպ. հեռագոյն.

229 — 31 յառասպելաբանութիւնս. 229 — 33 խնդրեն,
229 — 31 չիք «ո. դարձուցանէ գհայցուածս բայց
երկոքումբք»:

2 Ա.

230—11 գոր հ լծ. 230—12 արաւդի. 230—14 ըն-
կախոյր. 230—15 խս սղին, տպ. ի ստաղին. 230—17 յան-
կարծակիօրէն. 230—19 պրաւն օթեայ. 230—20 Բիւրոս
Բենտացի. 230—21 Վ' իրիսեայ. 230—27 աղբետիս. 231 4
ունէր, տպ. ունել. 231 — 8 ուրեմն, տպ. ուրումն. 231—13
զԱռադականէ. 230—16 լեզրն, տպ. զեզն. 231—20 զպովի-
կրատեան. 231—25 այլ որ. մութացի. 231—28 զտատրակս,
զուրաաակս. 231—31 ի'իոր, տպ. ի'կոթ. 231—32 գեկնե-
ցեն, տպ. զի գնեսցեն. 232—3 անմականատածական, այլ օր.
232—6 չիք «այլ հ փզաբաղս». 232—27 ձեր, տպ. ձիր.
232—2 սաղմոսին

2 Բ.

233—8 ուրեմն, տպ. ոմն անուն. 233—8 ի պառնաստս.
233—11 յուզման, տպ. յօշման. 233—17 տաեանս, տպ. Ա-
թեանս. 233—21 տրամակայիլ, այլ օր. տրամակալեալ:

2 Գ.

234—1 որդիս. 234—2 չիք—նիկալայ. 234—2 ար-
արտէն, տպ. ալլարար. 234—3 լուարուր, տպ. լուար.
234—3 պակ, տպ. պաղակ. 234—4 Բուլխարաց.
234—6 շէքի շէքեանն, տպ. սէզ գիշերեանն. 234—11 փիղս
արժանի անկաւի. 234—13 մի լարեան, տպ. միլարեան. 234
—16 Արամայ. 234—17 քաղեայր:

27.

235—7 երեքպատիկ, տպ. երկպատիկ. 235—13 առ ի նմանէ, տպ. առանմանէ. 235—21 Ստադիրացւոյն և արիստագոյն:

28.

236—10 պարտաւ. տպ. պարսիւ. 236—11 ի հիւսկից, ի հիւսից. 236—11 շահանտաւ. 236—12 գերատար... մակառեալ. 236—13 եպիկ գիմեալ. 236—15 յարհաւրացդ. 236—18 զեթ... զահնտեալ. 236—19 դեատրու... ապաշնորհ. 236—23 հոծ. 236—24 խմատակեալ, տպ. խմալակեալ. 237—1 զայթական, տպ. փայտական. 237—3 սաղրելով, տպ. սատարելով:

29.

237—7 անյոյծ, տպ. անհոյծ. 237—8 խանդեալ, . յարաշինեալ. 237—9 մանչուկ... ճահեալ, ճաճեալ. 237—9 զակիմեալ, զամիկեալ. 237—9 ընպահակեալ. 237—10 դիւրադարդ, դիւրաթարթ, պար յածեալ. 237—11 հոծեալ... ապագինեալ. 237—12 փինաթեքդ, փինատ փեքդ. փինատ փրթիքդ. 237—12 ապագինե... քացատայեալ. 237—13 գոս, տպ. գոյս. 237—13 կոպանեալ. 237—14 քարազաղրեալ. 237—15 արդսպ. 237—15 արտագիտեալ, արտաբիտեալ, տպ. արտօրինեալ. 237—16 անդրուատտ. 237—16 ընկրեալ, տպ. ըմբոշխորեալ. 237—18 ընկրկեա, տպ. ընկրկեան. 237—19 թմրեալ, թմրրեալ, տպ. թրմեալ. 237—19 թողեալ ի յարդ, խորշեալ ի յայդ, տպ. խողեալ ի յայտ. 237—20 խողեալ, տպ. խուղեալ. 237—20 խողխողեալ, տպ. խոխոջեալ. 237—22 միզգեղ, տպ. մեզգետ. 237—22 ոփեալ, տպ. զոփեալ. 237—22 առատունեալ, տպ. արատունեալ:

238—2 գելանամ, տպ. գեղանամ. 238—2 շահացեալ.
 238—2 յայսմ, տպ. յայդմ. 238—4 կասկածականս. 238—4
 վեներադոյն. 238—5 փառութեան. 238—5 վասից, տպ. վա-
 զից. 238—8 տարախորհ. 238—9 տրամատառան. 238—9
 ախորժ խուզման, տպ. վարժ խուզման. 238—10 կոպանա-
 ցեալ. 238—11 իրնածիէլ, իրնոզնարար, իրնածէլի. 238—15
 գողրումն անգղեհաւրէն, անգոէհօրէն, 238—15 իդիմեման,
 տպ. ի գէման. 238—16 ճոխառուցեալ. 238—17 մակառի
 մրիականն, մակարիմրիականն. 238—18 ոյնքս անցեալ. 238
 —19 բստարուումն. 238—19 ցնցոսեցից. 238—20 փազ-
 բիական. 238—21 փառսիդ, փայսսիդ, տպ. փաստոյիդ. 238
 —21 զբթբողակութիւն, զթբողականութիւն. 238—23 եղեալ,
 տպ. ձգեալ. 239—1 անմոմոշական. 239—2 և զմանկան կեալ,
 տպ. զմակկեալ. 239—2 յորում յուղում. 239—4 դաւարա-
 կակեաց. 239—5 զոփեսցիս. 239—5 թառաւիր երինոդ. 239
 —7 գեաանոս. 239—8 լոմբարհակեալ. 239—9 կողկողանս.
 239—11 առասանութեան. 239—13 զփողոտսիկոսեան փաբ-
 նակէս. 239—14 տրամակոշ փառադանալ, փառզզանալ. 239
 239—14 շորփիլ, տպ. շորթիլ. 239—15 ի ներակից, տպ. ի
 ներկայից. 239—15 մականութիւնս, տպ. մակացութիւնս.
 239—17 պատ ըզ բայել, տպ. պատգրայել. 239—19 ի ստիա-
 դին. 239—20 զխառնիլ տոսսիմալ յաքազրութիւնս. 239—
 21 յար տեանալ. 239—23 մեզկիցիմ. 239—24 ելոյ զինել
 դա՛նորական. 239—27 աիբէ կովկացի. 240—3 փարաւար-
 կեալ. 240—7 մեհնեալճանք. 240—7 Ռեսաւիանէ, Ռեսոփանէ,
 տպ. Ռիսափանէ. 240—8 շափրակազգեաց. 240—9 փարա-
 քինոյս

5. ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԿԻՍՏՐՈՍԻ ԹՂԹԱԿԻՑՆԵՐԸ.

Երկու խումբ կարելի է բաժանել Պահլավանի իշխանի թղթակիցներին: Առաջին խմբի մէջ են յայտնի անձնաւորութիւններ, որոնց անուններն և յիշատակուած են: Երկրորդի մէջ են այն թղթակիցները, որոնց անուններն յիշատակուած չեն և որոնք միմիայն իրենց զիրքով են որոշուած:

Առաջին խմբի թղթակիցներն են՝ Տ. Պետրոս Ա. կաթողիկոս (Ա—Թ). Յովհաննէս արքեպիսկոպոս Սիւնեաց (ԺԱ—ԺԷ). Սարգիս վարդապետ Անոյ (ԺԸ—ԻԱ). Սարգիս վարդապետ Սեանայ (ԻԲ). Սարգիս վարդապետ ո. Կարապետի (ԻԳ—ԻԶ). տէր Գրիգոր և Սանփանոս արքեպիսկոպոս (ԻԷ—ԻԹ). Գրիգոր եպիսկոպոս Մոկաց (Լ—ԼԵ). Գրիգոր Հնձացի տելեախ (ԼԶ—ԼԹ). Սամուէլ վարդապետ Խնաւի (ԽԱ). Սոսթենէս վարդապետ Մարմաշինու (ԽԳ—ԽԴ). Բարսեղ և Եղիսէ (ԽԵ—ԽԶ). Կիրակոս յոյն դպիր (ԽԷ—ԽԸ). Անանիա վարդապետ (ԽԹ—ԾԲ). Դանիէլ երաժիշտ (ԾԳ—ԾԴ). Գէորգ վարդապետ (ԾԵ). Գրիգոր կրօնաւոր Այլաբերցի (ԾԷ). Եփրեմ եպիսկոպոս Բջնայ (ԾԸ). Շապուհ կրօնաւոր (ԾԹ). Սարգիս կառամարտիկ տելեախ (Կ). Գաղիկ Արատեան (Խ). Գաղիկ Աշոտեան (ՀԲ—ՀԳ). Թոռնիկ Մամիկոնեան (ՀԴ—ՀԷ). Վեստ Վահրամ Պահլավանի (ԶԳ—ԶԴ) և Իրրանիմ ամիրայ (Հ—ՀԱ). Ընդամենը 25 թղթակից և 67 թուղթ:

Երկրորդ խմբի թղթակիցներին կարելի է երեք կարգ բաժանել. ա, հաւաքական մարմիններ, որոնց ուղղել է Մաղխարոս իւր թղթերը. այդպիսի թղթեր են ԽԲ, ԿԱ, ԿԲ, ԿԸ և ԿԹ. բ, ծոյլ աշակերտները, որոնց հա խրատներ է տալիս. այդպէս են ԶԵ, ԶԶ և ԶԷ թղթերը. գ, անհատներ, որոնց անուններն յիշատակուած չեն և որոնք սակայն որեւէ առաքինութեամբ կամ պալատականութեամբ առիթ են տուել Մաղխարոսի դրութիւններին. նոցա են վերաբերում Ժ, ԾԶ,

ԿԳ, ԿԴ, ԿԵ, ԿԶ, ԿԷ, ՀԸ, ՀԹ, Զ, ԶԱ և ԶԲ, Ըստ այսմ երկրորդ խմբի թղթակիցներն և թղթերն թիւն է 20:

Բոլոր երկու խմբի թղթակիցներին նախելով, մեր առջև բացւում է մի լայնարձակ շրջան ժԱ. դարու հայ հասարակութեան ընտիր դասակարգի իրեն հետաքրքրող խնդիրներով և իրեն մտաւոր պատկերով թէև դեռ շատ միակողմանի:

Առաջին խմբի թղթակիցների շրջանը դիտելուց յատուց հարկ է դադարար կողմել թէ ինչ են արտայայտում Պահլաւունի իշխանի այն թղթերը, որոնք ուղղուած են երկրորդ խմբի թղթակիցների իւրաքանչիւր կարգին: Այդտեղ մենք տեսնում ենք հետեւեալը:

Եթ թղթով Մագիստրոս վշաակցութիւն է յայտնում Սնատի վանքի միաբաններին Ստմուէլ ձերանու. մահուան առթիւ և հրաւիրում է նոցա իրենց նոր առաջնորդ ընտրելու: Առաւել ուշադրութեան արժանի են ԿԱ և ԿԷ. առաջինը գրուած է 1047 թուից յետոյ Սանահնի միաբանների անունով. այդ թուղթը պատմական նշանակութիւն ունի այն դէպքերի նկատմամբ, որոնք տեղի ունեցան Բաղրատունեաց թագաւորութեան անկման ժամանակ. յայտնի է, որ Յովհաննէս Սմբատ թագաւորը գրով խոստացել էր իւր մահից յետոյ Անույ ժառանգութիւնը թաղնել Բիւզ. կայսեր. Գրիգոր Մագ. այդ յիշատակում է ԿԱ թղթում (եր. 140). յայտնի է և այն, որ ուրիշների հետ միասին Մագիստրոսին ևս վիճակուեցաւ մասնակցել Անույ անկման դէպքերին: Այդ լուսնի համար, անշուշտ, դեռ կենդանութեան ժամանակ նորան մեղադրողներ եղել են. ԿԱ թղթում Մագիստրոս, ի թիւս այլոց, Սանահնի միաբաններին հաղորդում է, որ ինքն ընդհակառակը դատաւանդութեան զոհ է եղել և Գաղիկ Բ. արքայից և նորայիններից հարածանք, բանտ, կապանք և այլ ծանր գրկանքներ է կրել (եր. 13 և 40): Նա վշտացած է, որ այդ հարուածների երեսից ինքն ստիպուած է հեռու մնալ իւր նախնիքների շիրիմներից և միշտ հայրենի հողի կարօտը քաշել:

ԿԷ թուղթը նշանաւոր է Թանգրակեցոց աղանդի նը-

կամամբ. գրուած է, երևի, այն տարիներում, երբ Հայոց կաթողիկոսը, Տ. Պետրոս Ա. գնացած էր Կ. Պոլիս (1051—1054 թ.): Այդ թղթի հետ պէտք է լծորդել նաև ժ, ԿԹ և ԿԷ. վերջինս գրուած է Ասորւոց կաթողիկոսին նոյն ազանդի մասին: Թէ մի էր այդ ժամանակ Ասորւոց կաթողիկոսը, Մազիսարոս յիշում չէ. յայտնի է, որ 1001 թ. Ասորւոց, Յակօբիկների, կաթողիկոսն էր Յովհանն է. Դասրիզդա, որն և երկար մնաց աթոռի վերայ ու հալածանք կրեց Յոյներից, հաւանական է, որ Մազիսարոսի թուղթն ուղղուած է այդ կաթողիկոսին. նորա յաջորդներն են Աթանաս Զ. և Յովհանն ժ. Բարշուշան, սակայն նոցա ժամանակն ընկնում է 1058ին, Մազիսարոսի կեանքի վերջին տարին: *

Ձե 22 և ՁԷ թղթերը յատկապէս նշանակութիւն ունին Հայոց լեզուի բառարանի համար. նորա իրենց մէջ պարունակում են հնացած և վաղուց գործածութեան մէջ չեղած բառեր, որոնք տակաւին հետազօտելի են: Ինչպէս վերեն յիշուեցաւ (եր. 247) Եմբայր Բիւղանդ տուել է ՁԷ թղթի հմտալից բացատրութիւնը, որին կցել է նաև մի փոքրիկ բառարան, որը կարող է նպաստել և ՁԵ և ՁԶ թղթերի լուսարանութեանը: **

Երկրորդ խմբի վերջին թղթերը, բացի ժ և ԿԷ, որոնց մասին արդէն յիշեցինք, մեծ մասով կենցաղական հանգամանքներ են լուսարանում: Կող վարդապետին գրում է աօների նշանակութեան մասին (ՄԶ). մի կրօնաւորի իւր վիշտըն է յայտնում ազդականի մահուան և սպաւորների վի-

*) Թանգրակեցւոց ազանդի ուսումնասիրութեան համար տ. 1) Ձամշ, Պատմ. Բ., 802, 2) Անանիա Նարեկացւոյ Դիրք խոտովանութ., Միտրանի, Վաղարշապատ 1892, 3) Հ. Բ. վ. Սարգիսեանը, Ուսումնասիր., Մանրէա—Պատգիկեան Թանգրակեցիներու ազանդին և Դր. Նարեկացու թուղթը, Վենետ., 1893 և 4) Kar. Ter-Mkrttschian, Die Paulinianer, Leipzig 1893.

**) Միր. Ասոյ, Ժամանակագր. 385.—Չմտ. В. Петр. Суріке. Істор. 159.

***) Բաճասէր, Բ. եր- 119:

ճակի մասին (ԿԳ), Կարախ առաջնորդին (ըստ այլ օրինակի Կարնոյ) իրաւունք է տալիս նրուստդէմ զնալու և խոստանում է նորա յաջորդին խնամք և աջակցութիւն (ԿԴ), Վարազայ վանահօրը գրում է խոզերի պիղծ լինելու մասին (ԿԵ), մի ճգազգեայ կրօնաւորի, որ ծածկուած էր մաղերով «թազկաղարս խոռացելոյդ հերով» թոյլ է տալիս, իւր մօտ դալու. (ԿԶ), բիւզանդական մի պաշտօնեայի գրում է յանձնարարական Փէորդ Եւտափոլի համար (ԿԷ), մի իշխանի գրում է կաթսայի մասին, որը նա խոստացել էր և չէր ուղարկում (ՀԹ), առակաւոր և զուարճալի օրինակներով հրապարակ է հանում մէկի խարէութիւնն և կեղծաւորութիւնը (Զ), միւսի կարծեցեալ գիտնականութիւնը (ԶԱ) և երրորդի սխալ իմաստասիրութիւնը (ԶԲ) և այլն։ Այս ամէնն այնքան հետաքրքիր է, որքան առատ են Գր. Մագիստրոսի մեծ հմտութիւնը փայլեցնող յիշատակութիւններն արեւմտեան (մանաւանդ հելլենական) և արեւելեան առասպելների և աւանդութիւնների, որոնք թէպէտ հակիրճ, բայց քաջ պատկերացնում են Պանլաւունեաց իշխանի գրչի բացառիկ յատկութիւնները։ Առանձնապէս ուսումնասիրելի են ՀԹ, Զ, ԶԱ և ԶԲ թղթերը, Կաթսայի մասին խօսելով Մագիստրոս պէսպէս առասպելական սաներն է յիշում. մի և նոյն նիւթը նորան զրադեցուցել է և ԼԵ թղթում։ Կարծեցեալ գիտնականն առիթ է տալիս նորան զուարճալի առակներ յիշելու։ Ինչպէս և ներկայումս, անշուշտ, ԺԱ, դարումն էլ եղել են մարդիկ, որոնք սգեւա դոլով իրենց գիտնականի տեղ էին դնել տալիս։ Ահա զոցա օրինակներն է, որ պատկերացնում է Պանլաւունի իշխանն, երբ յիշում է իրար յետեւից հետեւեալ օրինակները.

Մէկն, ասում է, կանկիթ թիւն ապրելում կարծեց և տարաւ Թբալիս վաճառելու։ Մէկ ուրիշը մեղքով օձեց չէկ բորեքն և տարաւ Պաղէստին իբրեւ չեալն վաճառելու։ Մի երրորդը բուեր բոնեց և տարաւ Կովկասի ստորոտներում շրջեցնում էր իբրեւ բաղէ։ Իսկ մեր մօտիկներից մէկն, ասում են, Կրաստանի կողմերումը զօրա գաւա և տարաւ Գեղարքունիք ու իբրեւ ծուկ էր հռչակում։

Այս ամէնի միտքն և հեղնութիւնը շատ պարզ է։ Սա-

կայն միևնույն թղթում նա նշանակում է և այն ազրիւրը, թէ որտեղից կարելի է գիտութեան պաշար ունենալ, իհարկէ, դարձեալ այլաբանօրէն յառաջ բերելով այնպիսի հակադրութիւններ, որոնք ժամանակի սովորական ասացումներն բնաւ որութիւն ունին։ Կարելի է, ասում է Մագիստրոս.

«Ի մեղուացն անձադիկս ձմերայնի՝ այցել մեղր», «չօղեաց առանց ճարակելոյ կթել կաթն», «Ի ծովու ասանց նաւուց և անկանից կամ կարթից ըզձառ զուգակս ճաշակել»։

Նա գիտէ, անշուշտ, որ իւր ժամանակի կեղծ գիտնականներն հէնց այնպիսի մարդիկ են, որոնք առանց ուսում առնելու ուսումնական են։ Այդպիսիները Մագիստրոսի հաշկացրով անբնական պատկեր ունին. նոցա կարելի է այնպիսի անուաններ տալ, ինչպէս եթէ «եղջերուաբաղ» բառի օրինակով ասէինք «փղաբաղ, ուղտաբաղ» և այլն (232)։

Երկրորդ խմբի թղթերի մասին այսօրան ծանօթանալուց յետոյ անցնինք առաջին խմբի թղթակիցներին վերեր նշանակուած կարգով։

Ե. Տ. ՊԵՏՐՈՍ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ.

Երիցոր Մագիստրոսի թղթերի բովանդակութիւնը մեզ համար աւելի տարզ կրկնէր, եթէ մեզ հասած լինէին և այն գրութիւնները, որ Պահլաւունեաց իշխանն ստացել է իւր թղթակիցներից։ Որքան մեզ յայտնի է. տակաւին յերեան եկած չեն այդպիսի գրութիւններ։ Դորանով սակայն ամենին չի թուլանում Մագիստրոսի թղթերի նշանակութիւնը. նոցա միջոցով յայտնում են շատ պատմական — բազմաթիւ և կենցաղական — հանգամանքներ, և շատ շատերն էլ լուսաբանում են, երբ մօտիկից ծանօթանում ենք նոցա բովանդակութեանն ու բազդատութեան գնում նոցա տուած տեղեկութիւնները։

Թղթակիցների մէջ առաջին տեղը զբաւում է Տ. Պետրոս Ա., որ ժամանակի կաթողիկոսն էր, ինքը գիտուն և նշանուոր մարդ. Պահլաւունի իշխանը նորա հետ կապուած

էր առանձին իմն սիրով և յարգանքով: Տ. Պետրոս հովուեց 1019—1050 թ. սակայն Մագիստրոսի թղթերից առաջինը գրուած է նորան 1038 թուին: Կաթողիկոսի կեանքի և գործունէութեան մասին մենք տուել ենք մի համառօտ նկարագիր առանձին գրքոյկով դեռ 1897 թ.* այնտեղ յիշուած են և նորան վերաբերեալ աղբիւրները: Մագիստրոսի առ կաթողիկոսն ուղղած թղթերի թիւն է 9. առանձին ուշադրութեան արժանի են է, Ը և Թ:

Է. Թուղթը նշանաւոր է իբրև յայտարար Պահլաւունի իշխանի ջերմ հողատարութեան դէպի իւր աշակերտները, որոնց նա յանձնուած է կաթողիկոսի խնամքին. խօսքն այն երկուսի մասին է, որոնց նա ունի գրած և մի առանձին թուղթ (ԽԵ). գործա են Բարսեղ և Եղիսէ, երկու հարազատ եղբայրներ, որոնք յետոյ եպիսկոպոս ձեռնադրուեցան. նզիսէին մինչև անպամ վիճակուեցաւ Սերաստիոյ առաջնորդական աթոռը. Գրիգոր Մագիստրոս, իւր աշակերտի այսպիսի յառաջադիմութեանն ուրախացած, գրեց նորան իւր ԽԶ, Թուղթը, որ նորա գրչի բնաիր պատուղներից մէկն է, գեղուն, թաթաղուն իշխանի ջերմ զգացմունքներով: Բարսեղ և Եղիսէ ուրիշների հետ միասին ուղևկից եղան կաթողիկոսին մինչև Կ. Պօլիս 1051 թուին. այնտեղ Եղիսէ հայրապետական աթոռին հաւատարիմ նախանձախնդիր եղաւ:**

Մագիստրոսի Ը. թուղթն հանդէս է բերում մի ըմբոստ եպիսկոպոսի, Ներսէս անունով. այդտեղ նա մեծ գայրոյթով է խօսում. փոխանակ բուն իրողութեանը մեզ ծանօթացնելու նա շուայում է բարկութեան յայտարար հայհոյանք, անէծք և յանգիմանութիւն.

«Զխնարդ սկունդն այն առ առիւծ համարձակիւր, և խոխն առ հուր գմերձենալն... և զիշերայած բուն առ արծիւն ի աունջեան մրցի, և շուայտացեալ շունն այն առ տէր իւր մաաչի» եր. 29:

Այսպիսի արտայայտութիւնները, որքան և Պահլաւունի

*) Տ. Պետրոս Ա. Դեռագարձ, Վաղարշապատ:

**) Մատթ. Ուսն. Ժամանակագր. Վաղարշապատ, 103—106:

իշխանի հոգու ազնուութիւնից բղխէին, համապատասխան
չէին սովայն զիրքի մեծութեանն և նորա կրթութեանը.
միւս թղթերի մէջ ևս տեղ տեղ նա չի խնայում այդ ձեւերը,
որոնք թուի թէ ժամանակի սղուն համեմատ չէին:

Թ. թուղթը մի ընծայական ուղերձ է, տաղաչափու-
թեամբ գրուած. նորա հետ միասին Պահլաւունի իշխանն
ուղարկում է կաթողիկոսին երեք խորհրդաւոր ընծաներ՝ մի
խաշանշան դաւադան, մի բաժակ «մանուածոյ ճախարակեալ»
և մի «անօթ իւզոյն սրբութեան»: Մեր էր թէ Հայոց եկե-
ղեցական հասկիւնների շարքում յայտնուէին այդ պատուա-
կան ընծաները: Գրիգոր Մազկաւրսոս իւր այս ընծայականն
յօրինել է, անշուշտ, Գրիգոր Աստուածարանի ճառերից մէ-
կի ազդեցութեան տակ. նա առատաբան յաճախ յիշատակում
է նորա անունն և նորա դրուածքներին ծանօթ լինելն է հ-
րեցնում. «Ոչ ոստ ձիթէնույ պղծակական. Ոչ խթմիական
շոճի. Ոչ խնծսրք գելփիականք խաղալիք» արձագանք են
դուել ընծայականի մէջ*:

Իբրեւ կաթողիկոսի հետ բարեկամական թղթակցութիւն
ունեցող մի ուսումնական Գրիգոր Մազկաւրսոս խօսում է
նորա հետ ժամանակի գիտութեան ամէն ձեւերի վերայ,
յաճախ թուոյրիկ և անցողակի իմաստ լակոնական սճով, եր-
բեմն և ճաղալ ու վերացական: Աստուածաշնչի գիտութեան
մէջ նա այնքան հմուտ է, որ յիշում է անթիւ վկայութիւն-
ներ միշտ դրեթէ բառացի. քաջ ծանօթ է և եկեղեցական ա.
հայրերի գրուածքներին, որոնցից մի քանիսի անունները
ապլիս է, ինչպէս են Գրիգոր Աստուածարան, Գրիգոր Նի-
սացի, Բարսեղ Կեսարացի, Եփրեմ Ասորի և այլն: Իբրեւ իմ
ամիրային (Հ) և Ասորոց կաթողիկոսին (Կէ) գրած թղթե-
րի մէջ նա հանդիսանում է իբրեւ մի հմուտ վարդապետ և
եկեղեցւոյ թէ գիտութեամբ և թէ կրօնական եռանդով: Զնա-
յելով այս ամէնին, Պահլաւունի իշխանը բացառապէս փայ-
լում է Հայոց գրականութեան մէջ իբրեւ աշխարհական

* Հայկ. Թարգմ. նախն. 646:

հեղինակ հեղինական ճաշակով կրթուած առանց կորցնելու սակայն իւր զուտ արեւելցու տիպարը:

Գրէթէ բոլոր իւր թղթերում ամէն ատիթից օգտուած է նա յիշատակելու յունական առասպելներ, յոյն փիլիսոփաների և քերթողների, յաճախ ապլիս է նոցա անուններն, յայտնում է իւր հիացումը, և որ զլիաւորն է, միշտ բարեխառնում է իւր մտքերն հին և նոր կապարանների զազափարներով: Որոշակի ասել թէ իրոնք են նորա գիտութեան աղբիւրները, զուցէ համարձակութիւն լինի. բայտ երևութիւն նորա վերայ մեծ ազդեցութիւն ունեցած են Գրիգոր Աստուածաբանի ճառերի այն մեկնութիւնները, որոնք յայտնի են Նոննոսի* անունով. Ն. Ա. մի շահեկան հետազոտութեամբ** արդէն ապացուցել է, որ Մադիստրոս օգտուած է Նոննոսի հայերէն թարգմանութիւնից: Սակայն հաւանականութիւնից հետո չէ, որ Պահլաւունի իշխանն իւր ձեռքի տակ ունեցած լինի մեզ անձանօթ մնացած աղբիւրներ ևս, և այն էլ յոյն բնագրով, և նոցանից օգտուած լինի անկախ կերպով: Այս խնդրի հետազոտութիւնը մեզ աշտ շատ հետու կըտանի. Բաւականանանք այստեղ միայն մի երկու օրինակ յիշելով: Կաթողիկոսին գրած Բ. թղթի մէջ Մադիստրոս գրում է հետեւեալը.

Քանզի որ այլ ոչ խորհեցի, բայտ ստացելուսն, տրամախոհի ի վերայ Ոլոմպիոսի զնել ըզՄեստոս և յայնր յաբաբարդել զտերևաշարժքն Բիդոն, որպէսզի երկին ճեմարան լիցի նոցա» (եր. 8):

Նոյնը կրկնում է հեղինակն և ԽԸ թղթի մէջ.

«Զոր առաքելով (կարգն առակելով) քերդութիւնքն վասն Ստոսի և Եփիալատոսի, և Զսայ (կարգն զՍայ) ի վերայ Ոլոմպիոսի յօժարեցան զնել և ի վե-

*) *տ. Die Scholien zu fünf Reden der Grgor von Nazaiantz, A. Manandian, Marburg, 1903.*

**) Հանդէս Ամստերդամ, 1904 Մայիս և Յունիս «Նոննոսի Մեկնութիւնք Գր. Աստուածաբանի հինգ ճառից»:

բայ նորա զաերևաշարժն Բիւզոն, որպէսզի երկին ճեմարան եղիցի» (եր. 114):

Միևնոյն հեղինակի գրչի տակ միևնոյն նիւթի վերայ այս երկու հատուածների տարբերութիւնն ակներև է, եթէ ընդունենք, որ առաջինը զաղափարողի տգիտութիւնից է աղաւաղուած, այն ժամանակ կրնայ ընդունել, որ այդ հատուածն առնուած է Սահմանաց գրքից,* որի մէջ կարգում ենք.

«Զորս առակելով քերթութիւնն վասն Ռոսսի և Եփեաղոսի, որք դոսա զլեւոնի վերայ Ռդիւմպոսի յօժարեցան դնել և ի վերայ Ռոսայ գտերևաշարժն Բիւզովն, որպէսզի երկին ճեմարան եղիցի» (եր. 194):

Երկու հատուածներն արդարեւ նման են, բայց նոյնը չեն. որովհետև կարելի է ընդունել, որ Ռոսս աղճատուի սխալ ընթերցանութեամբ և դառնայ Սոսս. բայց ինչպէ՞ս բացատրուի Սևոսս անունը, և այն, որ Մագիստրոսի ա. հատուածի միաքր բոլորովին տարբեր է երկրորդից. եթէ միայն գրչի աղաւաղութեամբ, որ հաւանական է, այն ժամանակ կրնայ կորակացնել, որ Մագիստրոս այդ հատուածն ուղղակի արտադրել է Սահմանաց գրքից: Տեսնինք և մի այլ օրինակ. Մագիստրոս յաճախ յիշում է Հոմերոսի անունը, նա կարող էր անմիջապէս օգտուել նորա զիւցազներգութեան ընագրից, սակայն այն, ինչ որ նորա թղթերից է երևում, այն է ցոյց տալիս թէ նա երկրորդական աղբիւրներ է ունեցել. օրինակի համար տեսնինք թէ ինչպէս է տւանդում նա Հոմերոսի հետեւեալ նշանաւոր հասարդը**.

*) Մատենադր. Նախնեաց, Դաւիթ Անյաղթ, Վենետ., 1833.—Մանդեան Բ. Դաւիթ Անյաղթի խնդիրը, վաղարշապատ, 1904, եր. 85.

**) Պատմ. Աղէքսանդրի, Վենետ., 1842. ԴԳ. 45. Տաշեան Հ. Բ. Վ. Ուսումն. Սաշն.—Կալիսթինայ, Վիէնա, 1892, եր. 29.—Հոմերի յայտնի հասարգի ուսումնասիրութեան համար տես նաև Հ. Ե. Թոմսենի թարգմ. Հոմերոսի եղբականը, Ա. 601. բառացի թարգմանութիւնը բրնազրից այսպէս է.

եւ կապուտակային յօնօքն ակնարկեաց Զրուանեանն.
եւ սքանչելի աստուածային վարքսն շարժեցան յանման
զլիսոյ թագաւորին.

եւ մեծապէս շարժեալ տատանեցաւ Ողբմպոս:

Եթէ Պանխառնի իշխանն յոյն բնագրից կամ մի այլ
աղբիւրից օգտուած չլինէր, այս եռատողի հայերէնը պէտք
է ունենար իւր ձեռքի տակ Աղէքսանդրի պատմութեան հին
թարգմանութեան միջոցով և նորա աղբեցութեամբ արտա-
յայտած լինէր իւր յիշատակութիւնները. բայց այդպէս չէ
եղել. նա մի քանի տեղ այդ եռատողի իմաստը կրկնում է և
գրէթէ միշտ իրարուց տարբեր ձեռով. նա Խ. թղթի մէջ ա-
սում է.

«Թողում զՀամերոսին, որ առ Արիզդաս աստ-
ուածաբանական հանդէս և առ Արամազդ, որ զՈ-
ղիմպոս գրէ շարժիլ ի խիզախել գիւցա-
դանն և յակնարկել յօնիցն» (98):

Իսկ ՀԱ. թղթի մէջ համառօտում է այսպէս.

«Համերոս յԱրամազդայ ակնարկութեւնէն
ասէ զՈղոմպոս տատանեալ» (182):

Զնայելով այս երկուսի գէթ ներքին համաձայնութեա-
նը, ՀԱ. թղթում յանկարծ նոյն նիւթի վերայ այսպէս ենք
կարդում.

«Եւ եթէ ասել քեզ իրրու գծիայն Արամազդայն,
յորմէ և Որմիզդն սերեալ, քանզի ի ոմոտս է Հեր-
մէս (կարգած Համերոս) ակնարկութեամբ տա-
տանել զՂոմպոս» (207):

«Ասաց և կապոյտ յօնիքն ակնարկեաց Կոնտականն.

Իսկ ամբաստան վարդն սարսեցան արքային.

Ի վերայ անման զլիսոյն. և գմեծն զգրեաց զՈղբմպոս:

Միևնոյնն այսպէս է հաղորդում հմուտ Թարգմանիչն Հ. Ա. Բաղ-
րատունի (Իլիահան, Վենետ., 1864, եր. 15):

«Ասաց և ակնարկեաց կապոյտ յօնիքն Զրուանեանն.

Յանման զլիսոյ թագաւորին աստուածեղէն շարժեցան վարդ.

Եւ գմեծն տատանեալ զգրեցոյց զՈղբմպոս:

Տարբերութիւններն ակնհերե են և ապացուցանում են, որ Մազիստրոս անկախ է վարդապետի և հետևած չէ միայն մի ազգիւրի:

Կրկնութիւններից խուսափելու համար այստեղ հարկ է միանգամից յայտնել, որ Մազիստրոսի ձեռքի տակ եղած ազգիւրների և օտար անունների հետազոտութիւնն առժամանակ կարելի չէ լիովին կատարել, մինչև որ վերջնականապէս չլերականացնուի նորա թղթերի քննարկը, որն, ինչպէս առիթ ունեցանք իւր տեղում յայտնելու, բաւական ազաւարդում է:

7. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

Մազիստրոսի երկրորդ թղթակիցը նոյնպէս պատմական անձնաւորութիւններից մէկն է. նա համարոււմ է Տ. Սարգիս Ա. կաթողիկոսի ազգականը.* Սիւնեաց աթոռը բաւական ժամանակ բաժանուած էր միութիւնից հայոց հայրապետական աթոռի հետ. 1006 թ. երբ այդ աթոռը թափուր մնաց, Յովհաննէսը նորոտեցաւ իրենց առաջնորդ և ուղարկուեցաւ Անի, որ կաթողիկոսը նորան ձեռնադրէ. Սարգիս Ա. հաստատեց այդ քնտրութիւնն և ձեռնադրութիւնից յետոյ նոյն տարին հայրապետական կոնդակով վերադարձուց Յովհաննէսին իւր վիճակը. այն ժամանակից հովուեց նա իւր հօտը մօտ 50 տարի և վախճանեցաւ 1056 թ.: Նորա առաջնորդութիւնը Սիւնեաց համար այն նշանակութիւնն ունեցաւ, որ նա վիճակի նախկին կարգերը վերականգնեց և գծաւում ու բաժանուած մասերը վերստին միաբանեց մի դաւադանի տակ, կամ ինչպէս Օրպէլիանն է արտայայտում «գարձոյց անդրէն և հնազանդեցոյց ինքեան և հերքեալ հաւլած և այց զօտար և զգոյլաց և ալ հովիւան», ի հարկէ, իշխանների աջակցութեամբ. նորա յիշատակներն են մի ու

*) Սա. Օրպէլիան, Պատմ. Տանն Սիւնեացի, Մոսկով, զլ Մե և ՄԶ,

նշան, որ նախքան եկեղեցուն 1017 թ. և Տաթևու վանքի գաւթը, որ շինեց 1047 թ. ինչպէս յայտնում են արձանագրութիւնները*:

Գրիգոր Մաղխատրոս այս եպիսկոպոսի հետ եւ կապուած էր բարեկամական սիրով. ԺԳ. թղթում նա նորան անուանում է իւր լուսատու «գլխոյ լուսատուիդ». թուի թէ մի ժամանակ Յովնանէս ա. եպիսկոպոսն ուսուցիչ կամ դաստիարակ է եղել Պահլաւունեաց իշխանին: Բոլոր թղթերի թիւն է 7. նոցանից ԺԱ. մի արժանահաւատ յիշատակարան է Պահլաւունեաց տոհմի պատմութեան համար և ընտիր թղթերից մէկն է. 1047ին պատերազմի մէջ մեռաւ Մաղխատրոսի հօրեղբայրն, ութսունամեայ ծերունին Վահրամ, որ շատ խնամ է ունեցել մեր հեղինակի վերայ. այդ ծանր կորուստի առթիւ է գրուած ԺԱ. թուղթը, որից երեւում է, որ Վահրամի մահը տեղի է ունեցել Գրիգորի բացակայութեանը. թուի թէ Յովնանէս արքեպիսկոպոս ներկայ է եղել նորա յուղարկաւորութեանն. այս է ուզում ասել Մաղխատրոս, երբ գրում է նոյն թղթի վերջում.

«Որոյ վարուցն տեսանօղ էք և վկայ, և կատարման նորա եղեալք ականատես» (44):

ԺԳ. թուղթն հանդէս է բերում մի ինչ որ ընտանեկան գծաութիւն. Պահլաւունի իշխանն իւր զոյրոյթն է յայտնում խոռվաբարների դէմ. թուի թէ խօսքն այն հովիւների մասին է, որոնց դէմ մօրաբաւմն էր սէսել Սիւնեաց առաջնորդը. ներքին գծաութիւնների ընթացքում տեղի են ունենում այլանդակ երեոյթներ, հետաքրքիր և հետազօտելի նաև մեզ համար. ահա նոցանից մէկն իրրեւ այն ժամանակուայ բարքերի նմուշ. մի գերեզմանի շուրջ սպոյ արարողութիւն է. պարում են, սուլում, ոտքերը գլանին խփում, ծափ աւալիս... ահա Մաղխատրոսի խօսքերը.

«Զինչ ձեզ մայրական պարտաբար կաքաւողացն խնջիւնս և սքընջանս և ոտիւք թափառումե և դաստակօք անյօրինաբար բախրախումս և քարշումս քղանցից,

*) Ալիշան, Սիսական, 231 և 235.

մբրկեալ պառաւելով զժողի կնքելոյ գերեզմանին» (47)։
 Եւ այն, որ տեղի եպիսկոպոսն է և պարտաւոր է ար-
 գելել անհեթեթ ծէսը, լուռ է և անտարբեր. Պահլաւունի
 իշխանը բողոքում է.

»Զխմրդ որում էհասդ վիճակ քահանայապետա-
 կան մեղկեալ լռէ, միշտ չարին կցորդ եղեալ... զԼնչ
 անուն դորա, ոչ եպիսկոպոս... արդ զԼնչ սակս զքէն
 հալածել, զժ խարեն...» (47)։

Այդ ժամանակ Մագիստրոս Տարօնումի էր և պատրաստ-
 ւում էր Կ. Պօլիս գնալ կայսեր դուռը. նա միջամտութիւն
 գործեց խաղաղութիւն հաստատելու, միեւնոյն ժամանակ
 յորդորեց Զովհաննէսին չհեռանալ եպիսկոպոսարանից և այս
 կողմ այն կողմ չդիմել սպառնալիքներով և սնոտի յոյսերով.

«Գրեալ եմք, ասում է, առ տէր Գրիգոր և առ ե-
 պիսկոպոսդ, զորոյ հաւատար գրոյդ ի թիկանէ տառիդ
 քնթերցցիս. և զԳրիգորոյն կարի խտապոյն... յուսամք
 եթէ լսեն և եթէ ոչ, դու զտեղի կալցիս յեպիսկոպոսա-
 րանիդ և մի ուրեք այլ այսր անդր կամ սպառնալեօք
 կամ ուժեկօք, մինչև եկեսցէ պատասխանի գրոյդ» (48)։

Մագիստրոսի միւս թղթերը, որոնք նա գրել է Սիւ-
 նեաց առաջնորդին, կենցաղական են և կարօտ ու արժանի
 են առանձին ուսումնասիրութեան. Պահլաւունի իշխանը խօ-
 սում է ձկների (ԺԲ), կաղնու (ԺԴ). խնձորի (ԺԵ), կոյր ե-
 րածշտի (ԺԶ) և ձիու (ԺԷ) մասին. հետաքրքիր են այդ
 թղթերն առասպելների և սրամիտ համեմատութիւնների ա-
 ռասաւթեամբ։ ԺԲ թղթից իմանում ենք, որ Արածանու ա-
 փերից Պահլաւունի իշխանն իւր բարեկամին ընծայ է ու-
 զարկել ձկներ ու Առաքելոց տօնի օրը. այդ առթիւ և զը-
 սուրճարանում է նա ձկների բերանից բողոք ձկնօրսների
 դէմ, և գրում է.

«Եւ ահա հարկ առաքեցին, դիտելով զբռնութիւն
 ձեր արքունտկան, զի առցես ամի ամի պատարագ
 յաւուր ծաշրից որսողաց զնսսա, զոր ազա-
 տեաց Փրկիչն...» (45)։

Ուղարկած ձկների թիւն է 12, որ խորհրդաւոր է. 12 են առաքեալները, նահապետները, կենդանակերպները, տարուայ տմիաներն և այլն. այդ յայտնում է նա մեզ առեղծուածային ոճով.

«Եւ այդ ըստ իւրաքանչիւր թուոյ ի միոյ քուէէ յարարարդեալ քառեկին, կամ եթէ յերկուց ծննդակաւնաց, կամ եթէ ի քառից երկց խորհրդաբար» և այլն (46):

8. ՍԱՐԴԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՆԻՈՅ.

Պահաւառնեաց իշխանի մտերիմ բարեկամներից մէկն էր Սարգիս վարդապետը, որին նա գրել է իւր ԺԸ, ԺԹ, Ի և ԻԱ թղթերը. նոցանից առաջին երեքը գրուած են 1042 — 1044 թ. իսկ չորրորդը մօտաւորապէս 1051 թուին:

Այս այն Սարգիս վարդապետն է՝ որին Ալիշանը շփոթում է Սեանեցու հետ* Մաղխատրոսի թղթերին նայելով, եղել են իւր ժամանակ երեք վարդապետ միեւնոյն անունը կրող. առաջինն Անուշ կաթողիկոսարանի վարդապետներից մէկն է ծանօթ իւր յիշատակարանով, որ գրել է Պօղոսի թղթերի մեկնութեան զրքում 1041 թուին: Սարգիս վարդապետի ձեռագրի իսկատիպն հրատարակուած է Շիրակում (50), իսկ յիշատակարանի օրինակն այս է.

«Յամի յորում էր հայ թուականն ՆՂ, վճարեցաւ ի մարդկանէ արքայն Հայոց մեծիմաստն Եովնանէալ Գտի ես Սարգիս վարդապետ զդիրքս զայս յարքսէնական տան գտնեալն, անկեալ ի յանկեան միում անայցելու, թափառեալ թաւալէր յաճին յատակին, և գրեթէ լայր լուրեայն: Իսկ իմ հայեցեալ ինամով ի դրանոցին, և ըստ սովորական մեր ախորժակացս զյօբունս բացեալ ի բանն բերկրէր: և

* Շիրակ, 50, Սխական, 83:

սա զատուցեալ յընկերացն կայր կարաւտ ձեռին առ ինքն կարկառելոյ: Զոր ապա առեալ իմ ընդ իս տա-րայ, հանեալ ի քանակնս:*

Գրքի մեծ յիշատակարանը** գրուած է 999 թուին, այն-տեղից երևում է, որ Պօղոսի թղթերի մեկնութիւնը կարա-րել է ս. Յովհան Ոսկերեբան և որ նոյնպիսի գործ ունի նաև ս. Եփրեմ Ասորին: Երբ Տ. Պետրոս Ա. քանտարկուած էր Բջնի ամրոցում, Մագիստրոս ուղարկեց նորան ս. Եփրե-մի մի գիրքն, քսա վերնագրի, Հաւատացն (Ա.)—արդեօք այդ աղբնութիւնն ունի՞ մեկնութեան հետ: Տ. Պետրոս ևս հոգատարութիւն է ունեցել ձեռագրերի մասին (Բ), նա ա-ղատել է կորստից Անանիա Շիրակացու մեծ Դննիկոնը, ո-րը սակայն մեկ չէ հասել. այդ առիթ է առել Մագիստրո-սին, բողոքել «Արամեան աղգի անմտութեան» վերայ, մը-տարերելով և Մ. Խորենացու տրտունջը, և գոհականութիւն յայանել կաթողիկոսին, որ ձեռագրերը ժողովել և տեղաւո-րել է եկեղեցում:

«Որ են այժմ, առում է, ի տան տէրունեան. զոր նախ քան զքեզ խրթնացեալ և թագնի ընդ գրը-ռւանաւ ծածկէին» (Տ):

Սարգիս վ. Մագիստրոսից 4 թուղթ է ստացել. նոցա մէջ Պահլաւունի իշխանն անուանում է Սարգսին հղօր հռեաւոր և աստուածային տեղեալս, հղօր ի պուհ-ա ի կոսակաւնն մատենադրութեան. թղթերը պատկերացնում են Մագիստրոսի և Գաղիկ արքայի մէջ տեղի ունեցած անբաւականութիւնը, թագաւորի հալածանք-ների առթիւ գրուած է ժԸ թուղթը, հալածանքից յետոյ, ե-րևի, Մագիստրոս քաշուած էր իւր հայրենական Բջնի ամ-րոցը. Գաղիկ Բ. ուղարկում է Սարգսին նորա մօտ քանակ-ցութեան. վարդապետն հասնում է մինչև Ամբերդ (Բիւրա-կանի մօտ), որտեղից գրում է թուղթ Մագիստրոսին, որի պատասխանն է Բ. թուղթը. Պահլաւունեաց իշխանի տխուր

* չ. Հայկ. Թարգմ. Նախմ. 455.

** չ. Հայկ. Թարգմ. 452.

և վատ արամադրութեան յայտարարն է ժԹ Թուղթը, որ նոյն միջոցին գրում է Սարգսին. Ա ր ա մ ե ա ն ն ա հ ա ն գ ի վերայ ողբում է Մազխատրոս, յիշատակելով Մով. Խորենացու հետևողութեամբ բոլոր Հայոց նահապետներին և Հայկազունեաց ու Արշակունեաց Թագաւորների անունները. նոյն Թղթում կան արաունջներ Գաղիկի և իւր ազգականների վերայ. ԻԱ. Թուղթը գրել է նա այն ժամանակ, երբ ինքը բզեշխ էր և գործում էր եռանդով (65). այդանգ յիշում է և իւր զորքերը Թանդրակեցւոց դէմ, բայց առաւել ուշադրութիւն է դարձնում այն բանի վերայ, որ չնայելով իւր վարչական ծանր զբաղմունքներին, շարունակ պարապած է Թարգմանութիւններով (66). և իւր այդպիսի ձեռնարկութիւնների համար կարօտ է Սարգսի օգնականութեանն ու ներկայութեանը (66): Առանձին ուսումնասիրելի է Մազխատրոսի երկերի ցանկն ամփոփելու համար այն ծրարողիւրը, որ տալիս է նա Թղթի վերջում.

9. ՍԱՐԳՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍԵՒԱՆԱՅ.

Գրիգոր Մազխատրոս իւր ԻԲ. Թուղթն ուղղել է Սեանայ առաջնորդ Սարգիս վարդապետին և այդ յայտնի է միայն Թղթի վերնագրից, որի մէջ ասուած է նաև այն, որ զահագուրկ արքան Գաղիկ Բ. Սարգիս վարդապետին գրով հրաւիրել էր իւր մօտ, որ միասին զրականութեամբ պարապին: Այդ յայտնի է լինում Մազխատրոսին այն ժամանակ, երբ նա Տարօնումն էր ապրում, ուրեմն 1044 թուից յետոյ. Թղթի առաջին մասը զուարճալի է. Պահլաւունեաց իշխանը ծաղրում է իրեն մօտ պատգամաւոր ուղարկուած Գործոնին: Նորա գալստեան լուրն առնելով, գրում է, նախ սարսափի մէջ ընկանք. լուր բերողները աչ ուղղախօսելով դժարամտ Գղակնոն ծանուցին: Արնշ պատրաստուել էր զէն-

քով պաշտպանել Մամիկոնեան տունը և օգնականութեան էր կանչել ու Կարապետին ու ու Լուսուորչին, յանկարծ, ասում է, «տեսի՛ր զԳրեհնոն եղեալ սա Գորսոն» և այն էլ «ի Դիոնիսեայ գմայլեալ» այսինքն հարրած: Պահլաւունեաց իշխանն ընդունում է նորան, տեղեկութիւն է առնում Սարգիս վարդապետի ողջութեան մասին և, պարզենել տալով, վերադարձնում է կրկին Սարգսի մօտ: Իւր այդ զուարճարանութիւնն էլ անուանում է «գրեհնօթէն և անկոփ կարկառուն բան կատակական» (67):

Տեղեկանալով, որ Գագիկ Բ. նորան հրաւիրել է իւր մօտ, Պահլաւունեաց իշխանը հեղձութեամբ հանդէս է բերում նորա արտաւորութիւնն և կծու ակնարկներ է անում, որոնք սակայն պարզ չեն: Բանից երևում է, որ Մագիստրոս Գագիկի դատարարակութեան և կեանքի մասին լաւ գաղափար չունի, ուստի և խօսքը կնքում է մի իմաստաւորից ասացուածով, որ արժէ կրկինէլ ամէն ժամանակ.

«Զոր արա անձին, ասում է, հանդիպի ի վաթմար հրահանգից և յանուստեցութենէ և ի չար սնակութենէ» (69):

Մագիստրոս խնդրում է Սարգիս վարդապետին, որ եթէ ընդունելու է Գագիկի հրաւերը, նախ ճանապարհին իւր մօտ գնայ, որ իրար հետ տեսնուին. «առ միմեանս սիրովն Աստուծոյ ողջունեմք և առ միմեանս զգեցեց իկ հակառակութիւնսն ճեպեմք իմաստասիրելոյ»:

Թուղթն հետաքրքիր է ժամանակի բժշկական գիտութեան հայեացքների արտայայտութեամբ (68):

10. ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏԻ.

ԻԳ. Թղթից երևում է, որ Սարգիս աշակերտել է Մագիստրոսին, որը նորան անուանում է սիրեցեալ որդի: Ժողով է գրել նորան Մագիստրոս, որոնցից երկուսը դատախօսութիւններ են, քսա երեսութիւն, Սահմանաց զբքի

վերայ (ԻԳ և ԻԶ). Ինքն թղթի մէջ Պահլաւունի իշխանը մանրամասն նկարագրում է իւր որդու հիւանդութիւնը, որ, ինչպէս երևում է, ծաղիկ է եղել, իսկ ԻԳ. թուղթը նկարագիր է իւր ճանապարհորդութեան. ս. Կարապետի վանքը գնալու ժամանակ նա ճանապարհին անձրեւից թէ հեղեղից արգելուել է Քանձառ ասուած տեղում. նկարագրութիւններն յատկական են Պահլաւունեաց իշխանի գրչին, առասպելախառն, աշխարհական և մասամբ դուարճալի: Առանձին ուսումնասիրելի են ԻԳ. և ԻԷ. վերջինս բժշկականութեան տեսակէտից:

11. ՏԷԸ ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

Մագիստրոսի այս երկու թղթակիցները, որոնց գրել է ԻԷ, ԻԸ և ԻԹ թղթերը, կարելի է ասել, անձանօթ մարդիկ են. նոցա մասին գրականապէս խօսողը միայն այդ թղթերն են. Հաղիւ թէ Ստեփ. Օրպէլեանի* յիշած «տէր Գրիգորն և իւրեանն որդիացեալ տէր Ստեփանոսն» կարելի լինի նոյնացնել Մագիստրոսի թղթակիցներին, որոնք ԺԱ. դարու Ա. կիսին են ապրել, մինչդեռ Օրպէլեանի նշանակածներն աւելի ուշ, նոյն դարու վերջերը: Կարելի էր կարծել, որ Գրիգոր նոյն անձն է, որ յիշուած է ԺԳ թղթում (47—48) և Ստեփանոս է այն եպիսկոպոսը, որի դէմ բողոքաւոր էր Սիւնեաց առաջնորդը, սակայն այդ համեմատ չէ թղթերի բովանդակութեանը. Պահլաւունեաց իշխանը գործ ունի պատկանելի բարեկամների հետ, որոնց գրում է ոչ յանդիմանութիւն, այլ գիտութեան խնդիրների մասին. թղթակիցներից մէկին անուանում է «ձեր սուրբ ծաղկեալ հուսական ալեօք», իւր վշտերն է յայտնում նոցա և նոցա ազօթքին է ապաւինում (77): Առանձին հետաքրքրութեան արժանի է ԻԹ. թուղթը, որի մէջ խօսում է գինու մասին, իհարկէ, իւր

*) Պատմ. Տանն Սիւսի. ԾԹ (237):

ստիճութեամբ պատմելով ինչ դիցաբանական աւանդութիւններ, այդտեղ յիշատակում է Հայոց Ակոսին:

«Եւ ի ծերոց առաջեկարանն ասել յԱկոսի և ստեղծարանն եթէ արի ուրի»:

12. ԳՐԻԳՈՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄՈԿԱՅ ԵՒ ՄԱՆԱԶԿԵՐՏՈՅ.

Մանազկերտ քաղաքն և իւր վիճակը նմանապէս և Մոկաց աշխարհը գտնւում էին Գրիգոր Մագիստրոսի բզեշխութեան ներքոյ, թէ ինչպէս էին այդ երկու իրարուց տարածութեամբ այնքան անջատ վիճակները մի եպիսկոպոսի տեսչութեան յանձնուել, անհասկանալի է. Գրիգոր եպիսկոպոս ուրեմն գտնւում էր Մագիստրոսի իշխանութեան ներքոյ, նա նորանից ստացել է 6 թուղթ (Է—ԼԵ). ԼԲ. թղթից երևում է, որ նա Պահլաւունեաց իշխանից իրաւունք է խնդրել զղեակ կանգնելու, խօսքն, անշուշտ, այն վառքը պարիսպներով ամրացնելու մասին է, ուր գտնւում էր առաջնորդը. Մագիստրոս յորդորում է, քանի ժամանակ կայ, պարիսպ կանգնել:

«Զի պարեոցի Պարթն, ասում է, և ծերունին մի ի ծամելիս անկցի Հագարացւոց»:

Այլաբանօրէն յայտնում է եպիսկոպոսին դալիք պատերազմի մասին (86): Թղթերից մէկը պատասխան է Գրիգորի գրած մխիթարականի իշխանի որդու մահուան առթիւ (Լ). անթիպատ պաարկութեան ամառձամին հասած մի առոյշ պատանի էր նա, կամ ինչպէս հայրն է գրում:

«Պատահումն էհա ինձ ալեաց, ասում է, զգառանի հրաշատեի և զգոն ծածկել, յորմէ ակն ունեի ծածկիլ» (81):

ԼԱ. թուղթը կարծես դատախօսութիւն է իմաստասիրական պարունակութեամբ. առաւել հետաքրքիր են և Մագիստրոսի գրիչը բնորոշող ԼԳ. և ԼԴ. թղթերը, որոնք այլաբանական ոճով ժամանակի և եղանակի փոփոխութիւնն են արձանագրում, միշտ մնալով հեղինական առաջեկարանու-

Թեան շրջանակում: ԼԳ. Թուղթն է, որ պահել է մեզ համար մի ազգային աւանդութիւն:

«Որում Արաշէն Պարթե բազմայր մլոյ մրրկեալ ծիռ, շաման-զազեալ մակաւտար շինից և բողաբաց Ո՛ւ աայր ինձ, առէր, զծուխ ծխանի և զառաւտն նաւասուրդի, զվազէն եղանց և զվազէն եղջերուաց: Մէք փոյ հարուար և թմրկի հարկանէաք: որպէս օրէնն է թագաւարաց: Եւ այս առնն ի վախճանէն խրում. զոր և ի գոհելիս աւանդեալ գտար» (87):

Պահլաւունեաց իշխանն եպիսկոպոսին ուղարկել է ընծայ մի գուշ. մի փայտէ աման է զա արուեստաւոր շինուած. այդ առթիւ գրում է նա իւր ԼՆ. Թուղթն և յիշում է ին առապելները կաթսաների (սան) մասին. իւր ընծան նկարագրում է այսպէս.

«Անառակի առաքեցի քեզ զոս գեղեցիկ գերունակեալ յենթակալէն ևսխարակեալ մանուածոյ այլ մեծ բան զսանն Թէսպատեան» (88):

Թուի թէ գուշի զարդերին է վերաբերում այն, որ գրում է թղթի վերջում.

«Բայց պսուղ պարտեալ զխոն արտակ և զտիւղ շրամն ցուցանէր գաւառի սանի» (89):

13. ԳՐԻԳՈՐ ՀՆՁԱՅԻ ՏԵԼԵՏԻՍ.

Գրիգոր Մազիստրոսի թղթերի միջոցով միայն մեզ յայտնի է լինում ՓՍ. գարու հայ գիտնականի, Գրիգոր Հրնձացու, անունը, թէն նորա զործերը մնում են դարձեալ անծանօթ: Սա մի կրօնաւոր է Հինձք գիւղից կամ աւելի ճիշտ Հնձուց վանքից, որ կարնոյ մօտ է, և այժմ կոչւում է Կարմիր վանք:^{*} Տելեաիս ին բառարանը մեկնում է «գլուխ իմաստասիրաց կամ հոկտորաց»^{**} յունարէն բառ է այդ և կարծւում է թէ նշանակում է կատարեալ.^{***} այդպէս է ան-

^{*}) Մազաքեան Հ. Ն. վ. Տեղագրութիւնն ի փոքր և ի մեծ Հայ. Վենեա., 1864, եր. 80:

^{**}) Հայկ. Բառարան:

^{***}) Տաշեան Հ. Յ. վ., Յուց. Մատեն., Վիեննայէ, 153:

ուանել Պահլաւունեաց իշխանն և Անուշ Սարգիս վարդապետին (57): Ուղարկելով Գրիգորին Վանանդու թագաւոր Արասեան Գաղիկի մօտ, Մազիստրոս գրում է նորան և մի յանձնարարական: (Խ): Նամակից երևում է, որ Հնձացին աղնուական ծագումն ունի և հմուտ գիտնական է, գէթ այս է ուղում տակ Մազիստրոս, երբ գրում է Գաղիկ արքային.

«Երբու զեղին ի մնացելոց պայազատ հայկեան և Պահլաւունեան Գրիգոր պնտանեայ տեղեախ, իմացի ստուգել արքայութիւն քո, զի այր հմուտ է աստուածեղէն դասանութեան մերոյ բարտի, նաև նկում եւ արտաքին գրոց յոյժ «կղեակ» (97):

Հին փիլիսոփաների խօսքերը մտաբերելով, թէ պէտք է պատուել իմաստասէրներին, Մազիստրոս նախ Գաղիկին իմաստասէր է համարում և համեմատում է Պաղոմէոսի հետ և ապա յայտնում է իւր ցանկութիւնը, որ նա ընդունէ և խրախուսէ Հնձացուն, որի մասին գրում է.

«Ըղձայ տենչացեալ զիսպագածս իւր ըսուլ պատարուն ընթերցմամբ, զի այնու ոչ երբէք չստանայ: Եւ կամիմ զի և զաւարտեալ քուոյ (կարգաւ քոյոյ) բարգոնտաական ապարանի առկայացեալ արասցի լեզ նեմարուն» (97):

Յայտնի չէ սակայն թէ Հնձացին սրպիսի ընդունելութիւն պտաւ Գաղիկ արքայի մօտ: Գիտենք միայն, որ նա թղթակցել է Մազիստրոսի հետ և նորանից ստացել է 4 թուղթ (12—16): Լէ. թղթով Մազիստրոս հաղորդում է իւր շրջապատուած լինելը ներքին և արտաքին թշնամիներով. ԼԲ. թղթով նա ինքը խրախոյս է կարգում Հնձացուն, որի վհատութիւնն աններելի է համարում. առանձնապէս հետաքրքիր են ԼԶ. և ԼԹ. թղթերը. առաջինի մէջ հանդէս է գալիս Մազիստրոսի իմաստասիրութիւնը լեոնների մասին. յիշում են Եանայ հրաբուդիւր, Ոլիմպոս, Պառնասոս, Դարաւանդ, Սարաւան և վերջապէս հայկական Մասիքոն (Մասիա) լեոններն ու նոցա անունների հետ կապուած առասպելական դրոյցները (90): Այդ թուղթը գրուած է Հնձացու Վարդգանալու առթիւ. Մազիստրոս վերջը հեղնում է կրօնաւորներին, որ աշխարհը թողած սարերն ու անտառներն են ապաստանում, իրրեւ թէ անաստի դադանները բողոք են ու-

դարկել, թէ մարդիկ դրախտից արտաքսուելով եկել մեզ էլ մեր սեփական տեղերից դուրս են հանում. իշխանի գուարձալի խօսքերն այս են.

«Այլ եկն առ մեզ նամակ յանառէ, կեդերջական արտունջ աշորեալ սրտի, յեղանց, յեղջերուաց և ի բոլոր զազանաց, եթէ ելեալք ի դրախտէն, դմեզ ի մերոյ սեփականէ արտաքս հանեն» (91):

Էթ թղթով Մազիստրոս խօսում է Հնձացու հետ հաղարի մասին. բացի թուական իմաստն (1000) այդ խօսքը նշանակում է նաև զազար. այդ կրկնակի նշանակութիւնն առիթ է տալիս Պահլաւունեաց իշխանին իւր իմաստասիրական տեսութիւններն յայանել.

«Հազար ոչ է քստ մեր լեզուիս, այլ զստ ի Պարոյց առեալ ընտանեցուցեալ մերոյ լեզուիս» (93) Բայց զհազարդ խաւարտ լունարէն առի մատուլն» (96):

Թուղթը վերջանում է զազարի բժշկական նշանակութիւնը բացատրելով.

Մազիստրոս խնդրում է Գազիկին հոգ տանել նաև Հնձացու հիւանդութեան մասին:

14. Հ. ՄԱՄՈՒԷԼ ԽՆԱՏԻ.

Սատուն ԺԱ գարում Մամիկոնեանների կալուած էր և գտնւում էր Թոռնիկ Մամիկոնեանի իշխանութեան տակ, մտնելով Գրիգոր Մազիստրոսի բղեշխութեան մէջ: Այդ գաւառումն էր Խնատի վանքը, որի առաջնորդն էր ծերունին Սամուէլ. ԽԱ թուղթը Մազիստրոս այդ ծերունուն է ուղղել: Այդ թղթի հետ կապ ունի և ԽԲ: Հասկանալի չէ թէ ի՞նչ է ուղղում ասել Պահլաւունեաց իշխանն, երբ գրում է Սամուէլին.

«Այլ զի՞նչ փոյթ քեզ յաւաստիկ. բախի առա՛, բախի լիցիս բամին Սամաաւեանն Սամալի. և մի զքո թախանձեցուցես. զի եթէ բախի բախաւարան բաղխանական բաղխանութեան, թախ թէ ոչ ու մեր լուրիցէ արձակել ի գերեւոցն» (99):

Գուցէ այդ մի այլաբանական բառախաղ է գաւառական ոճով: ԽԲ. Թղթի մէջ Մազիսարոս իւր գիրն արքայական է անուանում:

«Զինչ առ այս արգելու այժմ զիմս տոտաւմիր լեզու և բան և գիր անայական» (100):

15. Հ. ՍՈՍԹԵՆԷՍ ՄԱՐՄԱՇԻՆՈՒ.

Շիրակ գաւառի Մարմաշինու վանքն Ախուրեանի վերին հովտում շինուած է 986 թուին Մազիսարոսի հօրեղբոր, Վահրամ Պահլաւունու, ծախքով. նորա առաջի նապաջնորդն էր Երեմիա անունով մի սրբակրօն անձն, որի աշակերան էր Սոսթենէս, որն և յաջորդեց նորան 1033 թուին: Գրիգոր Մազիսարոսի ԽԳ. և ԽԴ. Թղթերն այդ Սոսթենէսին են ուղղուած. առաջին Թղթից երևում է, որ Սոսթենէս ուղարկել է Պահլաւունեաց իշխանի մօտ պատգամաւոր, թէ ինչ ինչորի համար, պարզ չէ. Մազիսարոս, պատասխանելով Մարմաշինու առաջնորդին, զրուատում է նորան իբրև մաքառող արաաքին և ներքին թշնամիների դէմ. նորա տակով Սոսթենէսին Ասատուած դորա համար է պատրաստել:

«Այսպիսի հանգիստեան և խաղութեան ժամանակի պատրաստեաց զքեզ, ասում է, հակառակսն ի իմս, միամտես եւ անկանոնց արիւրեամբ զիմականց անասնելի և անժուժելի խաղմարմնաց ներսուս եւ արսնուս» (103):

Սոսթենէս ուղարկել էր իշխանին մի նուէր, թէ ինչ, անհասկանալի է. նուէրը սակայն տեղ չհասնու. այդ և առիթ տուեց գրելու:

«Զառ ձեռքն քո ոչ քնկտլամ այժմ տակ՝ ուր յուզոջ աւազակաբար խուճապեալ զդոսա հատուածոյ ինչ ի բնաբանականն. և այս ոչ սակաւ եղև մեզ աքաժութին, նաև ոչ իսկ ծանուցեալ էր մեր զմերոց թուղթ և բան» (102):

Փոխադարձ ընծաներով Մազիսարոս յետ է դարձնում

նոյն պատգամաւորին և խնդրում է այնքան բան պահանջել նորանից, ինչքան որ նշանակած է թղթի վերայ: Յատուկ ուսումնասիրութեան արժանի է ՍԴ. թուղթը, որի մէջ յիշուած է թէ Պահլաւունեաց իշխանի միջնորդութեամբ Կաստանդին Թ. Մոնամախ (1042—1054) շնորհել է Մարմաշինու վանքին հրովարտակ «օսկի մատանով»: Նա պատուիրում է Մարմաշինու առաջնորդին անձամբ գալ կամ մարդ ուղարկել այդ հրովարտակը տանելու:

16. ԲԱՐՍԵՂ ԵՒ ԵՂԻՍԷ.

Ինչպէս տեսանք (ծան. 6), Բարսեղ և Եղիսէ, Մազիստրոսի երկու աշակերտները, գտնուում էին Տ. Պետրոս կաթողիկոսի մօտ: Նոցանից «համալայելուչն և չքեղն տէր Եղիսէ» Տ. Պետրոսի վախճանից յետոյ Տ. Թաշիկ Բ. կաթողիկոսի հետ երկրորդ անգամ տարուեցաւ Կ. Պօլիս 1061 թ. Գեաղարձի գանձերի պատճառով^{*}: Բարսեղին և Եղիսէին գրուած են Մազիստրոսի ԽՆ. և ԽԶ. թղթերը:

Առանձին ուշադրութեան արժանի է ԽՆ, որի մէջ Պահլաւունեաց իշխանն իւր աշակերտներին հրահանգ է տալիս ուսման համար Բանն այս է, որ Տ. Պետրոս, որին աշակերտում էին այն ժամանակ Բարսեղ և Եղիսէ, նոցա ձեռքն էր տուել Արիստոտէլ. իշխանն այդ վաղաժամ է համարում. նա գրում է նոցա, եթէ Արիստոտէլի գիրքն այն է, որ խօսում է «յաղագս երկնային մարմնոյն և զնդատեոութեան» կամ «յաղագս օրինադրութեան կենցաղոցս», ինքը կամենում է, որ այդ գիրքն ուղարկեն իրեն, իսկ եթէ Պորփիրի առասութիւնքն են, այդ իրեն պէտք չէ, որովհետեւ արդէն զիտէ «պատունեկութեան հասակից» (106): Իսկ աշակերտներին տալիս է հետևեալ ծրագիրը:

«Նախ պարտ է, ասում է, զհեթապատիւնն նանգեռն քաղցամարեանքն ուսանիլ տիրապէս մակտացականութեամբ, և զկնի այսր զննե-

^{*} Մատթ. Ուսն. 106, 138.

ստեղծանք եթիւք հանդիսիւք անտխալ արճնութեամբ, և ապա զստեղծանացն պարունակել, և պղտատնական և արխատտեղական, և դարձեալ պիւթադարական կարակնակերտութեանն բացարձեմանց և գիտողութեանց» (105):

Սակայն այս երեք ուսմունքներէից յառաջ դեռ պէտք է Մաղխարոսի ասելով, վարժուել Աստուածաշնչի գիտութեան և այլ արտաքին գիտելիքների մէջ:

«Նախնայն քան զայսոսիկ կրթեցելովք, ներկուք վեժմանութեամբ, գնին և գնոր Ասակարմա, և տեսապիտալարժուքիւն... արտայայտել հաւանիմք, և ի խոյլ ելանէջ ջերմագոյն և քաջողջական խառնակնութեամբ և արամարտնական հոգեւածոց համեակամ և պղտսնական նախասկզբնիւ և այլոց բոլոր արեւսից և մասեցից... մանաւանդ ըստ կարողութեան քառիցն արճնատից՝ քուտիւն, երածեւական, երեսչապական, ասեղարարեւական...» (103):

17. ԿԻՐԱԿՈՍ ՅՈՏՆ ԴՊԻՐ.

Տեղեկութիւն չունինք թէ ձվ է Մաղխարոսի թղթակիցը, Կիրակոս, որ ազգով յոյն է և ուսումնական, ինչպէս երևում է ինչ. և ինչ. թղթերից, Այդ թղթերի հրատարակութեան և բացատրութեան մասին տեղեկութիւն տալինք 15 ծանօթ. մէջ: Հմուտ բանասէրն Նորայր Բիւզանդ կարծում է, որ Մաղխարոսի Ձե. թուղթը Կիրակոսին է գրուած և նորա մեկնութիւնն է ինչ հաւանական է այդ. պէտք է նկատել սակայն, որ ձեռագրերի մէջ Ձե. թղթի հակառը գրէթէ ամեն տեղ «Առ հեղգս յուսումն խմատից» է նշանակուած: ինչ. թուղթն ուսումնասիրութեան արժանի է իրրեւ բնախոսութեան մի դաս, որ կարելի էր լսել ժԱ. դարում հայերէն լիզուով ստամոքսի մասին:

18. ԱՆԱՆԻԱ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

ԺԱ. դարում Անանիա անունով ծանօթ են երկու վարդապետ. առաջինն է Տ. Պետրոսի քնոսրդին և Տ. Խաչիկի

եղբայրն.* որը կաթողիկոսից յառաջ տարուեցաւ Կ. Պօլիս, երկրորդն է Անանիա Սանահնեցի,** սորան յանձնեց Տ. Պետրոս Ա. զրիւ Պօղոսի թղթերի մեկնութիւնը, կար և մի երրորդն Անանիա*** անունով, որ Տ. Պետրոսի հրամանով գրեց «Ընդդէմ երկարնակաց»: Գուցէ առաջին Անանիան է Մագիստրոսի թղթակիցն իբրեւ այն անձինքներից մէկը, որ մօտիկ էր Տ. Պետրոսին և Անույ կաթողիկոսարանի պաշտօնեայ էր, որին և պատուեց կայսրը, շնորհելով սխնկեղոսի ախաղոս (պատրիարքական յաջորդի կամ տեղապահ): Այն, ինչ որ Մագիստրոսի թղթերից է երևում, նորա թղթակից Անանիան բարեկամ է Դանիէլ երաժշտին և Իբրահիմ ամիրային, յունական առասպելներին սիրահար և ինքը կրօնաւոր մարդ (ՄԳ, ՄԴ. և ՀԱ.): Նա Մագիստրոսից ստացել է 4 թուղթ (ԽԹ.—ՄԲ.), նոցանից մէկի մէջ յիշուած է այն տեղը, ուր բնակուած էր Անանիա. այդ է Ծովաց աշխարհի կողմերում Կազեղայ լեռը, որի անունն և տեղն անձանօթ է: Զմեռուայ օրերից մէկում ճանապարհ գնալիս, իշխանը Ծովաց կողմերում բքարգել է լինում. սակայն դժուարանում է Կազեղայ լեռը գնալ և կրօնաւորներին անհանգիստ անել. այդ առթիւ Անանիային գրած թղթի մէջ (ՄԱ.) նա խօսում է երկրորդ դէմքով այսպէս.

«Այսքաւ խմացիս և զմեզ ոչ ժառանանալ ի լեռնի Կազեղայ մանաւանդ եթէ ի դալն յայսպիսի աւարտ ձմեռայնայ և սրբազան կրօնաւորացը եղանկ յիւրաքանչիւր խրճիթէ սակա առաջնականութեան մեզ, արնեալ տրամին» (123):

19. ԴԱՆԻԷԼ ԵՐԱԺՅՏ.

Մագիստրոսի թղթակից երաժշտի մասին պատմական տեղեկութիւն չունինք. նորա անունն իշխանն յիշում է ՄԱ. և ՀԱ. թղթերում, ինչպէս անսանք նախընթաց ձանօթ. մէջ:

*) Արիստ. Լասարի, 44.—Մատթ. Ուռն. 103, 106.

**) Կիրակ. Գանձ, 64, Պարգան. պատմ. 121.

***) Սամ. Ան. 204.

Դանիէլ 2 թուղթ է ստացել Մագիստրոսից, ԾԳ. և ԾԴ. զուարճալի և հետաքրքիր են նորա հին առասպելների ուսումնասիրութեան համար. ԾԴ. թղթի մէջ, ի թիւս այլոց, յիշում է Ռոստոմ Սաճիկի (այլ օր. Տաճիկ), Ռաշի և Դիւղեղի առասպելը, որ մասամբ ծանօթ է Սորենացուց¹ Այդ թղթի վերջում մի անգամ ևս կրկնում է Մագիստրոս Հոմերի ծանօթ նշանադր² տարրեր և աղաւաղ.

«Ձոր գարթացեալ, ասում է, ոտագէտն այն սոթաներն այսինքն շարժեալ զխրսն իրեւ երեմն Կոսմոս յսկիւարկելն զՍոմակիս» (127).

20. ԳԷՈՐԳ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

ԺԱ. գարում Գէորգ անունով միքանի վարդապետ են յայտնի. Գեաղարծ հայրապետի հետ Կ. Պօլիս գնացող վարդապետների մէջ էին Քարնեղեցին Գէորգ և նորա անուանակիցը Զուլահակ Զադ կոչուած.³ Կային նաեւ Ուծեցի Գէորգ, և մի ուրիշը զպրապետ կոչուած.⁴ Թէ սոցանից որն է Մագիստրոսի թղթակիցը, դժուար է իմանալ, քանի որ ԾԵ թուղթը, որ գրուած է Գէորգ վարդապետի անունով, այդ հարցի համար ոչ մի ցուցում չունի: Պահպանուի իշխանը վարդապետից խնդրում է Երեմիա մարգարէի մեկնութիւնը, որ գրել է Ասողիկ. սա է Հայոց պատմիչն Սանփանոս Տարօնացի, որ իւր տիեզերական պատմութիւնն աւարտեց 1004 թուին. Մագիստրոս նորան անուանում է «Երջանիկ ծայրագոյն ձեր» (128): Թուի թէ ԾԵ. թղթի գրութեան ժամանակ Ասողիկ դեռ կենդանի էր և Գէորգ վ. նոյն ձերտուն մօտիկ մարդ էր: Եթէ այդպէս լինի, ԾԵ. թուղթը ժամանակով աւագագոյններից մէկն է:

1) Պատմ. Բ. 8:

2) Ծանօթ. 6:

3) Մատթ. Աւսն. 103:

4) Անդ. 179:

21. ԳՐԻԳՈՐ ԿՐԾՆԱԽՈՐ ԱՅԼԱՐԵՐՑԻ.

Այլաբերք, այժմ Ալափարս, հին Կոտայք գաւառի գիւղերից մէկն է Հրազդանի հովտում: ԺԱ. զարուժ այդ ընկնում էր Բջնայ սահմանների մէջ, որ Մագիստրոսի հայրենական կալուածն էր: Այլաբերքի կրօնաւորը, Գրիգոր, անձանօթ է մեզ ուրիշ տեղերից. Մագիստրոս նորան գրել է իւր ԾԷ. Թուղթը յատկապէս համոզելու, որ նա օտար տեղերում չդեղերի և մեր աշխարհում մնայ:

«Բնակիլ քեզ կամիմ, ասում է, ի մերն աշխարհի սեփական, կամ առ մեզ, կամ ուր մերն են բնակեալ դաս սրբազանից... (131):»

Հաւանական է, որ Մագիստրոս այս Թուղթը գրած լինի 1045 թուից յառաջ, երբ դեռ Բջնին իւր ձեռն էր:

22. ԵՓՐԵՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲՋՆԻՈՅ.

Մագիստրոսի հայրենական կալուածում առաջնորդ էր եփրեմ եպիսկոպոսը, որ ուղեկից եղաւ Տ. Պետրոս Ա. կաթողիկոսին միջև Կ. Պօլիս.* այնտեղից փերադաճալով, նա զարձեալ մնաց իւր աթոռի վերայ և աջակից եղաւ Պա՛լատունեաց իշխանին Թոնդրակեցւոց ազանդի բարձման դորձում, ինչպէս այդ հաղորդում է Մագիստրոս ԿԷ. Թղթում: ԾԷ. Թուղթը, որ նա գրել է եփրեմին, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ, ինչպէս վերնագիրն է որոշում, «բան կատակական», խօսքը նուերի վերայ է, որոնց առթիւ արժարժում է առասպելներ և իմաստասիրական տեսութիւններ: Միայն զարմացած է նա, որ եպիսկոպոսը գիտական խնդիրների մէջ է մտնում. այդ առթիւ պատմում է ճանճերի և առիւծի զուարճալի առակը, որն իւր տեսլով, տեսել է Ողոմպեանից,** թէև փեր-

*) Մատթ. Ուռն. 105:

**) Առակը Ողոմպեանու, Վենետ. 1842.— ըստ Մատթ. Մագիստրոսի պատմածն յարմարում է Ողոմպեանի է. առակին. ա. Свободенъ Протъ Вардана. 4. 1. 464:

ջինիս առակաների մէջ այդ չկայ: Մագիստրոսի պատմած առակի բովանդակութիւնն այս է.

«Ասիւծի քնած ժամանակ ճանճերը մասն նորա բերանն և նորա առամները միջից իրենց բաժին էին ուղու միտքնել, առիծն իւր պոչն այս ու այն կողմ թափանարեց. նորա չնեայցան, այն ժամանակ նա իւր առամները կճրապուց, և նորա հազիւ կարողացան քթի ծակերովը դուրս պրծնել կիտման. ապա դիմեցին նորա դասի. դատաւարը նոցա այս խրատը կարդաց. ճանճիկ, ապա նա, ի նախ առիծուց ծամելիս մի մասնէն, յորժամ ի բուն մասնէ, եթէ ոչ, ճմլիտ, ճողճողիտ, շտտ ճենճերտաւ, ի ճանն. ի փեթանն, ճանճիկ, անդ ազգան, բզգան, և յարբուսիս մի կրթար:»

Պահլաւունեաց իշխանն այս առակի զօրութեամբ խորհուրդ է տալիս Բէնուայ եպիսկոպոսին չափը ճանաչել.

«Արդ ի խճւղն, ի խճւղն, ի խրճիթն, անդ ազգմաէ, նուազել ի նեմաբանն մի՛ նեպիթ, եթէ ոչ, ճանճին պէս ճմլիք» (132):

Սոյն առակի ուսուերէն թարգմանութիւնն և ուսումնասիրութիւնը անս պրոֆ. Մանի յիշեալ աշխատութեան մէջ § 458:

23. ՇԱՊՈՒՆ ԿՐՕՆԱԽՈՐ.

Միայն Մագիստրոսի ԾԹ. թուղթն է պահել ՓԱ. դարու կրօնաւոր Շապուհի անունը, որ Սևորդեաց աշխարհից էր. թուղթը հետաքրքիր է նորանով, որ Մագիստրոս տալիս է մեզ մի նոր ուղղադրութիւն Սևորդեաց նահապետի անունն. Ըստ Յովհաննէս կաթողիկոսի՝ Սևորդեաց նահապետի անունն էր Սևուկ.

«Ի նախնայ իւրմէ Սեկայ Սևորդիք ազգքն անուանէին:»

Ըստ Մագիստրոսի Սևորդիք Շապուհ անունը, սխալ արտասանելով, շինել են Սևուդ.

«Քոյին նահանգի Սևորդեացն, ոչ ուղղաթիւնով զսա, ասեն Սևուդ»:

Հետաքրքիր է Մագիստրոսի առած բացատրութիւնը. նորա ասելով, Շապուհ դառել է Սարուս (այլ օր. Սափուս), Սաւուդ, Սևուդ, Սևորդեաց երկիրն հին Սափիքի մի մասն է.

*) Պատմ. Մտիկ. 71.

կուրբի հովառում այն տեղ, ուր է Թովուզի կայարանը, հին Տուս, Տաուշ.* պատմիչն երկրի բնակիչներին անուանում է «ելուզական մարդիկ» (78). Նոյն միտքն է յայտնում նոցա մասին, երբ ասում է մի այլ տեղ.

«Ոչ գիտելով գնենգութիւն զօրաց իւրեանց, բնակչաց Ուտի դաւառի, որք են Մարդիք» (120):

Երկրի անունն այլ կերպ գրւում է Սեաւորդիք, Սաւորդիք,**

ԺԱ, դարում Վասպուրականի Մենեքերիմ արքայի զօրավարը, Շապուհ, ժամանակակից էր Մագիստրոսին.*** սակայն դժուար է ենթադրել, որ նա մի որ և է աղքատութիւն ունենայ Շապուհ կրօնաւորի կամ ԾԹ. թղթում յիշուած Սարուս Վասմեանի հետ:

24. ՍԱՐԳԻՍ ԿԱՌԱՄԱՐՏԻԿ ՏԵԼԵՏԻՍ.

Անձանօթ է Մագիստրոսի թղթակիցը Սարգիս կառամարտիկ, որին գրած է. թուղթն անգամ որ և իցէ նիւթ չի տալիս այդ անձնաւորութիւնը ճանաչելու թուղթն հետաքրքիր է բժշկականութեան համար. խօսքն արիւն առնելու մասին է:

Հանց է թէ օտար Սարգիս կառամարտիկը, նոյնպէս յայտնի չէ:

* Յովհ. կաթ. 90:

** Սարգիկ Ս. Պետերբուրգ 181, և Ինսթիտ, Սաքսոյր. Հին Հայաստ. Վենետ. 325:

*** Մատթ. Ուսմ. 47 և 83:

25. ԳԱԳԻԿ ԱԲԱՍԵԱՆ.

Վանանդու թագաւորն, Գագիկ Աբասեան, հռչակուած էր ժԱ. դարում իրրի գիտուն մարդ. նորա մասին գրում է պատմիչը.¹

«Այր խնայասաւ էր ի լեալ ամենայն ճիւղօքն փիլիսոփայականացն եւ նոյնտեղիւն արուեստն. ընդ վարդապետն Հոռոմոց հեմէր, եւ յորժամ մասնէր ի Կ. Պոլիս, ի յամբիւնն նստէր ի մէջ Սրբոյն Ասփիայ, եւ բովանդակ զիսէր զնին եւ զնոր կտակարանն Ասուծոյ, եւ էր յոյժ նարարան»:

Նորան գրեց Մագիստրոս իւր Ա. թուղթը (ծան. 13):

26. ԳԱԳԻԿ ԱՇՈՏԵԱՆ.

Բագրատունեաց վերջին թագաւորն է Գագիկ Բ. Աշոտի որդին (1042—1044 թ.), որ ճարտար եւ կարիճ երիտասարդ էր.² Սկզբում չկարողացաւ նա հանաչել Վաստ Սարգիս անուն իշխանի նենգամտութիւնն եւ իւր դէմ գրգռեց Պանչաւունեաց իշխանին, որին նա բարեկամ չէր, ինչպէս կրեում է Գ. Ի եւ ԽԲ թղթերից (ծան. 8 եւ 9), Մագիստրոս ունի գրած Գագիկին ՀԱ. եւ ՀԲ. թղթերը: Պատմիչն ասում է,³ որ Գագիկ Բ. նոյնպէս գիտուն մարդ էր.

«Այր հօր էր յիմաստասիրական ջոկան եւ անյաղթ ի պատասխանութեան. զի սա ի Սուրբ Սոփի ի յամբիւնն նստէր ընդ ամենայն վարդապետն Հոռոմոց»:

Գահագուրկ արքան 1045—1079 թ. ապրեցաւ Հոռոմոց երկրում, շարունակ վրէժխնդիր լինելով Հոռոմներէց իրեն հասուցած զրկանքի համար.⁴ Նորան եւ ներկայացնում է

1) Մատթ. Ա. Ե. 183:

2) Արիստ. Լատիֆ. 37 եւ 38:

3) Մատթ. Ա. Ե. 161 եւ 178:

4) Անդ. 180, 183, 219:

պատմիչն իրրեւ Հայոց հաւատոյ վարդապետութեան դօրեղ ջատագով:¹ Եղերական մահը տեղի ունեցաւ 1079 թ., իսկ մարմինն ամփոփուեցաւ Պիղուի վանքում. նորանից մնաց մի որդի Յովհաննէս անունով, որի վիճակը մեզ անյայտ է:²

27. ԹՈՌԵԼԻԿ ՄԱՍԻԿՈՆԵԱՆ.

Գրիգոր Մագիստրոս 4 թուղթ ունի Մամիկոնեան իշխանին դրած առանց հաղորդելու նորա անունը: Այդ թղթերըն են ՀԴ, ՀԵ, ՀԶ և ՀԷ: Պատմութիւնից սակայն յայտնի է, որ այդ իշխանի անունն է Թառնիկ:³ Ինչպէս 14 ծանօթ. մէջ յիշուեցաւ, Սասուն ևս Պահլաւունեաց իշխանի բղեշխութեան մէջ էր. նորա կողմից այդ լեւոնապաւառի կառավարութիւնն յանձնուած էր Մուշեղ Մամիկոնեանի որդուն, Թառնիկ իշխանին, որը միևնոյն ժամանակ Մագիստրոսի փեսան էր:⁴ 1056 թ. Թառնիկ բաջարար յետ մղեց Պարսից յարձակումը Սասունի վերայ և շատ հետու վանեց թըշնամուն:

Մագիստրոսի մահից յետոյ հանդէս եկաւ սակայն մի քանաւոր Փիլարտոս անունով, ինքն ազգով հայ և հաւատով հոռոմ. նա հետամուտ եղաւ Բիւզանդական Արեւելքն իւր ձեռքի տակ գրաւելու:⁵

1) Անդ, 161—178.

2) Անդ, 220.

3) Մասթ. Ուսն. 131, 206 և 209.

4) Անդ, 207.

5) Փիլարտոս կամ Փիլարեառո Բարքամիոս համարուած է Վասպուրականի Վարաժնունեաց զաւառից: Վարաժ էր Արեւելից կիւրապազատի պաշտօնը: Անտիոքի դուքս Պահլաւունի Վասակի, որ Մագիստրոսի որդին էր, զուսանաւորէն սղանուելուց յետոյ Փիլարտոս նորա տրեան վրէժն առնելու պատրուակով Անտիոք մտաւ և նորա զքառթիւնն ևս գրաւեց, բռնացաւ նաև Միջագետքի գրառթեան վերայ և իւր որդուն, Վարշաժին, հաստատեց Ադիսիոյ իշխան: Dulaurier E Chron.

Matth, d' Edesse, 417 և 434.

Սասնայ իշխանին իւր կողմը դրուելու համար նա բազմաթիւ միջնորդ ընտրեց Մագիստրոսի որդուն, Գրիգոր Բ. Վահրամին, որի կաթողիկոսական աթոռը Փիլարատսի սահմաններումն էր. կաթողիկոսը նորա աչից յանձն առաւ զնալ իւր փեսային համարելու, ըսյց Թոռնիկ յեա մզեց այդ միջնորդութիւնը. Գրիգոր Բ. չվերադարձաւ իւր աթոռը. այդ և առիթ տուեց Փիլարատսին մի կողմից արշուելու Թոռնիկի սահմանները 1072 թ. և միւս կողմից բռնանալու նաև հայրապետական աթոռի վերայ*։

Լեոնական Սասունցիք միանման զինուորներ էին, հայրենասիրական ոգւով վառուած, իսկ Փիլարատսի զօրքերը խառն տարրերից էին բաղկացած։ Նոցա մէջ էր և ֆրանկ զօրավարն Ռամբաու (Raimbaud) իւր կորիճներով. երկու զօրքերի ընդհարումը վերջացաւ Փիլարատսեանների պարտութեամբ. Թոռնիկ իշխանին սակայն չվիճակուեցաւ վայելել յաղթութեան պատուը 1073 թուին դաւաճանի սուրը վերջ դրեց նորա կեանքին. նորա մարմինը ամփոփուեցաւ Ս. Կարապետի վանքում. նորանից մնացին երկու որդի Զորատանէլ և Վասակ։

Մագիստրոսի Թոռնիկին գրած թղթերը մեծ մասով բնականեկան ընաւորութիւն ունին և ուսումնասիրելի են այն հին առասպելների համար, որոնք Պահլաւունեաց իշխանն առատօրէն հազօրդում է։ ՀԴ. և ՀԵ. թղթերը խօսում են

*) Նախ Տ. Գրիգորի փոխարէն կաթողիկոս կարգեց նա Գեառգարծի քեօրդուն, Սարգսին (ծան. 8), որ հոկտեց 1074—1078 թ. ապա նորա մահից յետոյ կաթողիկոս հաստատեց Ալախտիկ կոչուած Թէոգորոսին Հոնի աւանում. իսկ երբ այդ աւանն անցաւ մի այլ բռնաւորի ձեռք և Թէոգորոս չարեց իւր աթոռից անցնել Փիլարատսի կողմը, նա բռնութեամբ կաթողիկոս ձեռնադրել տուեց Վարպայ վանահօրը, Պօղոսին, 1085 թ. այդ ժամանակ Տ. Գրիգոր Բ. Վահրամ արդէն անցել էր Արեւելք և կաթողիկոս էր ձեռնադրել Սնայ արքեպիսկոպոսին, Պահլաւունի Բարսեղին. այդպիսով Փիլարատսի բռնութիւնների հետեանքն եղաւ, որ 1085 թ. հայաց հայրապետական դաւադանք միաժամանակ չորս մարդ էր կրօն՝ Գրիգոր Բ., Թէոգորոս Ալախտիկ, Պօղոս և Բարսեղ Ա. (Մատթ. Ուռն. 229)։

ձկների մասին (տ. և ԺԹ.), ՀԶ. պէտքէս ծառերի (տ. և ԺԴ.), իսկ ՀԷ. չտալիս է նկարագրութիւնը Կ. Պօլսի Ս. Սոփիայ նշանաւոր տաճարի:

Ձկների մասին խօսելիս Մաղխարոս զուարճարանելով հեղնում է, կարծես, իւր փեսայի շատակերութիւնը, որին առաւել ընդարձակութիւն է տալիս այն, որ նա, քաղկեդոնիկ լինելով, ուրբաթ օրերն էլ ձուկ է ուտում և ոչ միայն ձուկ այլ և դանազան ջրային զեռուեններ. նոյն իսկ Պոնաթոն ու Ովկիանոսն անկարող են, ասում է, կշտացնել Մամիկոնեանին. այդ ունենալով աչքի առաջ, Մաղխարոս կարծում է, որ իւր սպասած կարմրախայտն այլևս սաանալու չէ նորանից:

«Բայց դու, Մամիկոնեան, գրում է, որ համազեան հումանկար Ղեկունեան ընդարձակազոյն տոմարի, 6 թիւ քէն այժմ կարացել կարգել դուդակ» (214):

Հետաքրքիր են Մաղխարոսի հազորդած տեղեկութիւնները ձկնեղէն կերակուր պատրաստելու եղանակների մասին.

«Զոմանս ի շամփուրս հարեալ ի վերայ Հեփեստեայ, և զոմանս ի սանի Պոսիդոնիւ ամպեալ, և զոմանս ի տապակի... ելլազայցի իւզովք, և զոմանս ծպտեալ ի մէջ Դիայ պաշտպատեալ արմանօք... և զոմանս գծօրէն կապալ, և դարձեալ խորտակեալ մանրազոյն պարսկական խորտիկս...»:

Սոստանում է Թոսնիկին, իհարկէ, իրբն սպաննալիք, որ եթէ միւս անգամ լաւ կարմրախայտ չուղարկէ, այնպիսի բան գրել, որ բոլոր կերածներն էլ դառնանան:

«Բայց դու փութն զխոտացեալսն առարել. թէ ոչ, զկնի տյամ նամակի հանցեացից քեզ հարտասան բանիւք հալթմունս առատութեան, զի ոչ քաղցրացի ի կեկորգա քօ պարարտութիւն կարմրախայտիկ...»:

Երբ ծառերի մասին է խօսում, արեւմտեան առասպելների յիշատակած ծառերի հետ չի մոտանում նշանակել Արմախրի սօսին, Պարթևաց «մայրն Սարալանի» և Համաշուն կամ «մանկան ծառ», նմանապէս և Աղուանքի Մար առանում յայտնի «գեղեցկուղէն գի», այս վերջինի գերաններն ու տախտակները Մաղխարոս աչքով տեսել է.

«Յորմէ, ասում է, սխնո ոչ սակաւ հօգորս և ստաւարս ի կոշտրանում անդ տեսեալ մեր և զերանք զերակատարք և երկայնաձիգք, որ է վկայարան սրբոյն Յակոբայ»:

Մէկ հաս ծառից, նորա ասելով, ամբողջ վկայարանն էր շինուած:

«Ամենայն կահք տանարին, զերակայ տախտակք և խոշակք և խորթիք, և զթակագակք և զգրունս և զսեանս հանդերձ բարաւորօք, և ներքոյ դառակս կալմեալ ի միոյէ ծառ յայնմունէ գիւղն զոյ ամլին» (221):

Եւ այգալիսի շինուածներս մի քանիսն է տեսել նա նոյն տեղում:

28. Վ Ե Ս Տ Վ Ա Հ Ր Ա Մ.

Գրիգոր Մագիստրոսի որդիներից մէկն է Վահրամ, որ յետոյ կաթողիկոս եղաւ Գրիգորիս կամ Գրիգոր Բ. անունով (ծան. 27) և իւր գրական աշխատութիւնների պատճառով կոչուեցաւ մեծ վկայաւէր (1069—1105 թ.): Մագիստրոս ուրիշ որդիք էլ ունեցաւ, որոնցից ոմանք զեռանաւ մեռան, ինչպէս յայտնի է թղթերից. մնացին Վասակ, յետոյ զուրս Անտիոքի, Վասիլ և Փիլիպպէ:¹ ՉԳ. թղթի մէջ Մագիստրոս գրում է Վահրամին պատրաստ լինել և համարձակ զուրս գալ թշնամու առաջ. խօսքը նիկողայոս Կալասիլասի մասին է, որ էր ազգով Բուլղար:² ՉԳ. թղթեր մի հրահանգ է. Պահլաւունի իշխանը Վահրամից իւր աշխատութեան համար միայն մի հատուցումն է խնդրում, այն, որ նա իւր նախնու, ս. Լուսաւորչի, հրապր վառ պահէ:

«Եւ փոխարէն հայցեմ ի քէն՝ զաւանդարիւնն միւր ոչ մտամոյ երբէք, և զփոյթ սրբոյն առ Քրիստոս Աստուած մեր, և զքոյս նրալի նախնույն մեռոյ ոչ զխուցանել, զՊարբեւին ասեմ եղոյ հաւուն» (236):

Գրիգոր Մագիստրոս ունեցաւ և զուսարճներ: Նոցանից մէկն ամուսնացած էր Հայկազն Վաստ Սարգսի հետ:³ Միւս

1) Մատթ. Բաճ. 155, 213:

2) Lebeau, XIV, 335, Արիստ. Լասաւ., 28:

3) Արձանագր., 1042 թ., Շիրակ, 135:

դուստրներից մէկն ամուսնացած էր Պաշխառունեաց այլ հիւ-
ղի շատաւիղ Վասակ իշխանի հետ, որ Հասանի որդի Ապի-
րատի որդին էր. այդ դուստր կողմից Մազխատրոսի մի թոռն
էր Տ. Բարսեղ Ա. կաթողիկոս (1105—1113 թ.) և նորա
եղբայրը, Գրիգոր Պաշխառունի, կիւրապաղատն Արեւելից,
Վերջինի որդին էր Անույ Բարսեղ արքեպիսկոպոսը (1180—
1193 թ.)։ Մազխատրոսի դուստրներից մէկն էլ Ս. Ներսէս
Շնորհալու մամն էր (պապի անունն անձանօթ)։ Շնորհալու
հայրն, Ապիրատ, չորս որդի ունէր՝ Գրիգոր, Ներսէս, Վասիլ և
Շահան. առաջին երկուսն հասան կաթողիկոսական աթոռին
Տ. Գրիգոր Գ. (1113—1165 թ.) և Ս. Ներսէս Դ. Շնորհալի
(1165—1173 թ.)։ Վերջինիս եղբոր Շահանի դուստրը, Շահան-
դուխտ, ամուսնացաւ Լամբրոսնի իշխանի, Օշինի հետ. այդ
ամուսնութիւնից ծնաւ Ս. Ներսէս Լամբրոսացին († 1198 թ.)։

Մազխատրոսի փեսաներից մէկն էլ, ինչպէս տեսանք,
Մամիկոնեան Թոռնիկն էր.*

29. Ի Բ Ի Ա Հ Ի Մ Ա Մ Ի Բ Ա Յ.

Մազխատրոսի թղթակից Իրրաշիմ ամիրան պատմու-
թեանն անձանօթ է. հաղիւ թէ կարելի լինի նոյնացնել նո-
րան Տուղրիլ բէկի զօրավար Իրրաշիմի հետ, որ 1050 թ.
մտաւ Հայոց երկիրը,** Հ. թղթից երևում է, որ Իրրաշիմ
մահմէտական է, մօր կողմից հայ։

«Ըստ մօր ի մերոյն Հայկեան և Աբամեան ի Սիսականայ հայկա-
ղըն» (171)։

Մազխատրոս, Իրրաշիմի հարցերին քրիստոնէական կր-

* Մատթ. Ուսն. 211.—Dulaurier E. Chronique de Matth.
d' Edesse, 418.—Այլիշան, Շնորհալի և պարագայ իւր, 121 (Ծան. 27)։

** Մատթ. Ուսն. 102։

բծնի վերայ լիակատար պատասխան տալով, հրաւիրում է նորան հաւատարմութեւ։

«Եւ կ'ընկալ գրազրք լուծն և հրաժարեալի հազրից հրապուրեցուցիչ և հնազիր օրինացոյ մայրեցոյցիչ» (180)։

Նուրբ իմաստասիրական և վարդապետական տեսութիւններ ունի, որոնց մէջ փայլում են իշխանի գիտութիւնն և ջերմ հաւատարմ. Մաննէտի վարդապետութեան պակասութիւններն հանդէս բերելուց յետոյ նա գրգռում է ամիրայի միտքը մաննէտական սնահաւատութիւնների դէմ հանդերձեալ կեանքի նկատմամբ։

«Յալց ի խոտմանն իւրում Մաննէտ թաւի թէ սաէ, գրում է Մագիստրոս, քանզի գկինն քաղմամբեայ թաւի թէ ոչ գտանէք. քանզի անդ ոչ արք կանայս ասենն և ոչ կանայք արանց լինին, և գեան գինոյ լսեալ վաղարկալ լինի. և զոր ասա անպատուեաց և խտեաց, անդ ընդէր պատուեաց, և գետա հրեղէն, զոր ձիով ի ներքս վաղեալ արտաքս բերէ դձեզ, ողաշեմ, զի մի մայես ի գետ անգր...» (200)։

ՀԱ. թղթի մէջ Մագիստրոս գովում է, որ Ամիրան հետամուտ է «ի բարի խոհականութիւնս խաղել զրոլորն քաղձալի յոգունց»։ Իւր նախընտաց թղթի մէջ հաւատոյ մասին գրելուց յետոյ նորա խնդիրքով գրում է այժմ իմաստութեան մասին. յիշում է նոցա, որոնք հին ժամանակ իմաստութեան սիրօղ և իրախոսիչ են եղել. նոցա կարգում յիշում է և տրաքական ամիրապետ Արդ-Ալլահ Ալ-Մամունին (813—833 թ.), որին համեմատում են Օգոստոս կայսեր հետ իբրեւ արաքական ոսկէդարի պատճառ*։

«Եւ գկնի այսոցիկ ծանօթագոյնս ասացից ընդ և ի բամմէ սերէ ևս մամանիկէ համսկրօն Մայմունն մականուն Իսմայէլացոյ պետութեանց» (203)։

Առանձին ուշադրութեան արժանի է Մագիստրոսի այս ՀԱ. թուղթն այն իմաստասիրական տեսութիւններով, որ յառաջ է բերում. երևում է, որ Իբրահիմն էլ առանձին սէր և հակումն է ունեցել զէպի Պահլաւունի իշխանի արժարժամ մտքերը։ Թաւի թէ Մագիստրոս հայերէն էր գրում Ամիրա-

*) G. Weil, Gesch. der Chalifen, 1848 Mannheim, II, 198—293.

յին իւր թղթերը, եթէ ոչ, հարկ չէր յանձնարարել, որ հա-
այդ թուղթն Անանիային տայ կարգալու. այս է ուզում հա-
ասել, երբ գրում է.

«Արդ միայն կեանց բողոմական խաղաղութեամբ. ընթերցի նոյնդ
սիրեցեալդ ձեռն Անանիայ. քանզի հոգի դու գտաւ ի վերժանութիւն... արդ
զգատճասն իսկ դոյն. այր արտայայտեալ քեզ ցուցիչէ» (207):

Չամչեան 1044 թուին է գնում Մազխատրոսի թղթակ-
ցութիւնն Իբրահիմի հետ. թէ ինչ հիման վերայ, յայտնի չէ:¹

30. ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՑ.

Իւր թղթերի մէջ Մազխատրոս անցողակի յիշում է տ-
նուններ և դէպքեր Հայոց պատմութիւնից, սակայն ճոխ չեն
նորա հաղորդած տեղեկութիւնները. հին մամանականի նը-
կատմամբ հա ինչոր գիտէ, Մովսէս Պարենացուց է առնում,
որի անունն յիշում է միքանի տեղ,² Հայոց պատմական
անցեալի մասին Մազխատրոսի տեղեկութիւնների ամփոփումն
է ժԹ. թուղթը, որ գրել է Մարգիս վարդապետին. հա կրկ-
նում է այնտեղ բոյոր անունները, որոնք հաղորդում է Պարե-
նացին.³ սակայն յայտնի չէ թէ Մազխատրոս մի այլ աղբիւ-
րից (զուցէ ժողովրդական) ունէր տեղեկութիւն Հայոց նա-
հապետների և տանուտէրերի մասին թէ ինքնին ճարտասա-
նական ձեւերով բնորոշում է նոցանից իւրաքանչիւրին. զո-
րօրինակ հա գրում է.

«Ո՛ւր Քեզմայն գեղեկութիւն... Ո՛ւր Անուշաւան անուշակացն
կազմիչ և բարութեան յարգարիչ... Ո՛ւր Վաշտակ որ ըստ անուանն
վաշեակ... (այլ օր. վարչակ). Ո՛ւր Ամբակ որ միշտ մանուկ պատանեակ...
Ո՛ւր Շուարշ ըստ պարսկականին զուր ի բաւ՝ միշտ ուրախ թարգմա-
նեակ... Ո՛ւր Հրանտ հրաւեւակ զեղոտիպ... Ո՛ւր Պերճ պաճուճաւէր այր
և սէզ ի Սանեան նահանգէ».. և այլն:

1) Չամչ. Պատմ. Բ. 927.

2) Թուղթ Բ., Է., ԺԸ., ԺԹ. և ԼԲ.,

3) Գիրք Ա., ԺԳ., ԺԹ., ԻԱ.,

Քորենացիին անուններն յիշում է, բայց ոչ մի խօսք չունի այդ նահապետների յատկութիւնների մասին, զոնէ այն, ինչ որ յիշում է Մաղխարոս. Անուշաւանի մասին Քորենացիին ասում է, թէ Սօս անուանիւր. և այդ առթիւ խօսք է անում Արմաւիրի սօսիների մասին. Մաղխարոս զեզեցկութեան իբրեւ օրինակ յիշում է Արայի հետ միասին և Անուշաւանին, որին անուանում է Սօսանուէր.¹

«Փեզեցկապարանոց և չքնադաղէմ տեղեամբ որպէս Արախ մեր և Անուշաւանն Սոսանուէրն Արայեան» (38):

ՀԶ. Թղթում ծառերի մասին խօսելիս յիշում է, ի թիւս այլոց, նաեւ Արմաւիրի սօսին.²

«Եւ ոչ առաք յԱւմարի առ դրան ապարանին արեւնի, զոր Անուշաւանն պատուէր Արայեանն մանուկ. վասն որոյ առաւանուէրն կոչիւր»:

Քորենացու պատմութեան բնագրի ուսումնասիրութեան համար նշանակութիւն ունի այն, որ Մաղխարոս Յուսակից յետոյ դնում է Կալալի (այլ օր. Փայպալի), ապա Սկայորդի և ի վերջոյ Պարոյր. Քորենացիին (Ա. 22) նշանակում է որոշ կերպով «Պարոյր որդի Սկայորդու»։ Յովհաննէս կաթողիկոս ժ. դարում նայն կարգն է պահում առանց յիշելու սակայն թէ Պարոյր Սկայորդու որդին է. նա ընդհակառակը բոլորին մինչև Սկայորդին իսկ յիշելուց յետոյ այսպէս է գրում.³

«Յետ ամենեցուն սոցա Պարոյր անուն յազգէն Հայկայ»:

Նշանաւորն այն է, որ Անանուն՝ ամենեկին չունի Պարոյրի և նորա նախորդների անունը. իսկ Մովսէս Քորենա-

1) Մաղխարոս անուշաւանայրպէս է անուանել, օգտուելով Քորենացու այն ձեռագրից, որի մէջ այդպիսի ընթերցում կայ. զգանք Արայեանն Արայի, և եթէ որդի նորա Անուշաւան սօսանուէրս. ա. Կարինեանց Ե., Բաղդաս. Պատմ. Մ. Քոր. քնդ երկուց ձեռագրաց, Տփլիս, 1858, էր. 40:

2) Անուշաւանի և Արմաւիրի սօսիների մասին տե՛ս պրօֆ. Քալաթեանցի Армянский этног., ч. 1, Москва, 1890, էր. 164—165, և ч. II, 40, որտեղ և ունի քաղուածք ՀԶ. Թղթից.—Արմաւիր անուան այլ ձևն է Արմավիր, ա. Սեբէոս, 5:

3) Պատմ. Մովս. 14:

4) Սեբ., 6:

ցու պատմութեան ձեռագրերից մէկի մէջ¹ ասուած է «Կայ-
պակ Յուսակայ որդի» և ապա Պարոյր, ըստ այսմ Սկայորդի
յատուկ անուն չէ, այլ ամփոփումն Յուսակայ որդի
խօսքի իբրև մականուն Կայպակի. կարծես նոյնն է հաստա-
տում և Վարդան պատմիչ, որ Յուսակից յետոյ յիշում է
միայն.²

«Կայպակ, զոր պսակէ Վարդակէն Մար...»

Մ. Աթուրի թ. 1679 ձեռագրի Զ. բաժնում նախ կար-
դում ենք «Պարոյր որդի Սկայորդուոյ» ապա «մերն Պարոյր
որդի Սկայ որդւոյն Հրաչեայ...» մի այլ ձեռագրում³ փո-
խանակ Սկայորդուոյ կարդում ենք Սակաւորդուոյ, ակներև է,
որ Սկայ, Սակա ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ կրճատ ձևն Յու-
Սկայ, ՅուՍակա: Միւս կողմից մենք տեսնում ենք, որ
Մադիսարոսի ԺԹ, ԹԴԹի մէջ Կայպակ անունն ունի այլ բն-
թերցուած Փայպակ, որ մօտենում է Փապակ, Փափազ ա-
նուններին. Ս. Վարդանանց բնկերներից մէկն էր Փապակ
Առաւելեան. Վահանանց մէջ կար Փապակ Պայունի. Սասա-
նեան Արտաշէրի հայրը կոչւում էր Փափազ. ոմանք այս ա-
նունը նոյնացնում են Բարիկ և Բարգէն անունների հետ:⁴

Այս ամէնից ակներև է, որ Պորենացու ասած ցանկը
զեւ վերաստուգութեան կարօտ է. այն, ինչոր յայտնի է
բաղդաստութիւնից, թոյլ է տալիս կարծելու, որ Սկայորդի
անունը ցանկից պիտի հանուի, և անունների շարքը պիտի
լինի այսպէս, Յուսակ, Փայպակ, Պարոյր, իսկ թէ այդ ա-
նուններն օտմբ են թէ բնիկ բնակիչ է:⁵

Արշակունի թագաւորների մէջ Մադիսարոս մի տեղ
չեղւում է Պորենացուց. նա Տիրան Բ. թագաւորից յետոյ

1) Վարդան Բաղիշեցու 1672 թ. գրած, թ. 1630, Մ. Աթ. Մտոնն:

2) Պատմ. Վենեա., 15:

3) Մարր, Ս. Из древних рукописей в Арменіи, 49.

4) Փարպեցի, Վենեա., 1873, եր. 126, 222, 393, եղբէլ, Վենեա.,
1895, եր. 369. Պորեն. Պատմ. Բ. 70. — Արտաշէր Իսրական, Կարնամակ,
Թարգմ. առթ. Յ. Թրբաքեան, Փարիզ, 1907, եր. 37:

5) Միսաքան., Պորեն. Պատմ. Ուսմ. Պ. Վաղարշապատ, 1896, եր.
49-57 տալիս է նիւթ այդ մասին:

դնում է Տիգրան, որ է թուով չորրորդ, և ապա Արշակ Բ, թէև մենք Տիգրան անունով շատ թագաւորներ ենք ունեցել և չորրորդի յիշատակը պատմական հակասութիւն չէ, սակայն Մագիստրոսի հազարամբ պէտք է համարել զարշազրի սխալ, որին տեղիք է տուել ինքն հեղինակը. նա մի տեղ տուած է (60).

«Մեր Տիրան արդէն Տիգրան միով պակասեալ զմիւ կրտսեր զոր նմա»:

Հաւանօրէն վերջին տեղում, երբ զարձեալ յիշատակում է Տիրան անունը, ընդօրինակողներից մէկը գրել է մի պիժն այն է դ, որից սկսուել է սխալն և շարունակուել է երկու անունը միասին գրելով «Տիրան և Տիգրան» կարծես իբրեւ մի անուն (եր. 61):

Մագիստրոս յաճախ յիշում է Արտաշէսին, բայց որոշ չէ, թէ որին ունի աչքի առաջ. ԺԹ. թղթում յիշում է Արտաշէս Ա. և Արտաշէս Բ. թագաւորներին, անշուշտ, Սորենացուն հետեւելով, ինչպէս նկատուած է անունների դասաւորութիւնից (6). սակայն Արտաշէս Գ, թագաւորին, որ էր վերջին Արշակունի թագակիրը, Մագիստրոս չէ յիշում. նորա վերջինն է Վաղարշակ Բ. անկախ ԺԹ. թղթից նա տալիս է Արտաշէսի անունն ԼԲ. և Հ. թղթերում. այստեղ, երկի, նա աչքի առաջ ունի Հայոց առաջին Արտաշէսին, որին նա համեմատում է մերթ Աքիլլէսի (ԼԲ.) և մերթ մեծն Աղէքսանդրի (Հ.) հետ. իսկ թէ ճշն է իսկապէս այն, որին ԼԳ. թղթում անուանում է Արտաշէս Պարթև և որի յիշատակըն է Ժողովրդական աւանդութիւնը «Մ տայր ինձ զժուխ ծխանի», Մագիստրոսի խօսքերից չի երևում.* ԺԱ. թղթում Մագիստրոս իւր հօրեղբորը, Վահրամին, գրուածելով, կարծես նորան համեմատում է «Երկայնաձևն Արտաշէսի» և Արշակի հետ՝ Պատմութեան մէջ այդպիսի մակդրով Արտաշէս յայանի է Պարսից Աքէմենիսեան տան մէջ 464—425 թ. Բ. յառ. այդ էր Արտաքսերքսէս Ա. Դէրդադաստ (երկայնաձևն): Սուքն ուղղելով Վահրամին, գրում է Մագիստրոս.

*) Պրօֆ. Սալաթեանց իւր Армянский Эпосը գրքում յառաջ է բերել ԼԳ. թղթն և նորա սուսերէն թարգմանութիւնը, տ. 311—313:

«Հայր, արի իբրև զՅեսու քաջամարտիկ թեամբ, յօգնախումբ ձա-
կառամար, ու հրաշից արժանացեալ զիյցազնական քնի քնի նաւուց, որ և
ք: Արտաշէսն այն Արկայնաձեռն, կամ որ նախ քան զայսոսիկ Արշակ,
որ և նորայն նմանապէս զեղայն և ամենայն նման հասակաւ» (38):

Ակներև է, որ խօսքը դիւցազնական քաջութեան և զե-
ղեցկութեան մասին է և Վահրամիւն նմանեցնում է նա իւր
նախնիքներին, նոցա մէջ հաշուելով Երկայնաձեռն Արտաշէ-
սին և Արշակին: ԺԱ. թղթի տարրեր ընթերցումների մէջ
աւելի ուղիղ արտայայտութիւն է «ըստ քոյ հաւույ» և ա-
մենն արման հասակաւ», հաւանական է, որ Մագիստրոս
աչքի առաջ ունի Արշակունեաց առաջին Արշակին և առա-
ջին Արտաշէսին, վերջինիս շփոթելով Պարսից Արտաքսերք-
սէսի հետ:

ԺԹ. թղթում նա յիշում է երկու Արտաւազդ: Հայոց
հին թագաւորներ այդ անունով եղել են, ինչպէս հաստա-
տում են դրամները. սակայն ինչպէս յայտնի է պատմական
Արտաւազդ Երկրորդին Քորենացին շփոթում է առասպելա-
կան Արտաւազդի հետ, որին Պահլաւունի իշխանը գիտէ Ար-
տաւազ անունով (տ. թուղթ 12.) բայց անկախ այդ առա-
պելից Մագիստրոսին ծանօթ է և Շիրդարի զրոյցը¹. այդ զրոյ-
ցը կադմուել է Հայոց մէջ հաւանօրէն Արտաշէս թագա-
ւորի միւս յաջորդի, Ա. իշադար կամ Աշխարհար թագաւո-
րի անունով.² Ժամանակի ընթացքում ոչ Արտաւազի այլ
Շիրդարի անունը մնաց իբրև խնթի հոմանիշ, որպիսի ի-
մասաւով և գործ է դնում Մագիստրոս, երբ գրում է.

«Եւուայտական օրդարացն շարս շամանդադեալ շահանն ի վերայ
մեր» (67):

Հներն այնպէս են հասկացել, թէ ով որ երկխայտութիւ-
նից խենթ ու խելագար ընթացք ունի, շիրդար է:³

1) Պրօֆ. Խայկեանցի Армянский сборн. ч. II, 73. նոյնն օրուորէն
Թարգմանած, ч. I, 319.

2) Դաթիւնեան Հ. Յ. Տիեզեր. Պատմ. Բ., 172. — Քորեն. Պատմ.
Բ., 61.

3) Ալիշան, Հին Հայաստան, Վենետ., 1895, եր. 219:

Բազմաթիւնեաց թագաւորներէց Մագիստրոս յիշատակում է նոյն ժԹ. Թղթում Աշոտ Ա., Ամրատ Ա., Աբաս և Աշոտ Բ. թագաւորներին միայն. տարօրինակ է, որ միւսներէ անունը չի տալիս: Առաջին արքայի մասին գրում է.

«Ձմտաւ ամի դարեփառն Ասուդ և զիւր Յէրուքիւն և զալիս, քգմաքրութիւն և զարեութիւն, և յիւրոյն զարմից զմմբառն և զկերտ և զԱշոտ» (61):

Հայոց ազգի անունը սովորաբար Արամեան ազգ է Մագիստրոսի գրչի տակ, կամ Թորգոմեան. չի խնայում կշտամբել հայրենակիցներին. ձայնակից է Մ. Խորենացուն Հայոց անուսումնասիրութեան մասին. անմիտ և հօլարտ է անուանում նոցա (Բ.):

«Քանզի Արամեան սերի հպարտութիւն և անամբ բնութիւն և խտապարանոց բարս ոչ ստորակալի յայտոսիկ կրթութիւնս յարատեական համարեզ» (9):

գրում է նա կաթողիկոսին նա գիտէ, որ իւր հայրենակիցներն հալածօղ են եղել լուսաւորութեան և ամբարիշտ դէպի իրենց երախտաւորները. կաթողիկոսին յիշեցնում է իւր նախորդների քաշածն և մխիթարում նորան, մէջ բերելով Մ. Գրիգոր Լուսաւորչի և նորա որդւոց ու թոռների օրինակը, նոցա հետ յիշատակելով և երկու ուրիշներին Յովհաննիս և Գրիգորին:

«Ձմերոյն Պարթևին և որ ի նորայն արմատայ յԱրամեան նահանգէ կրեալ, և որ զկնի այսարիկ յամանց և յիւրոցն սերէ զՅովաննայն ի մետաղան փոխեալ ի կենցաղոյս և զմիւսոյն Գրիգորի ի քաղաքէն արտալածեալ» (7):

Ս. Լուսաւորչի և իւրայինների կրած զրկանքներն ազգից՝ հանրածանօթ են. իսկ թէ ո՞ւմ ունի Մագիստրոս աչքի տալ, երբ տալիս է Յովհաննի և Գրիգորի անուններն իրրե Տ. Պետրոս Ա. կաթողիկոսի նախորդներ և աթոռակիցներ, յայտնի չէ. Գետազարձ հայրապետից յառաջ Գրիգոր անուն կաթողիկոս բացի Ս. Լուսաւորչից ուրիշը չունինք. չունինք նաև բանտի կամ շղթաների տակ վախճանուած Յովհաննէս կաթողիկոս. թուի թէ կայ մի որ և է շիւթթութիւն անունների, կամ Մագիստրոս խօսում է ուրիշ հայրապետների մասին Հայաստանից դուրս:

Ճոխ և գրեթէ անփոխարինելի են Մագիստրոսի հաղորդած պատմական տեղեկութիւնները Թանգրակեցոց ազանդի մասին (Կէ. և ԿԼ.), սակայն ազանդի անցեալի մասին տուած մի քանի տեղեկութիւնները զարծնալ շփոթ են աշտպէս օրինակ ԿԼ. թղթում նա երկու տեղ խօսում է այն հայրապետների վերայ, որոնք նշովել են այդ ազանդը. մի տեղ նոցա թիւը դնում է 15 (եր. 165), միւս տեղ — 13, թէպէտև հայրապետների անունը նա չի յիշատակում, բայց երկու տեղ պարզ ասում է, որ 170 տարի տեկ պաշտպանութիւն ունեցան հայրապետները և ջնջուելու մէջ (եր. 154 և 167), Այդ ազանդի ուսումնասիրութեան վերաբերեալ ազգայնները մենք նշանակել ենք 5 ծան. մէջ. մնում է այստեղ այն ասել, թէ Մագիստրոս համոզուած էր ազանդի փաստաւորութեանն և ետանդով հալածանք հանեց. դուք է այն ժամանակ ուժի ճնշման տակ և կանդ առաւ ազանդի ծաւալումը. սակայն թուի թէ չջնջուեցաւ խոցաւ: Եթէ ուշի ուշով իմաստասիրելու լինինք, կըտեսնինք, որ Մագիստրոս շատ առգեր գրել է կարծես մեր ժամանակի Հայոց ուղղութեան վերայ:

30. ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԹՂԹԵՐԻ ՎԵՐՆԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Երկար զարեւ գրչեայ օրինակներով միայն ծանօթ Մագ. թղթերը վենետիկի մեծ Հայկազեան Բառարանը կադմոգիսիի ձեռքի տակ եղել են. նոքա լիտպէս օգտուել են Պահլաւունեայ իշխանի ոճին յատուկ բառերի պաշարից. բացառութիւն կազմում են միայն մի քանի անբացատրելի մնացած բառեր, որոնք դուք է հին գաւառականներ են և կամ վաղուց գործածութիւնից ելած կամ օտար բառեր:

*) Հատանունք (հացանունք), հայթութիւն (հնջայթութիւն), անպանալ, ծարակածաթեւ, ատինել, սղեորեալ, ալենեան (տիկնեան), կժակարկած, շխարհարթիւն ալախութման քաղաւն, լիւրեանին պառլ:

Մագիստրոսի թղթերի վերձանութեան համար Հայկազեան այդ բառարանը նշանաւոր օժանդակ է այն հարեանցի և հատուկապէս ուսումնասիրութիւնների հետ միասին, որոնց մասին առիթ ունեցանք տեղեկութիւններ հաղորդելու մեր ծանօթութիւնների մէջ: Չնայելով այս ամէնին, դեռ 1861 թուին գիտնական Մ. Էմինը Մագիստրոսի երկերի մասին գրում է հետևեալը.

«Գրիգոր Մագիստրոսի արձակ և տաղաշափական գործերը մինչև իսկով հրատարակուած չեն և երեւի դեռ երկար ժամանակ կը մնան ձեռագիր: Նոցա հրատարակութիւնը կատարուած է շատ զմաւորութիւնների հետ թէ այն պատճառով, որ նորա լեզուն տարօրինակ է և գրէթէ չունի ոչ մի ընդհանուր բան Հայոց հեղինակների դասական լեզուի հետ և թէ այն պատճառով, որ նա զործ է գնում շատ հնարանութիւններ, որոնք իբրև հնացած ձևեր ընթերցողների մեծ մասին հասկանալի չլինելով, մի և նայն ժամանակ ընդօրինակողների՝ գրչի առկա սաստիկ ազաւազուած են: Բազմաթիւ լաւ որինակներից դատ Գրիգոր Մագիստրոսի գործերն հրատարակուին անհրաժեշտ է խորին գիտութիւն յունարկնի և ժողով ծանօթութիւն ընդհանրապէս նին աշխարհի հետ, որպէս զի յաջողութեամբ կարելի լինի ձեռնարկել Մագիստրոսի ըստ բովանդակութեան քաղաքական երկերի հրատարակութիւնը»: *М. Печков, вестник Варшавы*, 1861, № 205.

Էմինի այս կարծիքներն անհիմն չեն. կան այն Մագիստրոսի թղթերում հնարանութիւններ, որոնք զժողովրդայնում են վերձանութեան գործը. բայց որոնել նմանութիւն նորա և դասական հեղինակների ոճի մէջ անհիմն է, որովհետև տարրեր են թէ նորա ժամանակն և թէ արձարձած նիւթերը: Պահլաւունեաց իշխանի բարբառը տարօրինակութեան հարցնողը միայն հնարանութիւնները չեն, որոնք մեզ համար միայն հնացած ձևեր են, այլ ոչ ժՄ. դարու ընթերցողների. նորա ոճի տարրերութեան պատճառներից մէկը նիւթի տարրերութիւնն է: Հին դասական հեղինակների մեծ մասը, գիտենք, որ յալանի են իբրև պատմութիւն գրող. նոցա համեմատութեամբ ասկայն տարրեր բարբառ ունին եզնիկ կողբացին, Դաւիթ Սեյաղիթ, Անաճիա Շիրակացի և

(Թորոնական պաղոյ) «կանաւի և արփինու», ջըջնի (ճնճնի), «ակն խիթ պաղո», կամանական, «ի մոգսիւածին», «տալիւածին» և այլն:

այլն, որովհետեւ վերջիններս խօսում են արտաքին գիտութիւնների վերայ: Ա. Գրիգոր Նարեկացին, որ Մաղխաբոսից մի դար յառաջ է գրել, մշակել է մի բարբառ յարմար հոգեբանական և բնադանցական նիւթերի համար: Նիւթի տարբերութիւնից անկախ բարբառի տարբերութեան մի պատճառն էլ ժամանակի գրական ուղղութիւնն է: Միջին դարերի հայ հեղինակներին յատուկ է հասարակ միասը խրթին և պաճուճեալ ոճով արտայայտելու, մի ուղղութիւն, որ ընդհանրացել էր արաբական քերթողների և հեկատորների ազդեցութեան տակ և որից իրրեւ ըսեն Արեւելիցիներ չէին կարող դերձ մնալ և հայ հեղինակները: Մովսէս Կաղանկատուացի, Յովհաննէս Կաթողիկոս, Թովմա Արծրունի և Ասողիկ ոչ միայն նման չեն իրենց նախորդներին այլ և նոյնչափ խրթնաբան և պաճուճախօս են, որքան և հեկատորներն ու քերթողները: Անսովոր բառակազմութիւններով, հնացած ձևերով, և մանուածոյ ոճերով լի են Մովսէս Կաղանկատուացու պատմութեան շատ էջերը, Յովհաննէս պատմադիր Կաթողիկոսն «յետ ջրհեղեղի» գրելու համար պէտք է համարել տեղի «յետ երկնաստանանացն հեղեղաց և անդնդապոստ ջրահեղձն լինելոյ բոլոր շնչականաց», կամ «իրբե և հառ դարուն» տակու տեղ «իսկ իրբե գարնանային հարաւանոգմ գձմերայնոյն ժամանակ ցբտութեան ի բաց մերկանայր».* նորա համար կարծես սովորական է «սպանանել» խօսքի տեղ տեղ «բազմաչառլուղ երկաթոյն տալ կերակուր» կամ «գվաղակաւորն պողովատիկ ի գործ առնուլ» և այլն: Նորանից պակաս չեն Թովմա Արծրունին և ուրիշները:

Ըստ այսմ՝ Գրիգոր Մաղխաբոս իրբե հայ մարդ և իրբե Արեւելցի իւր ժամանակի ծնունդն էր բիւզանդական ճաշակով աւելի ևս կրթուած, միևնոյն ժամանակ նա պատմագրոջ չէր, այլ իմաստասէր, քերթող և հեկատր, սիրահար գիտական և կենցաղական այլ և այլ խնդիրների ծառայեցնելու իւր գրիչը: Ամէն ոք, որ ձեռնամուխ է լինում նորա

*) Յովհ. Կաթ. Պատմ., Մասի. 9, 112:

թղթերի վերձանութեան, պէտք է անպատճառ աչքի առաջ ունենայ այդ երկու հանգամանքը՝ նիւթն և գրական ուղղութիւնը: Ինչպէս որ բազմաթիւ են նորա թղթերն, ու բազմազան արծարծած նիւթը, այնպէս էլ խառուարիկ և երկնազարդ է նորա բարբառը: Ով որ կարդալու լինի նորա Հ. թուղթն այն մասերում, ուր նա խօսում է հաւատոյ խնդիրների մասին Ս. Գրքի ազդեցութեան տակ,* կամ ԻԶ. թուղթը գրած եղիսէ եպիսկոպոսին իբրև իւր զգացմունքների զեղումն առ իւր աշակերտը, նա կրտսնի, որ Պահլաւունեաց իշխանն ընդունակ է յօրինելու և դիւրամտաշէլի գրութեանը սակայն պարզ չէ, որ այդպիսի գրութեանքի նիւթն էլ աւելի ծանօթ և դիւրամտաշէլի է: Մագիստրոս ընդունակ է և համառոտախօս լինելու, հսկառակ հասարակեալ ուղղութեանն իւր ժամանակակիցների մէջ. մի հակիրճ օրինակ է սրտորդի և բազէի տաակը ԻԳ. թղթում:

«Մերձ ելայ հուշ յըմբանումն, բազէի ի գունն եղեալ, զմիբան ծարեցուցանէ՝ դիմացն ուղղակի հանեցուցանել, և ինքն թոռացեալ մնայ կենդանի»:

Մագիստրոսի թղթերի յաջող վերձանութիւնն անշուշտ կախուած է և բնագրի վերականգնումից, ինչպէս ասուեցաւ իւր տեղում (ծան. 2 և 4): Մեր ասաջարկած տարրեր ընթերցութեանքի մէջ կան այնպիսիները, որոնք նպատուած են այդ գործին: Այսպէս օրինակ ԺԱ. թղթում 40—17 «եբկալն աձղեալ դիկնցադաւարութեան քո վարս» ընդհանուր իմաստին աւելի մօտ կըլինի, եթէ տեղնք «եբկալն աձալն եալ», որ նշանակում է հռչակել, ամէն տեղ պատմել. 42—4 «տօն կցորդակալն» Հայկ. Բառար. ունի «տօն կացրդակալն», որ աւելի ուղիղ է ԺԹ. 58—17 «սակաւսի» տարր. ընթերց. է «սկւով». զըշեայ օրինակներից մէկում նախնարար գրութեան է եղել սկւով վրէն պատիւ (սկւով). ընդօրինակողներն իրաւունք են համարել կարգալ սակաւով. սակայն Հայկ. Բառարանն ունի սկիով. պարզ է, որ խօսքն այստեղ սկի բառի մասին է. սակայն ապ. ըն-

*) Եբ. 187—189.

թերցուածին ոյժ տուողը կեղև խօսքն է իսկ Բ. օր-
տարը. ընթերցուածն է և դէ, որ նոյն է ևւղ և (իւղ)-
այսպէս ունինք երկու ընթերցուած. առաջին «սակաւով
կեղև խօսար» և երկրորդ «սկւով ևւղ և խօսար». աւելի
հաւանական է ժԹ. 58—17 կարգով

«Մատուցանեն սկւով ևւղ և խօսար» փոխանակ «ժառուցանեն
սակաւով կեղև խօսար»

ԺԱ. Թղթում 40—12 կարգում ենք Յտաղս և սօինչս
յօրինակը. Թուի թէ նախնարար եղել է Յտաղս և սօինչս
յօրինակը ինչպէս ունի Բ. օրինակը. առինչք բառն այն-
պիսի կազմութիւն ունի, ինչպէս՝ առակ, առասպել, առած,
առեղծուած, առաստեթիւն և այլն. սօինչս յօրինել ընդհա-
նուր իմաստով նշանակում է այնպիսի բան տեսլ, որ ակ-
նարկով հասկացուի մի այլ բան. երգի նկատմամբ առինչքն
այլաբանական գովքի (կամ պարսուսի) նշանակութիւն ու-
նի. ահա թէ այսօրուայ ժողովուրդը նորահարսին պատկից
յետոյ տուն բերելու ժամանակ ինչ է երգում.

Թաղարի մէր դուստրի

Տես ինչ ու ինչ ենք բերեր.

Քեզ կարմիր վարդ ենք բերեր.

Քեզ մանուշակ ենք բերեր...

Այսպէս դանազան ելեկջներով կրկնում է՝ «ես ինչ
ու ինչ ենք բերեր... Քեզ սուսամբար ենք բերեր, Ռէհան
ծաղիկ ենք բերեր... և այլն. Հարսանիքի ժամանակ թաղ-
արին երգով բարեմաղթութիւններ են անում.

Մեր թաղաւորին ծաղիկ պիտէր ծաղկունաց.

Ծաղիկն ինչէ՛ն ի պիտէր ծաղկունաց.

Ծաղիկ պալատն պիտէր ծաղկունաց,

Որ փթթէր ծառն ու ծաղիկ հետ իրբաց.

Ծաղիկ շնծաղիկ պիտէր ծաղկունաց.

Ծաղիկ անթառամ պիտէր ծաղկունաց և այլն.

Ազգիկն հայրական տնից բաժանուելիս, երբ ծնողք ու
ազգականներ լսլիս են, նա իւր սրտի թախիժն յայանում
է տան մասերին, հողին, քրին, արեին, լուսին, թռչունե-
րին և այլն.

Շէմիկ մի ժամու, ես եմ ժամայու...

Մասնակ մի զոգու, ես եմ զոգայու...

Աստղանք մի ցոլար, ես եմ ցոլարու...

Շաշան ասնելու...

Տեսնինք թէ ինչ է ս ս ի ն չ ք. այդ խօսքը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ լոկ ձայնաձայնութիւն, սուրի, շուրի՝ Ամէն ժողովուրդ, ինչպէս և ամէն մարդ, ունի այդպիսի արտայայտութեան պէտքէն ունակութիւններ պարելու և թաշկոտելու ժամանակ, խաղերի մէջ, յարձակումների միջոցին և այլն։ Մագիստրոս իւր հօրեղբորը դրուատելու համար յիշում է թէ ինչպէս ստար աղգերը նորա վերայ սքանչանում էին և ամէն անգ նորա գործերի վերայ երգեր յօրինելով համարձակ երգում էին. ակներե և, որ անմիտ կամ լոկ ձայնական հրնչիւնների մասին չէ խօսքը, այլ խմտտ և բովանդակութիւն ունեցող գովեստների, որոնք համապատասխան լինէին դրուատելի անձի դիրքին և արժանիքին։

Սոինչք բանն այլ կողմութեամբ Մագիստրոս գործ է գրել նորա բուն խմտտին համեմատ.

«Զինչ ձե զմայլական, գրում է, պարտաբար կարտողացն խնջան և սնջան (այլ որ. սանչան) և ուխտ բովանդակ և դատաւիտ բայրախումն»։

Այստեղ ակներե և, որ խնջին, սանչանք ձայների հետ խառնուած են սաների գովիւնն և ծափը (եր. 47), բայց կայ և մի խաղալիկ, որ սոինչ է արձակում և կոչւում սքանչան խնջօր (հմլ), այդ յիշում է Մագիստրոս ժն. թղթում.²

«Եւ մայր ի խնդու սնջանն անգամարեկս խաղուցն հայել ի գեղմե» (եր. 50)։

Աղալիկի տարուրերուօղ երևոյթից օրինակ ասնելով, գրում է նա Մանուշէին.³

«Երե զմանակ այս անգր յաճաղ, իբրտ խաղալիք զհետ վարդալալ վագիւր, իբրտ խնդում սնջանն, անգամարեկ վագիւրն տաւանէի զնա»։

1) Հայկ. Բաւարան։

2) Նոյն հատումն Հայկ. Բաւար. ասնի տյայէս. և. այլ ուրեմն խնդում սանչան անգամարեկ խաղուց հայելի գեղմե։

3) Տաղասոց. Գ. Մագ։

Պարզ է ուրեմն, որ այլ է առինչք և այլ է սորինչք, սոնչանք. եթէ խօսքը լոկ ձայնարկութեան վերայ լինէր, Մագիստրոսս պիտի գործ դնէր սոնչանք այն տեղ, ուր առիւ է «տաղս և սորինչս յօրինեալ». այն ինչ, ինչպէս Բ. օրցոյց է տալիս, սորինչք գրչի սխալ է փոխանակ առինչք¹

Այսպիսի օրինակներէից զատ, որոնք մի առ մի թուելն անտեղի է, կան տարբեր ընթերցուածներ էլ, որ կարծես թարգմանութիւն են աւելի անձանօթ խօսքերի. այսպէս է. թղթում 16—5 էլիսասական, տարբ. ընթերց. իշխանական. 19—12 դախմարութեան—խաղմութեան, 26—6 ծայգէ—ծագէ. Թ. 31—27 յեցուկ—նեցուկ, ԺԲ. 45—25 ճաշակելով—ճարակելով. ԺԵ. 50—5 կմաճաշակ—քմաճաշակ և այլն: Այդ երևոյթը պարզ վկայութիւն է գրչագրի այլալման. նախաբար էլիսասական, խաղմութեան, ծայգէ, յեցուկ, ճարակելով, կմաճաշակ և այլն բնագրական խօսքերից գրիչներն, անշուշտ, ոճը զիւրացնելու նպատակով անցել են նոցա հոմանիշ աւելի սովորական բառերի: Տեղ տեղ Մագիստրոսս ինքն էլ է օգնում մօթ հատուածներն ուղղելու. այսպէս օրինակ Զ. 23—5 «ի տարերս էր անթիպատ նպատակութեան» որ Լ. 82—18 մեզ համար պարզում է, երբ կարդում ենք «ի խոնարհագոյն աշտիճանէ անթիպատ պատրկութեամբ». երկու տեղումն էլ խօսքը միևնոյն անձի վերայ է. ԺԴ. թղթում 49—1 արամաղղեան կաղնու մասին խօսածն աւելի պարզում է ՀԶ. 219—18 խօսքերով, և այլն. այս մասին տ. նաև ծան. 6:

Մագիստրոսի թղթերի վերծանութեան մամանակ հատուածներից միքանիսի լուսարանութիւնը կարելի է գտնել Դասթի Սահմանաց գրքում,² Պորփիրի ներածութեան մէջ,³

1) Թուի թէ այս վերջին բառն իւր այլ կաղմութիւններով անձանօթ չէր Մագիստրոսին. Բ. 6—7 կարդում ենք, «նորհալս արամախոհիմք թէպէտն յունտիութիւն» արամաղղութեանն առ իմն տնակութիւնս բերեալ: Հայկ. Բառար. տալիս է առ ինչունակութիւնս ընթերցուածը, յարարութիւն, աղբնութիւն մարով:

2) Նր. 134, 143, 162, 164, 183, 188, 194 և այլն:

3) Անդ, եր. 255:

Դրիգոր Աստուածարանի ճատերի մեկնութեան ինչ ինչ մասերում,¹ Աղէքսանդրի պատմութեան նախնեաց թարգմանութեան մէջ, և այլն:

32. ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ՄԻԻՍ ԵՐԿԵՐԸ.

Թղթերից զատ Պաշլաւունեաց իշխանն ունի քերթուածներ, որոնց մէջ առաջին տեղը գրաւում է Հագարտողեան ուսանաւորը. այդ գործի պատճառն ինքը Մագիստրոս պատմում է նախարանի մէջ,² Միւս քերթուածներն են «Ներքողեան ի Սուրբ Սաշն Քրիստոսընկալ» և «Առ սուրբ Կարապեան Յովհաննէս»³ Քերթուածներից զատ նա ունի Հին Քերականի մեկնութիւն և թարգմանութիւններ, որոնցից չատկերը տակաւին անծանօթ են⁴:

1) Die Scholien zu fünf Reden, Հանգէս Հայագիտ.:

2) Տաղասացութիւնք Դրիգորի Մագիստրոսի, Վենետիկ, 1868:

3) Անդ:

4) Հայկակ. Հին Դպր., Վենետիկ, 1897, եր. 582 և 585:

Յ Ա Ն Կ

ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԹՂԹԵՐՈՒՄ

Աբառ 61, 96, 211.

Աբգար 61, 191.

Աբէլ 108, 109.

Աբիւղենոս 179.

Աբրահամ 4, 18, 21,
29, 32, 40, 43, 118, 133,
169, 170, 171, 178, 194,
202, 205, 212, 221, 225.

Աբրահամ ամիրայ, ա. Իբ-
րահիմ.

Ագաթանգեղոս 17.

Ագարակ 74.

Ագնեօր 230.

Ագամ 174, 175, 178, 181,
194.

Աթանազիոն 223.

Աթենաս 85, 87, 88, 117,
122, 123, 132, 173, 182,
183, 219, 226, 227, 233.

Աթենացի 55, 79, 192, 233.

Աթէնք 193, 233.

Ալիկատրացի, ա. Աղէկատ-
րացի.

Ախճինա, յախճինա 216.

Ակկարովն 80, 132.

Ակոսի 79.

Ակրահանդացի 31.

Ահարոն 5, 32, 70, 108,
159, 202.

Ահեկան 86, 87.

Աղէկատրացի 50, 123, 207.

Աղէքսանդր Մակեդ. 51, 58,
97, 182, 199.

Ազովրոս 179.

Ազոանք, անից 154, 165,
167, 191, 221.

Ամասիա 60.

Ամրակ 60.

Ամրակոմ 177, 193.

Ամրեօր 64.

Ամրթ 148.

Ամլածին ա. Ս. Կարապետ.

Ամնոս 86, 116.

Ամոգեան 217.

Ամովն 171.

Ամովն 188.

Ամպէլատր 143.

Ամպոխոզոս 233.

Ամրան 171.

Ամփիովն 220.

Այլարեօր 130.

Այրարատ 17, 60, 91.

Անանիա 28, 109.
 Անանիա կաթող. 153.
 Անանիա Շիրակացի 4, 8, 9.
 5. Անանիա 116, 120, 122,
 123, 124, 207.
 Անանիա զ. 153, 160.
 Անանէս (աղանդաւոր) 154.
 Անդրէաս առ. 191.
 Անդրանիկոս 66.
 Անի 52.
 Անկղիսոս 230.
 Աննա 98.
 Անտիոք 49.
 Անտիոքոս 42.
 Անտիսթենէս 182.
 Անտոն 89.
 Անուշաւան 38, 60, 220.
 Անփեան 220.
 Աշակեան 42.
 Աշղահակ 216.
 Աշխարեան 220.
 Աշոա 13, 61, 208.
 Աշտիշատ 67, 167.
 Ապառնի 202.
 Ապողինար 87, 88.
 Ապողոզորոս 215.
 Ապողոն 49, 69, 79, 90,
 117, 129, 219, 223, 233.
 Ապուղամբ 40.
 Ապիս 116.
 Ապղինոս 5.
 Առակիէս 23.
 Առաւան 61.
 Առէս 86.

Առիստակէս 107.
 Առիղինեանք 15.
 Առնակ 60.
 Ագոիքոս 90.
 Ասկիւպեան 80.
 Ասկրաացի 182.
 Ասողիկ 128.
 Ասորի 3, 6.
 Ասորւոյ 148, 164.
 Ասուղ 61, 213.
 Աստեղանտոս 232.
 Աստղիկ 50, 231.
 Աստուածաշունչ 230.
 Ասքանապեան 17, 31, 97.
 Ատարկէ 55, 132, 204.
 Ատարկեցի 72, 236.
 Ատարնոս 24.
 Արարացի 9, 51, 88, 100,
 183, 202.
 Արարիս 193.
 Արածանի 45.
 Արամազդ 15, 32, 49, 79,
 90, 98, 117, 182, 207,
 213, 219, 226, 233.
 Արամ 6, 7, 9, 13, 17, 36,
 38, 42, 57, 59, 61, 67,
 97, 139, 140, 141, 159,
 171, 234.
 Արամայիս 60.
 Արայ 15, 38, 220.
 Արբակ 60.
 Արբոն 60.
 Արզոյ 98.
 Արզիացի 15, 114.

Արդողի 117.
 Արեւորդիք 161.
 Արիւն 123.
 Արիւն 30, 31, 155, 165.
 Արիւնտէլ 97, 105, 173,
 182.
 Արճէշ 213.
 Արմաիր }
 Արմարիր } 59, 220.
 Արմոզ 61.
 Արշակ 38, 61.
 Արշակունի 40, 148.
 Արշամ 61.
 Արտակ 40.
 Արտաշէս 38, 61, 84, 87, 199.
 Արտաւազ 91.
 Արտաւազ 61.
 Արտեմիւ 87, 117, 240.
 Արտեմիդէս 124.
 Արքայ, աղանդաւոր 154.
 Աւգիւս 128.
 Աւետեաց 108.
 Ափրիգիւն 220.
 Ափրիկանոս 84.
 Ափոռդիւսէս 70, 88, 117, 220.
 Աքաար 102.
 Աքինոս 231.
 Աքիտոփէլ 26, 28, 30, 155.
 Աքիւզդէս } 84, 98, 117,
 Աքիդ } 123.
 Բար 60.
 Բարեւոն 16, 65, 86, 140, 213.
 Բարեւոնացի 177.
 Բազամար 61.

Բազուկ 60.
 Բախլ 61.
 Բահադ 55.
 Բաաիլ 15, 18, 105.
 Բաթիլիոս 29, 164.
 Բասարայ 87, 203.
 Բարադամ 55.
 Բար Շամով 163.
 Բարսեղ, ա. Բաաիլ, Բաաի-
 լիոս.
 Բարտեմայ 189.
 Բաւարդան 228.
 Բաւոս 60.
 Բեթլէէմ 188.
 Բելաւորոս 231.
 Բեղա 117.
 Բերկրի 212.
 Բեռնիկէլ 185.
 Բզնունեան 60.
 Բէլ 23.
 Բիդոն }
 Բիւդոն } 8, 114.
 Բիւտոն 217.
 Բիւտոս 179, 230.
 Բիւտակոն 123, 229.
 Բիւտիկացի 123, 229.
 Բիւրասպի 90.
 Բջնի 131, 158.
 Բրաքսիս 116.
 Բրաքսիդէս 229.
 Բուլգար 234.
 Գարրիէլ 189, 196.
 Գաղիկ Աշոտեան 10, 13, 64,
 208, 221.

Գաղիկ Աբասեան 96.
 Գաղգաղայ 148.
 Գաղիանոս 112.
 Գամիրք 187.
 Գարմիան 223.
 Գրսեհոն 67.
 Գեղամ 60.
 Գեղամայ գա 231.
 Դէկզի 26, 30.
 Ս. Դէորդ 161, 167.
 Դէորդ Վ. 127.
 Դէորդ Եւտափօլ 226.
 Դզակ 60.
 Դորոն 67.
 Դոհական 228, 229.
 Դոզիաթ 11.
 Դամոր 15, 155, 174, 178, 198.
 Դոռակ 60.
 Դրիգոր Ակոսականցի 31.
 Դրիգոր Այլարեբցի 130.
 Ս. Դրիգոր Աստուածաբան 63, 148, 226.
 Ս. Դրիգոր Նիստացի 112.
 Ս. Դրիգոր Լուսաւորիչ 13, 36, 38, 40, 65, 67, 158, 159, 167, 191, 222, 225.
 Դրիգոր Հնձացի 89, 92, 93, 95, 96, 97.
 Դրիգոր Մաղիսաբոս 3, 16, 104, 124, 148, 170, 236, 238.
 Դրիգոր Պահլաւունի, մեծն 40, 42, 43.

Դրիգոր Պահլաւունի, միւս 41.
 Դրիգոր Եպիս. Մոկաց 81, 83, 84, 86, 87, 88.
 Տէր Դրիգոր 47, 42, 76, 77, 79.
 Դրիգոր 7.
 Դարաւանդ 90, 126, 127.
 Դանիէլ մարգ. 12, 55, 56, 65, 107, 189, 202.
 Դանիէլ երամիշա 124, 125.
 Դաւիթ մարգ. 3, 10, 27, 29, 19, 35, 47, 53, 54, 55, 56, 60, 91, 98, 108, 118, 129, 134, 139, 155, 166, 173, 174, 177, 185, 187, 188, 189, 193, 202, 212, 213, 225, 232.
 Դաւիթ փրկիտփայ 66.
 Դեմեառ 50, 51, 117.
 Դելփի 50.
 Դիափէկա 132.
 Դիմիդէս 126.
 Դիմոսթիմեան 5.
 Դիմոփիլոս 28.
 Դիմիդէս 33.
 Դիոնիս 13, 40, 79, 126, 67, 68, 88, 117, 203, 233.
 Դիոնէսիոս, տ. Դիոնիս.
 Ս. Դիոնէսիոս 28.
 Դիոս 206, 214.
 Դիոսկուրնոս 50.
 Դիւզդըն 126.
 Դովրացի 10, 86, 88.

Գաւկոնտայ 213, 215.
 Երբայեցի 33, 115, 133,
 176, 192, 224, 227, 228.
 Եղիպտոս 16, 32, 91, 116,
 163, 182, 161, 196, 216.
 Եղիպտացի 115, 116, 117, 213.
 Եղև 180.
 Եղալմ 151.
 Եղաբէլ 30.
 Եղգագովս 216.
 Եղեկիա 56, 202.
 Եղեկիէլ 177.
 Եթէնացի 220.
 Եթովպացի 88, 115, 179,
 216, 218, 220, 229.
 Ելադա 55, 182, 193, 220.
 Ելադացի 115, 117, 132,
 214, 233, 236.
 Ելիան 207.
 Եղիա մարդ. 12, 29, 89,
 102, 148, 197.
 Եղիազար 42, 108.
 Եղիսէ 12, 15, 29, 56.
 Եղիսէ եղ. 18, 105, 107.
 Եման 203.
 Եղիղիմիք 207.
 Եղիկարոս 30, 180.
 Եղիկուրեանք 159.
 Եղիփան 159.
 Եռակէս 32, 117, 126, 219,
 221, 223.
 Եռայի մարդ. 56, 89, 102,
 146, 189, 193.
 Եսթիմեայ 32, 219.

Երեմիա մարդ. 13, 41, 56,
 98, 107, 127, 128, 198,
 227.
 Երիքով 91, 108, 118.
 Երկայնաձեռն 38.
 Երուանդ 61.
 Երուսաղէմ 91, 140, 145.
 Եւկլիբոս 66, 230.
 Եւնոմոս 50, 125, 207.
 Եւպոբիբիդէս 25.
 Եւտափով 225, 226.
 Եւտիքէս 30.
 Եւրիպիդէս 5, 214.
 Եփրացիք 215.
 Եփրատոս 114.
 Եփրաթայ 188.
 Ս. Եփրեմ 3.
 Եփրեմ եղիսկ. 131, 158.
 Զարեհ 61.
 Զարեհաւան 154.
 Զարմայր 60.
 Զաւան 60.
 Զաքարիա մարդ. 177, 192,
 193, 202.
 Զաքարիա կաթողիկոս 163.
 Զերեդիոս 21.
 Զարգանհէշա } 7, 161, 179,
 Զրադաշա } 180, 199.
 Զրուանեան 205.
 Էոս 51.
 Էնծաք 60.
 Թարովրահան 90.
 Թաղէոս 165, 191.
 Թաղդէստեան 51.

Թալատայ 202.
 Թերայիդ 137.
 Թեման 70, 111, 121.
 Թեադագիր 123, 213, 214.
 Թեադոսեան 88, 227.
 Թէոդոմպոս 213, 229, 231.
 Թէոփագիր, ա. Եթոփագիր.
 Թիոփա 25, 97, 154.
 Թիրասեան 59.
 Թողրոս, աղանդաւոր 154.
 Թոմացիք 51.
 Թոնդրակք 148, 154, 157,
 158, 164, 167.
 Թոնդրակեցիք 65, 161, 164,
 168.
 Թոնիկ 212.
 Թովմա 194.
 Թորգոմեան 31, 37, 58, 59,
 61, 63, 86, 140, 234.
 Թուլայ 164.
 Թուլայեցիք 161, 164.
 Թրակիա 228.
 Թրակացի 231.
 Թրրահիմ 170, 171, 172,
 176, 198, 201.
 Իջորին 74.
 Իսահակ 18, 43, 69, 108,
 169, 171, 186, 202, 225.
 Իսմայէլ 171, 172, 175.
 Իսրայէլ 14, 17, 65, 89,
 102, 129, 186, 188, 191,
 228.
 Իւդորք 229.
 Լեխաթեան 213.

Լեանձառ 70.
 Լեարիք 212, 213.
 Ս. Խաչ 142.
 Խնատի վ. 98, 10.
 Խնուն 161, 164.
 Խոսրով 61, 213, 216.
 Խուժաստան 31, 183,
 Ծաղկոտան դաւ. 154.
 Ծար 209, 221.
 Ծոփա 122.
 Կաղմեան 234.
 Կաղեղ 123.
 Կալիմաքոս 66.
 Կամարեան 40.
 Կայէն 26, 36, 108.
 Կայիափայ 30, 109.
 Կայսրակ 60.
 Կաշեցիք 161.
 Կապադովկացի 51, 179.
 Կասր 231.
 Կար 60.
 Ս. Կարապետի վ. 69, 70,
 72, 75, 99, 222.
 Ս. Կարապետ 67, 90.
 Կարմիր ծով 213.
 Կարպոս 26.
 Կարս 145.
 Կեկրոփոս 117, 219.
 Կենտրուոս 51, 90.
 Կեստան 49.
 Կեփաղեան 32.
 Կիզիկեան 49.
 Կիրակոս 107, 109, 110.
 Կիւթոն 202, 229.

Ս. Կիւրեղ 159, 163, 164.
 Կիւրեղ աղանդաւոր 154,
 157,
 Կիւռոս } 219, 227.
 Կիւրբա }
 Կղէանթէս } 126, 182.
 Կլէանթէս }
 Կոիտոս }
 Կոիտաս } 78, 79.
 Կոէտաս }
 Կոնակ 60.
 Կոսնոս 85, 86, 87, 88, 107,
 122, 127, 182, 203, 215.
 Կրիստ 26, 90, 129, 132.
 Կրիտիս 132.
 Կողբային 234.
 Կոթ 231.
 Կոստանդին Մոնոմախ 30,
 104, 158, 213.
 Հագար 171, 172.
 Հագարացի 174.
 Հայաստանեայց 42, 55, 154,
 Հայկ 213, 234.
 Հայկազն 171.
 Հայկակ 6.
 Հայկեան 59, 97, 171, 172,
 205.
 Հայոց 153, 167, 187, 190.
 Հարմայ 60.
 Հաւանակ 60.
 Հիւլենացի 33, 37, 60, 179,
 182, 183.
 Հեղի 108.
 Հեղիաս 55.

Հերակլ, տ. Եռակէս.
 Հերմէս 5, 85, 207.
 Հեփեսոս 7, 70, 79, 85,
 88, 122, 203, 214, 223.
 Հիպոկրատէս 7, 25, 50, 67,
 80, 207.
 Հնդիկ 217.
 Հոմերոս 5, 33, 84, 98,
 182, 207, 237, 238.
 Հոյ 60.
 Հոադամանդէս 88.
 Հոռոմ 292.
 Հոռոմայեցի 190, 223.
 Հոռփոս 25, 68, 129, 173,
 183, 230.
 Հրանտ 60.
 Հրաչեայ 60, 213.
 Հրէայք 79, 118, 186, 188,
 192, 194, 195, 200.
 Հրէաստան 91.
 Հօրայ 60.
 Զիրթենեայ 1-90.
 Ղազար 14.
 Ղազար աղանդաւոր 157,
 166.
 Ղակեդոնացի 229, 231.
 Ղևի 118.
 Ղևոնեան 214.
 Ղևաական 212.
 Ղամպոս 32, 207.
 Ղամպիական տ. Ղամպոս.
 Ղովտ 174, 178.
 Մաղէս 220.
 Մակեդոն 30.

Մակեդոնացի 183.
 Մահմադ } 175, 185, 194, 195,
 Մահմէտ } 198, 189, 200.
 Մամբրէի կ. 32, 49, 169,
 221.
 Մամիկոնեան 48, 67, 70,
 213, 214, 115, 119, 222.
 Մայմուն 203.
 Մանազկերտ 81, 83, 86,
 213.
 Մանասէ 102.
 Մանդալ 220.
 Մանինաուս 233.
 Մանիքեցիք } 35, 65, 148,
 Մանինեցիք } 159, 164, 168.
 Մասիս } 91.
 Մասիքոհ }
 Մատրան Վ. 222.
 Մարզպետական 65.
 Մարիամ 70, 189.
 Մարկոս 191.
 Մարմաշէն 101, 104, 142.
 Մարք 40, 199, 228, 229.
 Մաւրիկէս 126.
 Մելամպոտեան 5.
 Մելիտինէ 225.
 Մելիտոն 42.
 Մելիտոս 30.
 Մենեղրոս 331.
 Մենոս 88.
 Մեստրիմեան սան 228.
 Միգաս 231.
 Միթինա 217.
 Միջագետք 157, 167, 213.

Միքիաս 188, 193.
 Մոկք 81, 83, 84, 86, 87.
 Մոզպէս 117.
 Մոնինոս 214.
 Մովսէս Խորենացի 9, 24,
 55, 63, 84.
 Մովսէս 51, 21, 29, 55, 70,
 90, 108, 116, 117, 118,
 146, 161, 169, 170, 171,
 174, 175, 177, 179, 180,
 184, 185, 187, 192, 196,
 202, 221, 225, 228.
 Մջուսիկ 153.
 Մսեմիաս 206.
 Յաբեթ 59, 65.
 Յակովբ 18, 42, 77, 108,
 109, 164, 169, 172, 176,
 177, 186, 191, 202, 225.
 Ս. Յակոբայ վկայարան 24.
 Յայտնէ լ. 90.
 Յանէս 20.
 Յապետոսթեան 59, 205.
 Յարեղ 215.
 Յեսու 38, 51, 80, 91, 166,
 169, 187, 202, 212.
 Յեսու ազանդաւոր 154,
 162, 166.
 Յեսսէ 189.
 Յոր 208, 215.
 Յոյնք 8, 9, 4, 66, 106,
 115, 133, 140, 148, 190,
 192, 202.
 Յովհաննէս աւետ. 25, 36, 45,
 46, 48, 49, 50, 51, 77, 191.

Յովհաննէս Մկրտ. 85, 107,
109, 148, 192, 196.

Յովհաննէս կաթող. 153, 160.

Յովհաննէս 7.

Յովհանն Բակեր. 128.

Յովնաթան 129.

Յովնան 213, 215.

Յովսէփ 16, 18, 42, 68.

108, 139, 169, 197, 212.

Յորդանան 12, 91, 103, 118.

Յուդայ 26, 28, 30, 109, 188,

Յուլիանոս 63.

Յուսակ 60.

Նարկիսոս 230.

Նաւասարդ 87.

Ներքովի 15.

Նեկտատոս 230.

Նեղոս Գ. } 116, 213, 230.

Նիւղոս }

Նեստորիոս 30, 31.

Ներսէս 61.

Ներսանկերոս 126, 182, 202.

Նիկանորա 161.

Նիկաւղոս } 234.

Նիկաւրայ }

Նիկողիմոս 16.

Նիկոմաքոս 25.

Նիւքար Մաղէս 59.

Նոյ 29, 80, 108, 115, 119,
221, 224.

Նորայր 60.

Շամբաթ 213.

Շամիրամեան 15, 59.

Շամուշ 42.

Շամբաթ 157.

Շապուհ 133.

Շաւարշ 60.

Շնափանք 162.

Շուշան Պահլ. 43.

Ողիսես 5.

Ոլիմպոս 8, 49, 82, 87, 90,
98, 114, 127, 132, 229.

Ոլոմպիադ 219.

Ոլոմբոսֆ 202.

Ողիմպիական, տ. Ոլիմպոս.

Ողոմպիոդորոս 66.

Ողոմպիոս { տ. Ոլիմպոս

Ողոմպոս }

Ռոայ 114.

Ռվամայ 213.

Ռվանայն 215.

Ռվակոֆ 215.

Ռվիէլէթայր 62.

Ռվիհանոս 214.

Ռվքսիոֆ 202.

Ռրփես } 123, 143, 183,

Ռրփիս } 312.

Պաղնատոս 233.

Պահլու 40.

Պահլուտեան 97.

Պաղեստին 231.

Պաղէմիդէս 231.

Պաղէսին 56, 51.

Պաղիսա 214.

Պաղմենիդէս, տ. Պարմենի-

դէս.

Պանոյն 60.

Պամպէլա 173.

Պամփիւլոս, լատ. 25, 129.
 Պանիմարոս 25.
 Պաննատոս 69, 70, 90, 204.
 Պատմոս 121.
 Պարէս 126.
 Պարէս 60.
 Պարթև 7, 17, 40, 60, 61,
 69, 85, 87, 96, 137, 199,
 213, 220.
 Պարմենիդէս 123, 124, 214.
 Պարոյր 60.
 Պարունակաց զիրք 1519.
 Պարօք, ից, 39, 95, 179,
 199, 183, 203.
 Պելոպոնոս 123.
 Պելոպոնոսացի 50.
 Պելոսոս 228.
 Պեղզէս 123, 213, 214.
 Պենտակոստէ 227.
 Պենտացի 230.
 Պենտոկէս 233.
 Պեարոս 77, 109, 120, 155,
 161, 163, 165, 191, 198.
 Պեարոս Ա. 3, 4, 10, 10, 15,
 20, 22, 23, 26, 31, 34, 152.
 Պերճ 60.
 Պէգեսացի 1, 2.
 Պէլաս 89.
 Պէլիաս 231.
 Պէլոպեան 89.
 Պիինքոզոս 123.
 Պիկկոս 132, 202.
 Պիդատոս 30.
 Պիպալիոս, 173, 206.

Պիսիդոն 69, 70, 85, 86,
 117, 122, 132, 203, 206,
 219, 227.
 Պիթագորաս, ոս, 25, 70,
 78, 115, 154, 173, 180,
 182, 218, 233, 235.
 Պլատոն 5, 8, 20, 25, 66,
 71, 83, 97, 98, 114, 115,
 173, 179, 182, 235.
 Պոլէպոնոս 24.
 Պոմպինէս 231.
 Պոմպիոսեան 126.
 Պոնատոս 214.
 Պոսիլեպիոնոս 124.
 Պորփիւս 106.
 Պոսիդոն 214.
 Պովիլկրատէս 231.
 Պոսաարդէս 70.
 Պոսիմիթէս 7, 48, 85, 86, 88,
 91, 117, 121, 122, 173,
 183, 227.
 Պոսսատոս 226.
 Պոսիդոս { 7, 15.
 Պոսիմիդէս {
 Պոսիլէս 125.
 Պոսիլեպեան 13, 57.
 Պոսիլիւս 230.
 Պոսիլիւս 230.
 Պոսիլեպեան 116.
 Պոսիլեպեան 115.
 Պոսիլեպեան 161.
 Պոսիլեպեան 161.
 Պոսիլեպեան 21, 34, 69, 83,
 163, 175, 191, 192.

Պօղոս վ. 155.
 Պօղոս Սամոսատցի 161.
 Պօղոս 109, 120.
 Զերմական 229.
 Ռաշ 126.
 Ռափսակ 56.
 Ռէն 117.
 Ռիսափանէ 240.
 Ռոստոմ 126, 127.
 Ռոստոմեան 221.
 Սարալան 91, 230.
 Սարեղիոս 30.
 Սարեկեան 32.
 Սարեղաս 24.
 Սարիճ 229.
 Սարուս Վասմեան 133.
 Սաղուկեցիք 36, 158, 162, 166.
 Սահակ Պարթև 43, 55, 137.
 Սահիկ 126.
 Սամոսատցի 161.
 Սամուէլ 55, 67, 118, 139, 202.
 Տ. Սամուէլ 98, 99, 100.
 Սանահին 136.
 Սանատարեան 99.
 Սանատրուկ 61, 191.
 Սանեան 60.
 Սառայ 43, 171.
 Սասնայ 99.
 Սարապիս 116.
 Սարգիս վ. 52, 57, 64, 66, 69, 70, 72, 75, 99, 154.
 Սարգիս կառամարտիկ 135.

Սաւուդ 56, 108, 133, 185.
 Սեբաստիա 107.
 Սելեմա 117.
 Սեղբնաբոս 50.
 Սեմ 212.
 Սեոսոս 18, 114.
 Սաոս 1
 Սերովդոս 182.
 Սեան 66.
 Սեորդիք 133.
 Սեուդ 133.
 Սիրիլա 183.
 Սրկիլիա 5, 98, 215.
 Սրկիլիացի 25, 121, 231.
 Սրնէական 177, 179.
 Սրմոն 120.
 Սրոն 98, 140, 142.
 Սրտալիոս 62, 111, 112.
 Սրասկ 205.
 Սրասկան 171, 174.
 Սրենիք 36.
 Սկայորդի 60.
 Սկիւտ 137.
 Սմբատ 61, 153.
 Սմբատ աղանդաւոր 153, 154, 160, 161, 166.
 Սոգոմ 15, 26, 31, 155, 167, 174, 175, 178, 193.
 Սոկրատէս 5, 15, 25, 30, 114, 125, 173, 200.
 Սոկոմոն 49, 50, 63, 107, 118, 173, 187, 194, 202, 221, 222.
 Սոսթենէս 101, 103, 104.

Սոփոկլէս 183.
 Սուր 60.
 Սպանդիար 91, 127, 220.
 Ստազիրացի 97, 106, 225.
 Ս. Ստեփանոս 107, 191.
 Ստեփանոս եպ. 47, 76, 77, 79.
 Ստեփանոս Պահլ. 17.
 Վահագն 61.
 Վահէ 61.
 Վահրամ Պահլ. 39.
 Վահրամ վեստ 235, 237.
 Վաղարշակ 61, 63, 213.
 Վան 61.
 Վաշտակ 60.
 Վասակ Պահլ. 171.
 Վասպուրական 148, 213.
 Վարդգաս 61.
 Վարդ. 89, 146.
 Վարրակ 228.
 Վարդիկ 210.
 Վերիացիք 39, 40, 96, 147,
 155, 190, 233.
 Վստամ 60.
 Տաճիկ 200.
 Տանտաղէս 230.
 Տարօն 48, 148, 213, 311.
 Տեղեմաբոս 231.
 Տեոռեցի 62.
 Տիգրան 60, 61, 63, 84.
 Տիգրան Պահլ. 41.
 Տիմէոս 66, 179.
 Տիտան 15, 79, 143, 227,
 233.
 Տիրան 60, 61.

Տիրու 123.
 Տիւռաենացի 25, 49, 55,
 126, 204, 230.
 Տիւրիոն 25.
 Տսիտոն 135.
 Տրաքսնոս 5, 23.
 Տրդատ 61.
 Տրովադական 5, 33, 49.
 Փաղրոս 116, 213, 215.
 Փայիթոն 70.
 Փանակ 60.
 Փանուկ 60.
 Փեղոմ 66.
 Փենենէս 108.
 Փերափոէս 229.
 Փերեքղէս 5, 98.
 Փերեքղէս 173, 182, 202.
 Փիլադէլփոս 229.
 Փիլոն 186.
 Փիլիպպոս 197.
 Փիտոմ 216.
 Փիւնիկ 208.
 Փիւնիկէ 226.
 Փղատոն 202.
 Փոզոմեոս 202.
 Փարմէոս 9, 54, 97, 172,
 229.
 Քաղղէացի 3, 8, 9, 12, 40,
 79, 115, 117, 171, 178,
 179, 229.
 Քամ 80.
 Քանանացիք 80.
 Քեստրա 40, 171, 205,
 213.

Քորարդ 91.
 Քահանար 106.
 Քահանութեա 32, 45, 79, 146,

Քրիստափոր կաթող. 163.
 Օտայ 17.
 Փանկ 187.

Ա Ջ Դ

Ա.

Գործիս տպագրութեան ժամանակ աչքից վրիպել են երկու համառօտ ծանօթութիւններ:

Առաջին՝ եր. ժե. «ի հաւուն քս Ապուղամբի և Կամսարեանն Արաակայ» ուրիշներն ընդունում են տարրեր ընթերցուածների իմաստով, ահա Չամչեան, Բ. 939, Դիւլօրիէ **Chr. de Matth.** և Քննասէր «Երկրորդ Պահաւունիք» Լուսայ 1905, № 4 եր. 91:

Երկրորդ՝ եր. 283 Ասորւոց կաթողիկոսի մասին տարրեր է Տէր Մինասեան. Երուանդ վարդապետի կարծիքը, ահա «Հայոց եկեղեցու յարաբերութիւններն Ասորւոց եկեղեցիների հետ», Ս. Էջմ. 1908, եր. 237:

Բ.

Պարտք ենք համարում մեր խօրին շնորհակալութիւնն յայտնել նոցա, որոնք գործիս տպագրութեան ընթացքում մեզ օժանդակ եղան:

Նախ՝ Մեծ. պ. Դաւիթ Բ. Աւան-Իւղբաշեանին, որ բարի եղաւ մեր սիրելի ընկեր պ. Գ. Փ. Ի միջոցով մեր տրամադրութեան տակ դնել երկու շարաթ ժամանակով ինչ ինչ վերաստուգութիւնների համար իւր սեփական ձեռագիրը, որ ընդօրինակուած է 1892 թուին Մ. Աթոսի թ. 58 գրչագրից:

Եւ երկրորդ՝ ճեմարանի ուսուցիչ պ. Ստեփ. Կանայեանին, որ հաղորդեց մեզ մի շատ փոքրիկ բազդատութիւն շնորհ. դպիր Գալուստի սեփական ձեռագրից հանած, որ է

այս «ի հաւունքո ապուղմանիմ. և կամ արեանն արտակայն».
(տե՛ս եր. 257 տող 5): Պ. Կանայեանն այդ կատարեց մեր
յանձնարարութեան համաձայն: Մի անհասկանալի պատ-
ճառով նորան չէր յաջողուել սակայն կատարել նոյն հատ-
ուածի վերաստուգութիւնը մեր մասնացոյց արած մի
այլ զրչազրից, որ Մ. Աթոռի մատենադարանումն է: Յա-
ւում ենք, բայց չենք զարմանում. վաղուց չէ որ աշխարհ
իմացաւ թէ ինչպէ՞ս զրսից և կած ուսումնականների ատջ
փակուեցան Ս. Էջմիածնում թանգարանի դռները: Եթէ զար-
մանալու մի բան կայ, այդ այն է, որ դեռ գաւառների եկե-
ղեցիներն իսպառ իրենց հնութիւններից զրկելու և ձեռա-
գրերը Ս. Էջմիածնում կեդրոնացնելու կարգադրութիւնների
մասին ևն մտածում փոխանակ ժամանակիս պահանջներին
համեմատ գաւառներում յատուկ եկեղեցական թանգարան-
ներ և մատենադարաններ կազմակերպելու:

Գ.

Խոնարհաբար խնդրում ենք արդոյ բանասէրներին և
խմբագիրներին չլքանալ նշանակեալ հասցէով ուղարկել մեզ
այն ամէն նկատողութիւնները, որոնք լոյս կը տեսնին սոյն
հրատարակութեան առթիւ: Այդպիսի ուշադրութիւնը կ'ըն-
դունուի մեծ շնորհակալութեամբ: Մեր հասցէն է Աղէքսան-
դրապոլ, Աղէքսանդրեան փողոց 60:

Յ Ա Ն Կ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ. Պաշտօնունք և Գրիգոր Մաղխատրոս Թ—ԽԸ
ԹՈՒՂԹԲ ԳԼԻԴՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ . . . 3—244.

Ա. Առ կաթող. Տ. Պետրոս Ա.	3
Բ.	4
Գ.	10
Դ.	13
Ե.	15
Զ.	22
Է.	23
Ը.	24
Թ.	31
Ժ. Առ սարկաւազն Տ. Պետրոսի	34
ԺԱ. Առ Յովնանէս արքեպիսկոպոս .	36
ԺԲ.	45
ԺԳ.	46
ԺԴ.	48
ԺԵ.	49
ԺԶ.	50
ԺԷ.	51
ԺԸ. Առ Սարգիս վարդապետ Անույ	52
ԺԹ.	57
Ի.	64
ԻԱ.	61
ԻԲ. Առ Սարգիս վարդապետ Անանայ	66
ԻԳ. Առ Սարգիս վարդապետ Ս. Կարապետի	69
ԻԴ.	70
ԻԵ.	72
ԻԶ.	75
ԻԷ. Առ Տ. Գրիգոր և առ արքեպիսկ Ստեփաննոս	76

ԻԸ. Առ Տ. Գրիգոր և առ արքեպիսկ. Ստեփաննոս	77
ԻԹ. »	79
Լ. Առ Գրիգոր եպիսկոպոս Մոկաց.	81
ԼԱ. »	83
ԼԲ. »	84
ԼԳ. »	86
ԼԴ. »	87
ԼԵ. »	88
ԼԶ. Առ Հնձացին Գրիգոր	89
ԼԷ. »	92
ԼԸ. »	93
ԼԹ. »	95
Խ. Առ Գաղիկ, որդի Աբասայ.	96
ԽԱ. Առ Սամուէլ վարդապետ Խնուարի	98
ԽԲ. »	100
ԽԳ. Առ Սասթենէս վարդապետ Մարմաշինոյ	101
ԽԴ. »	103
ԽԵ. Առ աշակերտս իւր Բարսեղ և Յղիսէ	105
ԽԶ. Առ Եղիսէ եպիսկոպոս	107
ԽԷ. Առ Կիրակոս յոյն դպիր	103
ԽԸ. »	110
ԽԹ. Առ Անանիա վարդապետ	116
Ճ. »	120
ՃԱ. »	122
ՃԲ. »	123
ՃԳ. Առ երաժիշտն Դանիէլ	125
ՃԴ. »	125
ՃԵ. Առ Գէորգ վարդապետ	127
ՃԶ. Առ Կաղ վարդապետ.	128
ՃԷ. Առ Գրիգոր Այլաբերցի	130
ՃԸ. Առ Յփրեմ եպիսկոպոս	131
ՃԹ. Առ Կրօնաւորն Շապուհ	133
Կ. Առ Սարգիս կառամարտիկ	135
ԵԱ. Առ ա. եղբարս ա. ուխտին Սահաճին	236

ԿԲ. Առ խրախնանս մայրաքաղաքացի	142
ԿԳ. Առ ոմն կրօնաւոր	144
ԿԴ. Առ եպիսկոպոսն Կարուց	145
ԿԵ. Առ հայրն Վարապայ	146
ԿԶ. Առ ոմն կրօնաւոր	147
ԿԷ. Առ կաթողիկոսն Ասորուց	148
ԿԸ. Առ Թուլայեցիս	164
ԿԹ. Յաղագս նկարագրութեան եկեղեցւոյ	168
Հ. Առ Իրրահիմ ամիրայ	170
ՀԱ.	201
ՀԲ. Առ Գազիկ որդին Աշոտի	208
ՀԳ.	211
ՀԴ. Առ Թոռնիկ Մամիկոնեան	213
ՀԵ.	215
ՀԶ.	219
ՀԷ.	222
ՀԸ. Առ պոստես պատրիկն	225
ՀԹ. Առ ոմն իշխան	227
Չ. Առ ոմն	228
ՉԱ. Առ կարծեցեալ ոմն գիտնական	230
ՉԲ. Առ ոմն	233
ՉԳ. Առ որդին իւր վեսան Վահրամ	234
ՉԴ.	235
ՉԵ. Առ հեղզ աշակերտս	236
ՉԶ. Առ հեղզ աշակերտս	237
ՉԷ. Առ հեղգս յուսումն	237
ՉԸ. Անցք ստուերի	240
ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	247—331

1. Մագիստրոսի թղթերի հրատարակութիւնը 247
2. Մեր բնագիրը 249
3. Թղթերի թիւն և դասաւորութիւնը 250
4. Տարբեր ընթերցուածներէ ցանկը 253—280
5. Գրիպոր Մագիստրոսի թղթակիցները 281
6. Տ. Պետրոս Ա. կաթողիկոս 285

7. Յովհաննէս արքեպիսկոպոս	291
8. Սարգիս վ. Անուշ	294
9. Սարգիս վ. Սեանայ	296
10. Սարգիս վ. ս. Կարապետի	297
11. Տ. Գրիգոր և Սահփանոս ա. եպիսկոպոս	298
12. Գրիգոր եպիսկոպոս Մոկաց	299
13. Գրիգոր Հնձացի	300
14. Հ. Սամուէլ Անատի	302
15. Հ. Սոսթենէս Մարմաշինու	303
16. Բարսեղ և Եղիսէ	304
18. Անանիա վարդապետ	305
19. Դանիէլ երաժիշտ	306
20. Դէորդ վարդապ.	307
21. Գրիգոր Այլարերցի	308
22. Եփրեմ եպիսկոպոս	308
23. Շապուհ կրօնաւոր	309
24. Սարգիս կառամարտիկ	310
25. Գաղիկ Արասեան	311
26. Գաղիկ Աշտեան	311
27. Թոռնիկ Մամիկոնեան	312
28. Վեստ Վահրամ	315
29. Իրրահիմ ամիրայ	316
30. Մազիստրոսի տեղեկութիւնները Հայոց պատմութիւնից	318
31. Մազիստրոսի թղթերի վերձանութիւնը	324
ՅԱՆԿ ԵԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԹԸՂԹԵՐՈՒՄ	332—344
ԱԶԴ	345

ՆԿԱՏՈՒՄԺ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Ս Խ Լ

Ո Ի Ղ Ի Ղ

ԵՐ. ԽԼ. ծանօթ. տպ. Յուր.

Յուր.

» 5 տող 25 մեկամպոտեան

Մեկամպոտեան

» 6 » 22 զցաւազնտան

զցաւազնտան

» 15 » 10 զառիգինեաց

զԱռիգինեաց

» 17 » 27 զքեղ

զքեղ

» 19 » 18 քո

քո

» » » 34 զխորհուրդս

զխորհուրդս

» 25 » 29 Պղատանի

Պղատանի

» 33 » 5 ստորագու թեամբ

ստորագու թեամբ

» 40 » 29 ո

և

» 42 » 13 յերկուանուլոյ

յերկուանուլոյ

» 44 » 13 քոի

քոի

» 47 » 19 բախրաղու մի

բախրախու մի

» 48 » 23 Փարայի

փարայի

» 49 » 2 աւազոն

աւազոն

» » » 3 տրովդական

տրովդական

» » » 4 մատուցեալ

մարտուցեալ

» » » 11 սափո

սափո-

» » » 18 ինմանէ

ի նմանէ

» » » 19 ընդձեռէր շնորհի

ընդձեռէր ձիր շնորհի

» 53 » 22 արի

տրի

» 58 » 28 տեսանելով

տեսանելով

» 62 » 3 զովթէլիթեացն

զովթէլիթեացն

» 67 » 34 յարտեղաց

յարտեղա-

» 68 » 26 մերձելոյ

մերձ ելոյ

» 69 » 10 զգրկեալն

զգրկեալն

» 70 » 2 Բեզեկ

բեզեկ

» » » 28 պետս

պետս

» 77 » 12 խաւարչտին

խաւարչտին

» » » 22 արքեպիսիոպոսն

արքեպիսիոպոսն

» 84 » 23 զպատուողոն

զպատուողոն

6	86	այ	22	զովբացի	զովբացի
»	89	»	6	խմատասիրել	խմատասիրեալ
»	106	»	21	կզսերմանն	և զսերմանն
»	97	»	19	շուռ, պատարուն	շուռ, պատարուն
»	»	»	21	քուռ	քոյոյ
»	101	»	17	Մարաշինոյ	Մարմաշինոյ
»	114	»	28	առաքելով	առակելով
»	»	»	29	Զոռայ, ի վերայ	զՌոռայ ի վերայ
»	123	»	26	Պարմինիդայ	Պարմինիդայ
»	124	»	20	Պորփիւռոփոնիւն	Պորփիւռոփոնիւս
»	135	»	10	յարանդանայ	յարանդանայ
»	»	»	18	Բեզելին	բեզելին
»	202	»	28	ովքիսով	Ովքիսով
»	»	»	»	ուովնով	Ուովնով
»	209	»	34	իբէն	ի բէն
»	213	»	8	վէտ	վիտ
»	219	»	20	Բեզելեան	բեզելեան
»	231	»	28	զաւրատակս	զաւրատակս
»	233	»	8	Պեռտակէս	Պենտակէս
»	235	»	2	զրանատեղծութիւնս	զրանատեղծութիւնս
»	236	»	27	իմայակեալ	իմայակեալ
»	238	»	19	բատարումն	բատարումն
»	255	»	22	Հպսիւրիանայ	Հպսիւրիանայ
»	256	»	13	սաղարթացեալ	սաղարթացեալ
»	259	»	6	սկւով	սկւով
»	265	»	12	մրցմանց	մրցմանց
»	288	ծանօթ.	der		des